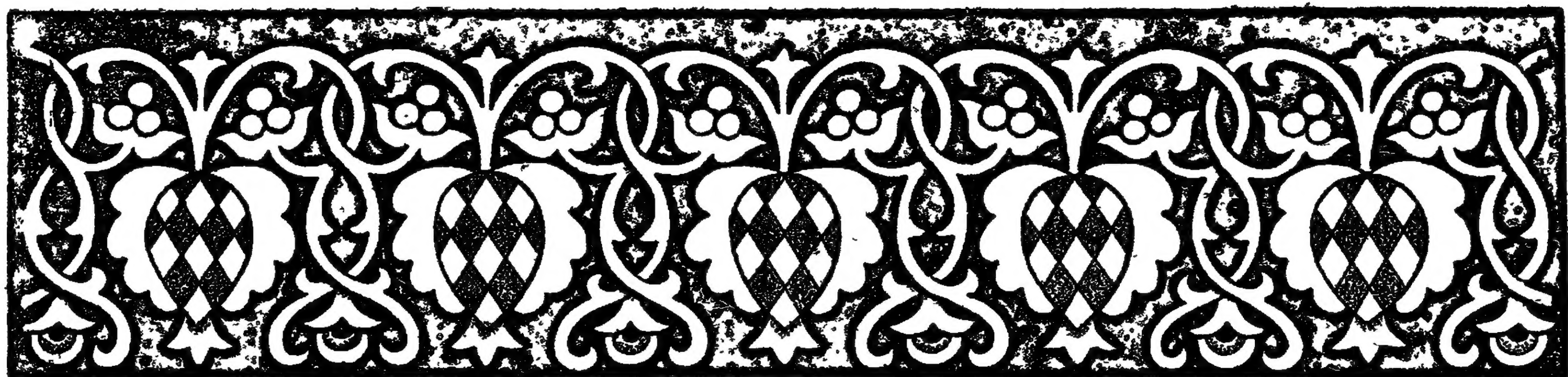

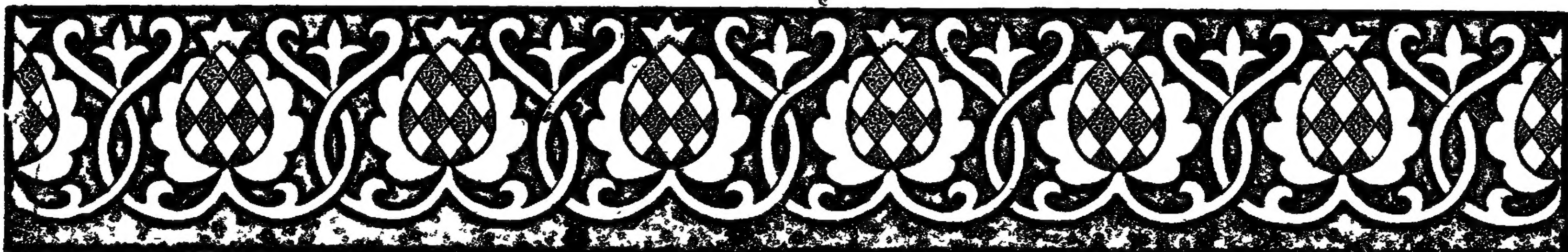
Проф. Євген Онацький

Українська Мала Енциклопедія

Книжка XII. Літери По-Риз.

Накладом Адміністратури УАПЦеркви в Аргентіні

Буенос Айрес – 1963

ПОЧ-

ПОЧОТ, ПОЧТ — вояки, що супроводять якогось маґната, а також залишаються приписані до певної маєтности. Вони виступали в похід під хоругвою свого маґната, осібно від повітових полків. (М. Грушевський «Іст.УР.» У, ст. 28, 36—37).

ПОЧУВАННЯ — див. ЕМОЦІЯ, ЕМОЦІЙНІСТЬ.

ПОШАНА — визнавання високої моральної вартости іншої особи і вияв того визнавання. Почуття пошани тісно в'яжеться з лицарськістю і культурністю людини і цілком відсутнє в тих, кого ми називаємо ХАМАМИ. Адже Хам був сином, що зневажив свого батька. Г. Кайзерлінґ писав, що почуття пошани — єдина емоція, що дійсно провадить до культурного поступу. Ще до Кайзерлінґа Ґете казав, що «почуття пошани обумовлює можливість зробитися людиною в повному розумінні цього слова». Він уважав, що треба постійно змагати до зросту пошани трьох родів: почуття пошани до вищих від нас, почуття пошани до нижчих від нас і почуття пошани до нам подібних. А Кайзерлінґ, коментуючи цю його думку, додавав від себе: «Дійсно не існує жадної можливости духового росту інакше, як у протиставленні себе до чогось, що визнається за вище. Якщо людина, зустрічаючи іншу людину, починає з того, що каже: «Він нічим не кращий від мене» і відповідно до того з нею поводиться, вона ніколи нічого від неї не навчиться, навіть коли б та друга людина мала в собі щось божеське. З другого ж боку, якщо почуття пошани — наше первісне наставлення, і найбільша людина може чогось навчитися від найменшої. . . Нема сумніву, є щось привабливе в людині, що каже, що вона не боїться глянути в вічі самому Богові, але існують усі підстави боятися, що вона бачить у Ньому звичайнісіньку особу, і у такому разі її зустріч з Найващою Істотою була б марною витратою часу . .» («Психоаналіза Півд. Америки» фр. вид. 1930. ст. 305).

А. Герцен писав у «С того берега»: «В найгірші часи европейської історії здибуємо ми деяку пошану до особистости, деяке визнання її незалежности, деякі права, признані талантам і геніям. . . Які не були нікчемні тодішні уряди, все ж Спінозу не відправили на заслання, Лессінґа не били нагаями і не віддали в солдати (як це бувало в Росії) . . В пошанівку не лише до матеріяльної, але й до моральної сили, в мимохітнім узнанні особистости — одна з великих рис европейського життя. . . У нас нема нічого подібного. У нас особистість була здушена, поглинена державою, общиною, церквою, родиною . .» (Цитовано в Донцова в ЛНВ. 1929, І, ст. 64). Тому-то, додавав Д. Донцов, «на Заході витворився тип незалежної людини в Росії ж, як каже Бакунін, тип «раба і деспота» водночас. . .»

Юрій Липа також писав в «Призначенні України»: «Ще недавно в підручниках і в практиці війни узнавали европейські народи противника за рівного собі й вартого пошани. В спогадах з XVIII ст. (кс. Кітовича) найдемо, що українські козаки (а також гайдамаки), атакуючи противника, перед самою атакою салютували йому. Ба, ще перед Наполеоном, при зустрічі військових відділів начальники просили противника, щоб він стріляв перший, бо того вимагав добрий тон тодішньої війни Дещо з того настрою було і в національних війнах XIX ст. у поведінці маршалів Блюхера, чи Мюрата. Але ця традиція взаємопошани на землях Европи все маліла, переходила в плиткі «ввічливості». Велика війна

цілком їх знищила. В сучасних військових школах не тільки перестали викладати про пошану до противника, а навіть до його шпиталів і церков. . . Взаємопошана европейську спільноту тепер не в'яже. Нема загально визнаних підстав, що на них вона полягала: християнський неофітизм, лицарські звичаї, врешті гуманітаризм XIX століття, коли й існують, то лишень для власного бльоку. .» (ст. 15).

На жаль, у нас, українців, що виховалися в школі московського хамства, почуття пошани, в наслідок штучно - вихованого почуття меншевартости, існує власне хіба в відношенні до наших ворогів, але не в відношенні до нас самих. Про це писав д-р Мод. Левицький в варшавській «Українській Трибуні»:

«Необ'єктивна критика, особливо коли вона нерозумна, перетворюється в гидкий пашквіль, або злочинний наклеп; у нас це вироджується в найогидніше хамство: на вулиці перед чужі очі виноситься на глум і посміх все своє, іноді навіть не найгірше. Чи можуть же нас люди поважати, коли ми самі себе не шануємо? На це самоопльовування хорували й росіяни, бо вони були раби, і психологія в них віками витворилася рабська, хамська. А ми були раби тих рабів . . Цю погану нашу прикмету добре використовують на шкоду нам вороги, особливо ті, що живуть серед нас: і самі паскудять усе наше й наших же людей на цю брудну роботу провокують. . .»

А тим часом в українській расовій спадковості закорінене глибоке почуття пошани не тільки до людей (що виявляється в звертанні навіть дорослих дітей до батьків через «ви», і в ріжних формах селянського товариського обходження, в стародавніх формулах чемности, тощо), а навіть і до речей, про що писав О. Кульчицький, характеризуючи расові складники української нації, в якій, як відомо, переважають остійські та динарські первні: «. . .Остійський стиль спільноти виражається в безнастанному оточуванні другого всякими заходами, оберіганням, піклуванням, турботою про щось, своєрідним материнством. . . Із таким підходом до світу й до спільноти поєднується відмінна ієрархія життьових цінностей. Вона виявляється в глибокій пошані до речей, що з них найменша здається не менш значною, ніж найбільша. Остійська раса має витончений смак до дрібного й найдрібнішого (в українців прикладом можуть бути вишивки). . .» (ЕУ, ст. 709).

ПОШАНІВКА. ПОШАНІВОК — уважне, обережне поводження з речами: «Як він буде довго носити свиту, коли у нього до одежі ніякої пошанівки нема: чи сльота, чи що, все в новій шарґає». (Сл. Грінченка). **ПОШАНУВАННЯ** — вияв уваги, пошани, також звідти — частування.

ПОШИВАЛЬНИК — майстер, що вкриває хату стріхою.

ПОШТА — державна установа для пересилки листування та перевозу людей. Римська імперія мала добре налагоджену пошту в усій середній і західній Европі. У середньовіччі пошта занепадає, і тільки подекуди міста, цехи й університети уладжували свою приватну пошту в малих розмірах. Щойно в 1516 р. нідерляндська родина Таксісів уладила, за особливим привілеєм, кінну пошту між Брюсселем і Віднем, а пізніше поширила її на всю Німеччину, а потім і на сумежні країни.

В Україні в XVI ст. обов'язки поштарів виконували т. зв. ПУТНІ БОЯРИ, що возили листи замкової адміністрації. Але приватні люди, купці, тощо, для свого листування могли їх використовувати як і ріжні «оказії» — через переїжджих купців, кур'єрів, тощо,— тільки випадково. В 1629 р. італієць Роберт Бандінеллі заснував у Львові першу постійну пошту. Посилки можна було посилати в двох напрямках — до Замостя, Люблина, Варшави, Торуня й Ґданська, і до — Ярослава, Ряшева, Тарнова й Кракова. Пошта виходила раз на тиждень в суботу, але можна було дістати посланців і в інші дні за окремою оплатою. ПОШТМАЙСТЕР обов'язувався також доставляти листи в дальші країни. Оплату рахували від піваркуша паперу, залежно від віддалі: до Ярослава — 1 гріш, до Люблина — 2, до Кракова й Варшави — 3 . . . Пошту перевозили заприсяжені КУРСОРИ, що їздили верхи. Дорога зі Львова до Варшави забирала 2 тижні. (Ів. Крип'якевич «Іст.ку.ульт.» 122).

У козацькій державі Богдан Хмельницький зорганізував був пошту для воєнних потреб. В цьому допомагав йому Остафій Астаматенко, організатор державного скарбу. Населення мусіло тримати підводи напоготові, і маємо відомості, що в 1649 р. міста давали підводи всяким кур'єрам. Але з огляду на те, що після приєднання України до Москви, москалі зловживали тими підводами, на глухівській раді 1669 р., за гетьмана Многогрішного, рішено утворити на Лівобережжі постійну пошту — «щоб не було образ від проїжджих великоросів» (М. Слабченко «Малор. полк.» ст.220). Занявши Київ, московська влада турбувалася про свої зносини з Москвою та московськими воєводами по інших містах України, і з 1674 р. запровадила свою пошту, причому половину видатків на цю пошту мали давати українські міста, а половину московський скарб, і в 1781 р. Рум'янцев докладав Катерині II що «пошта. . . для перевозу кур'єрів та інших проїжджих, за звичаєм заведеним за колишніх гетьманів, утримується з малоросійського скарбу по головному московському шляху. . .» Внутрішню пошту в Укра-

їні було уладжено за наказом петербурського сенату в 1736 р. але вона почала функціонувати хіба тільки в 60-х роках. (там же, ст 221,223)

ПОЯРОК — вовна з молодих ягнят. З неї робили ПОЯРКОВІ БРИЛІ.

ПОЯС — виріб із тканини чи з шкури, на підперізування. Ходити непідперезаним, себто без пояса, вважалося дуже непристойним. В Орельці в Галичині говорили, що «розперезаному гріх молитви говорити» (Етн. Зб. НТШ 257), очевидячки, ставати перед Богом непідперезаним — надто непристойно. Тому й «гріх обідати без пояса» (Крачковський «Бит зап: — руск. сел.» Москва, 187, ст. 204), бо й обід в давнину був дуже урочистим актом.

Покійників обов'язково підперезували: «Непідперезаної дитини не треба ховати, бо на тім світі хтось-то дасть йому яблучко червоне погратися, а воно мало б його сховати за пазуху, так що положить за пазуху, а яблучко додолу, так бідненьке й буде мучитися з яблучком» (Номис в ЗНТШ. т. 88, ст. 163—64). Пояснення про яблучко пізнішого походження в зв'язку з загальним віруванням про обдаровування дітей на тім світі яблучками (див. СПАСА). Але не тільки дітей, а й дорослих не можна ховати непідперезаними: «Уже як вберуть покійника, то заперізують чоловіка в місці, де він носив ремінь, червоною волічкою. Ременя не дають ніколи: «аби йому на тім світі не було тяжко». Було й прокляття цього роду: «Абись на тім світі у ремені ходив, дай Господоньку!» (Етн. Зб. НТШ. XXXII, 234. І в Тростянці на Снятинщині казали: «В ремінь покійника не годиться вперізувати, бо, кажуть, хто іде на чистові муки, то мусить якийсь час горіти у вогні, і, як би був у ремені, то той ремінь довго б горів та й спарив би дуже. З тої самої причини не дають підків до постолів, або до чобіт. Кажуть також, що на чистових муках треба буде пролазити з вогню в рай крізь малу дірочку, і як ремінь, то забрав би багато місця та й не міг би пролізти, а що відци дали, то вже не можна нічого скинути» (там же, 309).

Треба, проте, зазначити, що давні наші попередники, яких ховано, напр., на Чернігівщині в дохристиянських часах, несли з собою в гріб і ремінні пояси, як то виказали археологічні розкопи (М. Грушевський «Іст. УР.» І, 270).

Окрім поняття пристойности, охайности, на підперізування покійників могла вплинути й біблія, де пояс був символом подорожі: там сповідається що арх. Рафаїл знайшов Товію підперезаним і готовим до подорожі. А що у нас на смерть дивилися, як на останню подорож, то й могли вважати необхідним не тільки давати до труни палицю, як у нас усе робилося, а ле й підперезувати покійника.

У Румунії пояс — символ взаємної любови, і якщо дівчина діставала пояс від якого парубка, то вважалася його нареченою. У нас сліди подібного звичаю затрималися на Чернігівщині, де поміж новорічними ворожбами записано й таку: перед тим, як дівчата, чи парубки, лягають спати, здіймають з себе пояс і, держачи один його кінець правою рукою, другою вертять його навкруги тієї ж руки, примовляючи: «Понеділок із вівтірком, середа з четвергом, п'ятниця з суботою, а неділя — одиниця: Хто мій милий (чи мила), той приснится. . » (МУЕ НТШ. ХУШ. 150). Треба думати, що ця ворожба належала перше дівчатам, а парубки почали так ворожити пізніше, бо здіймання пояса з дівчини тісно в'яжеться з весільною символікою: дівчата клясичної Греції носили особливий пояс, який вони покидали саме в день шлюбу; молодому належалося розв'язати той пояс у шлюбній кімнаті. Дуже часто той весільний пояс фігурує й на похоронних вазах, і тоді він приймає містичне значення (Менар «Життя стародавніх. .» III. ст 87)

В Болгарії тих, що робилися побратимами,, в'язали одним поясом, і А. Веселовський вважав, що це в'язання могло означати прийняття до роду, прив'язування до нього (ЖМНПр 1889 II, 306, 308).

Жінки, що вперше роджали, розв'язували свій пояс і присвячували його (у римлян) Юноні Люціні. У нас при родиві розв'язували не тільки пояс а взагалі всі вузли.

Старовинні пояси нам майже зовсім не відомі, крім кількох знахідок решток шкурятаних поясів, вже вище згаданих. Майже повний брак вказівок на жіночі пояси в нашій давній літературі дав привід проф. Аристові твердити, що пояси, принаймні золоті та срібні, носили тільки чоловіки, хоч він сам згадує про золотий пояс княгині на відомому малюнку в Ізборніку Святослава. В 1959 р. в Чернігові був знайдений золотий пояс, сплетений із золотого дроту. Подібні пояси носили наші князі, як то ми бачимо на давніх фресках, мініятюрах та іконах. Наші літописи донесли нам згадки про золоті й срібні пояси наших князів. За козацьких часів жінки носили, очевидячки, як і раніше, пояси то як окрему річ, то в вигляді вузької вовняної смужки — КРАЙКИ — до якої пришивали край запаски. У наші часи чоловіки й жінки носять однакові пояси. Ще літ 50—70 тому найбільше були поширені вовняні пояси власного виробу та фарбування, найчастіше червоні, зелені, але й інших барв. Пізніше почали вживати куповані пояси. але й ті фабричні пояси мали в собі сліди старовинних форм. У Кролевці. напр., виробляли бавовняні пояси з поперечними смужками ріжних, дуже яскравих барв, що, за впевненням Хв. Вовка, «наподоблюють колишні КАЛАМАЙКОВІ ПОЯСИ по-

ходження східнього, бахрому яких наподоблюють на кінцях рядами витканi малюнки китиць» («Студії. . .» ст. 144). Ці китиці з'явилися і на звичайних кролевецьких рушниках, коли їх стали вживати замість поясів, найбільше на Чернігівщині. На півночі України пояси робили з барвистих одноколірових вовняних ниток, на Покутті — узірчасті, а часом і переткані золотом. Плетені пояси зберігалися до останнього часу на Поліссі, де вони однобарвні (червоні). Як на залишок давнього пишного ткання козацьких поясів треба дивитися на шовкові пояси міщан.

До пояса причеплювано все, що треба було мати для всякої потреби — капшук із тютюном, гаманець, кресало, ніж, тощо, пояс давніше заступав кишені, що їх у стародавньому одягу не було. В цьому відношенні особливо важливу ролю відогравали шкуряні пояси — ЧЕРЕСИ). Див. також ОЧКУР.

ПРАБОШНІ — ПОСТОЛИ (див.) князівської України.

ПРАВА ЛЮДИНИ — це права, що теоретично належаться кожній людині, і що їх, після трьох років студій та дискусій, ухвалила 10 грудня 1948 р. Асамблея Об'єднаних Націй. Факт, що Асамблея ОН уважала необхідним ухвалити подібну деклярацію прав людини, виявляє величезний реґрес в гуманітарних та правних нормах, що стався в останніх часах, в зв'язку з двома світовими війнами і появою таких тоталітарних й деспотичних режимів, як гітлерівський — нацистський та большевицький — московський. Вже півтора століття перед тим французька революція була проголосила права людини й громадянина, що були пізніше включені в конституції багатьох країн, але державна практика перекреслила по всіх усюдах ті теоретичні права. Асамблея ОН вищезгаданою деклярацією прав людини намагається відновити й доповнити, точно визначивши, права людини, обороняючи її від жорстоких порушень тих прав, що їх констатовано особливо під тоталітарними державами. Проте, і тепер характер їх залишається тільки теоретичний і моральний, — ця деклярація і ці «права» не мають ніякого примусового характеру: лише моральна санкція Асамблеї ОН може впасти на ту державу, яка ці права людини порушує. Наскільки ця моральна санкція може охоронити права людини, видно з того, що сталося в Угорщині після її протимосковської революції. Зрештою, і до того і після того мільйони людей пізнають в СССР, а особливо в Україні, чого варті ці теоретичні «права», коли їх не боронить ніяка фактична сила. Все ж, з огляду на — бодай теоретичну — вагу цієї декляраціі Прав Людини, ухваленої в Асамблеї ОН, як найвищої міжнаціональної установи, УМЕ подає її повний текст.

«Уважаючи, що свобода, справедливість і мир у світі ґрунтуються на визнанні присущої кожній людині гідности та рівних і невід'ємних прав усіх членів людського роду;

«Уважаючи, що невизнавання та зневажання прав людини породили акти варварства, що вразили сумління світу, і що було проголошено, як найвище прагнення людини, створення такого світу, в якому люди, вільні від страху і мізерії, користувалися б свободою слова і свободою вірувань;

«Уважаючи істотним, щоб права людини були охоронені режимом Права, щоб людина не бачила себе примушеною до крайнього засобу повстання проти тиранії й пригнічення;

«Уважаючи також істотним сприяти розвиткові приязних взаємовідносин між націями;

Приймаючи під увагу, що народи Об'єднаних Націй ствердили в їх Хартії, свою віру в основні права людини, в гідність і вартість людської особи і в рівність прав чоловіків і жінок; і проголосили, що вони вирішили сприяти суспільному поступові і піднести рівень життя в найширшому розумінні свободи;

Приймаючи під увагу, що Держави, Члени ОН, зобов'язалися забезпечити, в співпраці з ОН, загальну й дійсну пошану основних прав і волі людини;

Уважаючи, що спільна концепція цих прав і свобід має найбільше значення для цілковитого сповнення цього порозуміння.

Загальна Асамблея проголошує оцю Всесвітню Деклярацію Прав Людини., як СПІЛЬНИЙ ІДЕАЛ, осягнути який повинні намагатися всі народи і нації, щоб як окремі люди, так і установи, постійно знаходячи в ній надхнення, сприяли, шляхом навчання і виховання, пошанованню цих прав і свобід і забезпечували, поступовими заходами національного та інтернаціонального характеру, всесвітнє їх визнання та застосовання як серед народів Держав - Членів, так і на територіях, що знаходяться під їх юрисдикцією.

Стаття 1. Всі людські істоти народжуються вільні й рівні в гідності та в правах і, обдаровані розумом і свідомістю, повинні ставитися по братерськи один до одного.

Стаття 2. Кожна особа має всі права і свободи, проголошені в цій Декляраціі, без ріжниці раси, кольору шкури, статі, мови, релігії, політичних та інших переконань, національного чи суспільного походження, економічного стану, народження чи якого іншого стану. Крім того, не має бути ніякого розріжнення, що ґрунтувалося б на політичних, правних чи інтернаціональних обставинах країни, або території, в юрисдикції якої знаходиться якась особа, — однаково, чи це буде незалежна країна, чи це буде територія під мандатом, не ав-

тономна чи піддана якомусь іншому обмеженню суверенности.

Стаття 3. Кожна особа має право на життя, на свободу і на особисту недоторканість.

Стаття 4. Ніхто не буде відданий в рабство чи в неволю (рабство і торгівля рабами заборонені в усіх їх формах).

Стаття 5. Ніхто не буде піддаваний тортурам, ані жорстоким карам, нелюдським і принизливим.

Стаття 6. Кожна людська істота має право, по всіх усюдах, на визнання своєї правної особи.

Стаття 7. Всі рівні перед законом і мають право, без ріжниці, на однакову опіку закону. Всі мають право на однакову опіку проти всякого розріжнення, що порушувало б цю Деклярацію і проти всякої провокації такого розріжнення.

Стаття 8. Кожна особа має право шукати оборони в національних компетентних судах, щоб вони її оборонили проти вчинків, що порушують її основні права, визнані конституцією або законом.

Стаття 9. Ніхто не може бути безпідставно затриманий, арештований чи вигнаний.

Стаття 10. Кожна особа має право, в умовах повної рівности, бути публічно й справедливо вислухана перед безпристрасним і незалежним судом, щодо визначення її прав і обов'язків, або задля розгляду будь якого обвинувачення її в злочині.

Стаття 11. Кожна особа, обвинувачена в злочині, має право, щоб її вважали неповинною, аж поки не буде доведено її вини, згідно з законом і в публічному суді, в якому їй забезпечуються всі необхідні для її оборони ґарантії. Ніхто не буде засуджений за вчинки чи переступи, що, коли вони були довершувані, не вважалися за національним та інтернаціональним правом, злочинними. Також не накладатиметься кара тяжча, ніж та, що була б накладена в момент поповнення злочину.

Стаття 12. Ніхто не має підлягати свавільному втручанню в приватне життя його самого, його родини, його житла, чи його листування, ані нападам на його честь і репутацію. Кожна особа має право на оборону законом проти таких втручань чи нападів.

Стаття 13. Кожна особа має право вільно подорожувати і вибирати місце свого перебування на території якоїсь держави. Кожна особа має право вільно виїхати з будь якої країни, включно з власної, а також до неї повернутися.

Стаття 14. У випадку переслідування, кожна особа має право шукати захисток і користуватися ним у кожній країні .Це право не може бути вжите проти судової справи, що виникла в наслідок звичайних злочинів або вчинків, протилежних намірам і засадам ОН.

Стаття 15. Кожна особа має право належати до якоїсь нації. Нікого не позбавлятиметься свавільно його національности, ані права змінити свою національність.

Стаття 16. Чоловіки і жінки, почавши з юнацьких років, мають право без усякого обмеження, з мотивів раси, національности чи релігії одружуватися і творити родини, і користуватися однаковими правами щодо шлюбу під час шлюбу і в випадку його розв'язання Шлюб може відбутися тільки за вільною і повною згодою будучих подругів. Родина — природний і основний первень суспільства і має право на охорону суспільства і держави.

Стаття 17. Кожна особа має право на власність, індивідуальну і колективну. Ніхто не може бути свавільно позбавлений своєї власности.

Стаття 18. Кожна особа має право на свободу думки, сумління і релігії; це право включає свободу виявляти релігію або віру, індивідуально, чи колективно, як публічно, так і приватно, в навчанні, в практикуванні, в культі і в обрядах.

Стаття 19. Кожна особа має право на свободу переконань і на їх виявлення; це право включає право не бути турбованим з приводу своїх переконань і свободу досліджувати та збирати інформації й думки і поширювати їх, без обмежування кордонами, будь яким засобом пропаґанди.

Стаття 20. Кожна особа має право на свободу зібрань і мирних стоваришень. Ніхто не може бути примушеним належати до якогось стоваришення.

Стаття 21. Кожна особа має право брати участь в уряді своєї країни, безпосередньо чи через представників, вільно обраних. Кожна особа має право в умовах рівности брати участь у виконуванні публічних функцій своєї країни. Воля народу — підстава авторитету державної влади; ця воля виявлятиметься в справжніх виборах, що мають відбуватися періодично, з загальною і рівною участю всіх, таємно, чи в якийсь рівновартний спосіб, що забезпечує свободу голосування.

Стаття 22. Кожна особа, як член суспільства, має право на суспільне забезпечення і одержувати, завдяки національному зусиллю та інтернаціональній співпраці, відповідно до організації та ресурсів кожної відповідної держави, задоволення своїх економічних, суспільних і культурних прав, необхідних для втримання її гідности і вільного розвитку її особистости.

Стаття 23. Кожна особа має право на працю, на вільний її вибір, в рівних і задовільних умовинах праці і в забезпеченні проти безробіття. Кожна особа має право, без жадної ріжниці, на однакову заплату однакової роботи.

Кожна особа, що працює, має право на справедливу й задовільну винагороду, що забезпечує їй, як і її родині, існування, що відповідає гідності людини і що буде доповнена, при потребі, всякими іншими засобами суспільної охорони. Кожна особа має право творити синдикати й організовуватися в обороні своїх інтересів.

Стаття 24. Кожна особа має право на відпочинок, на використання вільного часу, з розумним обмеженням тривалости праці, і на періодичні платні вакації.

Стаття 25. Кожна особа має право на відповідний рівень життя, що забезпечує їй, як і її родині, здоров'я й добробут, а зокрема їжу, одяг, житло, медичну допомогу і необхідну суспільну обслугу; вона має так само право на забезпечення, на випадок безробіття, хвороби, каліцтва, вдовства, старости та інших випадків утрати засобів існування в наслідок обставин, незалежних від її волі. Материнство і дітвора мають право на особливі увагу та допомогу. Всі діти, народжені в шлюбі чи поза шлюбом, мають однакове право на суспільну охорону.

Стаття 26. Кожна особа має право на науку. Наука повинна бути безплатна, бодай в тому, що відноситься до елементарної і основної науки. Елементарна наука має бути обов'язкова. Наука технічна професіональна має бути узагальнена; доступ до вищих студій буде однаковий для всіх, в залежності від відповідних обдаровань. Навчання матиме метою повний розвиток людської особистости і зміцнення пошани до прав людини і основних свобід; сприятиме взаємному розумінню, терпимості і приязні поміж усіма націями і всіма етнічними та релігійними групами, і спричиниться до розвитку діяльности Об'єднаних Націй для втримання миру. Батьки матимуть особливе право вибирати тип навчання, що має бути дане їх дітям.

Стаття 27. Кожна особа має право брати вільно участь в культурному житті спільноти, насолоджуватися мистецтвом і брати участь в поступі науки та в вигодах, що з того виникають. Кожна особа має право на охорону її моральних та матеріяльних інтересів, що їй належаться з її наукової, літературної та мистецької продукції.

Стаття 28. Кожна особа має право на те, щоб був встановлений суспільний та інтернаціональний лад, що в ньому права і свободи, проголошені в цій Декларації, мали б повне застосовання.

Стаття 29. Кожна особа має обов'язки в відношенні до спільноти, бо тільки в ній може вільно й повно розвинутися її особистість. В сповненні своїх прав і в використовуванні своїх свобід кожна особа буде обмежена тільки в границях, встановлених законом, з єдиною метою запевнити визнання і пошану прав та свобід інших і задовольнити справедиві вимоги моралі, громадського ладу і загального добробуту в демократичному суспільстві. Ці права і свободи не можуть бути, ні в якому разі, застосовувані в суперечності з намірами й засадами Об'єднаних Націй.

Стаття 30. Ніщо в цій Декляреції не може бути витлумачене, як надавання якогось права Державі, групі, чи особі розпочати й розвинути діяльність чи здійснити акти, що мають на меті скасувати якесь із цих прав і свобід, проголошених у цій Декляції».

Переклад цієї Декляреції Прав Людини зроблено з офіційного еспанського тексту Інформативного Відділу ОН з 1949 р.

ПРАВА СЕРЕДА, — ПЕРЕПЛАВНА СЕРЕДА — середа на IV тижні після Великодня. З цього дня можна починати купатися (Зап ЮЗО тд. II, 102). «Мак святять у Праву Середу» (Чуб. У,85).

ПРАВДА — найвищий етичний ідеал, який проте з найдавніших часів зазнав надто багато ріжних, а іноді й цілком суперечних тлумачень. Тому, коли Христос сказав Пилатові. «Я на це родивсь й на це прийшов у світ, щоб свідчити про правду; Кожен, хто від правди, слухає мого голосу». Пилат скептично завважив: «А що таке правда?» (Ів., XVIII, 37—8).

Цей скептицизм щодо правди відбився і в «Кассандрі» Лесі Українки, в розмові між Геленом і Кассандрою:

Гелен: — Що правда? Що неправда? Ту брехню,
Що справдиться, всі правдою зовуть.
Одного разу раб мені збрехав,
Що мій фіял украдено, бо просто
Не хтілося йому шукать фіяла.
А поки лінувався раб, то й справді
Фіял було украдено. Де правда
Була тут, де брехня? Тоненька смужка
Брехню від правди ділить у минулім,
Але в прийдешньому нема вже й смужки
Кассандра: — Коли скаже те. в що й сам не вірить,
То це неправда явна.
Гелен: — А як скаже
Хоч в добрій вірі, тільки помилившись,
Недоладу, то це вже буде правда?

— — — — —

Лишім оці слова, нема в них глузду.
Ти думаєш, що правда робить мову.
Я думаю, що мова родить правду.
А чим же нам таку назвати правду,
Що родиться з брехні? Чи ти ніколи
Не бачила такого народження?
Я бачив безліч разів . .

У щоденному житті ми розуміємо під правдою, по-перше, погодження наших слів із нашою думкою й поведінкою, себто ПРАВДОМОВНІСТЬ; по-друге, згідність наших змислів із твердженнями про стан речей навкруги нас, напр., коли хто каже, що сніг — холодний і білий, то це твердження правдиве, бо відповідає тому, що говорять нам змисли дотику й зору; це, так би мовити, ЖИТТЄВА правда; по-третє, правдою звемо й згідність нашого розуму з твердженнями науки, справдженими логікою та досвідом, як, напр., твердження фізики, що «всі тіла від тепла розширяються», або твердження «десять, додані до десяти, дають разом двадцять», і т. д. Це т. зв. НАУКОВА правда; по-четверте, під правдою звемо також твердження, що розумом і досвідом не можуть бути справджені, але що ми їх сприймаємо вірою, — це правда РЕЛІГІЙНА, як от заповідь: «Я — Господь Бог твій, нехай не буде в тебе інших богів, крім мене». Для індусів правда натомість, що їхній Брама — справжній бог, як для махомеддан справжнім Богом — їхній Аллах, а Махоммед його пророк. . . Для Арістотеля, що жив у суспільстві з рабами було безаперечною правдою, що люди народжувалися — одні щоб бути вільними, інші — щоб бути рабами, і що кожний повинен був залишатися в тому натуральному стані, в якому народжувався. . . Кожний з великих філософів минулого творив «свою» правду, і навкруги неї формувалася група осіб, що визнавали її також за свою правду і йшли за нею, поки не переконувалися, що та правда їх більше не задовольняла, і починали шукати за іншою ФІЛОСОФСЬКОЮ правдою.

З-поміж тих філософів американець Джемс знайшов, що правда має бути ІНСТРУМЕНТАЛЬНА, або ФУНКЦІОНАЛЬНА, себто служити знаряддям для влаштування людям кращого життя. Його школа ПРАҐМАТИЗМУ навчала, що правда вимірюється її практичністю, корисністю й доцільністю, що виявляються в наслідках і в досвіді: «З того моменту, як якась ідея може служити нам, так би мовити, добрим конем; з моменту, як вона могтиме в просторі нашого досвіду переносити нас з одного пункту в байдуже який інший; з моменту, як будуть встановлені через неї зв'язки межи речами; з моменту, як вона почне функціонувати, даючи нам повне забезпечення і упрощуючи нашу працю та економізуючи наші зусилля, з цього моменту вона буде правдою в цих межах, і лише в цих межах; правдою з цієї точки погляду і ні з якої іншої; правдою, так би мовити, інструментальною, в функції знаряддя, і лише в цій функції. Такою є теорія інструментальної правди, або правди, що полягає лише в її здатності виконувати певну роботу, — теорія, що її навчав із великим успіхом Девей в Чікаґо, а потім пропаґував блискуче Шіллер в Оксфорді». (Джемс «Праґматизм» фр. вид. 1911, ст. 67—68). Див. ПРАҐМАТИЗМ.

Залишаючи на боці інші розуміння, чи тлумачення правди, зазначимо лише, що для українського народу, що виявив свій світогляд у творах своєї словесности та в творах таких своїх письменників, як Т. Шевченко та інші, правда це насамперед втілення Божої й людської СПРАВЕДЛИВОСТИ (див.), відповідно до слів Христа: «Я — дорога, правда і життя» (Ів. XIУ. 6).

Таке розуміння правди знаходимо ми насамперед в відомій народній псальмі про Правду і Кривду:

Нема в світі Правди, Правди не зіскати,
Бо тепер Неправда стала панувати!
Тепер уже Правда в панів під ногами,
А тая Неправда сидить між панами.
Тепер уже Правда стоїть край порога,
А тая Неправда сидить кінець стола.
Тепер уже Правда в панів у темниці,
А тая Неправда з панами в світлиці.
Тепер уже Правда сльозами ридає,
А тая Неправда все п'є та гуляє.
Хто по-правді судить, то того карають,
А хто не по-правді, того поважають.
Та хто буде Правду в світі ісполняти,
Тому зашле Господь свої благодаті
Бо сам Господь — Правда, сокрушить Неправду,
Він смирить гординю, вознесе святиню.

У другому варіянті:

Нема в світі Правди, Правди не зіскати,
Весь світ ісходити — Правди не зочити.
Коли б тебе, Правдо, в світі увидіти,
Орловими крильми раді б ми летіти!
Бо вже кінець світу тепер приближився,
Хоч рідного брата тепер стережися!
Бо хоч він і рідний та Правди не йміє,
Він тільки устами, як перами, віє.
З ним на суді стати, Правди не видати
Тільки сріблом - злотом суддів насищати,
Бо тепера Правда скрізь закрита,
Тільки єсть прикмета — на хресті прибита!
Ой Ісусе Христе, Йсусе Назарянський,
Помилуй, пожалій ввесь мир християнський.

У третьому варіянті Правда зливається з образом матері:

Нема в світі Правди, Правди не зіскати
Тільки тої Правди, — що рідная мати.
Були колись діти та й стали сирітки,
Помочі не мають собі ані звідки!
Плачуть вони гірко, не можуть пробути,
Своєї рідної матері забути:
«Орлице мати, де тебе нам взяти?
Тебе ні купити, ані заслужити!
Весь світ ісходити — тебе не зочити!

Ще в іншому варіянті

Стоїть Правда у порога да злісно ридає.
А тая Неправда з панами п'є - гуляє.

Стоїть Правда у порога да тайненько
сміється,
А тая Неправда за гроші береться...

З приводу цього варіянта Л. Білецький завважував: «Цим потайним сміхом Правди ніби висловлюється СВІДОМИЙ відхід Правди з арени людської душі, щоб тугу людини за нею поглибити, щоб дати змогу вільно розвиватись у душі людини тому вічному моральному законові, що випливає не з практичного життя реальної дійсности, а із вищого шукання поза часом, простором і причиновими зв'язками тої вічної абсолютної Правди, того вічного сенсу буття незалежно від того, чи людина заможна. чи бідна...» («Істор. укр. тіл.» I, 1947 ст. 212).

Оту тугу людини за вічною абсолютною Правдою мав Т. Шевченко, що розумів її власне так, як розумів її наш український нарід. Про це писав С. Єфремов: «У сфері етичних ідеалів нічого вищого не знав Шевченко над правду. Її він шукає всюди невпинно, задля неї вийшов на боротьбу з світовим лихом, задля неї перетерпів усе, що спало на його голову. «Ми не лукавили з тобою, — каже поет до своєї долі,— ми просто йшли, у нас нема зерна неправди за собою» (Доля). Скрізь і завжди витай зо мною, — благає поет Музу, — і учи «Неложними устами сказати правду. .» (Муза). Під час розквіту своїх слов'янолюбних симпатій він усім слов'янам зичить стати «добрими братами і синами сонця правди» (Іван Гус). У «Молитвах» правда, любов і братерство виставляються за найдорожче добро, якого благає собі поет і всім, до кого приязнь має·

Мені ж, о. Господи, подай
Любити правду на землі. .

Скрізь правда, сама правда. Оце шукання правди, якого ми вже мали щастя зазнати в творчості не одного українського письменника і в усій народній поезії, особливо лунає в поезії Шевченка, надаючи їй надзвичайної етичної Краси. Правду Шевченко над усе ставить, до неї зводить усі спружини життя, і навіть лихо для нього тільки через те огидне, що з його ідеалом правди розходиться. Вже на Божій дорозі стоючи, перед лицем невблаганної смерти, він, з туги великої «голову схопивши в руки», дивується — «чому не йде апостол правди і науки. .» І ця вічна жадоба правди, цей неодмінний примат її в творах і в усьому світогляді Шевченка дає нам право його самого поставити за того апостола правди, якого так виглядав він, з такою мукою і болем дожидався. Вже зазначено попереду той непохитний оптимізм Шевченків, який раз-у-раз підказував поетові, що «буде правда на землі», і що це так само натурально, як те, що «сонце йде і за собою день веде. .» І ця правда, якої не обминути, немов у фокусі збирає в собі і волю, і любов, і братерство для Шевченка й робиться йому гаслом відродження. До України обертається він із таким запальним словом:

Скажи, що правда оживе,
Надхне, накличе, нажене
Не ветхеє, не древлє слово
Розтліннеє, а слово нове
Між людьми криком пронесе
І люд окрадений спасе. .
(Осії глава ХІУ)

І рідко коли, хіба може в часи найбільшого обурення, з'явиться у Шевченка «правда-мста», що всюди знайде злочинців проти вищої правди на землі, — це у нашого поета немов би остання інстанція, до якої він апелює на світове лихо». («Іст. укр. письменства» II, 27).

Для Шевченка правда ототожнюється з Богом:

Молітесь Богові одному,
Молітесь ПРАВДІ на землі,
І більше на землі нікому
Не поклоніться . .

Так само ототожнюється з правдою і Син Божий, Ісус Христос:

Тоді вже сходила зоря
Над Вифлеємом: ПРАВДИ слово,
Святої ПРАВДИ і любови
Зоря всесвітняя зійшла . .

Христос ще «неповинним дитятком» нав чає в поемі «Марія» — як на світі жить, лю дей любить, за ПРАВДУ стать, за ПРАВДУ ЗГИНУТЬ, без ПРАВДИ горе. . .»

Та розглядаючись навкруги себе, поет, як і нарід наш у псальмі про Правду й Кривду, приходить до сумного висновку:

Розбійники. людоїди правду побороли...
Щодень Пилати розпинають,
Морозять, шкварять на вогні. . .
Кругом неправда і неволя,
Народ замучений мовчить. . .
Нема сем'ї, немає хати,
Немає брата, ні сестри,
Що б не заплакані ходили.
Не катувалися в тюрмі. . .

Проте, поет не зневіряється, а мужньо проголошує:

На те й лихо, щоб із лихом битись! І от саме в ті часи, як ріжні землячки піддались ласощам нещасним, продавали матір «за шмат гнилої ковбаси» і йшли на службу Москві. Шевченко виходить на нерівний бій з московською неправдою в Україні, проголошуючи вустами Гуса:

«Поборюсь! Зо мною Бог! Да совершиться!»
І закликає й своїх друзів:

Борітеся — поборете:
Вам Бог помагає;
За вас сила, за вас воля
І ПРАВДА святая!

Див. ПРАВДОМОВНІСТЬ.

ПРАВДА РУСЬКА — старо-український збірник права княжої доби в Україні; перший збірник права на всю Слов'янщину. Був він, мабуть, не урядовим кодексом, а збірником звичаєвого права наддніпрянських полян, що застосовувався і перероблювався, не без впливу візантійського права, в судах на підставі законів князів Ярослава Мудрого, Володимира Мономаха та інших. Правда Руська має три редакції: найстаршу, коротку, другу поширену, та третю найпізнішу, що була скороченням поширеної.

Відкрив її в 1738 р. Татіщев, а видав аж 30 років пізніше Шлецер. Зберігається тепер в московському історичному Музеї. Руська Правда мала великий вплив на пізніші пам'ятки права в Україні та в сусідніх землях, як от на Судебник Казіміра, земські устави з XV-XVI ст та на Литовський Статут. **До останніх часів деякі її постанови жили в звичаєвому праві українського народу.** Проф. Леонтович у своїй праці «Русь. Правда і Литовський Статут» ствердив, що «між Р. Правдою й московським законодавством пролягає прірва, що її нічим не наповнити», а проф. В. Буданов в «Обзорі іст. русск. права» прийшов до висновку, що **«в московській державі нема ніяких слідів впливу Р. Правди»**. (ст. 320). Ці висновки вчених правників заперечують твердження московських імперіялістів про «єдину русскую народність». бо де нема єдиного звичаєвого права, там не може бути єдиної народности. Див. ПРАРУСЬКА ЄДИНА НАЦІЯ.

ПРАВДИВІСТЬ, ПРАВДОМОВНІСТЬ — гарна риса людей лицарської вдачі, що не вважають можливим кривити душею і обманювати інших брехливими словами та обіцянками. Ще грецький філософ Платон твердив, що неправда однаково ненависна, як богам, так і людям. Другий славний філософ клясичної давнини навчав: «Не обманюй, але говори й чини правду, і ти будеш подібним до Бога». І наш нарід в приповідці зазначив: «Неправдою ввесь світ пройдеш, та назад не повернешся» — бо люди брехуна не приймають, засоромлять і зганьблять. Японцям часто закидають брак правдомовности. Але Елері Седжвік писав: «Я гадаю, що це скорше брак одвертости. Японець готовий відслонити своє тіло, але не свої думки. Він скаже правду, але чи потрібно говорити її всю?. . . Ми на Заході, вчимо наших дітей· «Кажіть правду, які б наслідки це не потягнуло за собою». Але японці уважають на наслідки. Вони нераз скривають свої почування, але власне тому, що занадто велике значення дають правді. Є багато випадків, коли японець був правдомовний зі своєю власною шкодою, і багато інших, коли він уникав одвертости, щоб не образити дразливости інших» («Японська загадка» в ЛНВ. 1931. 59). Див. БРЕХНЯ, ДЕЛІКАТНІСТЬ, ПРАВДА.

ПРАВИЙ — протилежний ЛІВОМУ (див.) В усьому світі, а в тому і у нас в Україні, правий бік, права рука мають далеко краще значення, ніж лівий бік, ліва рука, тощо. В клясичному світі промовцеві було заборонено робити рухи лівою рукою, він міг жестикулювати лише правою. І в мистецтві перших віків християнства рухи належали тільки правій руці, — ліва мусіла залишатися нерухомою. Права рука, що виходила з хмар, благословляючи, заступала цілковито — в примітивному християнському мистецтві — образ Бога - Отця, що Його до часів Відродження, ніхто не насмілювався персоніфікувати.

В давній Індії, як засвідчує Марко Польо, було суворо заборонено торкатися харчів лівою рукою, бо тим харчі були б спрофановані. Зрештою, і в римлян ліву руку вважали рукою злодіїв, які присягали своїй богині Ляверні лівою рукою, як про це згадують і Горацій і Плятон. У зв'язку з цим треба поставити й вірування сучасних римлян, зареґістроване в книзі Дзанацца «Звичаї, вірування й забобони римського народу» (І, ст. 150): «Якщо свербить долоня правої руки, треба на неї дмухнути бо то значить, що маєте комусь дати гроші». Зрештою, подібне вірування, трохи в іншій формі, існувало і в Україні, і Болгарії, і далекій Норвегії. .

Дуже велику ролю відогравала свого часу — і відограє й тепер — права рука в правничому символізмі, при зав'язуванні ріжних контрактів (див. РУКОБИТТЯ, МОГОРИЧ).

Французький соціолог Герц намагався з'ясувати перевагу правої руки над лівою, і взагалі всього «правого» над «лівим» містикою — культом сонця. Але далеко простіше пояснити її фізіологічними причинами. Натуральна перевага більш сильної руки дала пізніше й психологічні наслідки: люди почали більш шанувати праву руку, як сильнішу й кориснішу, і зневажати ліву, що, як слабша, може виявитися невистачальною в хвилину небезпеки. В давній жидівській секті Ессенів, праву руку вважали щасливою, а ліву — нещасливою. (Цю тему автор УМЕ розробив свого часу в статті «Нель мондо дель симболізмо», видруковану в італійському часописі «Іль Корріере Еміліяно» в Пармі 9. VIII. 1932).

ПРАВЛЕНІЄ ГЕТЬМАНСЬКОГО УРЯДУ— — уряд, призначений з Росії в Україну після смерти гетьм. Данила Апостола (1734). Складався він із шести осіб — трьох москалів і трьох українців.Головою цього уряду був кн. Алексєй Шаховской, а з ним кн. Андрей Барятинський та полк. Гурьєв. Запасним членом був ще полк. Іван Сінявін. Від українців — ген. обозний Яків Лизогуб, ген. суддя Мих. Забіла і під-

скарбій Анд. Маркович. Запасним був осавул Хвед. Лисенко.

Як засвідчує Ол. Лазаревський, замість Лизогуба й Забіли, фігурували Хв. Лисенко і ген писар Турковський в 1735 р.

З часів цієї Міністеріяльної канцелярії, що заступила Генеральну Військову Канцелярію, стали вступати до неї апеляції на присуди Генерального Суду в кримінальних справах, як про те писав Чуйкевич у своїй праці «Суд і розправа в судах малоросійських» (Ол Лазаревський «Суди. . .» в К. Ст. I898, VII, 94.)

Цей уряд проіснував до часів цариці Лизавети, замужньої Розумовської, яка указом з 5 травня 1747 р. дозволила українцям обрати нового гетьмана, яким мав бути дівер цариці Кирило Розумовський, що перебрав владу тільки в 1751 р. Мих. Грушевський так характеризував цю нову «Малоросійську Колегію» (першу створив був Петро I при Ів. Скоропадському): «Рівність членів, згадувана в указі, зіставалася порожнім звуком супроти тих прав, якими був наділений перший член. Князеві Шаховському секретно поручалося пильнувати і наглядати українських членів правління, і якби за ними виявилося щось підозріле, то арештувати їх і на їх місце своєю волею призначати людей, прихильних російському правительству, і взагалі в важних випадках не оглядатися на ніякі інструкції, тільки поступати по мислі своїй. Таким чином перший член мав у дійсності бути справжнім правителем України, так само як колишній президент Петрової Малоросійської Колегії.

«Поручалося також по давньому толкувати людям із простого народу, що ті нові порядки заводяться для охорони людей від кривд старшинських, а на гетьманське правління валити всі непорядки і кривди, аби люди не бажали відновлення гетьманства. Нарешті для того, щоб українські вищі верстви зросійщщити, рекомендувалося Шаховському непомітно, але пильно відводити українську старшину від поляків та інших «заграничних жителів» і зручно вести до того, щоб **українці женилися і своячилися з великоросіянами.**

«Такі інструкції діставав Шаховской і його наступники. Можна собі уявити, як мусіло себе почувати українське громадянство під таким правлінням Хоч царське правительство при тім наказувало звичайно вести свою політику «секретно», «под рукою», «искусним образом», але не було чого сподіватися якоїсь делікатности в тих часах, коли не жалувано і своїх та найвищих, а не то що ту придавлену й перелякану українську старшину. Само правительство, як доходило до діла, забувало про всяку делікатність. . . .Взявши ріжні, зовсім безосновні підозріння на старшину, поручало обшукувати і забирати папери й листи найвизначніших і ні в чім непідозрілих старшин — в тім самого Лизогуба, найстаршого українського представника. Можна собі уявити, як поводився Шаховской і його наступники з українськоми людьми! . .

«Замість справедливих і чесних людей, що могли б заохотити людей до московських порядків, українська людність бачила перед собою московських хапугів і своєвільників, призвичаєних до незвичайно суворого й жорстокого поводження з людьми. Бачила ріжних пройдисвітів, що лякали людей доносами, і доводили людей до тюрем, в'язниць і заслань страшним «слово і діло» (такими словами: що вони знають «слово і дело ґосударево, доношувано в страшну «тайну канцелярію» російську в усіх політичних справах). «Див. КАНЦЕЛЯРІЯ МІНІСТЕРСЬКА.

ПРАВО — комплекс законів та норм, що реґулюють суспільні відносини. Розріжняють ЗВИЧАЄВЕ право, закорінене в глибоких традиціях народу, і право ЮРИСТІВ, що формується урядом. через законодатні установи, на підставі думки й дослідів науковців, правників та соціологів. Право, як НАУКА, охоплює знання та науковий дослід правних постанов, себто законів і норм, що діють у світі — МІЖНАРОДНЄ право — та в даній державі — НАЦІОНАЛЬНЕ право. Охоплює вона філософію права, історію права та догматику права — ця остання студіює закони, що мають правну силу в сучасності. Крім ПУБЛІЧНОГО права, що його творять державні установи, існує також і ПРИВАТНЕ ЦИВІЛЬНЕ право, що його творять постанови громадських установ у межах їх сфери інтересів і компетенції.

Пієро Мартінетті в студії про Шопенгауера писав: «Егоїстична воля змагає постійно до втручання в сферу волі інших, і це називається — НЕСПРАВЕДЛИВІСТЬ. Такий осуд базується на неясному й поширеному почутті, що приписує кожній особі рід ПРИРОДНОГО ПРАВА, морального порядку, щодо себе самого, виявів своєї особистости, своєї діяльности і продуктів цієї діяльности: тут знаходиться походження права власности, що, властиво, є правом на плоди власної праці. Тому той, хто терпить несправедливість, почуває, що так не повинно б бути; але й той, хто робить несправедливість, не може не почувати, що не повинен би її робити, і тому відчуває в якійсь мірі докори сумління. З цього спротиву несправедливості породжується право: з цієї точки погляду теорія права — розділ етики. Проте, інший, і істотніший складник права походить з егоїзму. Боротьба між окремими особами завдає безчисленні болі: розум дуже швидко виявляє вигоди, що походять із припинення цієї боротьби, з взаємного пошанування сфер ді-

яльности ріжних осіб. І так народжується закон. Не треба, проте, думати, що в конкретній дійсності сила виливається отак, завдяки мирному полагодженню справ, в закон. Держава в початку все установа сили, — але сили, що, під впливом колективної волі, скеровується до законности. Моральна засада справедливости все залишається в підставах права, але первень, що в ній бере гору, первень зовнішній, егоїстичний. І тому право загалом розглядає несправедливий вчинок лише в його зовнішньому наслідку — в накиненому комусь стражданні; воно має на меті лише не допустити до фізичного акту порушення волі інших, його акція не йде поза ці межі. . .» («Шопенгауер» Млян, 1941, ст. 31).

Балтійський філософ Ґ. Кайзерлінґ також писав: «Фундаментальне право кожної цивілізації було завжди правом переможців, які накреслюють на руїнах переможених нові права, віднині «святі і непорушні». Той, хто добре це зрозумів, ніколи більше не віритиме в жадне «святе й непорушне право». Натомість правда така: з усіх ідолів, право, що реклямується, як втілення самої справедливости, найменш шляхотне. Завдяки лише цій асоціяції ідей справедливости і права, на протязі століть і тисячоліть вдавалося затримувати при житті найжорстокіші несправедливості, і то за згодою самих жертв. Всі пригноблення, всі визискування, всі рабства походять із тої асоціяції права зі справедливістю. Право робиться справедливим з самого факту, що воно фіксує зв'язок, сам по собі справедливий. Але розуміння «раз на завжди» зовсім неможливе, бо життя відміняється що-хвилини, і всяка нова ситуація вимагає нового вирівняння. І тому не лише стара латинська приповідка — суммус юс — сумма інюрія (найбільша законність — найбільша несправедливість) відповідає правді, але й всяке право, що приймається, як незмінний закон, неморальне і лихе в найглибшому розумінні цього слова. Тут можна прикласти все те, що Христос сказав проти законної юстиції. . . Формальне право — дитина брехні, а не правди. Воно походить з фікцій, намагається полонити дійсність в сітку фікцій і увести її остаточно в рямці фікцій». («Інтимне життя» в есп. мові 1933. ст. 44-45).

У нас проти незмінности й непорушности права протестував В. Кучабський: «Не оправдуймося ніяким «історично набутим правом» на землю. Дійсне, живе право — залежне від виконування певних позитивних суспільних функцій, і коли якийсь елемент таких функцій не виконує він цим самим свого історично - набутого права сам зрікається. Коли наші предки на цій українській землі оселювалися, то й по ідеї цього оселення, і навіть до значної міри й фактично, вони брали на себе в заміну за право власности на ту землю, якою були наділені, обов'язок боронити цю землю та її населення зі зброєю в руках перед ворожими нападами. І цей обов'язок вони виконували, кладучи голови на українських степах. Загальна військова повинність зняла тепер із нас цей обов'язок податку крови, і якщо ми не замінимо його новим добровільним обов'язком культурного, соціяльного й економічного, а в зв'язку з тим і політичного підношування населення нашої рідної української землі на все вищий рівень, то це українське населення, яке нас не лише своєю працею кормить, а ще й до того своєю кров'ю наше спокійне існування обороняє, буде мати перед Богом і людьми не лише право, а й обов'язок нас із цієї, кров'ю предків наших политої й окупленої землі, як негідних, паразитарних, ніяких позитивних суспільних функцій уже не виконуючих спадкоємців, — прогнати. . .» («Україна і Польща» 1933, ст. 41—42).

Кожне право, як сказав президент США Дж Кеннеді, має значення тільки тоді, коли забезпечені форми його практичного здійснення. За советською облудною конституцією, Україна має право вийти з советської імперії, якщо б того захотіла. Але колиб хто в СССР почав допевнятися того «права», зазнав би в найкоротшому часі найвищої кари — смерти. Є «право», але нема забезпечених форм його практичного здійснення.

ПРАВОПИС — наука про правильне писання, про те, як передавати звуки на письмі. Первісно у всіх народів був правопис ФОНЕТИЧНИЙ, себто кожному звукові відповідав даний знак, але з часом, хоч значення звуків змінилося, правопис залишався той самий, і написання слів більше не відповідало тому, як їх вимовлялося такий правопис зветься ІСТОРИЧНИМ; часом, в ньому роблено деякі зміни, з яких видно постання звуків, це т. зв. ЕТИМОЛОГІЧНИЙ правопис. На історично - етимологічній підставі побудовано правописи англійський, французький, польський, чеський. Наш правопис в великій мір фонетичний, але все ж значно відбігає від вимови слів у ріжних частинах України, не прийнявши остаточно вимови жадної з них. Правопис УМЕ — це правопис, що його опрацювала й ухвалила українська Академія Наук у Києві в рр. 1927—29 і прийняло в 1929 р. також Наукове Т-во ім. Шевченка у Львові. Цей правопис, невважаючи на деякі його недотягнення, що викликали чимало протестів, прийняла, щоб не було правописної анархії, також спеціяльна наукова сесія Української Вільної Академії Наук і Наукового Т-ва ім. Шевченка, що відбулася в Торонті в вересні 1952 р., а потім і Конференція Української Преси в Вінніпеґу в травні 1953 р. Большевики вже в

1930 частинно осудили цей правопис, відкинувши літеру «ґ», а в 1933 р. оголосили його буржуазним, контреволюційним, націоналістичним і т. д. ї запровадили новий правопис, без літери «ґ» та з деякими іншими змінами, що мали наблизити його до московського правопису в цілях «об'единительних». За тим правописом треба, напр., писати за московською вимовою в родовому однини — «любові». «імені», твердості». Але не проминуло й двох років, як і в цьому правописі почали дошукуватися «залишків буржуазно - націоналістичного шкідництва на мовному фронті». Створена була нова «державна» правописна комісія, якій наказано ще більше уніфікувати український правопис із російським, попідганяти форми написання українських слів під російську вимову (**класА** в родовому однини, замість класу, **КавказА, РимА, золотоніщський,** зам. золотоніський, **довжокський,** зам. довжецький, **гóродський,** зам. городецький і т. д.). З Москви одержувала ця комісія порцію за порцією директивні вказівки, як і що позмінювати в українському й так уже зрусифікованому правописі. Комісія «одноголосно» ухвалювала всі зміни. У 1937 році вже був виданий однотисячним тиражем проєкт нового правопису. За цим проєктом і випереджаючи його, почали вже й писати (друкувати) в усіх видавництвах: видавництва бо керувалися директивами, не чекаючи формального затвердження нового правопису. До 1939 року вийшло третє видання проєкту нового правопису, а директиви з Москви (через відповідний відділ ЦК КП(б)У надходили все нові та нові.

З прилученням до Совєтського Союзу західньо - українських областей, цю правописну комісію фактично розпущено (про неї «забули»). З міркувань, мабуть, суто тактичних, Москва припинила свій тиск на зміну правопису після прилучення Західньої України до УРСР.

У 1946 році вийшов у Києві найновіший правопис, що його затвердила рада комісарів на подання наркома освіти Павла Тичини. З тих самих, мабуть, тактичних міркувань, у цьому варіянті правопису зроблено відхилення від правопису 1933, але і в бік правопису 1928 року, У 1948 році в Москві видано російсько - український правопис (редакція — Калинович, Булаховський, Рильський) з тими ж «об'единительними» тенденціями. Московська окупаційна влада в Україні надає такій, здавалося б, другорядній справі, як правопис, дуже велике значення в її русифікаційній політиці. Там замовчують, і відохочують згадувати, що справа правопису тісно в'яжеться з правильною вимовою.. Там уважається за вияв українського націоналізму кожна спроба вчителя пояснити, як те, чи інше слово треба поправно вимовляти, а тим більше незалежно від накиненого правопису. Ще за життя Олени Курило було **заборонено говорити про явища — «невідповідні духові нашої мови».** (Д. Кислиця «Наш правопис і пов'язані з ним завдання на еміграції»).

Поки наш правопис дійшов до сучасного його стану, перейшов він ріжні етапи, про які згадується під гаслами ДРАГОМАНІВКА. ЖЕЛЕХІВКА, КУЛІШІВКА, МАКСИМОВИЧІВКА.

ПРАВОСВІДОМІСТЬ — сума правних принципів, що гніздяться в психіці даного народу й кермують його волевими актами. Про правосвідомість українського народу писав проф. Л. Андрієвський в «Самостійній Думці» (1935 ст. 167—180): «Правосвідомість складне психічне явище. . . Бути правосвідомим, значить жити правом народу, мати й відчувати це право в своїй психіці; те ж саме, як бути дійсним горожанином своєї держави, не значить тільки визнавати її, а відчувати своє споріднення з нею, радуватися її радостями, журитися її печалями. Можна теоретично не знати права, а бути правосвідомим, себто відчувати й виявляти його в своїм житті. Уявім собі десь в Україні наше старе, довоєнне глухе село. В ньому люди сватаються, вінчаються, виховують дітей, дарують, дають віно, купують, спродають, позичають, наймають та наймаються, дають у заставу, складають заповіти, вибирають старосту, сотського, десятських, платять податки і т. д. Це все — область практичного життя села. В цій області нема анархії. В ній діють правні принципи, правила, норми людського поводження. Буває порушення цих правил, але за порушенням слідує реакція, кара. Ці принципи не викладені в писаному кодексі, проте вони існують в житті. Підготовлений учений, простудіювавши життя села, міг би скласти кодекс права (це т зв. ЗВИЧАЄВЕ ПРАВО, Є. О.), що виявляється в цьому житті. З цього кодексу ми могли б, напр., довідатися, що «за збитки платить не багатий, а винуватий», про рівноправність подругів: «Спілка — чоловік та жінка»; про їх нерозлучимість: «Зв'язав піп руки, не буде розлуки»; про невідповідальність за хиби подарованої речі: «дарованому коневі в зуби не дивляться»; про приналежність плодів тому, хто своєю працею їх виготовив: «Хто сіє, той і жне», «хто яєчко облупив, той його й з'їв». Всі такі й їм подібні принципи в житті існують не в стані статики, а динаміки, тобто — під впливом ріжних обставин вони розвиваються й виявляють заховані в них потенціяльні можливості».

ПРАВОСЛАВІЄ — християнська релігія, що стоїть на ґрунті первісно - християнської

традиції та сімох вселенських соборів, з котрих останній відбувся в 787 р. в Нікеї. Після того вселенських соборів не відбувалося, а відбувалися тільки собори помісні, для окремих церков. тому для всіх православних обов'язкові тільки ті догми віри, що були ухвалені на тих семи вселенських соборах. А що на тих вселенських соборах багато чого не могло бути передбачено, що пізніше сталося, то в ріжних православних Церквах витворилися значні ріжниці в другорядних проблемах, і кожна православна Церква набрала національних рис в залежності від звичаїв і духовости нації, в якій діє. Тому часто говорять про православіє візантійське, московське, українське, болгарське, сирійське і т. д. До православної релігії належать головно народи Близького Сходу та Східн. Европи, себто греки, болгари, серби, українці, москалі, білорусини, румуни, грузини. . . На чолі їх стоять або ПАТРІЯРХИ (див.), або МИТРОПОЛИТИ (див.).

Саме слово ПРАВОСЛАВІЄ — слов'янський переклад грецького слова ОРТОДОКСІЯ, що означає ПРАВИЛЬНЕ СЛАВЛЕННЯ, розуміється Бога. Прославляти ж Бога, як писав проф. І. Власовський, «людина покликана не тільки в молитві, але й в правильній, правдивій вірі (II Тімот. II, 11), та в моральному житті (I корінт. УІ, 20). Звідсіль — «Православіє є повнота християнської істини в науці Господа Ісуса Христа і свв. Апостолів яку зберігає Церква Православна в св. Письмі і в Свящ. Переданні». Термін «ортодоксія» вживає св. Климент Олександрівський вже в II р. по Хр. для означення правої, правильної віри супроти неправославія єретиків. В добі боротьби з аріянством (ІУ в.) термін вживається в Церкві, а головного борця проти аріянства св. Афанасія Вел., св. Єпифаній назвав «Отцем православія». До поділу Церков встановлено було р. 842 при цариці Теодорі свято Перемоги Православія (І. —неділя Вел. Посту) на пам'ять перемоги Церкви Христової в боротьбі з єресями впродовж ІУ -- УІІІ вв.». («Укр. Прав. Календар на р. 1954» ст. 87). На Україну православна віра прийшла з Греції, а з України поширилася на Білорусію та Московщину, але в цій останній країні вона розвинулася зовсім в іншому напрямку, ніж в Україні Тим часом, як в Україні, спроби, роблені в X—XII ст., з почину грецького духовенства, пересадити на руський ґрунт візантійську ідею божественности і початку святости державної власти» потерпіли повну поразку, бо вони були «речі нечувані і для староруських суспільних поглядів зовсім нові, і тому в українському ґрунті не закорінилися» (М. Грушевський, «Історія УР.» III, 1900 р. ст. 441), на Московщині як указував уже М. Костомаров у своїй праці «Дві руські народності», православіє стало на службу державної політики. «Поняття Божої управи світом тісно об'єдналося з ідеєю світської державної влади. Цар став заступником і виконавцем волі Бога на землі. Царську владу, вкриту ореолом святости, вийнято з-під людської критики й тим утверджено її на довгі віки. Через те отримали освячення й всі її політичні підприємства». Православіє стало духом московського імперіялізму. (Д-р Я. Ярема «Укр. духовість» 1937 ст. 15).

Для освячення царської влади московська ієрархія побудувала спеціяльну теорію. З упадком Києва й Візантії Москва проголошує себе єдиною охоронницею православія в світі. Ігумен Філотей зі Пскова писав до царя Івана III: «Церква старого Риму впала через аполінаріеву єресь, другого Риму — Константинопольську Церкву порубали сокирами агаряни. Оця ж нині третього нового Риму — державного твойого царства — св. соборна апостольська Церква в усій піднебесній краще від сонця світиться. І хай знає твоя держава, благочестивий царю, що всі царства православної Христової віри зійшлися в твоє єдине царство: один ти в усій піднебесній християнам цар. . . Уважай же і слухай, благочестивий царю, . . що два Рими впали, а третій стоїть, а четвертому не бувати. . .» На соборі 1459 р. московські єпископи складають присягу — не відступати від московської Церкви й визнавати лише того митрополита, що його буде поставлено в Москві: «Так зросло вже недовір'я (в Москві) до візантійського православія!» — коментував А. Річинський («Проблеми укр. рел. свідомости» 1933, ст. 89) і продовжував: «Тут уперше говориться про московську Церкву окремо від київської. А коли, з запровадженням патріяршества московська Церква цілком унезалежнилася від Візантії (1589 р.), то теорія «Москви —— третього Риму» була вже офіційно засвоєна й лягла в основу національно-релігійної свідомости» .

Союз Церкви й держави — характерна особливість московського православія. Від Іони почавши, митрополитів московських ніби вибирав собор, затверджував цар, але на ділі цар і призначав і усував митрополита. Таким чином, як стверджував А. Річинський, «Московська Церква перейшла на службу до принизливого ЦЕЗАРЕПАПІЗМУ (див.), який приніс із собою стільки насильств і злочинів, призвів до скасовання патріяршества і навіть ДО ФОРМАЛЬНОГО ПІДПОРЯДКУВАННЯ ЦЕРКВИ СВІТСЬКІЙ ВЛАДІ (в особі синодального обер-прокурора, що був «оком і ухом царевим»); дійшло до блюзнірського причастя царів по єрейському чину (Павел І на коронації; Катерина II входила в олтар — всупереч заборони жінкам, і сама причащалася на престолі) та до проєктів оголошення царського миропомазання «восьмим таїнством». Самі росіяни признають, що цей московський цезарепа-

пізм — якщо й не фіксував себе в вигляді писаної єреси, то на практиці був фактичною й безпрестанною єрессю». З боку керівників офіційної Церкви — «по відношенню до Царя Небесного притримувано льояльність, але фактично вся «слава, держава, честь і поклонеліє» віддавалося кесареві.» (В. Ільїн). Навіть в основних законах стояло, що «цар — голова Церкви» (вид. 1842, ст. 42, 43). Члени св. синоду (єпископи) складали присягу: «Признаю і клятвою стверджую, що верховний суддя св синоду єсть імператор Всеросійський, наш государ всемилостивіший. . .» Перевага політичних інтересів (централістичних і русифікаційних) над чисто церковними не тільки ціхувала пастирську діяльність російської ієрархії, але й відбивалась на церковних молитвах і співах і ввійшла з ними в богослужбові книжки (численні приклади наведено в Річинського ст. 94—95). І тому мав рацію Річинський, пишучи: «В процесі розмосковлення (української) православної Церкви прийдеться тепер звернути увагу й на ці осади московського шовінізму, якими засмічено нашу церковну відправу». (ст. 93). «Союз Церкви з державою повинен був (по теорії йосифлян, учнів Йосифа, ігумена волоколамського) дати для православія опору в цараті. На ділі ж, як бачимо, вони помінялися ролями, і московське православіє само стало опорою царату й російського імперіялізму. Не цар був «отмстителем Христа за єретиків», а Христа зробили «отмстителем» царя, всяким сепаратистам. Церква викляла Мазепу (якому стільки добра завдячувала!), а духовенство відмовлялося навіть панахиду правити по Шевченкові, хоч він не наразився на жадну церковну кару, тільки на гнів «фельфебеля царя». Зате ж упадок царату тяжко відбився й на Церкві, його ревній прислужниці. Опершися на державній владі, перебравши на себе патріотичне виховання підданих («за віру, царя і отечество»), засвоївши «крайні форми церковного націоналізму (Н Бердяєв), московське православіє дістало за це урядове признання, як єдино чисте й спасенне. Мовляв, ані Київ, ані Візантія не встояли перед латинським соблазном; патр Нікон висловив не свою, а загальну думку, що «греки і малороси втратили віру і твердість, і добрих звичаїв у них нема. . » Одна Москва, мовляв, зберігає віру нерушимо: звідци ідея непомильности (непогрішимости) національного московського благочестія». (Там же ст. 96—97). Див. також БУКВОЇДСТВО, СЕКТЯРСТВО, АНАТЕМА, ПЛАЩАНИЦЯ.

Українське православіє, невважаючи на віки поневолення Української Церкви московською, глибоко відріжняється від московського своїм духом, і ця відмінність відразу виявилася, як тільки український нарід і українське духовенство одержали можливість зорганізуватися в відновленій Українській Автокефальній Церкві (Див. АВТОКЕФАЛІЯ, ЛИПКІВСЬКИЙ, БОРЕЦЬКИЙ МИКОЛА, СОБОРНОПРАВНІСТЬ, БРАТСТВА, ОБЛИВАНЦІ, ПЕРЕХРЕЩУВАННЯ, СИМОНІЯ).

А. Річинський писав: «. . .Українці вже з передісторичних часів вірили в містичний зв'язок між людиною й усім світом (див. БОГ, Є. О,) і Богом зв'язок дуже близький, який кожного втягав до активної участи в культі і напоював людину природним оптимізмом, вірою в цінність і красу життя, в перемогу споконвічної Правди і народження нової людини, нового світу, яке вже нині прочувається в урочистих містеріях Св. Вечора й Різдва, як також і в філософічних творах українських мисленників (Сковорода, Куліш). Заспокоївши християнську віру, українці перетопили давні релігійні поняття з новими християнськими ідеями, і, хоч цей процес не закінчився ще досі, але вже в добі першого відродження ХУІ — ХУІІ вв виступає в нас своєрідний тип УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОСЛАВІЯ, яке мало виразний національний характер, — не тільки тому, що впроваджувало українську мову в обряд, а ле й тому, що заховало давні прикмети українського релігійного світогляду: живу й радісну свідомість близького зв'язку з Богом, активну участь вірних у релігійному житті (в церковно-народних звичаях, у братствах, на соборах, які відбувалися майже що-року, у виборах церковних достойників і т. д.). Українське православіє мало синтетичний і еволюційний характер і тому відріжнялося толеранцією щодо інших поглядів і вірувань, а це сприяло вже тоді спробам релігійного порозуміння з католицьким і євангелицьким світом. Але ця віротерпимість не випливала з релігійного індиферентизму, бо в потребі українці вміли боронити своєї віри і своєї нації — навіть ліпше, ніж потім. Так зростало у нас внутрішнє, духове розуміння християнства, для якого чужими були суперечки про другорядні ріжниці в обряді чи в букві. (П. Могила звернув був увагу на закиди, що «в прав. Богослуженні нема одностайности: в одній книжці про ту саму річ можна знайти зовсім інші вислови, ніж у другій, і кожний священик може вживати того чи іншого способу». Тому в Передмові до свого «Требника» 1646 р він пояснював, що — незалежно від тих другорядних ріжниць, які постали від похибок, або незнання — — суть таїнств залишається завжди однаковою. А на Московщині це було, як відомо, причиною церк. розколу. . .). Було це правдиве християнство, не викривлене в своїй суті, ані в своїй меті, з виразною поєднавчою тенденцією відносно інших християнських Церков. Воно заглиблювалося в народню свідомість і в народній побут, і мало всі підстави до пишного розцвіту на українськім ґрунті. Та сталося несподіване й парадоксальне явище: проти православія почало рішу-

чу й жорстоку війну . . також «православіє». Московська Церква зросла у фанатичній відданості обрядовому, зовнішньому християнству на чолі зі світським головою Церкви, у цілковитій і ворожій ізоляції від решти християнського світу, — звідци її вузький національний характер, звідци також еретичне викривлення догми про організацію церковного проводу, далі — відданість національній старовині, обрядове буквоїдство, религійна нетерпимість, крайня ворожість до інших християнських Церков». (Там же ст. 145—46).

Т. Шевченко, що був незвичайно релігійною людиною, але в дусі українського внутрішнього православія, що ототожнювало Бога з Правдою («Молітесь Богові одному, молітесь правді на землі, а більше на землі нікому не поклоніться»), ненавидів московське православіє з його «казенщиною», з його вірною службою моковському політичному режимові. московському імперіялізмові, як то видно особливо з поем «Кавказ», «Світе ясний, світе тихий» та інших, та з «Щоденника». І цього було досить, щоб москалі білі і червоні проголосили його «атеїстом». Але бути проти московського православія, що викляло побожного гетьмана Мазепу, патрона багатьох побудованих ним Божих храмів, аби тільки прислужитися «скаженому» (за вісловом Шевченка) Петрові, а потім виклинало його ще 250 років, не значить бути атеїстом. . . Див. МИТРОПОЛІЯ КИЇВСЬКА, МІНЕЯ МІСЯЧНА, СИМОНІЯ, ПЛАЩАНИЦЯ.

ПРАГМАТИЗМ — американська національна філософія, що, зрештою, мала чималий успіх і поза своєю батьківщиною. Її головні речники — Пірс, Джемс і Дюї — підпорядковують логічне мислення потребам практичного життя і розцінюють вартість ідей — їх «правдивість» — після їх практичних наслідків. Тільки та ідея чи вірування «правдиві», які допомагають жити і дають добрі наслідки. Прагматичним мисленням можна пояснювати антидогматизм, опортунізм та змінливість американської громадської думки. Див. УСПІХ, ПРАВДА.

Гітлер і Ленін та Сталін були справжніми прагматистами. що визнавали за правду тільки те, що служило їх політичним цілям. І Бертран Рассель з цього приводу завважував: «Бідний Вільям Джемс, що вигадав цю точку погляду, був би жахнувся, коли б побачив, як її тепер застосовується. . . » («Похвала праз ності» есп. вид. 1953, ст. 103).

ПРАЗНИК — порожній день, день нічого неробления. В цьому розумінні це давнє слово затрималося в Росії на визначення днів, що звуться СВЯТАМИ (див.). Як свідчать давні документи, в Росії по «празниках» усі пиячили, і всі дороги й рови були повні тими, що «празнували» (Митр. Іларіон в «Віра й Культура» 1961, V. ст. 12).

У нас вираз «празник» прищепився на селах в значенні перше ХРАМОВОГО СВЯТА, а потім податку на пиво, що варили на той «празник». М. Грушевський писав: «Щодо селянського пивоварення (в XYI ст.) то при ревізії сокальської королівщини. напр, читаємо: «Коли люди варять собі пиво на празник. дають від кожного вару по 7грош., а в деяких селах по 4 гр.»; судячи з цифри доходу з того «празника» в восьми селах королівщини рахували на рік таких празничних варів 40 до 50, а дохід з них майже рівнявся тому мізерному доходові, який несла замкова солодовня (7 зол.). Податок цей називається туг «празником»; він стрічається також по інших королівщинах, а по всякій правдоподібності таке значення має часто й ПРАЗНИЧНЕ, що платилося по ріжних місцях північно - галицького пояса, чи з поодиноких господарств, чи то від цілої громади (24 до 30 гр.), як оплата за право вільного варення пива». («Іст УР.» УІ, ст. 226).

ПРАЛАТ — почесна назва в католицькій Церкві єпископів та найстарших крилошан.

ПРАНҐЕР — стовп, до якого прив'язували в Україні, за польських часів, злочинців для публічної кари. Мав він вигляд часом різьбленої колони, що стояла перед ратушею. Біля нього виконували також присуди смерти, як от ПІДКОВИ (див.).

ПРАНИК — стародавній прилад — груба дощечка з ручкою — для прання білизни: ним сильно били по білизні, і тому ПРАННЯ стало символізувати також ПОБИТТЯ: «Виправ його, аж луск пішов» (Ів. Франко «Прип.» І, 183). ПРАННЯ БІЛИЗНИ було народними звичаями на Гуцульщині заборонене від Живного Четверга до дев'ятого, від Великодньої П'ятниці до десятої — «щоб граду не було» (МУЕ НТШ. XI 3).

Заборонялося також прати в середу або в п'ятницю, бо «як ся шмаття золить, та й ллеться окропу й кидається каміння, таке червоне, аж розпечене, то кажуть, що П'ятниця вариться» (Етн. Зб. НТШ. V, 87). Див. П'ЯТНИЦЯ.

ПРАНЦІ — зараслива венерична хвороба сифіліс. Занесли її в Европу ніби матроси Колюмба з Гаїті, і звали її з XY ст.. «французькою хворобою», звідки і у нас з «франці» постали «пранці», бо наша мова міняє **ф** на **п**: Пилип замість Філіп.

ПРАПІРКОВИЙ ЗНАК — рід гетьманської корогви. Конюхи й палубничі с. Попівки,

що знаходилися на службі в гетьмана Івана Скоропадського, по його смерті, звернулися з листом до Полуботка, прохаючи про продовження їх служби: «Ми нижчепоіменовані, през кількадесять літ, цілим куренем, козаків 30, служилисьмо во всякому повелінню при дворах гетьманських і ЗНАК ПРАПІРКОВИЙ повелено нам носити, который і нині єсть»...

Ол. Лазаревський завважував: «Обов'язок носити прапірковий знак ми з'ясувати не можемо. Прапірковий знак представляв собою, здається менший прапор, чи значок, який охоронявся в полках ПРАПОРЩИКАМИ. Але в гетьманів, як видно, був свій особливий прапірковий знак». («Опис. Стар. Малороссіи» II, 231.

ПРАПІРОК — білий рушник на могильному хресті. На Лівобережній Україні, як, напр., на Гадяччині, існував звичай прибивати на могилі нежонатого чоловіка на хрест дерев'яний спис із білим рушником, а на могилі дівчини просто білий рушник, а то й сорочку прибивали до хреста. Цей звичай дуже давній і згадується в думі про Хведора Безродного: Високую могилу висипали і прапірок у головах устромляли» (ЗЮЗОТд. II. 144).

Дехто зазначав, що прапірком визначали могилу козацьку в відмінність від могил людей іншого стану. В «Українських Мелодіях» Маркевича (Москва, 1832) читаємо: «Там, де сном убитим сплять наші козаки, на хрестах у них висять з каймами платки». (К. Ст. 1890. V. 152). І в Т. Шевченка в поезії «Хустина», як поховали козака - сиротину «На новому хресті хустку вітер розвіває, а дівчина у черниці косу розплітає. . .» Див. ХУСТКА.

ПРАПОР — яскравий приклад символізму, що в ньому виявляється не стільки матеріялізація ідеї, як ідеалізація матерії, бо прапор промовляє за минуле, викликаючи силу спогадів за сучасне, нагадуючи про обов'язки, і про майбутнє, надаючи віри й надії, потрібних для довершення великих діл. Представляється він у вигляді звичайно двобарвної або трибарвної, тканини (але буває і однобарвна), приладованої до довгої палиці — держаку, і часто прикрашеної гербом, або іншою відзнакою держави, міста, військового відділу, чи якоїсь корпорації. Кожне більше товариство, кожна політична партія намагається мати свій прапор, що символізує й втілює їх ідею і збирає навкруги себе когорти вірних, готових той прапор боронити. Але найважливіший з поміж них усіх, найдорожчий для всіх той прапор, що представляє не окремі товариства, чи партії, чи організації якоїсь нації, але власне всю ту націю, — ПРАПОР НАЦІОНАЛЬНИЙ, що в психології маси заступає самий образ батьківщини. Тому образа прапора викликала давніше війну; прапорам салютують, їх вітають, пред ними виголошують промови, їх цілують, на них присягають. На війні вважається за найвищу ганьбу не так поразка, як втрата прапора, бо це символ найбільшої поразки — поразки духа. Не дурно так часто й тепер уживають виразів про прапори, вкриті славою, чи навпаки, ганьбою; про прапори поставлені на твердині ворога, про прапори зраджені і т. д.

В початках цивілізації прапори ще не мали такого абстрактного і священного характеру, спочатку вони були тільки умовним знаком — шматком шкури чи тканини — навкруги якого збиралося плем'я на війні: він служив потребі розпізнавати здалека відділ війська, як свій так і ворожий, — він допомагав окремим розгубленим воякам знову зібратися навкруги цього значка докупи. Таку ролю відограє прапор у нецивілізованих народів, і таку ролю відогравав він в давні часи у народів на зорі цивілізації. Біблія зберегла нам пам'ять про такі окремі значки — прапори 12 племен Ізраеля. Всі вони мали свій окремий колір і знак Давні перуанці користувалися, як прапором, списом, на якому стирчало кілька пер. Можна бути певним що ані давні ізраеліти, ані перуанці не приписували своїм «прапорам» тієї глибокої чуттєвої символіки, яка розвинулася пізніше в цивілізованих народів. Бо національний прапор служить тепер не тільки знаком спільноти та єднання, не тільки символом тої чи іншої ідеї, але й самим матеріяльним образом батьківщини, про яку вже ніхто не в стані скласти точний відповідний образ, якої ніхто вже не в силі конкретно уявити, бо сучасна наша батьківщина зробилася великим і складним поняттям, що охоплює величезні території й мільйонові маси людей. Ідея батьківщини зробилася в наші часи надто абстрактною, занадто невхопною, щоб пробуджувати емоцію патріотизму, таку потрібну особистій і колективній духовості. Національний прапор дозволяє концентруватися цій складній емоції, на всім ясному й зрозумілому символі, подібно до того, як у релігійній символіці людська емоція, не спроможна схопити образ Божий концентрується на Його символі — іконі.

За княжої України прапор називався СТЯГ або ХОРУГВА. Першої назви вживали від найдавніших часів: вона скандинавського походження (стонґ означає дрюк); друга назва появилася в Галичині в XIII в. і теж виникла під чужим впливом (з ґотського. чи з монгольського).

Як виглядали тодішні прапори про це знаємо зі старовинних мініятюр кенігсберського літопису й «Житія Бориса і Гліба», де зображене княже військо. Всі рисунки прапорів

подібні один до одного: при кінці дрючка привішене полотно трикутної форми, досить довге, на деяких прапорах є якісь знаки, напр., зорі, місяць. Але переважно вони були без таких знаків. На вершку дрючка було вістря списа. або півмісяць. а під ним китиця кінського волосся (Див. БУНЧУК). В описі бою 1169 р. згадано, що вороги «здерли стягову чілку», — може бути, це волосся й звалося ЧІЛКА. На печаті галицького короля Юрія зображений їздець із прапором. Тут полотно прикріплене на дрючку трохи нижче і, здається, воно простокутне і поділене на 3 частини. Княжі прапори відзначалися один від одного хоч барвою, хоч якими іншими прикметами, бо по них пізнавали. чиє військо. «Де побачимо твій стяг, там і ми з тобою готові йти» — казали кияни Ізяславові Мстиславовичеві 1149 р. «побачили стяги батька свого».

На початку бою стяг підносили над військом: це був урочистий знак, що битва починається. Це звалося ПОСТАВИТИ СТЯГ. (За Крип'якевичем «Іст. укр. війська» ст. 48—49).

У наших літописах не знаходимо звістки, якої саме барви були прапори княжої доби. Народні пісні козацької доби згадують про малинові прапори (стяги), про червону калину й про червону китайку.

Полкові прапори за козацьких часів, були, здається, двох родів — КОРУГВИ і ПРАПОРИ. Обов'язок оберегати в походах полкову корогву лежав на полковому ХОРУНЖОМУ. а прапор оберегав полковий ПРАПОРЩИК. Сотенні прапори були, здається, теж двох родів — КОРОГВА, себто великий прапор, і ЗНАЧОК — менший. Корогву оберегав сотенний ХОРУНЖИЙ, а значок — ЗНАЧКОВИЙ ТОВАРИШ.

Прапори роблено з тканин луданових і голевих. причому ГОЛЬ визначає, мабуть, шовкову матерію, а ЛУДАН — теж рід блискучої тканини. На прапорах фігурували: з одного боку національний козацький герб, себто козак із мушкетом і шаблею, а з другого боку — полковий, чи сотенний, герб. Ці останні збереглися на відтисках сотенних і ратушних печатей. До половини ХУІІІ ст. козачі прапори роблено за гроші, збирані з цією метою з шинкарів та бражниць (так називано жінок. що продавали мед), яких за те звільнювано від інших загально - народніх повинностей. (К. Ст. 1890, X, 156. Тут же три зразки). До полкових клейнодів слобідських полків належала «полкова корогва з іконою Божої Матері, або якогось святого — оборонця полку». (Багалій «Іст. Слоб. України» ст. 83).

«До XIX століття не існувало поняття національних прапорів. Існували прапори державні чи династичні, (напр., австрійський) краєві чи територіяльні (напр., баварський) та прапори надморських міст, що ними користувалися як корабельними майвами, (напр., Гамбурґ). Тільки деякі прапори можна було вважати в деякій мірі національними прапорами, а саме в відношенні до тих держав, що їх границі покривалися більше чи менше точно з границями етнічного обширу даного державного народу (Швеція, Еспанія чи Нідерляндія). Тогочасні державні прапори представляли собою переважно багатонаціональні держави (напр., Отоманська імперія), яких народи жили часто поза границями даної держави (напр., вірмени під Туреччиною та Російською імперією). Щойно в XIX столітті витворилися прапори, що представляли поодинокі народи, без огляду на те. чи ці народи були державні чи недержавні, об'єднані чи розділені державними границями. Ці новостворені національні прапори в справжньому розумінні цього вислову розповсюднювалися швидко по всій Европі, не зважаючи на встановлені займанцями границі. як символи надій і прагнень незадоволених своєю судьбою народів. Італійський прапор був на переломі XIX і XX століть не тільки прапором Королівства Італійського, але теж символом. хоч незаконним, тих італійських земель під Австрією. що їх італійці назвали «Італія ірредента».

«Українці не стояли позаду інших пробуджених «Весною Народів» націй, і революційні роки застали їх уже під своїм національним прапором. Волостю, де постав сучасний український національний прапор, була Галичина, і цей факт був одною з головних причин того, що українці не витворили нової й революційної сполуки барв, лише обновили колишні королівсько - державні, отже в великій мірі консервативні барви. а саме барви гербові Галицько - Володимирського Королівства. Це явище пояснюється кількома причинами. Галицькі українці були свідомі того, що Україна була колись великою державною нацією, і серед них жила ще традиція корони Данила і Юрія Левовича. Стародавні барви державно - династичного гербу Романовичів промовляли до їхньої духовости більше, ніж якінебудь геральдичні новотвори. Ці барви були для них неначе доказом на право національного та державного існування. Галицькі українці не були прихильниками революції проти віденських монархів; вони були якраз противниками такої ж революції із боку поляків, що могла мати жалюгідні наслідки для українства. вони були теж, подібно як хорвати, противниками угорського повстання, що могло захитати правопорядок і мир внутрі Австрійської Монархії, яка давала їм можливості для дальшої розбудови національного життя. Це прихильне наставлення й ця пошана до цісарської корони були теж поважними чинниками, що спонукали галицьких українців до перетворення стародавніх барв своєї природженої королівської

династії на новітні інсиґнії відродженої нац і ((Др. Р. Климкевич в «Христ. Голосі» 8. V. 1960).

Чинником, що остаточно встановив інсиґнії українського народу, була «Головна Руська Рада», що зібралась у Львові 2 травня 1848 р., як представництво українських земель під Австрією, приймаючи за національне знамено жовтого льва, спертого на жовтій скелі на синьому тлі. а тим самим визначила й національні барви прапора. Проте не було вирішено, що, згідно з прийнятими в інших народів і держав правилами вгорі має бути барва знамена (жовта), а внизу барва тла (синя), і тому, як писав д-р Р. Климкевич, «майже рівночасно з жовто-блакитним прапором появився теж відворотний порядок прапорних барв — блакитно - жовтий. Це явище мало кілька причин, з яких головною було частинне незнання геральдичних правил і недогляд із сторони міродайних чинників національного життя. В великій мірі вплинуло на те теж помилкове та історично необосноване поясненя символіки українського прапору. як блакитного неба над жовтими полями. Український прапор постав із гербу Романовичів, отже в нього така ж сама символіка, яку мав цей герб у ХІУ столітті: золото означає в геральдиці велич і славу, а блакить означає вірність і честь. В деякій мірі вплинуло теж на відворотність барв зайве уподібнення українського прапору до цісарського австрійського — чорно - жовтого».

«Важно теж відмітити, — писав він далі, — що вже від Весни Народів користувалися українці блакитним, а не синім відтінком своєї другої національної барви, не зважаючи на те, що ці барви окреслювано, як «синьо - жовту» або «жовто - синю», і це неточне окреслення мало дві причини, а саме: слово «блакитний» не було в Галичині так розповсюджене, як у Наддніпрянщині, де взагалі більша влучність і докладність у називанні барв, а крім того знаходилася тогочасна галицька геральдична термінологія під сильним впливом німецької відносної термінології, яка вживала прикметника «синій» (бляв) на означення якраз блакитної барви, бо тільки такою користується німецьке гербове мистецтво. В геральдиці існує властиво тільки одна синя барва, одначе вона виявляє в гербовому мистецтві два відтінки, темно синій і блакитний, залежно від стилю і традицій даного круга національної геральдичної культури. Німеччина, Чехія, Польща, Україна, Білорусь, Швеція та деякі інші суміжні країни належать до геральдичного культурного круга, який від багатьох століть користується тільки блакитною барвою, в противенстві до інших країн (напр., Велика Бріталія, Франція, Норвеґія і т. д.), які завжди вживають тільки темно - синього відтінку. Документальні джерела та речеві пам'ятки вказують на те, що блакить це притаманна для української геральдичної культури відтінь гербової синьої барви, і тому виготовлені в часі «Весни Народів» найранші інсиґнії відродженої української нації треба вважати влучними і правильними навіть і під оглядом відтінків поодиноких барв.

«Неменше доцільним і влучним треба теж вважати вибір самої сполуки національних барв, доконаний у тих переломових роках. Тогочасні українці не взорували свого прапору на російському трикольорі, як це зробило чимало слов'янських народів тому. що російський прапор вважався тоді своєрідним «всеслов'янським» прапором, лише відзначили символічною сполукою барв свою повну національну окремішність. Вони не прийняли проектованого деякими кругами малинового прапору, себто «козацького», як його часто називано. В дійсності появилася малинова барва щойно в ХУІІ ст. в українському знаківництві на Гетьманщині, як властивий для української геральдики відповідник вживаної в Західній Европі, багрової барви. Вони не обновили теж ще одного історичного прапора Руси, срібного Архистратига в червоному полотнищі, що під історичним оглядом не міг рівнятися жовто блакитному прапорові. Сфраґістичне виображення Київського Архистратига походить вправді з XII століття. і червона барва мала в українському державному знаківництві особливе примінення й значення вже від часів Київської Держави, але всетаки цей знак одержав своє геральдичне оформлення і тим самим свою сполуку барв щойно за часів Русько- литовської держави, приблизно на переломі ХІУ і ХУ століть. Щасливим рішенням вибрано в половині XIX століття сполуку барв, що являється найдавнішою в історії українського державного знаківництва, бо сягає своїми початками перелому з XII наХІУ століття. Не виключено теж, що ця сполука барв ще давніша, і що вона походить з першої половини XIII століття. . Слід тут ствердити. що небагато европейських націй користується барвами такого давнього походження. В час «Весни Народів» вибрано сполуку барв, що являється витвором української духовости, не запозиченням від іншої нації (напр. грецькі барви від Баварії, або сербські від Росії). Вибрано теж не тільки найдавнішу й корінно - українську сполуку барв, але таку, що пригадує часи державної самостійности, могутности й майже повної соборности прапороносного народу. Творці українського відродження залишили своїм нащадкам національні барви, що їх позавидувала б Україні неодна передова й велика европейська нація».

Коли постала Західньо - Українська На-

родна Республіка, в законі Національної Ради у Львові з 13. XI. 1918 р. вказано, що державний прапор ЗУНР — блакитно - жовтий: блакитна барва згори, жовта знизу. Центральна Рада УНР, приймаючи тризуб за державний герб, прийняла для нього барви і тло галицького герба. Під жовтоблакитними прапорами виступали охоронці Центр. Ради — Січові Стрільці полк. Коновальця. Прапор української чорноморської фльоти 1918 р. мав угорі блакитну, внизу жовту смугу, на горішній блакитній був уміщений жовтий тризуб із хрестом на ньому. В Зах. Україні в 1920—39 рр. вживано всюди жовто - блакитного прапора. Карпатська Україна 20. III. 1920 р. прийняла прапор, поділений на два поля — синє й срібне. На синьому полі вміщено три золоті смуги,, на срібному полі крайовий герб — бурий ведмідь. На синьому полі проєктовано вмістити загально українське знамено — тризуб на верхній смузі.

Українська Національна Рада на еміґрації на своїй II сесії в червні 1949 р.постановила прийняти до часу скликання Конституційних Зборів в Україні за єдиний український національно - державний прапор — блакитно - жовтий (блакитний нагорі, жовтий унизу).

ПРАПОР БІЛИЙ — символ замирення. або капітуляції. Шахай в Ю. Яновського «Чотири шаблі» каже: «Треба розбити (французький десант) дощенту, до білого прапора». ПРАПОР ЧЕРВОНИЙ — символ соціялістичної революції та марксистських партій. ПРАПОР ЧОРНИЙ — символ анархії.

ПРАПОРЩИК — охоронець полкового прапора в козацькій Україні. Чин полкового прапорщика зустрічається в тогочасних документах досить часто.Відомий Гр Грабянка, будучи полковим прапорщиком в 1710 р., одержав від гетьмана гадяцьке село Максимовку (К. Ст. 1890, X. ст. 156).

ПРАРУСЬКА МОВА — фікція, що нею користуються ще досі московські імперіялісти, щоб виказати давню «руську єдність» За цією фікцією, що спирається на теорії про т. зв. генеалогічне дерево походження мов Шляйхера, крім спільної праслов'янської мови, що з неї, як з кореня розвинулися ріжні слов'янські мови, існували ще й, як проміжний етап, кілька прамов для ріжних слов'янських груп, напр., західньо слов'янська, південно - слов'янська, та східньо - слов'янська, або руська. Тим часом, як теорія про західньо-слов'янську та південно-слов'янську прамови в науці досить швидко була зліквідована, як неправдива, питання праруської («общерусской») прамови пильно обґрунтовували визначніші московські слов'янознавці з Соболевським та Шахматовим на чолі.

Але новіша, добре обґрунтована теорія «мовних хвиль» Шміда, яку підтримали такі визначні слов'янознавці, як Копітар і Мікльошіч, доводить, що українська мова, як і всі інші слов'янські мови, розвинулася просто з праслов'янського кореня, а не з якоїсь «руської прамови». В українській науковій літературі цю теорію, що заперечує колишнє існування праруської мови, розвинув і належно обґрунтував акад. Ст. Смаль-Стоцький у таких своїх працях, як «Розвиток поглядів про сім'ю слов'янських мов», Прага 1927; «Східні Слов'яни» в журналі «Україна» Київ 1927 та «Українська мова» в «Дзвонах» Львів, 1933, а потім і в доповіді на II. Міжнародньому З'їзді Славістів у вересні 1934 р. Теорія про праруську мову, — доводив він, — «не виринула з конечної лінґвістичної потреби, вона мала лише служити виправданням нелінґвістичної тези, поставленої на самім чолі «Лекцій» Соболевського (1888) про єдність «руської» (велико-, мало- і білоруської) нації і мови, як антропологічну й лінґвістичну аксіому. А ле величезні зусилля корифеїв славістики Соболевського, Ягіча, Шахматова, Брюкнера і деяких їхніх учнів були даремні. Правда таки виринула з лінґвістичної конечности наверхи і нікому вже більше не вдасться її затемнити. Ніякої «праруської мови» ніколи не було, а всі живі слов'янські мови, між ними і українська, російська і білоруська, розвинулися прямо і безпосередньо з діялектів праслов'янської мови. Українська мова зараз таки на початку свого історичного, з давньої праслов'янської спільности вилущеного життя в XI. віці, являється перед нами з окремою, тільки собі питомою звуковою і фонологічною системою, відмінною від системи російської (московської) мови». . .

Цю точку погляду акад. Ст. Смаль - Стоцького піддержував на тому з'їзді й проф. К. Чеховичу своїй праці «До проблеми східньо - слов'янської прамови», і її тепер загально підтримує вся українська незалежна наука.

ПРАРУСЬКА ЄДИНА НАЦІЯ — вигадка московської імперіялістичної політики. Вперше виступив із нею комуністичний ленінґрадський історик В. Мавродин у книжці «Формація Русской Нації» 1948 р., в якій він твердив, що початку московського народу треба шукати в Київській Русі, бо вже в половині IX століття на території Київської держави існувала одна праруська нація. Жила вона на території від Чорного моря на півдні до Архангельська й Білого моря на півночі, від Ужгороду та Мукачева на заході по Волгу на сході. Ця «праруська нація» ніби говорила одною спільною «праруською мовою», мала одну спільну релігію, одне національне почування та навіть один патріотизм. Наїзд татар та частинна окупація земель «праруської нації» татарами, а пізніше

Литовським Великим Князівством та Польщею спричинили розбиття «прaруської нації» на три народи — на москалів (у Мавродіна русских), українців та білорусинів. Найкраще тяглість «прaруської нації» зберегли, мовлявь, москалі; українці ж сформувалися, як окрема нація щойно на переломі XIУ і XУ ст., білоруси ще пізніше. І хоч та «прaруська нація» розкололася на три народи. в тих народах все зберегалася свідомість колишньої єдности й туга за її поновленням, що його й довершила советська Москва.

Теорія «прaруської нації» — очевидний політичний твір Кремля для потреб його імперіялістичної політики, що змагає до створення єдиної «совєтської нації». І тому винахід Мавродіна дуже прихильно прийняв (а, може, й інспірував) Сталін та комуністична партія, однак справжні поважні московські вчені та мовознавці дуже гостро скритикували цю теорію «одної прaруської нації» на науковій дискусії, що відбулася десь у половині 1953 р. в московській Академії Наук. Та вся наукова дискусія на цю тему в СССР зразу припинилася, коли 10. І. 1954 р. з нагоди 300-ліття Переяславської угоди, Центр. Комітет Партії проголосив т зв. «Історичні Переяславські Тези», де на першому місці надав свою санкцію теорії Мавродіна, зробивши її таким чином офіційною й обов'язковою для всіх істориків СССР.

Цю абсурдну теорію скритикував докладно проф. М. Чубатий в «Овиді» (р. 1961, ч. ІУ). Він зазначив, що за тою теорією, «прaруська єдина нація» постала десь у половині IX ст., з приходом варягів та встановленням династії Рюрика, а тим часом тепер встановлено вже і стверджено археологічними відкриттями самих совєтських істориків (див. Рибаков Б.), що Київська Русь існувала ще до того яких 300 років під власною династією КИЯ та була вже й тоді економічно та культурно досить розвиненою країною, яка мала досить живі зв'язки з високо цивілізованими державами чорноморського водостоку. Натомість, з територіями східньо-европейського лісу, себто з територією теперішнього московського народу, зв'язки були дуже слабкі. На тій території навіть ще в IX—XI століттях жили племена угро-фінського походження, що говорили навіть і не слов'янськими мовами, не тошо якоюсь одною «прaруською» мовою.

Навіть Великий Новгород, прилучений до Київської держави проти власної волі, постійно суперничав із Києвом та аж до свого упадку (1478) не хотів називатися «Руссю», а тільки «народом Великого Новгороду». А плем'я В'ЯТИЧІВ (див.), що ввійшло в склад московського народу. ще сто літ по приході варягів до Києва бунтувалося проти Києва і щойно Святослав приневолив його слухатися київських володарів. Прилучені до Київської Руси північні землі московського та білоруського народів ще в половині X-го століття не хотіли платити податків до Києва, і київські князі були приневолені висилати щороку військово - фінансові експедиції для збирання податків шляхом т. зв. ПОЛЮДДЯ (див.).

Також поганська віра київських русичів ріжнилася від віри предків московського та білоруського народів, що виявилося після введення християнства. Ще 80 років після охрещення Руси-України на московській півночі вибухали поганські повстання, що їх очолювали тамошні поганські жреці - волхви та заводили наново поганство, чого зовсім не було на українському півдні.

Прилучені в IX ст. до київської Руси - України північні землі були трактовані, як етнічно чужі колоніяльні території. Імператор Константин Порфірородний, сучасник св. кн. Ольги, писав, що Руська Держава складається з Руси та з просторів «поза Руссю». В літописах Руссю називаються тільки території нинішньої України, і вони постійно протиставляться територіям нинішніх московського та білоруського народів, як не-руським. Вони тільки належали до Руської Держави, чи, як тоді говорили, Руської Землі. Етнічні та культурні антагонізми були такі сильні, що культурні й політичні впливи не змогли їх перебороти, і тому вже при кінці XII ст. дійшло до сформування московського та білоруського окремих народів, що ворогували із Києвом. Столицею нового московського народу став Суздаль, потім Володимир на Клязьмі і врешті Москва; столицею білоруського народу став Полоцьк.

Але всі ці факти для совєтських істориків не існують: в дусі вигаданої «прaруської нації» наказано викладати історію в усіх школах та клюбах України. Теорію «прaруської нації» вже виноситься й на міжнародні конґреси історичних наук, як то було на XI Конґресі в Стокгольмі в 1960 р..де, в наслідок рішучих виступів українського еміґраційного історика проф. М. Чубатого, ця теорія зазнала рішучої поразки. Див. ПОКРОВСЬКИЙ М., РИБАКОВ Б., ПРАВДА РУСЬКА.

ПРАЦЯ — доцільна витрата власної енерґії, фізичної чи духової, чи обох разом. Погляди на працю відбули велику еволюцію з початків людської цивілізації до наших днів. У початках праця — це кара, що її люди приймали з найбільшою нехіттю й огірченням. Цей найдавніший погляд відбився в мові народів. У давній жидівській мові слово «аасаб» означає одночасно роботу і **біль**. У грецькій мові слово «пеномай» означає робити зусилля, працювати і **страждати,** слово «пенія» означає **бідність,** слово «понос» — **страждання,** — всі три слова походять із того самого

кореня. Французьке слово «травай» — праця має спільний корінь із італійським «траваліо» — **страждання.** Італійське «ляворо» — праця походить із латинського «лябор» — **біль.** Біблія навчає, що Бог, щоб **покарати** людей за їхній непослух, дав їм найгіршу кару — працювати «в поті чола».

Нехіть примітивної людини до праці відома з описів численних мандрівників, і тут досить тільки нагадати, що по всіх усюдах чоловік наклав був на слабшу жінку найважчу роботу в господарстві, залишивши собі лови та війну, що в багатьох випадках перетворювалася також у лови «робочих рук», себто за рабів. РАБСТВО було головною підставою грецького суспільства, і зневага, з якою ставилися до рабів, як переможених і підвладних, що збільшувала нехіть до праці, як прикмети рабства. Для Гомера праця — плід ненависти богів до людей; для другого грецького письменника, Ксенофонта, праця — ціна **болю,** що за нього боги дають людям добра землі. На загальну думку грецьких мислеників, фізична праця огрублює душу і робить нездатною думати про правду та виявляти героїчні прикмети. Виняток робилося тільки для хліборобства, бо воно, забезпечуючи існування громадянина, давало йому підстави економічної та політичної незалежности, високого ідеалу геленської думки.

Погляди римлян не дуже ріжнилися від грецьких. Цицерон, напр., уважав, що тільки хліборобство та гуртова торгівля не суперечили гідності людини, — всі ж інші заняття були ганебні: ремісництво не менше від дрібної торгівлі, робота рук не менше від лихварства (Де оффіціїс, І, 42).

Виняток із загальної римської концепції становить Вірґілій, що дивився на працю, як на першу умову не тільки національної й політичної сили та величі, але й повного та гідного особистого життя, що відріжняє людину від звірини. За Сатурна, в той ніби золотий вік людства, земля сама продукувала все необхідне, і люди занепадали в неробстві. Бачачи це Юпітер усіяв життя труднощами й прищепив серцю потреби, щоб примусити людей працювати. Італійське Відродження перейняло Вірґіліеву концепцію про працю, як атрибут людської гідности, але в старому Римі вона була винятковою.

Римляни й греки не могли собі з'ясувати, чому властиво вони мусять коритися неприємній необхідності працювати і, намагаючись перекладати всю працю на рабів, уважали за прикмети шляхетности й гідности — нічого — не-роблення. Жиди натомість знайшли пояснення необхідности праці: робота — це покута за гріх, що нею людина окупає злочин пращурів і позискує втрачену духову рівновагу. У жидів працювати — значить відбудовувати космічну єдність і гармонію, розбиті первісним гріхом. Для жида світ — не незмінний світ, раз на все створений, але матеріял до опрацьовання, засіб до розбудови ідеалу, що має бути здійснений людськими зусиллями. Життя для жидів — не вічне повторювання одних і тих самих помилок, але повільний та постійний похід до Царства Божого, колись легковажно втраченого. Але й для жидів, що дивилися на працю, як на закон людського життя, Царство Боже уявляється саме як звільнення від цього людського закону, як звільнення від необхідности працювати, і суботній відпочинок — це ж тільки прообраз того відпочинку, що його зазнаватиме людина в ідеальному існуванні.

Первісне християнство прийняло жидівський погляд на працю, як на обов'язок і кару, накладені за Адамовий гріх. Але в християнстві праця робиться також знаряддям любови і співчуття, бо, як писав ап. Павло до Ефесян (ІУ,,2») і до Варнави (XIX, 10), працювати треба не тільки для того, щоб заробляти, але й щоб мати змогу допомагати іншим. Між інтелектуальною й фізичною працею не визнається в первісному християнстві ніякої ріжниці (ап. Павло до Тесалонців), але концепція праці все ж ще не підноситься до рівня абсолютної цінности: цінною її робить тільки ціль, що задля неї її виконується. Св. Авґустин визнає за найкращу ту працю, яка найменше відриває думку від Бога, і тому рішуче осуджує велику торгівлю, що в давніх греків і римлян вважалася, нарівні з хліборобством, за єдину працю, гідну вільної людини. Обов'язковість праці визнається тільки для ченців, що мають служити нею для потреб манастиря, для виявлення любови в допомозі іншим та для загартування душі від спокус.

З розвитком манастирського життя в Зах. Европі, і особливо з поширенням чину бенедиктинів, що чергують працю з молитвою, шириться й культ праці, як засіб наближення до Бога: «Працюй, не відчаюйся». Ці слова св. Бенедикта відбилися луною в мільйонах душ. Але й тут праця — тільки засіб, що не має власної вартости. Крім того, тепер уже надається велику вагу праці інтелектуальній. Фізичну працю обмежується до необхідного й перекладається її на наймитів, що не можуть піднестися до духової праці. Між духовою й фізичною працею виростає глибока прірва. За вартісну працю визнається тільки ту, що провадиться в манастирях, і на вершку драбини вартостей вміщується спокійне споглядання Божої довершености, далеко від турбот світу. Всяке бажання триматися в зв'язку з земним життям уважається за негід-

не релігійної людини,, і давній жидівський ідеал віднайти шляхом праці втрачену на землі гармонію й розбудувати світ, підривається в корені. Справжній християнин ніби не повинен перейматися місією поліпшувати працею умовини життя й суспільного укладу, бо живучи в цьому світі, він повинен почувати себе членом іншого, потустороннього суспільства, що не відміняється, бо вже досконале, і тому він, хоч і живе на землі, повинен постійно дивитися в небо.

З Томою Аквінським католицька Церква більше наблизилася до земних цотреб людства. Тома Аквінський визнав працю не тільки за природну необхідність, але й за єдине джерело власности. Осуджується позичання капіталів і побирання відсотків, бо в лихварстві нема ніякої праці. На праці ж базується поділ суспільства на стани й корпорації. Але цей поділ для Томи Аквінського й середньовічного суспільства — щось стале, встановлене від Бога, і тому кожна людина повинна залишатися — щоб не порушувати ладу Божого — в тому стані, в якому народжується. Проте, у Томи Аквінського знаходимо вимогу, звернену до влади, щоб вона піклувалася про справедливу винагороду праці й не дозволяла шкідливої конкуренції. Але й Тома Аквінський визнає вищість духової праці над світською, і духове споглядання ставить вище понад усяку працю.

Протестантизм зробив велику революцію в світогляді мільйонів людей і осудив пасивне споглядання ченців, як втечу від обов'язків, що їх накладає життя. Проте, він затримує погляд на торгівлю, як на неетичний спосіб збагачення. Лютер визнавав тільки працю, необхідну для існування, і, подібно Томі Аквінському, осуджував тих, хто хотів би вийти зі свого стану. Зате в межах власної професії праця — служба Богові. Відкидається поділ поміж нижчою й вищою працею, кожна праця в межах власної професії — служба Божа. З Лютером професія (Беруф), покликання, набирає релігійного характеру, і з німецької мови це релігійне забарвлення переходить і в інші мови. Професія й ПОКЛИКАННЯ (див) робляться синонімами.

Кальвінізм перейняв погляд Лютера на працю. Але вона має служити не для втішання багатсвом, як наслідком праці, і не для забезпечення пізнішого відпочинку, чи старости, але для встановлення Царства Божого на землі. З того випливає необхідність вкладати здобуті багатства в усе нову працю, до безконечности. З цього запліднення капіталу не через ріст відсотків, але через продуктивну роботу, народжується пізніший КАПІТАЛІЗМ (див.), капіталістична цивілізація, запліднена кальвіністично - пуританським світоглядом. Нехіть до роботи, лінощі, неробство вважається в кальвінізмі за прикмети людини, фатально визначеної від Бога на вічний осуд. Бездіяльне споглядання, що уважалося перед тим за найвищу прикмету релігійности, відкидається, бо Бог, мовляв, занадто вищий від звичайної людини, що б вона могла Його внутрішньо, духово споглядати. Кожна праця, як дійсна служба Божа, повинна бути методична, дисциплінована і тому — спеціялізована. Обрати якусь професію (у відмінність від лютеранізму кальвінізм звільняє працю від спадкової залежности, визнаючи, що кожний має вибирати собі таку професію, до якої почуває себе більш покликаним) і повнити її з найбільшою пильністю — це релігійний обов'язок І так кальвінізм підкладає основи для дисципліни модерної фабрики, що зродилася в англосаксському світі й ґрунтується на максимальному поділі праці.

Англо-американський пуританізм, розвившись із кальвінізму, навчав дивитись на заробіток від праці, як на доказ благословення Божого. Що більший заробіток, то більше певности, що обрана професія відповідає волі Божій і, що працюючи, повниш дійсно службу Божу. Пуританізм, перший у світі, примирив сумління з багатством: бажати бути бідним, або залишатися за всяку ціну бідним, як того хотів Франциск Асізький, вважається в пуританізмі непристойним, негідним слави Божої. Світ відбиває велич Бога і святих, і тому — працюйте, заробляйте, збагачуйтеся й прикрашайте світ здобутими багатствами.

В добі демократичного лібералізму працю трактовано, як крам, що його продає той, хто працює, а купує його той, хто має гроші Кожний, хто не має власного варстату праці, мусить, щоб не вмерти з голоду, іти на ринок і продавати свої руки (чи інтелект) тому, хто має гроші. Світ демократично - ліберальний це « світ ПЛЮТОКРАТІЇ (див.), світ всесильного гроша, який купує працю інших. Цілі маси населення, величезна більшість, перетворюються в наймитів, або пролетарів, що не мають інших засобів до життя, як тільки руки, чи інтелектуальні здібності. Ясно, що саме існування цієї маси людей залежить від того, як і хто прийме їх пропозицію покористуватися з їх рук чи голови. Звідти непевність і незабезпеченість життя пролетаріяту; звідти його використовування капіталом, що поводиться на ринку праці, як і на всякому іншому ринкові, себто намагається дістати якомога більше за можливо найнижчу ціну. Щоб зрозуміти, який жахливий вплив на суспільну мораль і на саме суспільство мав цей погляд на працю, як на крам, досить побіжно сказати, що на ринок праці мусять звертатися не тільки чоловіки, але й жінки та дівчата.

Там, де гроші набирають характеру всесильности, і де праця жінки виступає, як крам, дуже легко й сама жінка стає крамом. Звідти жахливий розвиток ПРОСТИТУЦІЇ. . . З другого ж боку, гроші дозволяють багатіям купувати собі заступників майже в усіх випадках, коли вони мають якийсь суспільний обов'язок: чито ходити за хворими, чито виховувати власних дітей, чи то відбувати ту чи іншу громадську повинність. А такий стан речей неминуче приводить до звуження духової й фізичної творчости, до збідніння індивідуального й расового.

Дрібна буржуазія в демоліберальному суспільстві ще найбільш здорова й моральна, бо вона має замало грошей і тому зберігає звичку до особистої праці і до особистої відповідальности, але й на її мораль впливає безнастанно приклад багатших кляс, які, як писав французький соціолог Ґюйо, ніби чваняться тим, що нікому не приносять жадної користи.

Розуміння праці, як краму, викликало, зрештою, протести провідних людей, як явище антиморальне й антисуспільне. Папа Лев XIII в своїй славнозвісній Енцикліці «Рерум новарум» 1901 р. проголосив, що «за помилку наших часів треба вважати погляд на працю, як на крам, і цей погляд треба рішуче осудити. .»

В XIX ст. почали з'являтися теорії про те, як розв'язати питання праці, як краму, як звільнити робітничу клясу, чи пролетаріят, від капіталістичного визиску. Перші спроби цього роду, які характеризуються, як УТОПІЙНИЙ СОЦІЯЛІЗМ, довгий час залишалися в вузькому колі літераторів і практичного значення не мали. Але з появою МАРКСИЗМУ, чи т. зв. НАУКОВОГО СОЦІЯЛІЗМУ, вони вилилися в могутній соціялістичний рух, що, користуючись правом страйків, почав поважно загрожувати не тільки капіталістичній клясі, але й всьому суспільству, побудованому на капіталістичній системі. Бо якщо спочатку боротьба за визволення робітничої кляси від визиску підприємців обмежувалась на чисто економічні вимоги зменшення годин праці та збільшення платні, то досить скоро, під впливом аґітаторів і демагогів, ця боротьба з економічного ґрунту перейшла на ґрунт політичний — опанування влади для здійснення суспільної революції.

Намагаючись у цій політичній боротьбі здобувати якнайширші симпатії й підтримку робітництва, що тяжко працювало, соціялісти відразу почали вмовляти в робітника, що його праця — головна причина всіх його злиднів. протягом десятиліть соціялісти не робили нічого іншого, як тільки розпалювали в робітниках ненависть до праці, як найбільшої соціяльної несправедливости.

Та форма й ті умови, в яких робітництву ту працю підносилося, були дійно виявом соціяльної несправедливости, але сама праця ніколи соціяльною несправедливістю не була і бути не може: праця — це ж знаряддя для творення цивілізації, це підстава життя й розвитку суспільства, отже працювати треба. Зрештою і марксизм, в своїх теоретичних працях, що не доходили до широкого загалу, стояв на тому, що в новому суспільстві, утвореному після революції, працювати кожний мусітиме, а большевицька революція навіть і проголосила: «Хто не працює, той не їсть!» Проте, в своїй демагогічній пропаганді, скерованій на знищення існуючого демоліберального режиму, марксисти проповідували й поширювали справжню нехіть до праці. Красномовне свідоцтво тому знаходиться в харківських «Вістях» з 30. XII. 1931: «Боротьба зі старою звичкою — дивитися на працю, на засоби виробництва з погляду поневоленої людини: як би звільнитися від зайвого тягару, щоб урвати хоч шмат у буржуазії, — ця боротьба потрібна. Цю боротьбу вже почали передові, свідомі робітники, що дають рішучу відсіч тим приходькам до фабричного середовища, що їх особливо багато з'явилося під час війни, і що вони тепер хотіли б ставитись до народної фабрики, до фабрики, що перейшла у власність народу, як і раніш, з погляду єдиної думки: «Урвати шматок побільше й утекти. . .» Ось яку науку сіяли соціялісти, за авторитетним ствердженням харківських «Вістей»:

— «Урвати і утекти. . .» ,

Кожна праця — це фізичне й розумове ЗУСИЛЛЯ (див.). Немає праці, що була б тільки фізичною, чи тільки розумовою, бо кожна розумова праця вимагає м'язового напруження, і кожна фізична праця вимагає УВАГИ, себто розумого зусилля. Сильні, здорові люди не бояться зусилля, вони його шукають, бо воно дає їм приємне відчуття власної сили, власних можливостей. Те саме відноситься й до розумових зусиль з тим тільки обмеженням, що тим часом, як м'язові зусилля, що їх вимагається від людини, звичайно відповідають її фізичному розвиткові, дуже часто вимагається розумового зусилля від людини, що до нього ще розумово не розвинулася. Звідси поширений в масах людности страх перед розумовим зусиллям. Уже Спенсер завважив, що цивілізовані народи далеко здатніші до уваги, ніж народи нецивілізовані. Але й цивілізовані народи далеко не розвинули ще цієї здатности до потрібного рівня «Велика кількість цивілізованих людей, — каже Рібо («Психологія уваги» 1889), — пристосовувалася досить задовільно до вимог соціяльного життя: вони здатні — до певної міри — зробити волеве зусилля. Але є дуже

мало людей, яким це волеве зусилля, себто увага, необхідне. Дуже рідкі ті особи, що вживають тої уваги постійно. Уважність — це покищо стан ненормальний, що викликає швидке знесилення організму, бо в кінці зусилля з'являється ВТОМА, а в кінці втоми — органічна бездіяльність. . .»

З другого боку й італійський соціолог і історик Г. Фереро каже, що «існують цілі категорії людей, зусилля яких скеровані на те, щоб ухилитися від примусу будьякої роботи — до них належать злодії, бродяги, проститутки; нехіть до праці — одна з характеристичних рис, що ми їх завжди знаходимо в ріжних формах деґенеративности, виродження, бо любов до праці — найновіший здобуток психологічної еволюції, і тому вона й найскорше зникає у випадках психологічного виродження та розкладу. . .»

Марксисти своєю пропаґандою клясової ненависти та постійними страйками, що вживалися як політична й економічна зброя, зробили все можливе, щоб зруйнувати цей останній психологічний здобуток цивілізації та посприяти деґенеративному процесові, що виявляється так яскраво в справжніх виродженців. Марксистській концепції праці, що деморалізувала робітництво, привчаючи його «урвати якнайбільше й втекти», та поділяла працівників однієї й тієї самої нації на ворожі табори італійські синдикалісти протиставили на конґресі в Болонії 24. I. 1922 р. свою «корпоративну» концепцію праці:

«I. Праця — це суверенний титул, що узаконює повне й корисне громадянство в суспільстві. 2. Праця — наслідок зусиль, гармонійно скерованих на витворення, вдосконалення й збільшення всього того, що формує матеріяльний, моральний і духовий добробут людини. 3. Треба вважати за працівників однаково всіх тих, не роблячи між ними жадної ріжниці, хто в будьякий спосіб застосовує й присвячує свою діяльність для осягнення вищевизначених цілей, і тому синдикалістична організація. . . повинна приймати їх усіх без жадного демагогічного остракізму. 4. Нація, як найвища синтеза всіх матеріяльних і духових вартостей народу, знаходиться понад особами, категоріямі й клясами».

Для корпоративної держави праця — суспільний, себто моральний обов'язок, що його кожний виконує в міру своїх сил і розуміння, на користь загалу, себто нації. Тому держава нею (працею) опікується, не тільки забезпечуючи робітника на випадок можливого нещастя, але й у випадку хвороби та старости. Визнаючи за працедавцями їх якість розумових робітників, корпоративна держава визнає за ними право й на певний зиск, як законну винагороду за виявлену творчу ініціятиву і за те розумове зусилля, що іноді далеко важче за сусилля фізичне. Проте корпоративна держава слідкує за тим, щоб цей зиск не переходив нормальних меж, поза якими приходить арбітраж держави, яка визнає, що, з уваги на потребу поліпшення відповідної галузі промисловости, всі ті, що в ній працюють, мають право на поліпшення свого життевого рівня, себто на підвищення свого заробітку. При такім ставленні справи, робітник робиться співпрацівником підприємства, зацікавленим в його розвитку на користь усієї нації (див. НАРОДНИЙ КАПІТАЛІЗМ). Замість боротьби кляс, виступає їх тісна співпраця, яка знаходить своє здійснення в т. зв. КОРПОРАЦІЯХ, себто представницьких органах, де працедавці і робітники, разом із представниками держави, вирішують всі ті справи, що відносяться до відповідної галузі промисловости. (Див. СИНДИКАЛІЗМ).

Якщо великі промисловці, ці «капітани промисловости», захоплені пристрастю до все більшого поширення, до все більшого розросту своїх підприємств, часто цілковито забували, що робітник, який працює для них, це — жива людина, з відмінними потребами і відмінними психологічними нахилами, а не якась бездушна машина, що, нарівні з іншими машинами, повинна давати на кожну одиницю часу завжди однакову одиницю праці, (т. зв. РАЦІОНАЛІЗАЦІЯ, див.) то, з другого боку, марксисти, як ми бачимо не тільки з «Капіталу» Маркса, а й з живої советської дійсности, завжди трактували робітничі маси, як складову частину машино - промислової продукції, а не як живі істоти, що думають і відчувають. Саме тому марксисти дуже довгий час (себто аж поки не зрозуміли пропагандивно - аґітаційної вартости національного моменту) зовсім не брали під увагу національно - психологічного моменту. На початку свого існування марксизм уважав всякі національні рухи за «реакційні». Підкреслювати свою національну приналежність значило — виявляти свою реакційність; обороняти національні права — шовінізм, а боротьба за них — «історичний пережиток». Тому робітничі маси, що йшли за марксизмом, відривалися від нації і нераз виступали, як несвідомі вороги власного народу. Зокрема наше українське робітництво дуже легко піддалося облудній демагогії «інтернаціоналістів» на службі (теж часто несвідомій) імперіялістичної Москви. Воно не знало, не розуміло, що поневолення чужій нації, хоч би якими інтернаціональними гаслами воно не прикривалося, значно погіршує його становище, бо робітник панівної нації все буде паном у порівнянні з робітником нації поневоленої, якому все тяжче приходиться знаходи

ти собі працю, а як він її знаходить, бачить, що вона гірше плачена.

Большевицько - комуністична революція, виходячи з хибних марксистських заложень, замість звільнити робітництво і взагалі працю від визиску приватного капіталу, віддала їх на поталу й далеко жахливіший визиск капіталу державного, супроти якого нема жадного захисту. До того ж вона випорожнила працю від усякого морально - етичного змислу, поставивши замість нього голий примус — «хто не працює, той не їсть», і поліційний терор. Тому має зрештою прийти революція, яка, визнаючи працю за моральний, суспільний обов'язок кожного, змагатиме за встановлення гармонійної співпраці всіх кляс нації, як ріжних органів одного великого суспільного організму. У цьому новому суспільстві праця визнаватиметься за службу батьківщині. Італійський філософ Орестано писав, що батьківщина — дуже скомплікований організм, історичний продукт діяльности великої спільноти творчих одиниць, що творить світ людських вартостей і проектує його та матеріялізує в нашому фізичному світі. Батьківщина — це синтеза духу й території, це синтеза всіх національних вартостей, що їх витворив за час свого історичного життя і що ними живе нарід, який заселює ту територію. Народи, нездатні продукувати людські вартості, або що продукують їх невистачально в порівнянні з обсягом своеї території, мусять зрештою, втрачати свою територію на користь народів більш енерґійних, більш працьовитих і більш талановитих. Батьківщина може щоденно вмирати в серцях тих, що її покидають, дезертуючи в табір іншої національности, або тих, що зраджують її дух і стиль, або тих, що не переймають її духової спадковости, або тих, що намагаються піддати її під духові впливи інших народів. Саме тому батьківщина існує тільки тоді, якщо існує духово, коли служить побудом до діяльности й праці, коли її відчувається і чинно переживається. Батьківщина не знає штучних кордонів, вона не розвивається разом із територією і може жити навіть далеко від неї — на мості якогось корабля, серед пісків пустелі й серед снігу льодовиків, на далеких, залюднених чужинцями суходолах, по всіх усюдах, де тільки люди, перейняті її істотними суто - національними вартостями, збираються в її імені, навколо її символу — прапору, для вшанування її в обрядах любови і жертви (Орестано «Думки» 1936, ст. 237). З такого духового розуміння батьківщини, як синтези діяльности, себто взагалі всякої праці, з територією, випливає й той **релігійний змисл праці, як місії, як післанництва, як етичної основи** суспільства, що має народитися на руїнах демолібералізму та марксизму.

Великі діла вимагають великої й довгої праці, вимагають величезної витривалости. Справжнє національне життя, що творить націю, гідну зайняти місце в світі поряд з іншими культурними націями світу, відбувається в безнастанньому зусиллі щоденної роботи та виявляється зовні в творах національних геніїв, які збирають і синтезують у них неймовірну суму колективних і індивідуальних зусиль. Беклін казав, що він завдячує свої твори хіба в четвертій частині своему талантові, а в трьох частинах — ліше своїй працьовитості. Ще більше ваги надавав працьовитості американський винахідник Едісон: він уважав що в успіхах т. зв. геніїв (до яких треба й його зачислити), треба тільки 2% приписувати талантові, а 98% — їх працьовитості, що базується на суворій і безнастанній моральній дисципліні, яка контролює й обмежує зайві забаганки. Кажуть також, що праця ушляхетнює людину, але Орестано справедливо завважував, що треба вже належати до моральної аристократії, щоб уміти працювати без примусу кожний святий день Божий.

З того розвивається й **концепція праці, як молитви перед Богом.** Бо ж справді, в молитві людська душа підноситься до Бога, а людина найбільше наближається до Бога, коли працює, коли творить. Своею працею вона співтворить із доброчинними силами всесвіту, спричинюється до витворення й органiзування нової людськости, нового й кращого суспільного ладу. Вищі релігії трактують життя святих, як їх уподібнювання Богові. Але Бог — це вічна творча Сила в всесвіті. Єдиний спосіб уподібнитися Богові — це співпрацювати з Ним, присвятитися творчій праці. Почування, що наша праця входить, як складова частина, в вічну творчість, в вічне співділання з Найвищим Добром, надає душі такого пориву, такої сили, що перед нею, як перед незломною вірою, що зрушує гори, найбільші труднощі зникають, як дим. . .

Тому, для оцінки тієї чи іншої особи, тієї чи іншої національної групи має служити тільки ода мірка вартости — праця. Не голосні фрази, не деклямування про любов до батьківщини, а тільки — праця, бо той, хто віддано й уважно працює, самою вже своею працею дає запоруку найвищих суспільних чеснот: він не має часу гонятися за нездоровими емоціями, що отруюють душу; в його щоденній боротьбі з усе новими труднощами, його інтеліґентність розвивається, воля гартується, і при кожній перемозі зростає запал і завзяття. В щоденній зустрічі з законами, що кермують світом, душа працівника ніби переймає щось від їхньої зрівноважености і навчається спокою в витривалості. Французький соціолог Пайо відзначив, що в житті пра-

цівника нема місця божевіллю, бо його життя — життя досліду й досвіду, що ставить душу віч-на-віч із дійсністю і не дозволяє віддаватися тим психічним копирсанням, які з часом розвиваються в справжні душевні хвороби Не дурно тому всі психіятри зазначають, що неробство особливо небезпечне для всяких виродженців, і, навпаки, виміряна дисциплінована робота відновлює та розбудовує порушений душевний лад. Демоліберальний режим, в наслідок своєї байдужости до проблем праці, в великій мірі сприяв розвиткові психічних хвороб, цієї суспільної ґанґрени. Марксистський режим, з огляду на свій матеріялізм, що позбавляє наше життя всякого психічного світла, всякої віри в кращий світ високих ідеалів, а також з огляду на режим зовнішнього примусу і неможливости для величезної більшости населення працювати за власним покликанням (учениці середніх шкіл в СССР мусять, по закінченні школи йти в доярки, чи на яку іншу подібну роботу по колхозах), забиває й нищить особистість і тим сприяє розвиткові психічних хвороб у ще більш застрашливій мірі. Тільки режим, що будується на розумінні праці, як морального обов'язку, перед своєю нацією, як етичної підстави суспільства з найбільшими можливостями для розвитку особистих здатностей, відкриває перед духовим зором людини безмежні перспективи. «Щасливі ті, що знайшли в праці ціль свого життя, — їм не треба іншої благодаті». Навіть такий матеріяліст, як Золя, промовляючи 1893 р. до французької молоді, закликав її працювати: «Я проповідую вам теж віру, я благаю вас знайти в собі віру в працю. . Я знаю, якою банальною видається вам ця рада. Але я прошу вас зупинитися над нею. Праця, панове, це ж єдиний закон світу, це реґулятор, що скеровує органічну матерію до її мети. . . Раджу вам зайняти своє життя якоюсь величезною працею, що їй і кінця не видно. Праця — це зерно, кинене розумові на те, щоб він його молов і робив із нього щоденний хліб із задоволеною свідомістю виконаного обов'язку. . .»

Тільки праця, яка дає задоволення виконаного обов'язку, може порятувати суспільство від морального розкладу й дати ту глибоку радість, що її зазнає кожний справжній творець - працівник, і що повинна відзначити нову цивілізацію. Необхідно, що б кожний працював відповідно до своїх природних нахилів і здатностей, щоб, працюючи, міг він віддаватися їй всією душею й тілом, бо тільки така праця дає радість і задоволення, бо тільки в такій праці може людина почувати себе співпрацівником в великому процесі творення великої батьківщини, що одночасно є й творенням кращого світу. Див ПОКЛИКАННЯ, СПОРТ.

ПРАЧ ЯН — один із перших збирачів та гармонізаторів українських народніх мелодій, чеського походження, автор збірника «Собраніе народних русских песен с их голосами» з 1790 р., подає 100 пісень і в тому 6 українських, із супроводом фортепіяну. Друге, доповнене видання цього збірника (150 пісень, в тому 16 українських) вийшло 1806 р.; третє видання, що повторило друге, вийшло в 1815 р. ще за життя автора. Прач виділив українські пісні в окрему групу і вказав на «відмінність української народньої пісні від російської» та зазначив її високі вартості: «мелодійність, більшу, ніж у російських піснях, і правильність форми». Янові Прачеві присвятив окрему розвідку в «Наук. Збірнику» Укр. Вис. Пед. Інстит. ім. Драгоманова в Празі, р. 1932, музиколог Хв. Стешко, який відзначив, що гармонізації Я. Прача не відповідають духові народніх пісень.

ПРАЩА, ШВИГАВКА — примітивне знаряддя з мотузків чи шкури, щоб кидати каміння, тощо. З такої пращі хлопці б'ють горобців. В княжій Україні пращею звали також машину, що кидала каміння. Дивись ПОРОК, ТАРАН. Данило при облозі Люблина «наказав пристроїти пращі й інші сосуди, щоб добути город; і пращі метали, а стріли йшли як дощ» (І. Крип'якевич «Іст. у. війська» ст. 76).

ПРАЩУР — батько діда, прадід. Також далекий предок.

ПРЕЗИРСТВО — погорда, зневага. Це почуття характеризує зарозумілих людей і «вибрані» народи, в роді німецького під кермою Гітлера. П. Грабовський писав свого часу в галицькому журналі «Зоря»: «Ніколи ще не доводилось мені читати прихильних відзивів критики московської про українські переклади з чужих мов; противно: погорда та глузування завжди були нагородою наших перекладачів. Святий знає, на якій такій підставі виробився серед москалів погляд, що наша мова придатна лишень до уличної лайки, п'яного базікання чи пташиного воркування закоханих, але цілком вбога та недотепна, щоб висловити ті високі думки та почуття, які подибуємо у Шекспіра, Байрона, Шіллера тощо. Хто в нас не чув такого сміливого суду? кому він не натуркав ушей? Незграбний вираз, ця або інша хиба одного чи другого письменника ставилися в провину всьому письменству та мові, давали привід галасувати про нашу загальну недотепність та вбожество» (Цитовано в «Укр. Слові» в Парижі 12. III. 1961 р.). І скільки таких прикладів пихоВатого московського презирства до українців можна було б назбирати! Але правду писавМ. Метерлінк: «Ніщо в світі не

заслуговує так на презирство (себто на погорду Є. О.), як саме презирство». («Мудрість і доля» фр. вид. 1928, ст. 86).

ПРЕКРАСНОДУШНІСТЬ — іронічна назва політичного ідеалізму, щирого, але наївного, що, в засліпленні високими ідеалами, не приймає під увагу далеко не ідеалістичну дійсність.

ПРЕСА — часописи й журнали. Як окрема галузь суспільної діяльности почала діяти з ХУІІ ст. в зв'язку з винаходом друку, що дав змогу поширювати писане слово в більшій кількості примірників. Предтечами преси були за римських часів прилюдні оголошення, т. зв. Акта Діурна. Подібні поширювані звідомлення з подій відомі в Китаї вже з УІІ ст. Найстарші газети в Европі появилися в ХУІІ ст. Першою була німецька «Авіза Релятіон одер Цайтунг» 1609 р. Від ХУІІІ ст. поняття преси тісніше в'яжеться з поняттям щоденника. Розвиток її довго спинювала цензура. Свободу преси введено в закони в Англії в 1776 році, у США мерики в 1790 році, у Франції 1814, у Німеччині 1815. Натомість в царській Росії вся преса завжди була підбита цензурі, яка особливо загострилася під совєтським режимом, де може виходити тільки партійна комуністична преса.

На українських землях перший часопис з'явився 1. І. 1776 р. у Львові французькою мовою під назвою «Газетте де Леополь»; перший український часопис теж вийшов у Львові 15. V. 1848 р. — «Зоря Галицька», що виходила до 1857 р. В Росії першим українським журналом був місячник «Основа» українською та московською мовами, що виходив у СПетерсбурґу в рр. 1861—62. Першим чисто українським часописом був «Хлібороб» у Лубнах, тижневик, що його видавав В. Шемет. Перше число вийшло 12. XI. 1905 р., але після п'ятого числа його поліція заборонила. З кінцем грудня 1905 р. почав виходити в Києві щоденник «Громадська Думка», а в 1906 р. заступила його «Рада», що під редакцією Є. Чикаленка дотрималася до 1914 р., коли була заборонена, але відновлена після революції 1917 р. Першим українським часописом в Америці була «Америка», що вийшла в 1886 р. в Шенандоа, а від 1893 почала виходити «Свобода», потім щоденник, що виходить досі, — це найдавніший наш і найбільш поширений (40.000 тираж) часопис.

ПРЕСВІТЕР — з грецького — старшина, тепер священик, але в первісній християнській Церкві назви «пресвітер» і «епископ» вживалися як синоніми, для означення старших служителів Церкви: « З Мілету ж він (ап. Павло) послав до Єфесу, покликав **пресвітерів** церковних і. . . сказав їм. . . глядіть себе і всього стада, в якому Дух Св. наставив вас **епископами,** щоб пасти Церкву» (Діян. XX, 17—28). Або: «Щоб ти . . .поставив по всіх містах **пресвітерів.** . . як хто непорочний, муж одної жони. . . бо **епископ** повинен бути непорочним» (Тита, 1, 5—7). «**Пресвітерів** благаю. . . пасіть ваше стадо Боже, бувши **епископами** не з примусу, а з охоти. . .» (І. Петра, V, 1—2). Ап. Павло цілком недвозначно говорить про право пресвітерів рукополагати кандидатів на священі ступні: «Не занедбуй твого дару, даного тобі. . через положення рук пресвітерства». (Тимоф. IV, 14):

ПРЕСВІТЕРІЯ — місце біля престолу, призначене священикові.

ПРЕСТИДИЖІТАТОР — штукар, що визначається незвичайною зручністю пальців і викликає подив своїм майстерством.

ПРЕСТИЖ — авторитет, повага головно в політиці. Ле Бон писав: «Особливу силу ідеям, поширюваним через твердження, повторювання і наслідування, надає те, що вони остаточно набувають таємничу силу, яка називається ПРЕСТИЖ. Все, що панувало колибудь у світі, ідеї або окремі люди, здобувало це панування завдяки непоборній силі, яку називаємо престижем, — вираз, який ми легко схоплюємо, але який тяжко точно визначити. Престиж базується на певних почуваннях, як подив, або страх, але може існувати і без них. Найбільший престиж мають мертві, себто істоти, яких ми не боїмося, як Олександер, Цезар, Махоммед, Будда. Престиж — це певний рід панування, яке має над нами якась особа, якийсь твір, або ідея. Вона паралізує всяку нашу здібність критикувати, наповнюючи душу здивуванням і пошаною. Як кожне почування, його тяжко описати, але воно має бути того самого роду, що, напр.. очаровання загіпнотизованого. Престиж — це наймогутніше джерело всякого панування, без нього ніколи б не могли панувати ні боги, ні царі, ні жінки. Престиж може бути одідичений і особистий. Перший — надає ім'я (титул), багатство, становище, він може бути незалежний від особистого престижу. Другий — наскрізь особистий, він може існувати і без титулу, багатства, чи становища. . Завдяки силі престижу не раз люди бачать речі не такими, якими вони є в дійсності. Маси відчувають потребу мати на всяку справу цілковито готовий погляд, а погляд на справу виробляється під впливом престижу, яким хтось користується.

Особистий престиж має цілком інші прикмети, ніж престиж штучний, чи набутий, одідичений. Його прикмети незалежні від ти-

тулу або становища. Такий престиж мають немногі, але завдяки йому, вони мають на масу, або оточення, дійсно магнетичний чар, хоч би це було оточення соціяльно рівних, отже над якими людина, обдарована престижем, не стоїть на вищім щаблі суспільної драбини. Такі люди вмовляють оточенню свої думки й почуття, а їм коряться, як кориться дикий звір свойому укоськувачеві, хоч міг би його легко розшарпати. Великі провідники мас, як Жанна Д'Арк, Наполеон мали цей рід престижу в великім степені і головно завдяки йому піднеслися так високо над своїм оточенням.

Багато чинників складається на поняття престижу.. Найважніший — успіх. Кожна людина, чи ідея, яка перемагає в суспільстві, вже через те визнається юрбою. Коли кінчається успіх, гине переважно й престиж. Тоді маса трактує героя, що впав, як рівного собі, і мститься за те, що досі вважала його за щось вище. Коли Робеспієр обтинав голови своїм колегам і великому числу своїх сучасників, він мав величезний престиж. Але коли брак кількох голосів при голосуванні позбавив його сили і влади, він зараз же втратив і свій престиж, і юрба відпровадила його на гільйотину, кленучи й лаючи його так само, як перед тим кляла й лаяла його жертви.

Коли престиж захитаний неуспіхом, його сила пропадає зразу. Але він може надщерблюватися й зуживатися і повільніше, але певніше. Боги й люди, які довго підтримували свій престиж, не допускали, щоб його пояснювали й обговорювали. Хто хоче, щоб його подивляли маси, мусить завше бути на деякій відстані від інших. Принцип авторитету в політиці так само, як у релігії та в моралі, творить фундаментальну, підставову базу існування народу. . . Хто панує над народом, мусить мати цей авторитет і цей престиж . . (Ле Бон «Завдання проводу» Львів, 1939, ст. 31—37).

ПРЕСТІЛ — найсвятіше місце в церкві. Знаходиться він посередині вівтаря, перед Царськими Воротами. Перед ним править священик Службу Божу.

Престіл визначає найперше гріб Ісуса, тому на нього, як на тіло Ісусове, зодягається звичайне біле покривало аж до землі, — це катасарка, Плащаниця.

По-друге, престіл визначає Престіл Божий, оселю Слави Його, — тому, при освяченні , поверх катасарки, зодягається ще світла розкішна друга одіж, — що зветься індитія. («Господь воцарився, у величність зодягнувся»). Індитія так само довга аж до землі, а на ній робиться, чи вишивається гарний узор, а посередині — трираменний Хрест.

Оце звичайна форма православного Св. Престолу.

Передня стінка його, як і всі інші, закриті аж до землі.

У католиків звичайно одіж для Престолу коротка, і передня, як і інші, стіна його відкрита й розмальовується якимсь узором, а посередині Хрест, або яка ікона. (Віра і Культура ч. 4, р. 1954, ст. 28—29).

Верхня дошка престолу зветься ТРАПЕЗА: «Свята трапеза означає місце поховання Спасителя. На цій трапезі покладають правдивий і небесний хліб, безкровну жертву». Вдавнину коло престолу роблено східці. В церкві св. Софії в Костантинополі, за свідченням Кодина, «Юстініян зробив золоті східці, на які стають священики для цілування священої трапези». Тому, що престіл символ гробу Господнього, і з ним споховуються и свв. мученики, під престолом кладуть у скриньках мощі святих, які, за виразом Симеона Солунського, «вмерли з Христом і перебувають перед Божественним Престолом».

На престолі лежить також АНТИМІНС (див.), освячений архиєреєм. На ньому зображено положення в гріб Спасителя. Зберігається антимінс в ІЛІТОНІ (пов'язка, обгортка), він символізує СУДАР, матерію, що нею було обв'язана голова Спасителя, коли Його клали до гробу. На антимінсі лежить св. Євангелія. З боку св. Хрест. Є на престолі й Дарохранильниця зо святими Дарами (запасними). Вона означає місце, де був розп'ятий й похований Спаситель, а потім і сторожу, приставлену до гробу. (о. Пав. Калинович «Літургіка» І, ст. 33).

Освяченого престолу не вільно рухати. Якщо при ремонті чи поправі церкви престіл був зрушений зо свого місця, треба повідомити про це архиєрея, і він зарядить пересвячення Церкви. («Віра й Культура» ч. 5 1957 р. ст. 27).

Престіл старої церкви, якщо він зужитий, звичайно спалюється, а позосталий з того попіл закопується біля церкви, або пускається в річку на воду. («Наша Культура» 1953, липень. ч. 9(186) ст. 31.

ПРЕФЕКТ — у старому Римі намісник деяких провінцій, як от Галлії, Єгипту: у нас, помічник ректора Києво - Братської Колегії (потім Академії), що був одночасно професором і провадив адміністрацію; пізніше настоятель бурси.

ПРЕЧИСТА — Богородиця і свято, Їй присвячене. У нас відріжняли ПЕРШУ ПРЕЧИСТУ, 15 серпня ст ст. себто свято УСПЕНІЯ БОГОРОДИЦІ, і ДРУГУ ПРЕЧИСТУ 8 вересня ст. ст. — Народження Богородиці Приблизно коло Першої Пречистої закінчу

валася важка праця на господарстві, і молодь починала почувати себе вільнішою: «Як прийде Пречиста, стане дівка речиста.» «Прийшла Пречиста, розносе старостів». (Номис, 499) Починається осінній сезон залицянь та весіль.

Друга Пречиста зв'язувалася з давнім святом РОЖАНИЦЬ — досить неясних істот, в яких, як здогадувався М. Грушевський, мішалися, мабуть, поняття матерей роду і ПАРОК, богинь долі.Старе «Слово св. Григорія» «Како Погани кланялися ідолам і треби їм клали» згадує про це помішання Богородиці з рожаницями, а друге, «Слово» пояснює, що в наслідок того помішання ставлювано трапезу «з крупичного хліба, сиру й добровонного вина», і учасники пили те вино, співаючи тропар Богородиці, хоч в дійсності це була трапеза рожаницям (М. Грушевський «Іст. у. літ. I, 197). На Другу Пречисту вже відчувалася недалеко зима. «Прийшла Пречиста — на дереві чисто» (Номис 468) себто всі овочі вже зібрано. «Прийшла Пречиста, забрала комаря Нечиста» (там же, 488). Див. УСПЕННЯ БОГОРОДИЦІ.

ПРИВІЙ — мотуз, або ремінь, яким прив'язується до верхньої частини ярма каблучка, що в'яже ярмо з дишлом.

ПРИВІЛЕЙ — виїмкове право, надане якійсь окремій особі, або цілій категорії людей. У нас відомі ШЛЯХЕТСЬКІ ПРИВІЛЕЇ, і ЗЕМСЬКІ ПРИВІЛЕЇ. Останні видавано в критичні моменти переходу якоїсь землі (колишні князівства) в тіснішу залежність від центрального уряду і були певного роду конституційними хартіями тих поодиноких земель. З українсько - руських земель В. Кн. Литовського найбільші привілеї, найширшу самоуправу мали підляські повіти. Київщина і Волинь дістали свої привілеї досить пізно — за Казіміра. Київщина дістала свій привілей по смерті Семена Олельковича (1471). Волинський привілей був виданий десь у другій половині Казімірового правління і потверджений в рр. 1501 і 1509. Обидва вони не виходили поза забезпечування ріжних свобід місцевому панству й шляхті і справами земської автономії мало займалися. (М. Грушевський «Іст. УР.» V, ст. 10—12).

ПРИВІНОК — див. ПОСАГ.

ПРИВІТ ВЕСІЛЬНИЙ — перша чарка в весільному обряді. У нас в весільній пісні співали: «Не пий, Івасю, першого привіту. . Дай старшому свату, рідному брату, ой нехай вилле конику на гриву. . .»

Або: «Оддай маршалку через праве плече, нехай він вилле коням на гриву».

І дійсно, при зустрічі зятя тещою, або невістки свекрухою, першу чарку, що вона підносила, не випивалося, а виливалося. Вдавнину — перша чара в кожному обрядовому бенкеті, чи святі призначалася богам, і той, хто б ту першу чару зухвало випив, мав би дістати від богів кару. Але коли це первісне значення урочистого акту призабулося, люди почали здогадуватися, що в першій чарі мала б бути отруя, або «лиха доля». Тільки третя чара приносить «добру долю».

ПРИВОРОТІНЬ — в ріжних частинах України ріжне зілля, як от Алькемлля вульґаріс, Перетрум Карімбозум, Неоттія Аріч, Таначетум вульгарум, та інші. «Приворотнем умиваються і голову миють, щоб любили всі». (Ястребов «Лет. . . » III., 102).

ПРИГАНЕННЯ — вкривання ганьбою, обезславлювання, оганьблювання. «За приганення шляхтича чоловіку нешляхетському урізується язика» (М. Грушевський «Іст. УР.» V, 56).

ПРИГІН — притягання до сільських робіт при княжих дворах в князівській Україні. Пізніше, в XIУ—XУI ст. на Пинщині цю своєрідну панщину заступав грошевий податок (в менших дворах 10 гр., в більших 20 гр.) «Пригон — звісний в білоруських землях термін для двірської роботи: очевидно тут давніше уживано данних селян до двірського господарства, але потім це замінено на гроші» (М. Грушевський «Іст. УР.» V, ст. 128, також ст. 127). Але на з'їзді панів в Витебську в 1532 р. постановлено — жадати від похожих людей панщини — «два дні у неділі пригону служити з сохою, або з бороною. . .» (там же ст. 205). Взагалі, пригін — це примус: В загадці: «А що біжить без пригону?» (вода). Звідси ПРИГІННИЙ — той, що працює з примусу, або той що відбуває якусь повинність натурою. В ПРИГОНІ ХОДИТИ (про волів, впряжених у плуг) — бути в другій середній парі.

ПРИГІНЧИЙ — наглядач над робітниками.

ПРИГІР, ПРИГІРОК — холм, пагірок, невеличка гірка.

ПРИГІСТНЕ — дарунок, що його приносять господарям, коли хтось приходить на відвідини. На Гуцульщині так звали також колачик, що його клали ближчі з роду мерцеві за пазуху — «дарунок для душ померлих з його роду», — «щоб мав із чим до родичів прийти». До того додавано ще й гріш на перевіз на той світ. (МУЕ НТШ, V, 248).

ПРИГОРОД — у домонгольській Україні кожне нестоличне місто землі — князівства, що знаходилося в правній та моральній залежності від столиці — ГОРОДА.

ПРИДАНЕ — див. ВІНО, ПОСАГ.

ПРИДАНКИ — замужні жінки з боку молодої, що супроводять її до дому молодого і беруть потім участь в усіх весільних обрядах. Приданки вели молоду до комори, роздягали її і навчали, щоб не боялася — «бо то добре» (ЗНТШ. т. XXXIУ, ст. 52 в Бібліографії). «Коня у позику не давай, жінки у приданки не пускай» (Номис, 8091).

ПРИДАТОК — дивний звичай давати при купівлі - продажу в додаток до умовленої ціни, ще щось у натурі: «На придаток дам ще корову» (Сл. Грінченка). «Придаток не стоїть за даток» (Номис 10590). Російський дослідник Павлов — Сильванський уважав придаток за пережиток давньої міни - виміни ((ЖМНПр. 1905, УІ, 363—64).

ПРИДОЛИНОК — вихід із долини, край долини.

ПРИДУХА — брак свіжого повітря.

ПРИЗНАЧЕННЯ — див. ПОКЛИКАННЯ. Юрій ЛИПА писав:

Коли прийшла пора, і ти дозрів
У муках днів, у боротьбі з собою,
Як образ берегів в імлі, на морі,
В одній хвилині з'явиться тобі
Твоє призначення земне і зміст.
То лиш приходить раз, але назавжди,
Не стерти образу цього тобі, —
Ти не втечеш, дивись вперед і знай:
Одно тобі зосталось тільки: жити ним
І сповнитись ним воно — від Бога.
Якжеж не чув призначення свого,
Ти ще не жив, і ще не вартий вмерти.

ПРИЗЬБА — низенький насип навкруги хати, що боронить її від вогкости. На призьбах родина, головно старші люди пересиджували в гарну погоду та вечорами.

ПРИЙМИ — вступ у склад чужої родини. Прийми бувають звичайно тоді, як старі люди не мають дітей, і нікому приглянути за ними на старість літ. Тоді вони приймають або чужу дитину — ГОДОВАНЦЯ чи ГОДОВАНКУ, або дорослу людину — ПРИЙМАКА чи ПРИЙМАЧКУ. Про годованця складувано й громадський приговір, і його записувано на родинну листу. Але відсутність при цьому будьякої обрядовости засвідчує, що таке ВСИНОВЛЕННЯ — явище пізнього часу, коли родові засади життя вже поступилися перед трудовими. Дорослий приймак складав звичайно зо своїми приймами письменний, чи словесний, договір, забезпечуючи себе векселями, але з таких штучних родин виходило мало добра (Милорадович в К. Ст. 1904 V. 303). «Приймаці, як собаці: собака у приймах був та й хвоста збув» (Номис, 9408).

Бували ще й інші прийми, коли зять, не маючи свого господарства, ішов у прийми до тестя, чи тещі. Але й тут не все йшло мирно та гладко: «Як приїхав приймачище, зачав тещу бити. . .» (Чуб. III, 128).

ПРИКАЗИ — центральні органи державної адміністрації Московщини, що їм тепер відповідають міністерства. Серед них був, — невідомо точно з котрого часу, очевидно десь із другої половини XVII ст., — і ПРИКАЗ МАЛОЙ РОССИИ», що мав у своїй компетенції справи Війська Запорозького і таких міст, як Київ. Чернігів, Переяслав та інші, де стояли московські залоги, а також приймання ріжних осіб, що приїздили з України,і листування з гетьманським урядом. Перше згадується його під 1663 р. З кінцем XУII ст. його було приділено до Посольського приказу, що відав закордонні справи потім до Комісії закордонних справ. і нарешті в 1722 р. до Сенату, чим було переклясифіковано українські справи з закордонної політики до політики внутрішньої.

ПРИКАЗКИ — короткі одночленні вислови, часто в формі спостереження якогось характеристичного явища («Трапила коса на камінь»). Вона часто буває неповним реченням, навіть частиною речення («як сніг на голову») Приказка не дає узагальнення, а вказує характеристичну рису явища чи люди ни «Пороху не вигадає». Доба революції 1917 р., громадянської війни. голоду 1933 р. німецької окупації, тощо відбилися в дотепних приказках з виразною політичною тенденцією. скерованою проти окупантів. Див. ПРИПОВІДКИ. ПРИСЛІВ'Я.

ПРИКАЛАБОК — невеличка прибудова при більшому будинку.

ПРИКЛАДКА — прикметниковий додаток, коли ним буває йменник у тому самому відмінку, що й ім'я, яке той іменник пояснює, напр., Іван Мазепа, гетьман України. «Гетьман України» — прикметниковий додаток, себто прикладка.

ПРИКМЕТИ, ПРИЗНАКИ — деякі факти. чи знаки, що їм люди надають забобонне

значення, ніби вони провіщають якусь подію.

Первісна людина вбачала свою й інших безпеку в світі в реґулярності звичних її явищ Кожний виняток видавався їй загрозливим свавільним актом, що мусить бути відповідно спокутований, бо він виглядає для неї не тільки як тимчасове порушення правила, але й як провісник інших незвичних, і тому небезпечних, подій. Якщо на небі з'являлася комета, що приваблювала загальну увагу, або траплялася затьма сонця, а потім того ж року виникала війна, зв'язок між цими подіями встановлювався нерозривний. Один місіонер поставив перед своєю хатою високий стовп, щоб у неділю підносити на ньому англійський прапор. Але цей патріотичний акт йому дуже дорого коштував, бо внедовзі зірвалася громовиця й злива, і її було поставлено в зв'язок з ніби провокаційним актом місіонера: цього вистачило, щоб викликати проти нього загальний бунт. (Юнґ «Проблеми Несвідомого» ст. 174—75).

Багато прикмет виникло саме таким чином. Багато інших виникло в наслідок особистого досвіду, в наслідок накопичування нещасливих випадків, що знаходять цілковите виправдання в сучасній психології. Той, напр., хто, виходячи з хати, помічає, що щось забув і мусить вертатися додому, вже побоюється якоїсь невдачі. Чому? Та просто тому, що коли людина не досить уважна і щось забуває , то це означає, що її психічний стан не надто нормальний, і вона може поробити помилки. Якщо давній римлянин зашпортувався на порозі хати, він уже не виходив із неї і відмовлявся йти на раду: він уважав свій невірний крок за знак, прикмету, що з ним не все гаразд, і тому йому краще залишатися дома.

Прикмети — безумовно рештки давнього символізму, що встановлював сталі зв'язки між явищами фізичного світу і явищами морального порядку. У цій нашій УМЕ ми з ними дуже часто зустрічаємося. Походження деяких із них досить легко з'ясувати в зв'язку з загальним світоглядом, на тлі якого вони виникли (сюди належить чимала скількість снів, ворожба із зустрічей, ворожба з птицями, тощо, що власним символізмом з'ясовують символізм прикмети), але в багатьох випадках буває вже трудно встановити, як саме виникла прикмета, бо неясне тло, на якому вона розвинулася.

В усякому разі студіювання прикмет дуже важливе й цікаве для пізнання народньої психології та народнього світогляду. І то тим більше, що чимало з них, як, напр., прикмети метеорологічного характеру мають під собою ґрунт довгих спостережень.

ПРИКМЕТНИК — граматична частина мови, що подає прикмети, чи характерні риси, речі, напр., білий, чорний, солодкий, тощо Прикметники можна степенювати: високий — вищий, найвищий; солодкий, солодший, найсолодший і т. д.

ПРОКОЛ — ПРОКОЛЕНЬ, кілочок, забитий в землю. КІНЬ НА ПРИКОЛІ — кінь, прив'язаний мотузом до кілочка. . .

ПРИКОЛОТОК — не зовсім вимолочений сніп. Також ОКОЛОТ (див.).

ПРИКОРЕНЬ — частина стовбура при корені, також ПЕНЬ (див.).

ПРИЛАВОК — невеличка лавка, а також частина нерухомої лави, що йде вздовж придверної стіни до дверей, під мисником.

В «Енеїді» Котляревського: «Евандр же в хату рачки ліз і там під прилавком зігнувся».

ПРИЛБИЦЯ — шкуряна частина шелома, а то й самий шелома. Галицький літопис оповідає, що в 1241 р., коли карали бунтівничих перемиських бояр, — «пороздирано прилбиці їх вовчі й борсукові».

ПРИЛБИЧІ — село на Яворівщині в Галичині. Тут народився митр. А. Шептицький. Воно було власністю єп. Атан. Шептицького (1672-79), і він тут побудував церкву Собору Преч. Богородиці, яка своїм омофором покриває тут українських бояр, одягнених в старовинний боярський стрій з литими поясами, як теж і боярині з корнетами. (Гр. Лужницький в «Америка» 20.VI.59).

ПРИЛИЧНІСТЬ — пристійність, порядність, вдавнину означала - невинуватість, а ще давніше, навпаки, саме винуватість, бо «приличний» був той, кого зловлено з «лицем», себто на гарячому вчинку, на крадежі, тощо. Ось приклад із Полтавських судових актів 1656 - 1670 р. : «Того злочинця, яко приличного, веден на шибеницю бит мает без жодної фольги (пільги, Є.О.)» ст. 33. «Межи себе обмовивши, яко злодія приличного, на шибеницю сказали єсмо»

Пізніше, коли «лице» стало визначати взагалі «доказ», і то не тільки доказ зловленого на гарячому вчинкові, але частіш доказ невинности, тоді змінилося і значення слова «приличний»: так стали звати тих, хто мав докази своєї невинности, а «безличними» стали ті, що не мали цього нового «лиця», себто доказу невинности. («Рідна Мова» 1939,ст.42)

ПРИЛУДА — вузенький загін ниви попри межу на Бойківщині: на обжинках тут співали:

«Коб я, Боже, знала, чия то я буду, я би жала два загони, а третю прилуду.»

ПРИЛУКА — повітове місто на Полтавщині, згадуване вже в духівниці Володимира Мономаха, де він, їдучи до «Прилуку городу», зустрів несподівано половців 8 тисяч . . .» Тоді Прилука належала, мабуть, Переяславському князівству. В XII ст., під час боротьби Ольговичів із Мономаховичами, це місто переходило з рук до рук, аж поки не залишилося за князями Чернігівськими. В 1240 р. Прилуку, разом із іншими українськими містами, зруйнували татари, і після цього Прилука опинилася під владою литовських князів. В 1604 р. Прилука, що належала тоді кн. Вишневецькому, була поруйнована московським військом Від половини XVII ст. і до 1764 р. Прилука була столицею Прилуцького полку. В 1784 р. це місто ввійшло в склад Чернігівського намісництва, а в 1802 р., коли виникла Полтавська губ., воно ввійшло в її склад, як повітове місто. Прилука славилася виробом махорки — щороку в середньому 500.000 пудів в XIX ст.

ПРИЛУКА — галява серед лісу.

ПРИЛУКИ — місцевість, що в ній чергуються то ліс, то поле.

ПРИМІВКА — див. ПРИКАЗКА. Коротка фраза з побажаннями добра, тощо, як от, випиваючи, примовляють: «Дай, Боже, здоров'я!» А іноді жартівливо: «Дай, Боже, нашому теляті вовка з'їсти!» Див. також ЗАМОВЛЯННЯ.

ПРИМІТИВІЗМ — некультурне життя, і некультурна поведінка знецінювання культурних вартостей і досягнень, спростачування складних проблем духового життя, припасовування його до найнижчого рівня почувань, звичаїв, товариськости і способу висловлюватися. Значна частина російської літератури, замість поборювати примітивізм, його культивувала. Про це писав Дм. Донцов: «Толстой глузує з хореографії, як безпотрібної штуки перебирати ногами Сонати Ботговена для нього «неприемний шум», далеко краще «Вниз по матушке по Волге» . . . Венера Мілоська будить у ньому «законне обридження перед голим тілом». Але коли його Катюші (з «Воскресення») вийшов назустріч із церкви «жебрак з загоєною болячкою замість носа», вона» наблизилась до нього, і, не виявляючи найменшого обридження, — навпаки, навіть радісно, сяючи очима, — з ним тричі поцілувалася . . .» Перед безносим мужиком вже не було такого обридження, як перед безрукою Венерою . . . Неорганізоване вище за організоване, безформенна маса вища за упостатнення, матерія вища за ідею . . . З тих самих причин, що й Венеру стягає Толстой з постаменту і Шекспіра, і Данте, і інших. Про Л. Толстого каже Н. Бердяєв: «Якість і особистість, для Толстого гріх . . . В ім'я щасливого, чисто тваринного влаштування життя відкинув він особистість», «обернувши її в атом щоб зробити потім часткою безособового колективу» («Руль», 1924. 14. II). Т. Масарик що не раз зустрічався з Л. Толстим, оповідає в спогадах про нього («Прагер Прессе», 8. IX. 1928) : «Толстой бачив в бруді певну заслугу. Казав, що християнство є і повинно бути завошіле, та що завошіла людина була йому миліша від фізично чистої». «Коли взяти під увагу всю толстівську доктрину асоціяльности. то зрозуміємо тверді слова, — зрештою, не ворога Росії, — проф. Нецеля: «Вся Европа мусить тепер об'єднатися проти Росії, яку нам віщує Толстой, бо звідти . . . іде загроза найсвятішим цінностям европейської культури» («Дас ґеутіґе Русcлянд»).

. . .А за опростілим ґрафом і інші . . . «Хто стоїть вище, - питався Михайловський, —безграмотний хлопець Федько чи Фавст? —Хлопець Федько, бо Фавст — людина «із звироднілими почуваннями», а Федько — людина гармонійна . .» Що важніше, — питався Пісарев, — чоботи чи Шекспір? — Чоботи. відповідає він, бо їх корисність очевидна. . . Так апотеоза маси привела до апотеози примітиву, некультурности в російській літературі. Не тягти масу вгору, а самому до неї знизитися. Наїстися, напитися, у лапті взутися — ось що єдино на потребу. Решта — танці, Фавст, Венера, піраміди, чиста сорочка, кольонська вода і Наполеон — «буржуазні предразсудки». (Д. Донцов в ЛНВ. 1929,I.ст. 70-72) Див ОПРОЩЕННЯ.

М. Ґоца цитував Ф. Достоєвського: «Европейці бачать в нас варварів, що волочаться по Европі та тішаться, що найшли щось, що можна б зруйнувати, як ґуни, що вривалися в старий Рим, не маючи самі поняття про те. що за скарби культури вони нищили . . .» (ЛНВ. «Вісник», 1935,XII,ст.902).

Примітивна людина не в стані не тільки розуміти вартість культурних скарбів, вона не в стані розуміти навіть і свого ближнього. Такий примітивізм поширений, на жаль, і серед українців. Про це писав д-р М.Бур'янина в своїх «Єретичних думках», (1931, ст.40): «Примітивізм, особливо наш, характеризується тим, що людина не може зрозуміти іншої (людини), не може зрозуміти її думок, її чинів, її правди, коли вони відмінні від тих, що є в неї. І в нас люди, з тяжкою бідою перетравивши пару тезок і виробивши ось так «світогляд», не можуть не тількищо зрозуміти, але й органічно терпіти біля себе людину іншим світоглядом, іншим світовідчуванням.

Дарма, що людина одного племени з ним . . Тільки вразливий багатогранний розум і чутлива багатострунна душа дасть нам змогу вийти з цього звірячого примітивізму . . .»

Д.Віконська відмітила іншу рису примітивізму: «Звичка бачити зло не в собі, а лише поза собою, звичка скидати вину за якусь невдачу на інших, або, коли нема тих «інших», на ОБСТАВИНИ (див.), спільна примітивним вдачам, яким самокритика чужа. Ознакою не вироблених морально одиниць є між іншим те, що вони все вимагають від інших, а найменше від себе. Ніколи не почуємо від них :«Я повинен був це або те зробити», а тільки:«Чому він того не зробив?» із докором, звернениим виключно до інших, а ніколи до себе. Якщо людина з примітивною психікою тратить посаду, або довір'я, чи чиюсь прихильність, вона ніколи не шукає причини лиха в собі: ніколи не додумується, що це сталося може через якісь її власні недомагання, а завсіди приписує , що «хтось» посторонний їй зашкодив . . Духово вище розвинена істота відрухово шукає причин невдач перше в собі. Вона звикла безнастанно контролювати себе саму. . .» («За силу й перемогу» Львів. 1933,137-38). «Із другої сторони подибуємо нерідко перебільшування деяких «рідних» успіхів . . . Перецінювати одне, недоцінювати щось інше — характеристичні ознаки примітивного ума, неознайомленого зі справами світу . .» (там же ст. 139).
Примітивізм виявляється також у спрощуванні всього поділом на чорне і біле, забуваючи що веселка має 7 барв,— таке спрощування виявляється особливо шкідливе й небезпечне в політичних примітивів . . .

ПРИНУКА — ретельне припрошування, що вважалося в нас необхідним явищем гостинности, бо ж без принуки якось ніяково було гостеві їсти і пити. Відсутність принуки означала колись скупість і негостинність господарів: «Було що їсти й пити, тільки принуки не було» ((Номис,П889).

ПРИПАДЬ — низина; земля з в'язким болотом.

ПРИПАЙ — смуга пісчаного побережжя моря під скелями.

ПРИПАРКА — кусник полотна, змочений у воді, чи спирті, або чимсь намащений, що його прикладають до боляка. БЕРЕЗОВА ПРИПАРКА — добрий прочухан. В «Енеїді» Котляревського: «Березової дали припарки».

ПРИПИВАННЯ — звичай при частуванні питвом, трунком, підносити гостеві чарку, але потім, на просьбу гостя, самому її трохи надпивати. Може бути, що цей звичай походить із далекої давнини, коли бувало підозрення, що в піднесеній чарці може бути отруя.

ПРИПІЛ — пола одягу, згорнена так, щоб у неї можна було щось положити.

ПРИПІЧОК — передня частина (під челюстями) кухонної печі.

На припічку ставлять горшки, коли їх виймають із печі, або перед тим, як ставити їх в піч. На припічок вигрібають жар із печі. Господині звичайно білили припічок, не рідше, як раз на тиждень. Із ним в'язалися деякі забобони: «На припічок не годиться класти ні сокири, ні долота, ні свердлика, бо горшки б'ються» (Франко «Прип.» II, 591). «Сокири не можна на припічок класти, бо буде лупатися, як той припічок»(Етн. Зб. НТШ, У, 88). На Стрийщині баба клала новонароджену дитину на припічок і била легенько її голівкою об ПРИТУЛУ (пічна заслона) щоб була така тверда, як притула. Як хто йшов по гриби, то сідав на припічок, щоб мати щастя (там же 79). Проте, в останньому випадку, ми маємо, мабуть, далеко рідше друге значення ПРИПІЧКА — це частина печі, де спали селяни. (Сл. Грінченка).

ПРИПОВІДКИ — загальна назва для ПРИКАЗОК, ПРИМІВОК, ПРИСЛІВ'ЇВ, тощо. Приповідки такі ж самі втілення народнього світогляду, як і інші словесні твори, але понад те вони ще й мають своєрідну синтетичну форму, яка дозволяє народові вживати їх при кожній нагоді — з ними він встає, їсть, п'є, працює й лягає спати. Ними він учить дітей життевої мудрости і сам вправляється в теоретичних та практичних знаннях, в них пізнає він всю накопичену в синтетичних виразах мудрість своїх земляків - попередників: «Нема приповідки без правди». Проф. Осип Бодянський (1808—1876) писав про них: «Це — вічно молода, жива, ходяча, так би мовити, філософія народу, дзеркало його душі, заповідь старця, що посивів у школі досвіду, наслідок спостережень людського роду, які він зробив протягом усього свого існування. Вони — едина пам'ятка, единий літопис тих народів, які через щось не лишили по собі жадних інших свідоцтв. По них дуже можливо скласти майже вірне уявлення про той народ». («Телескоп» 1834 р. ч. XXI Критика 342).

Використовування приповідок для студіювання народнього світогляду та звичаїв практикувалося здавна. Німецький вчений Ґрім використовував приповідки для вивчення правового устрою ґерманців. Буркхард використовував арабські приповідки. У нас релігійний культ українського народу в його приповідках студіював П. Іващенко в Зап. Юго-Зап. Отд. Імп. Русс. Ґеогр. Общ-ва 1874 р. т. II; проф. М. Сумцов, що написав «Опит істор. ізученія малор. пословиц» в 1896 р.; проф. В. Перетц «Із історії пословиц» в

ЖНПр. 1898, V, та інші. УМЕ використовує головно такі чудові збірки приповідок, як Номиса «Українські приказки, прислів'я і таке інше. . .». Спб 1864 р. та шеститомовий збірник Галицько - руських народніх приповідок» Ів. Франка, що його видало Наук. Т-во Ім Шевченка у Львові, як тт. X, XII, XXIII, XXIУ, XXУII і XXУIII свого Етнографічного Збірника. Ця праця Ів. Франка охоплює понад 35.000 приповідок з належними поясненнями. Багато цікавих приповідок знаходиться також у праці В. Шухевича «Гуцульщина». В кінці 1920 р. харківські студенти мовознавці перевидали циклостилевим способом дореволюційну збірку Номиса, а по якомусь часі вийшла в світ добре опрацьована і тематично впорядкована збірка прислів'їв М. Йогансена, яку, після арешту цього многонадійного мовознавця і поета, з книгарських полиць знято.

В 1955 р. Академія Наук у Києві видала тиражем 50.000 примірників «Українські народні прислів'я та приказки» під ред. М. Рильського на 445 ст. Перші розділи —— спадщи на минулого. Далі совєтська фальшивка.

Трудність студіювання приповідок полягає в необхідності розріжняти те, що належить до давніших часів, і те, що виникло досить недавно: те, що виникло з безпосереднього народнього досвіду, і те, що перейшло до народу з ріжних літературних творів, особливо в наслідок поширення шкільної освіти,, а в останньому часі й навмисного кування приповідок в дусі комуністичної пропа ґанди, —— це останнє особливо відбилося н збірнику під редакцією М. Рильського.

Найдавніші наші приповідки дійшли до нас в літописах («погибоша, аки обри»), в «Слові о Полку Ігореві», «Моленії Данила Заточника» в «Ізборнику» 1076 р., тощо. Але Дм. Чижевський відзначив, що далеко не всі вони оригінальні — чимало з них — перекладені. «Серед таких приповідок і прислів'їв, про які нам і не сниться, що вони ніяк не є виразом «народньої мудрости», є сила напевно перекладених або таких, що їх чуже походження досить імовірне. Здебільшого вони перекладені з грецького. Певні переклади з грецького: «Вовка ноги годують», «За двома зайцями поженешся, ні одного не спіймаєш», «пес на сіні лежить, сам не їсть і іншим не дає», «не мала баба клопоту, купила поро ся», «мокрий дощу не боїться», «повинної голови меч не січе» (це останнє прислів'я згадує Іпатій Потій р. 1599) і т. ін. Це все прислів'я, що їх, на перший погляд, можна було б вважати за прастарі українські. Розуміється, ще більше прислів'їв із християнським забарвленням грецького походження, напр.: «І чортові треба свічку поставити (що ще в XIX ст. дало основу відомій «Співомовці» Руданського. . .» (Літ.-Наук. Зб.» Гановер, 1947, кн. II. ст. 14).

З пізніших приповідок, що в них відбилися дійсно наші історичні події, нагадаємо «Комашки, комашки, поховайте подушки, бо татари йдуть!» «Бідний, бідний пане Степане, не попав, небоже, на Запорожже, не знайшов гаразд шляху!» (Гіро Степана Потоцького, що потрапив у полон до Хмельницького під Жовтими Водами).

Трапляються у приповідках і спомини давніх релігійних вірувань: «Щоб тебе чорний Бог убив». «Коби не Перун, многи би не хрестилися». «Колись Ярило всіх людей чурило».

Взаємовідносини з сусідніми народами також знайшли своє місце у наших приповідках: «Тату, лізе чорт у хату!» — «Дарма, дочко, аби не москаль». «Москаль тоді красти перестане, як чорт молитись стане». «Мамо, закрийте мені очі, нехай не дивлюся на того негідного ляха». «Чогось мені, мамо, німець на душі не лежить». — «Бож він, доню нам на печінки хоче сісти».

І недавня німецька неволя знайшла вже відбиток в наших приповідках:

«Обрид він мені, як німецька бруква». «Гарні шуги (черевики) нам дали, добре в них ходити, щоб так німцеві було добре в світі жити». «Українцям в Німеччині уже добре жити, хоч і їсти нема що, а мусиш робити». «Щасливе й радісне життя» під совєтським окупаційним режимом відбилося в безчислених приповідках, що їх уже почасти зібрав Г. Сенько в невеличкій книжечці — «Українські народні приповідки». Ось деякі: «Ні корови, ні свині, тільки Сталін на стіні!» «Проробила аж сім день, заробила трудодень». «В 32-му году люди їли лободу, в 33-му стали падать на ходу». «Чого тітко, ваша корова реве? — Бо колгоспу боїться».

ПРИПУТЕНЬ — найбільший дикий голуб Европи. Живе на деревах.

ПРИРОДА, НАТУРА — все, що розвивається за власними законами, без чужої помочі, у протиставленні до штучних витворів (мистецтва, культури); також безмежний простір разом із матерією та силами, що знаходяться в ньому: це Мати - Природа романтичного світу, якому протиставляється тепер мертва природа сучасного технологічного світу, який трактує її як сирівець, що з нього можна викроювати нові ужиткові форми. Правда, і людина підпорядкована законам природи, але, як істота розумна, як істота, що змагає до поступу, вона все шукає засобів, методів, шляхів, щоб використати природу для себе, для поліпшення свого існування, для піднесення його на вищий ступінь цивілі-

зації. Людина «відкрила» закони природи, пристосувалась до них і запрягла на службу собі її сили — силу вітру, води, електрики, атомової енергії і т. д. Людина зрошує безводні простори, закріплює піски, осушує болота, відвойовує у моря землю для хліборобства (Голляндія), змінює структуру ґрунтів, з'єднує океани (Панама, Суез), нищить шкідників і охороняє й вдосконалює корисні їй рослини й тварини, ставить їх собі на службу. Що культурніша, цивілізованіша нація, раса, держава, людина, то більш вона панує над природою. Проф. аделаїдського університету Робертсон сказав: «Маємо за собою 4.000 років писаної історії і мільйони років історії неписаної. За останніх сто років досягла людина в опановуванні природи більше, ніж за всю попередню історію. Коли б людина мала йти далі таким самим темпом, ледве чи ми могли б передбачити, які сили вона опанує в наступному столітті» (С. Володимирів в «Пробоєм» 1940, ст. 330).

Німецький вчений Ратцель твердив, що між територією, її природою і народом існує дуже тісний зв'язок. Народ черпає з землі творчі сили для свого життя. Під їх впливом виробляється й психологія народу. Український нарід, як писав М. Боровський в «Гомоні України» (21. XI. 1953) «завдячує своїй природі, її впливові, зв'язку з нею, з своєю землею всі свої духові, мистецькі, національні і культурні скарби. Українська пісня це в першу чергу хвала природі, як каже Голубець. Одуховлення природи все творить тло для картин поетичної уяви українського народу, джерело для смутків і радощів та для виявів найчистіших і найглибших тремтінь його душі. І це все він виявляє в своїх невмирущих піснях, в народньому мистецтві, в побуті, в традиціях...» «Весна наших старих барвистих степів, що століттями рік-річно зацвітала, вчила наших полтав'ян, подолян чи киян прекрасних вишивок, чудових килимів, безподібних поясів і т. п. Отже, з цієї природної школи вийшло наше багате мистецтво, краса й гордість нашого народу. Нарід скористав з благ природи і створив свою окремішню культуру».

Наскільки вплив природи, себто природного оточення на людину може бути сильний, можемо бачити з вислову французького філософа Кузена (1792—1847), який у своєму «Вступі до історії філософії» писав: «Дайте мені мапу певної країни, її конфіґурацію, підсоння, водну систему, фізичну географію, природні поклади, флору і фавну, і я зобов'язуюся вам сказати, яка буде людина цієї країни, та яку ролю гратиме цей край в історії».

В наших часах, як справедливо зазначив О. Бочковський, це твердження виглядає надто перебільшеним, бо тепер уже нема такого сильного впливу природи на людину, тепер уже, навпаки, людина в великій мірі сама впливає на природу і її відмінює, викликаючи навіть штучні дощі, але в давніших часах цей вплив природи на людину, зокрема в наших степах, мав бути дійсно великий. Він відбився не тільки в нашій народній творчості, але і в творах кращих наших письменників, як Т. Шевченка, Лесі Українки, О. Кобилянської.

Уже М. Костомаров, виявляючи вплив природи на світогляд українського народу писав: «У природі для людини ховається значення, приладжене до її власної істоти; у предметах, що її оточують, людина бачить не саму грубу бездушну матерію: навпаки, в людині є таємне око, яке бачить, що і груба матерія має зв'язок із духовою істотою, є таємний голос, що вказує, в чому полягає цей зв'язок. Ось таке усвідомлення духового в фізичному й становить основу всього найкращого в мистецтві. Воно — ознака гармонії й любови, що існує між Творцем і його твором. Людина здібна любити лише дух; фізичне саме про себе неприступне його серцю» (Цит. в Пипина «Іст. русск. етнографії» III. 172). Виходячи з такого погляду, Костомаров вияснює ролю, що її грає в народній поезії природа. Це — роля СИМВОЛІВ. Об'єкт природи в поетичному творі отримує духове значення в формі прикладення його до життя моральної істоти або — символу. Символ — не образ, ні порівняння, ні алеґорія, — вони служать йому лише формою; символ виявляє таємний внутрішній зв'язок, єдність ідеї в явищах життя і природи. (Там же).

Т. Шевченко, як поет і як мистець - маляр, був романтиком, що захоплювався «божественною красою усміхненої Матері - Природи» і в свойому «Щоденнику», полемізуючи з «Естетикою» Лібельта, писав: «Він (Лібельт), напр., людину творця в ділі красних мистецтв взагалі, в малярстві зокрема, ставить вище за натуру. Тому, мовляв, що природа діє в визначених їй незмінних межах. А людина - творець нічим не обмежена у своїй творчості, Чи це так? Мені здається, що вільний артист остільки ж обмежений природою що його оточує, оскільки природа обмежена своїми вічними незмінними законами. **А нехай спробує цей свобідний творець на волосинку відступити від вічної красуні - природи, то він стає боговідступником, моральним виродком,** подібним до Корнеліуса й Бруні. Я не кажу про даґеротипне наслідування природи. Тоді б не було мистецтва, не було б творчости, не було б справжніх мистців, а були б тільки портретисти на зразок Зарянка Великий Брюлов одної риски не дозволяв собі провести без моделі. А йому, як сповнено-

му творчої сили це, здавалось би, було дозволене. Але він, як палкий поет і глибокий мудрець — серцезнавець, зодягав свої високі, світлі фантазії в форми непорочної вічної правди: І тому саме його ідеали, повні краси і життя, здаються нам такі милі, такі близькі, рідні. . .»

Леся Українка найвиразніше виявила своє відношення до природи в «Лісовій Пісні», що в чудовій мистецькій формі відбиває духовість українського народу. Люди тільки доти живуть справжнім життям, доки залишаються вірні собі, своїй природі. Лукаш тут доти був щасливий, доки жив тим, про що душа його говорила «виразно-щиро голосом сопілки». Обмеживши своє життя нудною хатньою роботою, піддавшись матеріялістичним утилітарним впливам матері й жінки, зрадивши себе самого, свою поетичну вдачу і свою любов до лісової природи, він утратив і людську подобу, став вовкулакою, збожеволів.

Відношення О. Кобилянської до природи відбилося особливо в повісті «В неділю рано. . .» та в поетичному нарисі «Битва». Ворожі природі, її первісній чистоті та красі тенденції викликають у Кобилянської бунтарські почуття, які вона втілює в образі нищення віковічного карпатського лісу. Загалом трактує вона природу як джерело душевного багатства: «я відчував, — говорить один із її героїв в оповіданні «Жебрачка», — цю препишну красу природи кожним нервом; їв її очима, упивався її існуванням, а до того всього й знав, що сили, які становили мою душу, збудила вона, що викохала їх сама - саміська вона . . Щасливий, хто може розуміти її. . .»

У відношенні О. Кобилянської до природи, як зазначив Дм. Козій у своїй студії творчости письменниці («Наша Культура» 1937. ст. 376) виступають три моменти: 1. природа протиставляється людині з її технічною цивілізацією; 2. природа трактується, як арфа, на якій людина виграває найтаємніші мелодії своєї душі, як проєкція наших почувань, зокрема найхарактернішого для романтичної психіки, себто почування невтишної туги; 3. в романтичному спогляданні природи приховується своєрідне світовідчування з його спрямуванням на глибінь, на вічне, що таїться в одиничному й конкретному, та на одиничне, як відблиску вічного.

ПРИРОДОЗНАВСТВО — наука про фізичний світ. В княжій Україні, як зазначив М. Грушевський («Іст. УР.» т. III, ст. 460—61) — природознавство стояло дуже низько. Знання про фізичний світ почерпувано головно з двох перекладених підручників — «Шестоднева», перерібки огляду шести днів творення світу св. Василія В., що її зробив в X в. болгарський екзарх Іоан, та «Фізіолога» — середньовічної візантійської компіляції з античних, біблійних та інших джерел. Обидва збірники давали багато казкового, фантастичного. Такий же характер мали й статтейки та вставки природничого характеру, що знаходилися по ріжних слов'янських компіляціях і візантійських перекладах, а особливо в Толковій Палеї. «Мусимо прийти до переконання, що й школа й лектура староруська давали реального знання мінімально» (там же, ст. 461).

ПРИСВЯТКИ — незначні свята, в які можна працювати, але тільки для ближніх, не для себе, на т. зв. ТОЛОЦІ (див.). Зимою в ці дні можна прясти, шити, прати, мички микати іт. д. За присвятки вважалися в нас Сорок Мучеників, Арх. Гавриїла, Полупетра Кузьми Дем'яна, Параскеви, Катерини, Андрія та деякі інші. (Доманицький в МУЕ НТШ, У, ст. 62).

ПРИСІКАННЯ ПЕРЕПОЛОХУ — так зветься лікування переполоху, коли на порозі хати відсікали кінці волосся людині, що злякалася, і кінці віника. (Грінченко, II, 318).

ПРИСІНКИ — ґанок на двох стовпах. В «Енеїді» Котляревського: «В присінках усі пани сиділи, на дворі ж вкруг стояв народ»

ПРИСЛІВ'Я — короткі двочленні речення, що висловлюють життєву філософію народу, узагальнений досвід.Деякі прислів'я виразно зберегли сліди давніх вірувань: «Сказав би, я, та ПІЧ у хаті» (див ПІЧ).«Не буди лиха, нехай спить». Див. ПРИПОВІДКИ.

ПРИСЛУГА ДОМАШНЯ — люди, що обслуговують у заможних людей хатнє господарство. В княжій Україні цю функцію виконували раби, невільники. «З Руської Правди виходить, що домашня служба складалася звичайно з самих рабів, так що хто вступав в домашню службу, не застерігши своєї свободи спеціяльною умовою, ставав через те саме холопом. Руська Правда говорить тут про тивунів і ключників, але це, правдоподібно, треба розуміти взагалі про домову службу». (М. Грушевський «Істо. УР.» III, ст. 340).

Під Польщею, в українських панів за слуг були часто поляки, і на це зверталося увагу в славнозвісній сатирі, що її приписували Ів. Мелешкові, що він її ніби виголосив на соймі 1589 р., і що ходила в Україні в численних списках: « . . . І то, дорогі панове, не мала шкода: держимо слуг ляхів. . . Давай же йому сукню фалендишову, годуй його тлусто, а з них служби не питай, і тільки убравшися на високих подковках до дівок дибле і хо-

дить, а з великого кубка трубить: ти, пане, за стіл, а слуга собі за стіл; ти борщик, а слуга за пукатую штуку м'яса; ти за пляшку, а он за другую, а коли слабо держиш, то он і ту з рук вирве. Тільки пильнує: скоро з дому ти, а он мовчком приласкається до жонки. . .» (Там же, УІ ст. 401—02).

ПРИСЛУХАТИСЯ — дуже поширений колись спосіб ворожіння: «Парубок, чи дівчина слухає, де зарипить звід у колодязі, де загавкає собака або счиниться який гамір. Усякий неспокій з якогось боку села показує, що там прийдеться одружитися». (МУЕ НТШ. ХУІІІ. 150). Див. ПІДСЛУХУВАТИ.

ПРИСЛОПИ — ведмежі стежки, що на них ставили пастки, звані СЛОПАМИ. Це була колода, підвішена високо на двох деревах над ведмежою стежкою; до колоди прикріплювано живе порося на принаду, і ведмідь, хапаючи вночі заготовлену йому здобич, сіпав за мотуз, прив'язаний до колоди, яка падала й вбивала ведмедя.

У Галичині затрималися села Прислопи в ліськім, горлицькім та калуськім повітах, і цю назву зберегли також численні місцевості в Карпатах. (Збірник «Ів. Франко і Франкіяда на Заході» УВАН, 1957, ст. 73).

ПРИСМАКИ — додатки до страв, що придають їм смаку, а також взагалі всякі лакоминки, ласощі. В старосвітській сатирі, приписуваній Ів. Мелешкові, ніби з 1589 р., читаємо: «Чи то не дурниця — ховати гологузі кури, смажити ріжні пташки, ті торти з родзинками, міґдалами, цинамоном, багато цукровані?. . . За моеї пам'яті присмаков гетих не було, добра була гуска з грибами, кашка з перчиком, печінка з цибулькою, або з часником, а коли на препишниї достатки — каша рижовая з шапраном. Вина венгерського не заживали перед тим, малмазію скромно піяли, медок і горілочку дзюбали, і гроші подостатком мівали, мури муровали і війну славную кріпко й лучче держали, ніж тепер. . .» М. Грушевський завважував з цього приводу: «Уживання в небувалих масах коріння й цукру взагалі було одною з визначніших прикмет новомодної розкоші другої половини ХУІ ст.» («Іст. УР.» VI, ст. 401).

ПРИСПА — земляні насипи для оборони в князівській Україні. За козацьких часів приспою звали гаті на річках, що їх мусіло будувати населення для охорони берегів від розмивання (Слабченко «Полк. . .» ст. 220). Див. також ПРИЗЬБА.

ПРИСТОСОВАНЕЦЬ — людина без характеру, без власного «я», без власних переконань, морально безвартісна людина, КОНФОРМІСТ (див.) у найвищій мірі. Ф. К. писав 11. V. 1961 р. у лондонський «У. Думці»:

«Чому пристосованство у нас широкого маштабу? Брак національної свідомостевої завершености та брак моральної стійкости. У першому випадку — це почуття меншевартости, у другому — духове заломання або перехід на позиції вегетації. Якщо комусь здається, що все краще, що чуже, йому легко знехтувати своє національне, а ідеалом його стає — бути таким, як ті досконаліші. Це мавпування в нас майже не має меж. Достосовуватися до нового середовища до певної віри конечне, навіть корисне, але воно мусить мати межі. І саме про ті межі нам ідеться. Чули ми різні голоси тих, що виїхали за море, і голоси про них, як вони раптом мусіли достосуватися до нового оточення — перешивати свої штани, наприклад, бо в Америці таких не носять, отже «всі будуть на мене зглядатися». А тим часом ті самі американці, до яких наші земляки з таким поспіхом бажали достосуватись, носять свої американського крою маринарки й ніяк тим не турбуються чи це комусь подобається, чи оглядається хто на них чи ні. Ба що більше, вони носять свої американські короткі під їжака фризури, і почуваються цілком нормально, що справляє враження, що вони навіть навпаки, горді з свого американізму й хотіли б його запропонувати тубільцям.

«Це справа побуту, моди, і дехто міг би подумати, — маловажлива. Цілком невірно, бо за справами побуту розв'язуються ланцюгом справи істотні, глибшого значення, духовости, самобутности. Цю властивість українця давно вже підмітили москалі, її інтенсивно використовують і наносять українському народові великих втрат. . .

«Якщо українець жениться з чужинкою, обов'язково святкує чужі свята, вводить у свій побут чужі звичаї і чужу мову. Він достосовується до спідниці, і не накидає нічого свого, бо це означало б тертя, а то й боротьбу, накидування свого. І так розпочинається асиміляція — у Казахстані, у Києві, на Донбасі, у Нью Йорку, в Парижі, Мюнхені і т. д.

«Пристосованство має багато форм. Ми тільки навели деякі. Сюди слід зарахувати свою віру, культуру, традиції, світогляд тощо. . . Пристосованство це моральна хвороба, а пристосованці це її бактерії, які треба ізолювати, щоб не розповсюджувались. Ця хвороба забрала «на той світ» тисячі, а може й мільйони українських дочок та синів, і діячів культури, які збагатили чужу духову скарбницю. І найвищий час про це явище говорити публічно, засудити і виповісти йому боротьбу».

Типовими пристосованцями були українські БОРОТЬБИСТИ та українські комуністи, що вийшли з лав української Соціял - Демократії, на чолі з **Мих. Ткаченком**, який, бачучи крах Центр. Ради, радив «спробувати советську владу: може, з того щось і вийде.. Ще згодом, В. Винниченко, щоб запобігти русифікаторсько - централістичній політиці ріжних П'ятакових, вирішив був «перехитрити» їх та їх московських надхнеників, запровадивши «власну» советську владу з «українським» змістом. О. Юрченко писав у «Соборній Україні»:

«Узагальнюючи. можна умовно поділити українських радянців на дві групи: «реалістів» і «романтиків». Перші люди типу Винниченка, Ткаченка, Пан. Любченка, Христюка. Гринька та інш., обрали цей шлях, сказати б. у наслідок «холодних» політичних калькуляцій — другі (як Хвильовий, Є. О.) прагнули відчути його емоційно. Але й ті, і другі, більшою чи меншою мірою, хотячи чи не хотячи, ставали на шлях ідейного пристосуванства в марній сподіванці покрученими стежками уявлюваних можливостей або напів - можливостей не загубити аріядниної нитки до далеко в глибині свідомости захованої мети. . .

Спочатку це були спроби ідейно «роззброїти» московського наїзника висуненням радянського принципу як засади української державности; згодом спроби домовитись з окупантом про участь у керуванні політичним життям України, ще далі — спроби ставити Москву перед доконаними фактами, діючи самостійно проти спільного ворога, нарешті після повної воєнної й політичної перемоги Кремля в Україні, після ліквідації організованих осередків українського радянства — боротьбізму й укапізму, — лишилась формула зовнішньої вірности «генеральній лінії партії», організованій силі окупанта. Від політично - організаційної окремішности в рамах советського режиму, українське радянство мусіло перейти на стан своєрідного побратимства без будьякої зовнішньої або внутрішньої організаційної форми в рамах чужого, національно й ідейно, політичного тіла, мусіло відмовитись від тих відверто виголошуваних програмових гасел, що їх ще недавно, вже в «радянську» добу свого існування висувало: самостійність рад. України з власною закордонною політикою, військом, фінансами, тощо. . . Люди з табору українського радянства припускали, що зможуть урятувати душу батьківщини, а може й «тіло» її без бою, хоч і не були певні цього, Того. що здобути це іншою ціною, ніж бій з наїзником, не можна, вони в своїй трагічній сліпоті побачити не спромоглися. Коли ж прозріли, було запізно». Див. ПРИХВОСТНІ.

ПРИСТРАСТЬ — сильне почування, що спричинює духове й фізичне зворушення. Таке визначення пристрасти дає «Укр. Заг. Енциклопедія» (УЗЕ). І під це визначення підходить той опис Турна, Енеєвого суперника, що його дав Котляревський в «Енеїді»:

Зробився Турн несамовитий.
Ярився, лютував неситий,
Троянськой крови забажав.
Всі страсті в голову стовкнулись.
Любов і ненависть проснулись,
«На штурм, на штурм!» — своїм кричав.

Але це визначення не пристрасти, а сильної ЕМОЦІЇ (див.), що, як і пристрасть, може цілковито опанувати людину, але вона триває короткий час, тим часом, як пристрасть тим і характерна, що вона довготривала. Кант писав: «Емоція діє, як вода, що рве греблю, пристрасть, як водотеча, що все більше заглиблюється в власне річище; емоція — оп'яніння, що минає, пристрасть — божевілля, зосереджене на одній ідеї, яка стверджується з усе більшою впертістю» (Цитовано в Редано «Засади психології» іт. видання 1942, ст. 209).

УЗЕ дає ще й друге визначення пристрасти: «Постійний, непереможний нахил, пр. до змагу, збирання чого, гри в карти, пиянства» (себто пияцтва). До цього визначення підходять слова М. Гоголя в «Мертвих душах»: «Людські пристрасті безчисленні, як морський пісок, і всі вони напочатку підкоряються людині, але потім можуть стати безжалісним страшним володарем». Що може зробити така пристрасть з людиною це виявив М. Гоголь у тих же «Мертвих Душах». змалювавши незабутній портрет Плюшкіна. опанованого пристрастю скупости.

Краще визначити пристрасть, як — виключне й панівне жадання, що діє з непереможною силою. І як, кожне жадання, чи бажання. пристрасть сама по собі не добра і не зла: все залежить від того, на що саме скероване те жадання. Це величезна моторова сила людської душі, що має здатність збуджувати величезну енергію, і тому, як казав Паскаль, «ні одна велика річ не діється без участи пристрасти». Джон Стюарт Міль теж писав. «Історія й досвід доводять, що найбільш пристрасні вдачі виказують найбільше сталости й непохитности в почутті обов'язку, коли їх пристрасність звернеться в відповідному напрямку». Власне, від того, в якому напрямку і до чого скерована наша пристрасть залежить, чи вона доброчинна, чи злочинна. Пристрасті означають і джерело помилок, засліплення та покарання, і, за словами Арістотеля. засоби очищення та зцілення. З пристрастями, — писав св. Григорій, — діється те саме.

що з розпаленим залізом, яке приймає форму, що її надає йому коваль. Пристрасть вироджується в небезпечного паразита душі тільки тоді, коли вона не звернена на морально високу ціль, коли вона не сприяє нашому духовому розвиткові, а навпаки його припиняє, або і зовсім нищить. Пристрасть до студій, напр., ніколи не може виродитися в щось шкідливе, як те робить пристрасть до гри в карти, чи до алькоголю, чи до грошей, чи до влади.

Давні моралісти вказували на необхідність поборювати пристрасті, «умертвляючи їх». Але сучасні психологи і моралісти заперечують можливість «умертвити» пристрасть, — це надто велика психічна сила, що підбиває собі інші. тому тепер уважається за краще використовувати пристрасті, **одуховлюючи** їх, скеровуючи їх у бажаному напрямку Вертаючись до прикладу розпаленого заліза, нагадаємо, що, додаючи до нього один відсоток вугля, змінюємо його в крицю. Так само додаючи до пристрасти марнославности ідею чести, можемо стати справжніми героями; додаючи до пристрасти амбітности ідею відповідальности, можемо стати славними державними мужами, замість залишатися звичайними кар'єристами; додаючи до нашої особистої пихи й гордости, що ми люди ні від кого незалежні, ідею політичного й соціяльного уярмлення нашої нації, ми зробимося борцями за волю нашого народу. Метерлінк писав: «Наші пристрасті — це робітники, що їх нам посилається, щоб ми, з їхньою допомогою, збудували палац нашої свідомости, себто нашого щастя, і людина, що не приймає цих робітників і думає, що вона сама зможе рухати і класти всі камені нашого існування, ніколи не матиме нічого, окрім хіба вузької, холодної й голої келії. Бути мудрим — зовсім не значить не мати пристрастей, — це значить одуховлювати ті, що ми маємо. Все залежить від наставлення, яке ми виявляємо на драбині наших днів. Для одної людини, моральні переступи й психічні хвороби — це щаблі, що ними сходиться до долу; для другої, вони — щаблі, щоб іти вгору. Можливо, що мудра людина робить ще багато такого, що робить і не-мудра людина, але пристрасті цієї останньої заглиблюються все більше в підсвідомість інстинктів, натомість пристрасті людини мудрої все приводять до того, що освітлюють новий якийсь куток її свідомости. Зовсім не потрібно, щоб вона, наприклад, любила, як божевільна; але якщо вона любить когось, як божевільна, все ж вона пізніше зробиться мудрішою від того, якою була б, коли б не любила божевільно. . . Не вистачає мати намір жити гідно і потім замкнутися в якійсь келії, ,щоб культивувати цей свій намір Мудрість, що ви б її таким чином придбали, не була б здатна кермувати вашою душею, чи дійсно її ушляхетнити подібно до того, як поради інших не здатні нею керувати, ані її ушляхетнити. Одна індуська приповідка каже: «Шукайте квітку, що має розквісти, в тиші після громовиці, а не перед нею...» («Мудрість і доля», Париж 1928, ст. 90—91).

ПРИСТРІТ — хвороба, що, на думку забобонних людей, походить від зустрічі з кимсь, хто має зурочливе око, або взагалі здатність зурочувати. Ів. Франко записував: «Пристріт буває від зустрічі з людиною з поганими очима» («Припов.» II 472). Натомість М. Сумцов: «На пристріт хворіють внаслідок заздрощів до якоїсь доброї риси в характері. Напр., якщо дід, чи баба, ввійшовши до хати знайдуть господиню за роботою і привітають її: — Ач, як ти славно працюєш! — то тут і нападе пристріт. . .» (К. Ст. XI, 309—10). На Волині казали, що пристріт буває «від вітру, від нечистої сили» (МУЕ НТШ, УІ, 105).

Виявляється пристріт, як писав М. Сумцов, — «позіханнями, нудотою, тремтінням і нарешті гарячкою». Так на Летичівщині. На Київщині натомість уважали, що пристріт виявляється задишкою та кольками в боці.

Ястребов твердив, що переполох і пристріт ріжняться тільки ступнево: переполох полягає в тому, що хворий кидається увісні, кричить, зіскакує з ліжка, боїться заглянути в темну хату; до цього приєднується відчуття холоду, потягування членів, постійна зівота і біль голови, то це вже — пристріт (Летоп. III, 113).

На Волині пристріт так описували: «Скрізь коле по всьому тілі, ламає», це як пристріт від вітру, але «буває й від лихого чоловіка: тоді позіхає, сумує, болять йому руки, ламає голову».

Лікували пристріт ріжно. Якщо хвора була дитина, то з неї пристріт звичайно злизували. Робили це так: мати, або баба, проводить язиком уздовж і впоперек по лиці дитини і витирає його пазухою своєї сорочки «тричі спльовує і говоре «Отче наш». Цілком подібний звичай був і в сербів, поляків, болгар ((Кузеля «Дитина. . .» І, ст. 35).

Або ще так лікували: «Знахарка бере склянку чи кухлик води, кида туди жарину, витира хворого сіллю, шпує тією водою і дає й хлиснути її» (Номис, 13927). Воду брали йорданську, або «стрітенську», що ніби особливо помагає на пристріт (М. Грушевський «Іст. у. літ.» І, 165). Над водою, розуміється, замовляли. На Волині, коли замовляли над йорданською водою, болюче місце легенько підколювали, ледве дотикаючись гострим ножем, а потім зараз же дотикаючись стіни тим же ножем, і так 7 раз. (МУЕ НТШ УІ, 105).

На Херсонщині ворожки не охоче лікува-

ли важкий пристріт, бо, щоб вилікувати від нього, вони ніби мусіли перебирати його на себе. виголошуючи досить довге замовляння, ворожка вмивала лице й руки хворого свяченою водою, в яку було накидано три—дев'ять угольків.Воду цю ворожка готувала перед замовлянням, шепочучи над нею Отченаш або Богородицю. Кидаючи в воду угольки з нашвидку зробленого на припічку вогню, тричі по дев'ять, вона так рахувала: «не раз, не два, не три. . .» Під час відмовляння, воду ставили на голову, або на груди хворого, якщо той лежав, і проводили навхрест по воді свяченим ножем. Скінчивши нашіптування, ворожка починала позіхати, потягатися. охати і взагалі показувати, ніби пристріт перейшов на неї: це вважалося доказом успішности лікування.

ПРИСТРУННИК — місце в струнному інструменті, де приладовуються та починаються струни, — не змішувати з ПРИСТРУНКОМ, як називається кожна з шести коротких струн в бандурі, кобзі і торбані.

ПРИСЯГА — урочиста обіцянка. скріплювана не тільки закликанням Божого імени (див. БОЖБА), але й дотиканням святої речі, евангелії, хреста, ікони, тощо; також урочисте свідчення сказаної правди. В давніх літописах ми не рідко зустрічаємо формулу. «присягли згоду, хрест цілували». У поган ролю хреста, чи евангелії, заступали частини жертвенної тварини, ідол, земля, зброя, тощо. «Ви не послухали мене, — казав Предвічний юдеям вустами пророка Єремії, — (тому) віддам тих, що переступили завіт мій та не додержали слів завіту, що на нього пристали перед лицем моїм, розтявши назимка на двоє й пройшовши поміж половинами його, — князів Юдиних і старшину єрусалимську, скопців і священиків і ввесь люд країни, що проходили поміж половинами тельця, подам їх на поталу ворогам. . .» (Єрем. XXXIУ 17—20). З того бачимо, що давні юдеї присягали. проходячи поміж двома половинами розтятої жертвенної тварини, і Господь суворо карав тих, хто перступав присягу. Бо якщо в правдивій присязі, що ми її додержуємо, взявши Бога за свідка, ґаранта робленої урочистої обіцянки, ми вшановуємо Бога, то порушенням присяги ми Його зневажаємо, і за те мусимо понести кару. У нас, до поширення християнства, присягали на МЕЧ (див.) і на ЗБРОЮ (див.).

Христос сказав: «Чули ви, що стародавнім сказано: не присягай криво, а доховай свою присягу Господеві. А я кажу вам зовсім не присягати ані на небо, бо воно престіл Божий; ні на землю, бо вона є підніжок ногам Його; ні на Єрусалим, бо він город великого царя. Навіть на свою голову не присягайся. бо не можеш ні одного волоска зробити білим або чорним. А ваша мова хай буде: так, так, ні, ні. А що більше над це, то від лихого. . .» (Мтв. V, 33—37).

Так мало б бути в ідеальному світі справжнього християнства.Люди чесні й культурні не відчувають жадної потреби зміцнювати свої твердження якоюсь спеціяльною обрядовістю чи завзятою божбою. Але що нижче сходимо по щаблях культури й цивілізації, тим більше знаходимо людей, що в запевнюванні правдивости своїх тверджень готові втратити (на словах!) руку, ногу, а то й голову, свою чи своїх близьких, тим більше знаходимо всяких магічних церемоній, що в'яжуть кожний акт життя з якоюсь таємною вищою силою, готовою покарати кривоприсяжника. В нашому теперішньому світі, далекому від християнської довершености, надто багато людей обманюють на кожному кроці своїх ближніх, говорять неправду, порушують обіцянки. І тому держава, спираючись на Церкву, бачила себе примушеною затримати й узаконити певні форми урочистої присяги, що мають характер переважно символічний. Церемонія, в якій відбувається присяга в модерній державі, має на меті ніби вирізьбити в пам'яті людини, що присягає в атмосфері спеціяльної урочистости, свідомість тих обов'язків, які вона перебирає на себе. Але ці обов'язки мали б бути дотримувані і без урочистої церемонії присяги. Вірність вояка, міністра, судді чи члена подружжя залежить в наші часи далеко більше від ступня морального розвитку, від ступня розуміння своїх відповідальностей і обов'язків, ніж від страху порушити присягу. Для чесної людини. для справжнього християнина найскромніша обіцянка, найзвичайнісінька свідоцтво правди мають свою власну урочистість. що не потребує урочистости присяги, а п о т р е б у е лише гідного ствердження: «так, так», і заперечення: «ні, ні». Цікаво, що й за українським кодексом 1743 р. «присяга — перш за все акт людського сумління й має релігійно - моральний характер, — кодекс не дозволяє присяги обох спірних сторін, зазначаючи. що в такому разі одна сторона обов'язково стане «кривоприсяжником» (ЗНТШ т. 159, ст 178). «До присяги звертаються сторони й суд тоді, коли немає ні признання, ні документів, ні свідків. За загальним правилом присяга призначається звичайно позваному, але. за згодою сторін, можна призначити присягу й позовникові. Присяга дається добровільно. і суд не може примусити спірні сторони скласти присягу. Складання присяги супроводиться урочистими обрядами. запозиченими кодексом з тогочасної судової практики. Перед присягою суд виясноє сторонам важливість присяги. як з погляду релігійно - морально-

го, так і з погляду правного, причому сторонам дається 3 дні на «роздумування» й підготову до присяги. Акт присяги звичайно відбувається в церкві перед евангелією в присутності священика, відрядженого члена суду, судового писаря й противної сторони. Сторона, що присягає, мусить прибути на присягу до полудня, нічого не ївши. Писар відчитує формулу присяги, а коли той, що складає присягу, письменний, тоді він її сам голосно читає. В деяких випадках присягу можна складати на суді в присутності суддів перед св. хрестом, а також на полі, в лісі, на спірній межі — у справах межових. Важливе значення, за кодексом, має чинність противної сторони: вона повинна «вести до присяги» того, кому була призначена присяга, і бути присутньою при присязі; невиконання цього правила тягло за собою звільнення того, хто присягає, від присяги, і втрату права, що було в спорі. Такі ж наслідки мало неприбуття на присягу того, кому присяга була вказана» (там же).

Тепер, коли християнин складає присягу перед церковною чи державною владою «стає з відкритою головою перед хрестом і двома запаленими свічками, на знак, що перед розп'ятим Христом нема нічого закритого. Опісля підносить догори три пальці правої руки, для зазначення віри в Пресв. Трійцю, і складає св. присягу, що її проводить йому священик, чи який урядовець. По присязі відповідає заприсяжений на питання і говорить саму правду». (о. А. Трух ЧСВВ).

В 1921 р. Українська Дипломатична Місія в Італії відбирала від громадян УНР таке ЗАПРИСЯЖНЕ ОБІЦЯННЯ:

«Обіцяю та заприсягаюсь бути завжди вірним Українській Державі, як своїй Батьківщині, охороняти інтереси Держави і всіма силами своїми допомагати її славі й розцвітові, не жалкуючи для цього навіть і свого життя. Обіцяю та заприсягуюсь не визнавати другої Батьківщини, крім Української Держави, щиро виконувати всі обов'язки громадянина її, коритися її правительству і всім поставленим від нього властям, завжди маючи на думці, що добро та розцвіт моєї Батьківщини мусять бути для мене вище моїх особистих інтересів». Це, очевидно, була форма присяги, усталена в уряді УНР.

У нас уважали, що вагітна жінка не може присягати, ані виступати, як свідок (МУЕ НТШ, VIII, ст. 11).

ПРИТВОР — перша частина церкви, перед брамою, що веде до «храму вірних», або середньої церкви. Їх еднають двері, що звуться ЗАХІДНІМИ, або КРАСНИМИ, в порівнянні з боковими. В притворі стояли оглашені, що готувалися до хрещення, а також покутники. В цій частині храму співають літії на вечірнях, читають дев'яту годину, повечір'я, полуношницю, першу годину. Від внутрішнього притвору слід відрізняти зовнішній або ПАПЕРТЬ (критий ганок). З паперті в притвор вели двері, які звалися ВЕЛИКИМИ (о. П. Калинович «Літургіка» I, 36).

За княжих часів не вільно було ховати мерців в середині церкви, а ховали визначніших у притворі, що його не вважали властивою церквою, а тільки прибудівлею до неї. Саме тому, при розкопах в сорокових роках нашого століття галицького собору Успіння Богородиці в Крилосі, було знайдено в притворі тлінні останки кн. Ярослава Осмомисла. У бічних притворах церков знаходилися навіть малі церковці - параклиси для відправи заупокійних богослужень. Д-р Гр. Лужницький здогадується, що оповідання літописця Дітмара Мерзебурського (975—1018) про те, що Володимира В. поховано в церкві Климентія, треба власне розуміти, що він був похований в одному з бічних притворів Десятинної церкви, де була церква - параклис, присвячена св. Климентові. («Укр. Церква між Сходом і Заходом» 1954, ст. 631).

ПРИТЧА — в давнину ПРИПОВІДКА (див.). Пізніше притча набрала значення алегоричного оповідання про важливу правду. Відомі притчі Ісуса Христа в Евангелії про ТАЛАНТИ, Про Блудного Сина та ін. ПРИТЧА В ЛЮДЯХ — об'єкт наруги, насміхів, глуму. У Т. Шевченка в перекладі 48 псальма:

. . .Покинув нас на сміх людям,
В наругу сусідам,
Покинув нас,, як притчу
Нерозумним людям.
І кивають, сміючися,
На нас головами;
І всякий день перед нами —
Стид наш перед нами.
Окрадені, замучені,
В путах умираєм. . .

І автор«Історії Русов», оповідаючи про святкування з нагоди Полтавської поразки гетьмана Ів. Мазепи зі шведами, писав: «Самі лиш малоросіяни та їхні війська зосталися при тому в зневазі і притчею в людях, себто без нагороди й подяки!» Навіть не сказали їм «спасібо, хохльонок», бо більше вони й не заслужили. Тільки чесний вояк заслуговує на зворот шпаги, навіть тоді, коли бій програє а зрадник одержує в заплату презирство й погорду і від того, кому по-рабськи служить».

ПРИТИКА, ПРИТИКАЧ — кілочок, що ним приладовують ярмо до дишла.

ПРИТУЛА — див. ПРИПІЧОК.

ПРИХВОСТНІ — люди рабської думки, не здатні самостійно думати. Такими були для М. Драгоманова всі ті українці, що «як прихвостні йдуть за сусідами, скорше всього за москалями». Тому він радив українській молодій генерації «. . .вибитись із ряду московсько - всеросійських прихвостнів та придивлятися до европейської думки й праці, як можна безпосередніше, та будувати свою працю як можна на ширшій основі, яка б виводила за краї обставин і границь Росії. . . та стоячи ногами й серцем на нашій Україні, ми будемо держати свої голови в Европі» («Шевченко, українофили і соціялізм». Цитовано в Ст. Ріпецького в «Вільній Думці» 1959, ч. 24. ст. 17). Див. ПРИСТОСОВАНЕЦЬ, ПРОВІНЦІЙНІСТЬ.

ПРИЧАСТЯ СВ. ТАЇНСТВО — таїнство в якому вірні під видом хліба й вина споживають саме Тіло й кров Спасителя Господа Ісуса Христа на прощення гріхів і життя вічне. Це Таїнство, що зветься також Таїнством СВ. ЄВХАРИСТІЇ (див.), встановив сам Христос на Тайній Вечері в Єрусалимі перед стражданнями Голготи. Перед тим, як причащатися, кожний має перевірити перед Богом своє сумління, покаятися в своїх гріхах і молитвою, постом та сповіддю приготуватися до. Причастя. «Нехай перевірить себе людина, і тоді від Хліба нехай їсть і від Чаші нехай п'є, бо хто їсть і п'є недостойно, той осуд собі їсть і п'є, не розважаючи про Тіло Господнє» (І. Кор. XI, 28).

В католицькій Церкві вірних причащають облатками. Українська Православна Церква ніколи облаток не вживала і не вживає, — на Тайній Вечері Христос ужив окремо хліба і окремо вина. В українській католицькій Церкві, тому що вона є візантійського обряду, причащають ЧАСТИЦЯМИ (прісним хлібом) і вином.

ПРИЧЕПЛИВА ІДЕЯ — ідея, що цілковито опановує духовий світ людини, т. зв. ІДЕЯ ФІКС. Див. НАВІЖЕНИЙ.

ПРИЧИНА — так народ зве ЧОРНУ ХВОРОБУ, ЕПІЛЕПСІЮ (див.). «Її не сватають, бо на ній причина буває» (Словн. Грінченка). Називають ПРИЧИНОЮ й наслане божевілля: «Отож моя дівчинонька, що сонна блудила: отаку-то їй причину ворожка зробила» (Шевченко). Звідти ПРИЧИННА — божевільна.

ПРИЧИНОВІСТЬ — головна засада матеріялізму (див. МЕХАНІСТИЧНА КОНЦЕПЦІЯ) за якою кожне явище має свою фізичну причину. Ця засада дала гарні й великі наслідки в сфері дослідних наук, але й тут емпірики, Юнг та інші виказали, що саму цю засаду не можна обґрунтувати досвідом, і тому її можна приймати хіба як апріорну (бездоказову) підставу знання. Але пізніше виявилося, що вірна в застосовуванні до звичайного світу фізичних явищ, засада причиновости не може застосовуватися ані в світі безконечно малих, ані в світі безконечно великих, ані в світі духової творчости. Перше наука, стоячи на засаді закону причиновости, твердила, що природа йде одним визначним шляхом — від причини до наслідку. За причиною А **обов'язково** мав іти наслідок Б, і тому, якщо точно знати причину А, можна передбачити наслідок Б. Французький вчений Ляпляс твердив навіть, що будьякий будучий стан світу можна було б передбачити на основі його попереднього стану, і якщо ми тепер цього не можемо зробити, то тільки тому, що ще наші здатності належно не розвинені, але коли б існував математик із необмеженими здатностями, він міг би знати завжди будучність на підставі своїх розрахунків, бо можна будучність, мовляв, вже знаходиться потенціяльно в безконечно скомплікованих відносинах сучасного стану.

Але нова фізика, що ґрунтується на т. зв. квантах Плянка, бачить себе примушеною відмовитися від засади причиновости і заступити її засадою ЙМОВІРНОСТИ: за причиною А **може** прийти наслідок Б, але може прийти й наслідок В, і наслідок Г і наслідок Д, — і т. до безконечности. Правда, наслідок Б більш імовірний, більш можливий, ніж наслідок Г, а наслідок Г більш можливий, ніж наслідок Д, але все ж таки один наслідок може заступити другий. Ми можемо вирахувати відсоток того чи іншого наслідку, якщо добре знаємо всі умовини, але тільки відсоток. Ми не можемо передбачити шлях, яким піде дане явище, бо в царстві первопричини, в тому мікрокосмосі, в якому рухаються атоми й електрони, не діє закон причиновости, а тільки закон ВИПАДКОВОСТИ. Таким чином, думка Ляпляса про можливість точного передбачення майбутнього стану на основі знання попередніх станів, виявилася помилковою. Це — в світі фізики. Тим більше засада причиновости, в її матеріялістичній інтерпретації не знаходить застосовання в світі людської духової творчости. Людина, своєю духовою конструкцією, надто відмінна від свого фізичного оточення, і її творчість не підлягає ніяким точним вирахункам. Б. Крупницький писав в студії «Між старим і новим світом»: «Людина, хоч одночасно одними сторонами свого єства і підлягає законам фізики й біології, починає собою новий ряд. **Від людини починається духове царство, царство свободи.** Причиновість у духовій сфері, у людей не є акція сліпо діючих законів природи або біологічного подразнення, але є в основному

сплетення уявлень з мотивами, що спричиняють і зумовлюють вольові рішення. Різниця між органічним, рослинно-тваринним світом і світом людини також у тім, що реакції людини полягають не тільки в пристосуванні до природи, але і в її опануванні. З одного боку пристосування, з другого творчість, винахідницький хист, а в результаті панування над природою. Шіллер колись драстично висловив цю думку коротким реченням: «Це дух, що будує собі тіло». І тут, у царстві духа є причиновість, але вона іншого порядку, не фізикальна або органічна, тільки духового порядку — з мотивів. Людина перемикає навіть свої реакції на фізикальні й органічні явища в духовий ряд. Тому тут разом і свобода, свобода вибору з мотивів, які, раз узгляднені, зараз же укладаються в причиновий ряд. Або за формулою Бенедетто Кроче, людська дія — зумовлена і рівночасно вільна». Див. ДЕТЕРМІНІЗМ, МАТЕРІЯЛІЗМ, МЕХАНІСТИЧНА КОНЦЕПЦІЯ, ПРОСТІР.

ПРИЧІЛОК — стріха, сильно висунена наперед. «Під причілком господар майструє сокирою, стругом і долотом» (В. П. Семенов «Малороссія» ст. 104). Також бокова вузька стіна, зветься ПРИЧІЛЬНОЮ, звідки й ПРИЧІЛКОВЕ ВІКНО, і ПРИЧІЛКОВА ЛАВА, лава, що стоїть при причілковій стіні. Див. ПІДДАШШЯ.

Причілок — незначна частина території, яку захопив з моря, чи з повітря — ворожий десант, щоб звідти почати проникання в середину країни. Термін із другої світової війни Після неї цей термін набрав і політичне значення: Москва творить по всіх усюдах комуністичні причілки, щоб проникати з них в демократичні країни і їх поволі опановувати Одним із таких більших причілків стала з 1960 р. Куба, що з неї Москва надіється опанувати американський суходіл.

ПРІЗВИЩЕ — спільне ім'я всіх членів родини, що зберігається в поколіннях. В Україні прізвища появилися пізно, — десь у XVII — XVIII вв., а серед селян ще пізніше. До того часу панували вуличні прозви. Крім хресного імени, кожна людина в нас на селі одержувала ступнево ріжні прозви: дитиною прозивалася від імени, або прізвища, батька чи матері (особливо, коли мати була вдовою). Це прізвище не раз прилипало до неї, але дуже часто задля особливих прикмет, роду заняття, чи якої випадкової пригоди, чеплялося до неї ще й інше прізвище, за яким ішло в забуття батьківське, чи родове, прізвище Отже, замість офіційно записаного в метриці, скажім, Івана Коваленка з'являвся Іван Кривоклубий, чи щось подібне. Відси виходили нераз великі заплутанини, особливо, коли траплялися суперечки про земельну власність, яка державалася в певнім роді: з урядових реєстрів не можна було дійти скутку, і треба було конче на місці розпитувати старих людей, як називався батько, дід і т. інш. даної людини. 1667 р. у Полтаві счинилася була якась бійка між козаками і москалями. З Москви прибув стольник Кікін, щоб розслідити справу, але даремно мучився, порівнюючи прізвища козаків, наведені в скарзі, з полковим реєстром: багато козаків не сходилося прізвищами. Він попросив пояснень у полк. Витязенка, і той відписав йому: «. . .А що козаки прозвищами не сходяться, так це тому, що у нас в Україні такий звичай, що люди називаються ріжними прозвищами; у одного чоловіка три й чотири прозвища: по батькові по тестеві, по тещі, по жінках прозиваються, і ось чому одні й ті самі люди у воєводи в мужицькім реєстрі написані одними прозвищами, а у нас у полковім козацькім іншими».

Ів Франко коментував: «Варто завважити при цій нагоді, що власне Запорозька Січ була великою кузнею таких свіжих прізвищ; значна частина людей, що знаходили собі тут захист, мала всякі причини заховати від світу свої давні, родові прізвища і надати собі нове; ми маємо на це документальні докази з XVIII ст., але нема сумніву, що так було й давніше». (Збірник «Ів. Франко і Франкіяда на Заході» УВАН, 1957, ст. 15—16).

Адміністрація духовна і світська повинна була здавна мати зацікавлення в тому, щоб закріпити родові прізвища, зробити їх незмінними. У Німеччині це було зроблено в середніх віках, XII—XIII вв., у нас такі спроби письмового закріплення прізвищ бачимо тільки в першій половині XVI ст., а посилюються вони за Петра Могили, що завів МЕТРИКИ (див.).

Відбилося на формуванні прізвищ в Україні й запровадження пашпортів, що в них записи робилися за вимовою московською на Лівобережжі, або за польською на Правобережжі. Прізвища — це переважно прикметники, що мали при собі йменник «син» — Николай Іванов син, або Микола Іванів син. Спочатку прізвищ на «-ов» у нас було не багато їх поширили в нас москалі. Українські ж прізвища були частіше речевого або іменного характеру, напр., Байбак, Туптало, Швець Моргун, Тимко і т. д. Від них пішло покоління на -енко: Байбаченко, Тупталенко, Шевченко, Моргуненко, Тимченко і т. д. Але сильно впливала й московська форма прізвища, тому з'явилися в нас і Байбаков, Моргунов. . . А то почали й приставляти московське «-в» до свого «-енко»: Петренков, Павлученков і т. д Під совєтським режимом в цілях русифікації шириться в нас і московська вимова прізвищ

замість Хрінів — Хренов, замість Білий — Белий, замість Баранівський — Барановський і таке ж писання їх в офіційних документах.

Як зазначає митроп. Іларіон у своїй цінній праці «Наша літературна мова» (Вінніпег 1959, ст. 211) — «дійшло до того, що тепер у пашпортах, в актах народження, у підписах під статтями і т. ін. українці бояться писатися по-українськи, бо зараз уже через це попадеш у «буржуазні націоналісти» зо всіма наслідками цього. . . Безумовно, це сильне порушення правил української мови й вимови, і воно своєю формою й способом запровадження — відкритий русизм в Україні, який занечищує українську культуру».

ПРІЯМ — останній троянський цар, син Лаомедонта, батько Паріса, Гектора, Кассандри. Загинув з руки Неоптолема, коли греки руйнували Трою. Став символічною постаттю в літературі нещасливого батька, що бачить руїну свого дому й згубу своєї родини. Ю. Клен у «Попелі імперій» висловлюється, описуючи жахливі події останніх десятиліть, в Україні:

> . . .І зганьблених не урятує тіл
> Спізнілий плач безсилого Пріяма,
> Лобзаючого діл. . .

ПРОБА — іспит, ПРИСТРАСТНА ПРОБА — тортури на судовому дослідженні.

ПРОБАБІЛІЗМ — філософська теорія що каже задовольнятися ймовірністю. Див. ПРИЧИНОВІСТЬ. Також навчання єзуїтів, яке дораджує в справах моралі повну свободу дії, якщо вона спирається на якийсь авторитет, чи має під собою поважну підставу, хоча б протилежна думка навіть здавалася більш імовірною.

ПРОБЛЕМА — важке питання, на яке важко відповісти, або важке завдання, яке трудно розв'язати, бо воно може мати ріжні розв'язки. «Людина від звірини відріжняється тільки тим, що життя для людини — проблема. Можна сказати, що вона дійсно робиться людиною, коли вона усвідомлює цю проблему» (Сюллеро).

ПРОВАНС — південна провінція Франції, що має свою мову й літературу, але тільки як провінційні у відношенні до французької, без жадного вияву політичних самостійницьких тенденцій. УКРАЇНСЬКИМ ПРОВАНСАЛЬСТВОМ назвав влучно Д. Донцов той млявий український регіональний патріотизм XIX ст., що обмежувався плеканням в літературі і в житті тількі побутових особливостей, своєрідного провінційного етнографізму, сприяючи тим одночасно закріпленню московських політичних впливів. У передмові до свого «Націоналізму» 1926 р. Д. Донцов писав: «Як певний світогляд, протиставляю своє поняття націоналізму дотеперішньому нашому націоналізмові XIX віку, — націоналізмові упадку або провансальству. До цього типового провансальства я зачисляю (виймаючи з нього те, що треба вийняти) дивну мішанину з Кирило - Методійства й Драгоманівщини, легалістичного українофільства і народництва з їх крайніми течіями, марксизму й комунізму з одної сторони, «есерівства» і радикалізму — з другої, нарешті —з правих ідеологій, починаючи від Куліша і кінчаючи неомонархізмом. Ці напрямки ріжнилися між собою не в однім відношенню, навіть поборювали себе взаємно, але тим не менше всі вони корінилися в тім самім світогляді, якому, як світоглядові упадку, протиставляю тут інший, йому засадниче ворожий. . .» (ст. 4—5). Див. ПРОВІНЦІЙНІСТЬ.

ПРОВЕСІНЬ — початок весни; символізує молодість: «А кому не любо оглянутися назад себе, спогадати свою провесінь?» (Свидницький в «Люборацьких» ст. 38).

ПРОВІД — супровід, а також похоронний похід із духовенством, корогвами та людьми.

ПРОВІД — керівні люди відповідної організації. НАЦІОНАЛЬНИЙ ПРОВІД — визначні люди, що кермують політичним, суспільним і духовим (культурним) життям нації. Від того, який в нації провід, залежить її зріст, чи занепад. Особливе значення має провід в нації поневоленої, що мусить змагатися з далеко більшими труднощами ,ніж нації, що вже мають упорядковане державне життя. Свого часу Дж. Мацціні писав у своїй книжні «Деякі перепони революції в Італії»: «Скажемо одверто: нам недоставало провідників. Недоставало кількох, що провадили б маси. Недоставало людей сильних вірою й посвятою, що були б готові в кожній хвилині на всі наслідки; що зуміли б усі благородні пристрасті звести до однієї, до жадоби перемоги; людей, що передумали б над усіма невпорядкованими справами й елементами й найшлися б на переді, а не ззаду; які кинулися б між народ і перешкоди з рішучістю людей, що засуджені на жертву: або-або; що написали б на своїм прапорі: перемога або смерть — і додержали б слова. Таких людей недоставало нашим попереднім змаганням».

Д. Донцов, що присвятив справі проводу спеціяльну студію «Маса і провід» (Львів 1930) теж писав:

«Коли ми звернемося до провідників, або

до провідних груп інших народів, то побачимо, всі вони єднали в собі три прикмети: перше — вони самі були насичені тією електричною енергією, що й маси, були рідні їй «температурою»; друге — свою амбіцію добачали не в тім, щоб за масою шкандибати, тільки щоб її вести; щоб рішати часом проти волі пасивного загалу; третє — неясні стремління юрби уймали вони в яскраву формулу, освічували її підсвідомі бажання сліпучим блиском своєї ідеї, позитивною візією нового порядку, візією «дійсности, що настає», що приходить на зміну існуючій». (ст. 3).

Також В. Липинський: «Не етнографічна маса, яко така, не тип, не характер, не мова, не окрема територія творять самі по собі, автоматично, націю, а творить націю якась активна група людей, серед цієї етнографічної маси, група, що веде серед неї перед в розвитку об'єднуючих, організуючих, будуючих націю політичних вартостей» (цитовано в львівських «Дзвонах» 1932, VI, 428).

Коли якась імперіялістична держава опановує чужу територію, вона насамперед нищить в ній чужий їй національний провід — нищить або фізично, до ноги, як робили московські большевики в Україні, або морально підкупством ПРОВОКАЦІЄЮ (див.) і тером, розкладаючи його «чинами та жалованням», як це доручала Катерина II Рум'янцеву в тій же Україні, і як теж практикували московські большевики в дальшій стадії свого тут панування. І, навпаки, відродження поневоленої нації означає насамперед відродження в ній авторитетного високо - морального проводу, до голосу якого прислухаються маси поневоленого народу і йому вірять. Саме тому провід поневоленої нації поволі творитьця з ідейних одиниць, що присвячують себе громадській праці, не шукаючи в ній ніякої для себе особистої користи, в протилежність до ріжних амбітників і спекулянтів на громадській праці, що дбають головно про саморекляму, каріеру і наживу. А що відродження провідної верстви в поневоленій нації перечить інтересам поневолювачів, люди, що в неї входять, мусять постійно бути готові на найбільшу саможертву, подаючи тим приклад широким верствам свого народу, що на них звертають свої очі і свої надії. Редакція «Шляху Нації» в ч. 1 з 1935 р. писала: «У кожній людській суспільності є ті, що створюють і формують окремі життєві вартості від основ. Вони їх заночатковують, винаходять, починово організують. У нації є й менше творчі натури; є й такі, які спроможні тільки виконувати, наслідувати. Відси родиться визнаваний нами закон авторитаризму засада природного провідництва. Іншими словами: визнаємо ідею творчої, формуючої національної провідницької АРИСТОКРАТІЇ (див. Не лякаймося тут цього слова, аристократом, себто найкращим з-поміж нас, вважаємо кожного — будь він інтелігент, селянин, робітник, воїн, купець чи духовник, — хто у відповідній ділянці своєї суспільної творчости в рямцях нації започатковує, веде, винаходить, формує, організує й у всяких формах здійснює корисні й потрібні для загалу життєві вартості. Тому не визнаємо провідництва, яке родиться з привілею, з протекції, чи суспільного галапасництва, але визнаємо тільки те, що родиться з соціяльних заслуг. Змагаємо до того, щоб завести у нашім нутрі провідництво справді моральне, умово й фізично найкращих з-поміж нас, словом, прямуємо до провідництва АВТОРИТЕТІВ (див.). Становище провідника розуміємо не як особистий привілей, не як управнення до найкращого місця в громадянстві, не як право на самоволю, використовування інших й старшування, але тільки як обов'язок важкої праці, обов'язок найкращого особистого життєвого прикладу, обов'язок глибоко морального особистого життя, обов'язок отої невгавної і невсипущої творчости, яка безнастанно, з вкладом усіх сил, з вкладом усієї особистости, змагається з противенствами, з опором матерії, з безвладом маси на всіх ділянках культурного людського життя. Розуміємо, що перед нами ввесь світ, все величезне багатство отої української культури, яку ми покликані створити, і звідси наше гасло: місце для творчих українців! Визнаємо засаду рівного справедливого життєвого старту (вирушного пункту, Є. О.) всіх українців; кожний споміж нас повинен мати рівну можливість і нагоду виявити свою життєву вартість, здібність, творчу спроможність, своє природне покликання до провідництва. Тільки виправдання своєї вартости при праці може бути легітимацією на право провідництва. Спираючись на світогляді авторитаризму голосимо вимогу створення справжнього творчого українського національного проводу, однаково в царині політики, як і в усіх інших ділянках життя; вважаємо, що тільки розумна організаційна концентрація дійсно творчих українських національних провідників зможе створити підставу для справжнього усуцільнення, інтеграції нашого національного організму, а вслід за тим і дальшого побідного розвитку української нації.»

В. Мартинець так визначив ріжниці в відношенні до проблеми «провід і маса» т. зв. «волевого» і організованого (ОУН) націоналізму: «Хоч і волевий націоналізм (донцовство, вісниківство) і організований націоналізм (ОУН) обстоюють ІНІЦІЯТИВНУ МЕНШІСТЬ і ПРОВІДНУ ЕЛІТУ, але ріжниця між ними в тому, що коли Донцов проповідує «ні-

коли народ», а (тільки) «каста правителів». і то без «постійного контакту» з «інертною, тупою масою», до якої він ставиться з погордою, то організований націоналізм обстоює «співчинність, співтворчість і постійний контакт еліти й маси» та «сполучення авторитарности проводу зі збірною, діючою волею народніх мас». («Ідеологія організованого і т. зв. волевого націоналізму». Вінніпег, 1954, ст. 65).

Кожний провід нації, а особливо новий, повинен керуватися наукою Христа який навчав Апостолів, як духовий провід християнського світу, щоб вони були жертвенними, непідкупними, морально витривалими й тим подавали іншим приклад: «Ви сіль землі; коли ж сіль звітріє, то чим солити? Ні на що не годиться тоді вона, тільки щоб викинути геть, і щоб топтали її люди. . . Увіходьте вузькими дверима, бо широкі ті двері й розлога та дорога, що веде до погибелі, і багацько тих, що ними входять; вузькі бо ті двері, і тісна та дорога, що веде до життя, і мало таких, що їх знаходять. . . І ненавидітимуть вас усі за ім'я моє; хто ж видержить до кінця, той спасеться. . . Ви знаєте, що в поган князі панують над ними, і великі управляють ними. Не так же буде в нас: ні, **хто хоче бути великим між вами, нехай буде вам слугою, і хто хоче між вами бути першим, нехай вам буде рабом, як Син чоловічий не прийшов, щоб служено Йому, а служити й дати душу свою, яко викуп за многих.** (Матв. V, 6; VII, 13—14; X, 22; XX, 25—28).

ПРОВІДНИК — новочасний термін для людини, що проводить якимсь рухом, чи якоюсь організацією, чи навіть військовим відділом. Т. Шевченко, писав, звертаючись до «Гайдамаків»:

Пострівайте! Світ — не хата.
А ви — малі діти
Нерозумні. Хто ватажком
Піде перед вами?
Хто проведе?

Провідником Українського Націоналістичного Руху, що виник за кордонами України в 1928 р., став полк. Є. Коновалець. Москва, ворог українського національного відродження, самим замахом в травні 1938 р. в Роттердамі на провідника Українського Націоналістичного Руху виказала, як високо вона оцінювала національно - революційну провідну ролю полк. Є. Коновальця і як її турбував український націоналістичний рух під його кермою. Бо Є. Коновалець був уродженим провідником. Бо і провідником, як і мистцем, треба родитися. Оту його прикмету провідника, що визначала його назовні, заполонювала людей і провадила їх за собою, треба вбачати насамперед в його скромній простоті, що відображувала його внутрішню силу і вміла віднаходити в душах співрозмовників співзвучні струни довір'я і симпатії. Помиляються ті, що думають, ніби провідника визначає якийсь божевільний гін до влади, сліпа віра в своє призначення, непогамована амбітність. Бо хоча й спрага влади, і шляхетна амбітність, і віра в власне призначення входять у психологічний комплекс, що виріжнює тип провідника народніх мас, все ж не тільки вони визначають його справжнє місце в суспільній ієрархії. Люди з непомірним гоном до влади та з хворобливою амбіцією найчастіше, замість виходити на справжніх провідників народніх, заповнюють лави заздрісних невдатників, що їддю свого невдоволення та подратовання розкладають своє суспільство, витворюють у ньому вогнища неспокою та постійну загрозу поважних суспільних незгод, особливо небезпечних в часах зовнішнього наступу ворожих сил. (Див. ОТАМАНЩИНА).

Справжнього провідника народніх мас, того, що творить могутні організації, а, з їх допомогою, викликає й широкі рухи та керує ними, ціхує щось інше. Ціхує власне ота чарівна, чи, як у нас люблять говорити, «магнетична», сила, що напружує й примушує вібрувати струни людських душ. Той, кому приходилося входити в безпосередній контакт із Є. Коновальцем, відчував цей його особливий «шарм». Коноволець умів підходити до людей. А вмів, мабуть, тому, що любив до них підходити. Він ними цікавився. Він кохався у політиці, а політика була для нього тим, чим вона повинна б бути для кожного, хто розуміє її властиве призначення — себто мистецтво влаштовувати людські й суспільні відносини. Як кожне мистецтво, політика вимагає насамперед найтоншого й найглибшого розуміння людської душі, людської психології. Є. Коновалець кохався в практичних психологічних студіях. Він знав, що, щоб кермувати людьми, треба їх знати. Але — що може бути трудніше від пізнання чужої людської душі? Вона не кожному відкривається. Вона відкривається хіба тому, хто вміє до неї обережно підійти, в кому вона відчує приятеля, в кому вона відчує оті співзвучні струни, що зроджують взаємну симпатію. . . Це — трудне й незбагненне мистецтво, але Є. Коновалець був саме таким мистцем, бо був людиною практичного життя а не ідеологом, і все шукав безпосереднього стику з дійсністю та з живими людьми. Він не любив абстрактних теоретизувань. Як практичний політик, що виріс і виховався у розгойданому морі української революції, в якому він зумів знайти й твердо втримати раз вибраний напрямок, Є. Коновалець надавав найбільшого значення

вихованню в масах почуття організованої солідарности та відповідальности, що витворюються завдяки кільком ясним ідеям і спільній боротьбі за їх здійснення, — боротьбі, в якій все подавав приклад своєї жертвенности, своєї відданости спільним ідеалам і своєї безкорисности, — чим викликав до себе безумовне довір'я, без якого не може бути ніякого провідника.

Нехай на світі той господарює,
В кого душа міцна в міцному тілі,
Хто правду серцем чистим чує,
Хто в слові вірен, непохибен в ділі.
(П. Куліш «Маруся Богуславка»)

ПРОВІДНИЙ ПОНЕДІЛОК — понеділок Томиного тижня після Великодня. На Гуцульщині його звали також ПРИГІСТНИМ ПОНЕДІЛКОМ. Цього дня не вільно було нічого давати з хати, ані нічого робити, бо могло б «до родини лихо якесь пригоститися» (МУЕ НТШ, УІІ, 242).

На Вороніжчині цього дня люди приносили до церкви мисочки, служили панахиди, родителів поминали. Подавали старцям милостиню. У мисочці приносили до церкви кусок сала, в'язку бубликів, а хто курку, три паляниці, мед. Те все йшло на причет церковний (МУЕ НТШ УІ. 180). Див. ПРОВОДИ.

ПРОВІДНИЧКА — маленька свічка з зеленого воску. Такі свічки роздавано всім присутнім при похороні дівчини (Вовк «Студії. » ст. 209). Діти з такими свічечками в руках стають навкруги труни, перед виносом її здому, тричі їх пригашують, а потім приліплюють до середини труни (Сл. Грінченка)).

ПРОВІНЦІЙНІСТЬ — обмеженість культурних обріїв чито однієї людини, чито людської громади безпосередніми межами своєї невеличкої провінції, як лише частини цілого (Сварог). Д. Донцов писав, що провінційність полягає якраз у тім, що «якась країна бачить свій політичний і духовий осередок не в собі, а в іншій території, яка в таких випадках називається метрополією. Прищепити українцям цей провінційний спосіб думання, зіпхнути Україну до ролі провінції «отечества чужого», за яку думає й рішає далекий чужий центр, — ось це і є ідеальна мета російської політики тепер, як була нею і за царату. Проти цієї «провінціялізації» України під маскою інтернаціоналізму і бореться український націоналізм». (ЛНВ, 1930, УІІ—УІІІ. ст. 718).

Головним знаряддям провінціялізації України в руках московського уряду була оті «грязь Москви», оті всякі малороси, що протягом століть були страшною болячкою на тілі українського національного організму. І Київ, столиця Східньої Европи в XII і ще в XУІІ ст., стає сірою провінцією Адже, яки висловився Ю. Шерех, «провінція — все те, що не стверджує себе столицею світу. Провінція — не географія, а психологія. Не територія, а — душа» («Думки проти течії» 1949 ст. 85). Провінція може перестати бути провінцією тільки тоді, як, спираючись на свою традицію, висуне надпровінційну ідею. Назарет буз глухою провінцією. «Що доброго може бути з Назарету?» Але з нього вийшов Ісус Христос. Він не мислив категоріями Назарету. Він мислив категоріями всесвіту. І Назарет увійшов у всесвітню історію. Його колись нікому невідома назва стала одною з відоміших в світі. Провінційність, як писав В. Сварог, це — «байдужість до того, що робиться й думається в широкому світі. . . Це свого роду Пашківська республіка в духовому житті. Це культурна недозрілість, розумове ледарство, небажання вчитись, зарозумілість, заснована на невігластві» (Нові Дні, 1960, II, ст. 8). Стендаль за маркантну рису провінціяла вважав те, що «все, що має честь йому належати, набирає ціх досконалости: його жінка варта більше за всіх інших; тузин хустинок, що він собі купив, ліпший від усіх інших тузинів» (ЛНВ, 1922, УІ, 266). І у нас, поруч — і в протиставленні — комплексові МЕНШЕВАРТОСТИ (див.) розвинулось провінційне самохвальство, що проти нього виступив уже Т. Шевченко: «Чого ви чванитеся, ви, сини сердешної України?» І Ю. Шерех стверджував: «Витворюється комплекс не просто провінційности, а самозакоханої провінційности. . .» («Думки. . .» ст. 68). «Сучасний передовий світ і сучасний технічний світ можуть багато чого стерпіти. Але ніколи вони не помиряться і не визнають провінційности на якому б етичному рівні провінційність не стояла. Трагедія української еміграції, трагедія всього — з малими винятками — українства XIX — XX сторіч в їхньому безконечному провінціоналізмі. . .» (там же, ст. 67). Див. ПРОВАНС

ПРОВІНЦІЯ — адміністративно - територіяльна одиниця, залежна від столиці - метрополії; в церковному устрою округа з кількох єпархій на чолі з МИТРОПОЛИТОМ (див.). Освальд Шпенглер писав: «Жменя великих міст в кожній цивілізації позбавляє прав і обезцінює всю рідну землю власної культури під зневажливим іменем — «провінції». Провінція тепер усе — земля, містечко і навіть місто, виключаючи оті дві - три точки. Немає більше шляхти чи буржуазії, свобідних чи рабів, геленів чи варварів, вірних і невірних, але лише — мешканці великих міст і провінціяли всі інші контрасти блíднуть у порівнянні з цим, який панує над усіма подіями, над усіма

звичками життя, над усіма світоглядами. Найранішими з великих міст були Вавилон і Теби в Нижній Імперії (Єгипті): Мінойський світ Кріта, невважаючи на ввесь свій блиск, належав до єгипетських «провінцій». В клясичному світі першим прикладом була Олександрія, що звела відразу на стан «провінції» всю Грецію. Не треба забувати, що слово «провінція» з'явилося вперше, як конституційна назва, її дали римляни Сіцілії. Упокорення Сіцілії — це перший приклад визначного культурного пейзажу, що заникає до рівня, при якому робиться його простим звичайним об'єктом. Сіракузи, перше дійсно велике місто клясичного світу, процвітали, коли Рим був ще непомітним провінційним містечком, але потім зробилися провінційним містом у відношенні до Риму. Так само Габсбургський Відень і папський Рим, що були головними містами Европи в XVII ст., при кінці XVIII зійшли на рівень провінційних міст, в порівнянні з Парижем і Лондоном». («Занепад Заходу» II, 99).

Царська Росія, на думку В. Белінського, була по відношенню до Зах. Европи тільки величезною провінцією. Вона «жила ізольованим від людськости життям, чужа інтересам людськости . . Є народи, які мають внутрішню історичну вагу, які виражають своїм життям ідею: це народи ґальсько - римсько - тевтонської культури. Є й народи, що мають лише зовнішню історичну вагу, які ділають на інших силою тяжіння — це монголи, турки» (і, очевидно, москалі). Останні «виникли й розвинулися не з середини, а з зовні, через наліпання, подібно до мінералів, не органічно а. . . хемічно й механічно». Перші народи ставляли й рішали великі проблеми, що пхали наперед цивілізовану людськість, другі жили лише своєю «приватною історією» і «місцевими питаннями». Такі народи - провінції, «народи, що не мають історії, — ніщо, хоча б і займали собою половину земної кулі, а людність свою числили на сотки мільйонів. «Ми говоримо, — писав В. Белінський далі, — не про **політичне** всесвітньо - історичне значення; а про **моральне** всесвітньо - історичне значення, яке виявляється в науці, в мистецтві, в сучасно - історичній ідеї самого політичного стремління». А такого значення Росія не мала не тільки на думку Белінського, але й Розанова, який теж писав' «Ми — глибоко повітова нація, певно з тим «милим і добрим», що завше буває в повіті в порівнянні з «холодною столицею», але — повітова. . .» (Всі цитати за Д. Донцовим в ЛНВ. 1926, X, ст. 177—78). Зрозуміло, отже, що й Україна, знайшовшись в лоні Російської провінції та ще й під тиском спеціяльної московської в відношенні до неї політики «опровінційнення» підпала духові ПРОВІНЦІЙНОСТИ (див.), з яким мусить тепер всіма силами змагатися, щоб позбавитися, за виразом Ю. Шереха, тої «Каїнової печаті» («Думки. . .» ст. 61)).

ПРОВОДИ — Томин тиждень після Великодня (Сл. Грінченка), коли на гробках поминають покійників і христосуються з ними. Але звичайно ці Проводи зосереджуються на одному дні, як то видно із цитати з Квітки, яку наводить Грінченко: «То було на самі проводи, і треба було через кладовище йти, де на гробах **у той день усі** поминають своїх родичів». На Буковині таким днем була субота: тоді поминали після церкви умерлих, приносили із дому «пасочки й писанки» (Зап. ЮЗОтд. 1874, II, ст. 356). Див. також ПРОВІДНИЙ ПОНЕДІЛОК. Зрештою, для Проводів в усій Україні не було одного встановленого дня, його в кожній окремій місцевості визначав священик на якийсь день Томиного (другого після Великодня) тижня. Тоді йшли на кладовище з корогвами і хрестами, правили на гробках панахиди і справляли обіди — колишні тризни. По одній крашанці, скибці хліба та решток іншої свяченої їжі, загортали в землю на могилці, виливали чарку горілки і примовляли: «Їжте, пийте, уживайте, та нас ,грішних, споминайте».

Але називали ПРОВОДАМИ й перший понеділок після Тройці (Зелені Свята), коли провожали піснями русалок з наміром прогнати їх подалі від села й нив до лісу: «Проводили русалочок, проводили, щоб вони до нас не ходили, да нашого житечка не ломили, да наших дівочок не ловили. (Див. РУСАЛКИ).

Зрештою, поминальні Проводи і Проводи Русалок тісно пов'язані між собою, бо і ті і другі зв'язані з давніми віруваннями про НАВ'Є, себто душі померлих, що вимагають культу й застерегливих обрядів, бо інакше могли б гніватися і — шкодити.

ПРОВОДИНИ — частина весільного обряду на Гуцульщині, що відбувалася, коли провожали молоду до молодого на шлюбну ніч. Батько молодої брав деревце молодої, а мати деревце молодого, що принесли бояри на ПРОПІЙ (див.), і, розцілувавшись та повіншувавши, виходили зі співами з хати. Родичі княгині передавали боярам постіль, ліжники, перемітки, лудиння, тощо. Забравши віно, виходили з подвір'я, теж співаючи. Назустріч їм виходив свекор з пляшкою напитку, частував усіх, а свекруха обсипала молодих та гостей пшеницею, княгиня ж перев'язувала свекруху переміткою, а свекрові передавала колач, примовляючи: «Прошу тата на дар!» Родину молодого обдаровувала хустками, тощо. Свекор ламав колач, мачав його у мед і передавав куснями всім на закуску, віншую-

чи: «Щобисте були такі чесні та величні в Бога, як цей колач, а життя, щоб було вам таке солодке, як цей мед». Після почастунку, всі бралися за руки, обходили тричі подвір'я, або молодих та їх родичів, — це й були ПРОВОДИНИ, і так, тримаючись за руки, йшли до хати, де на столі лежав лише хліб, а в нім деревце. Молоді з боярами й дружбами засідали за стіл. . .» (МУЕ НТШ, V, ст. 57—61).

ПРОВОКАЦІЯ — підступна діяльність з метою викликання завчасних протиурядових виступів, щоб шляхом репресій уряду привести до розгрому революційної організації. Люди, що провадять таку діяльність, називаються ПРОВОКАТОРАМИ. Це звичайно нібп найбільш непримиренні й завзяті революціонери. Тим самим вони здобувають собі найбільше довір'я й абсолютний авторитет у відповідальній революційній організації. Дуже часто найідейніші одиниці, виконуючи певні революційні вчинки, навіть і не підозрівають, що діють тільки як знаряддя провокації. (див АЗЕФЩИНА, ПОЛІТИЧНА ПОЛІЦІЯ, СЕКРЕТНИЙ СПІВРОБІТНИК). Відомий російський роволюціонер Нечаєв, що справедливо вважається ідейним попередником московських большевиків, вважав провокацію за найкращий засіб для викликання революційних настроїв серед студентства: «Якщо ви хочете, — писав він, — щоб із нашого студенства вироблялися справжні революціонери, намагайтеся вести справу так, щоб уряд можливо більше садовив їх у тюрму, виганяв назавжди із школи, висилав на заслання, вибивав їх із звичайної колії . . Тільки тоді вони загартуються у своїй ненависті до підлого уряду, до суспільства, байдуже задивленого в усі його брутальності і всю його безчесність до всіх тих, хто разом із урядом і народніми гнобителями. Тільки тоді наше студентство даватиме справжніх революціонерів» (Цитовано в Ю. Бойка «Російське народництво. . .» 1959, ст. **30**).

В своїй політиці супроти України, московський уряд часто вживав провокації. Про це писав В. Липинський:

«За життя Б. Хмельницького не дали ніяких позитивних результатів спроби здеморалізувати Україну підкупами та провокаціями, що як Польща, так і Москва вважали найкращим і найпевнішим засобом для знищення української нації й держави. Вже тоді московські бояри почали роздавати українцям «за вірну службу» царські «соболі» й інші матеріяльні ознаки царської ласки. Ще за життя гетьмана, бо в маї 1656 р. був царськими воєводами зроблений «обиск в полку Нечаєвім», причому під час цього «обиску» найбільше голосно — щоб це вся чернь козацька чула — розбиралося цими воєводами питання: **яку віру** — «католицьку чи християнську» — визнає полковник Нечай. Це була перша спроба вмовити в народні маси українські, що їхня старшина, їхні «люди начальні» (див. ПРОВІД), що проти політики московської повстають і за свої права і вольності козацькі стоять, це «ляхи», «католики», вороги «черні і святої віри православної», — перша спроба тієї провокації, яка пізніше, за Виговського й Мазепи, московську державу в Україні скріпила і яка згодом, міняючи відповідно до історичної доби свою форму, стала підставою взагалі всякої «народньої» демагогічної політики в Україні. . .» («На переломі. . .» ст. 53). Див. ДЕМАГОГІЯ.

ПРОДІЛЬ — розділ між волоссям. Хв Вовк відзначав: «Зачіска волосся набік, з проділем, як цілком правильно завважив Чубинський, трапляється тільки в селян, що потерлися на панському дворі, вийшли на писарів, прожили кілька літ у місті, тощо». («Студії», ст. 152).

ПРОДОТРЯДИ — харчові загони, що на початку 1919 р. були вислані з промислових центрів Московщини в Україну на грабунок хліба. Большевицький історик Ю. Ю. Кондуфор в книзі «Робітничі продовольчі загони на Україні в 1919 р.» повідомляв, що лише за час від 5 лютого до кінця квітня 1919 р. з України до Росії було вивезено 2,621.62 пудів «заготовлених харчових продуктів. А в червні 1919 р. знову «заготовлено 8.000.000 пудів хліба». А. Г. Шліхтер 22. III. 1919 р. на засіданні Московської Ради Робітничих Депутатів (2. XII. 1917 його було призначено заступником комісара продовольчих справ Російської Республіки) говорив: «Ви всі пам'ятаєте, що,, як Україна ставала совєтською, з кожним днем руху червоної армії наперед і вам легшало на душі: багата, хлібна Україна наша! . . Маємо 4 центральні військові відділи постачання. На них покладені всі наші надії. Маємо посланих робітників, що вмітимуть захопити всі українські села. Ми завжди пам'ятаємо, що всі погляди пролетаріяту Росії обернуті на Україну» («Літопис Революції» ч. 2 за 1928 р. Харків). Той же Шліхтер пізніше писав, що в Україні «кожен пуд заготовлено го хліба був облитий краплями крови» (Д. Ф. Соловей «Україна в системі совєт. колоніялізму» 1959, ст. 41—42). Але це не перешкоджає большевицьким історикам твердити, ніби «великоруський нарід з перших днів існування совєтської влади робив і робить величезну безкорисливу допомогу усім іншим народам нашої країни. **З особливою наочністю це можна бачити на прикладі України».** (Там же, ст. 43).

В 1921 р. в Україні був великий невро-

жай. Населенню України загрожував безсумнівний голод, який дійсно потім забрав близько мільйона людей, в тому й батька автора УМЕ, але окупаційна московська влада лише в другу половину року — з 3 серпня до 31 грудня 1921 р. вивезла з України до Московщини 16.670.000 пудів хліба. Вивозила і в першій половині 1922 р. Сільська людність України наочно бачила й переживала наслідки неврожаю й хижацької московської політики. Вона бачила, що окупаційна влада силою вивласнює в неї хліб і вивозить його з України, тому створила спротив шляхом повстань, нищення продотрядів, тощо. Партійна ж і урядова пропаганда називали ті повстання в законній самообороні «куркульськими» й «контрреволюційними», щоб цим і себе виправдати і повстанців дискредитувати. (там же, ст. 47). Див. ГОЛОД.

ПРОЗА — звичайна невіршована мова, не ускладнена розміром. Проза звичайно протиставляється поезії, хоча в багатьох творах, писаних прозою знаходиться часом більше поезії, ніж у багатьох віршах. Але в наслідок того протиставлення часто чуємо про ПРОЗУ ЖИТТЯ, себто про надто буденне життя, позбавлене поезії. Тому й ПРОЗАЇК це часто не тільки людина, що пише прозою, але й просто людина суха, позбавлена поетичної фантазії, віддана буденщині (прозі) життя.

ПРОЗЕЛІТ — людина навернена на нову віру. ПРОЗЕЛІТИЗМ — ревність в навертанні інших на свою віру, на пропаґування власних переконань.

ПРОЗЕРПІНА — див. ПЕРСЕФОНА.

ПРОКАЗА — страшна хвороба, що про неї багато разів згадується в біблії. В ті часи вона не піддавалася лікуванню. Тепер її лікують сульфоною і защепленням БСҐ, що дає добрі наслідки. Вона поширена тепер в Південній та в Середній Америці, в усій Африці, в Індії, в Малязії та Китаї, і хворих на проказу нараховували в 1957 р. до 7,000.000. Досліди вчених виказали, що, зрештою, ця хвороба не така страшна, як була колись, коли людство оточувало прокажених забобонним страхом. Доведено тепер, що вона ані спадкова, як думали перше, ані така заразлива, як те описували: в усякому разі вона далеко менше заразлива, ніж туберкульоза. Французькій черниці Марії Сузанні, що присвятилася студіям над проказою, вдалося ізолювати мікроб прокази і вживати його для щеплення, в наслідок чого, після належного лікування хворий вилікується. Вмирають тепер від прокази лише 5% тих, що їх містять до шпиталів

ПРОКІМЕН — стих, який співають на Богослуженнях перед читанням Апостола або Пареміє. Є прокімни великі, що співаються в неділі, на вечірнях Великого Посту і в Господні свята. Від звичайних вони відрізняються тим, що мають не по одному, а по три стихи. В них прославляється величність Бога.

ПРОКІП'Я — день св. ПРОКОПА (8. VII ст. ст.). На Буковині це — перше громове свято. На Вороніжчині «на Прокіп'я рвуть окріп'я до-схід сонця, варять та миють голову, щоб не боліла голова» (МУН НТШ. VI, 136). На Гуцульщині на св. Прокопа (28. III) сушили кріп, якого уживають проти болю голови (там же, VII, 245). Звичаї і вірування збігаються в таких віддалених місцях, як Вороніжчина і Гуцульщина, але календарні дати відмінні.

ПРОКЛІН, ПРОКЛЯТТЯ — побажання комусь лиха. Що далі в давнину, то сильніша й поширеніша віра в силу слова. На цій вірі ґрунтуються всі побажання і всі прокляття: «Батькова та матчина молитва з моря виймає, а проклін у калюжі топить». (Номис, 9373). Особливо страшне прокляття від матері. (Етн. Зб. НТШ. V, 91). Але й від чужої людини прокляття може мати велику силу, в залежності від того, чим і як вона кляне. Дуже страшне прокляття вогнем: «Проклін вогнем дуже страшний. Кажуть «проклинати вогнем і ворога не клени». В іншій місцевості теж зазначали: «Вогнем проклинають, але старі люди кажуть: чим хочеш клени, аби не вогнем». (Перв. Гром.» Київ, 1927, I, 169). Що прокляттям можна завдати іншому яку хворобу, видно не тільки з самих прокльонів: «Боляч ка ті під бік!», але й з побудови таких фраз, як «обкинуло його болякими», «обсипало прищами» і т. д. (Ів. Франко «Припов. I, 106). Часто прокляття уявляється навіть, як щось матеріяльне: «Нехай ляже прокляття на ньому!» Араб, якого проклинає ворог, кидається на землю, щоб прокляття перелетіло через його голову» (Є. Кагаров в «Перв. Гром.» 1928, I, 25).

Прокляту людину вважали такою засудженою, що їй вже ніякий гріх не був страшний. В оповіданні про Мазепу, складеному на підставі московської пропаґанди, але що відбиває народні вірування, шведський король почав підмовляти Мазепу: «А ти піди в церкву, та на царських воротах потопчи євангеліє, — будеш тоді проклятий, тоді тобі не гріх (повставати проти Петра, що в оповіданні виводиться, як хресний батько Мазепи, а хрещеникові повставати проти свого хресного батька — гріх). Мазепа послухався та й потоптав Євангелію, за те його тепер і зовуть проклятим» (К. Ст. 1882. III, 612). Так витлумачено АНАТЕМУ (див.), що її кидано в українських церквах, з наказу Москви, на геть-

мана Мазепу за те, що він виступив проти неї.

ПРОКОПІЙ — візантійський історик УІ в. по Р. Хр. із Кесареї. Написав історію війн Юстиніяна, а в них писав і про АНТІВ (див.), наших предків, зазначаючи, що вони вірять в бога, що «посилає блискавку», і складають йому в жертву «кров і всяку худобу», «шанують вони річки, німф і деякі інші божества». На війні б'ються озброєві щитом та списом пішо, панцерів не мають, а деколи йшли в бій лише в коротких штанцях.

ПРОКОПОВИЧ В'ЯЧЕСЛАВ (1881 — 1942) — видатний науковець, довголітній прем'єр УНР. Звільнений за «мазепинство» з учительства в одній з київських гімназій, був деякий час бібліотекарем Музею, а одночасно (між 1905 і 1914 рр.) редаґував педагогічний журнал «Світло» та студіював архівні матеріяли для своєї праці про старий Київ та його Маґдебурське право. Зі створенням Української Ради в Києві, став її членом, виступаючи від партії соціялістів - федералістів. В 1918 р. був міністром освіти в кабінеті В. Голубовича, у травні 1920 р. — головою Ради Міністрів (у Вінниці), потім еміґраційним міністром освіти. Прибувши, разом із С. Петлюрою, до Парижу, Прокопович з жовтня 1925 р. і аж 1940 р. редаґує «Тризуб», орган УНР, і одночасно (з 1926 р., після смерти С. Петлюри) виконує обов'язки голови уряду УНР. З його іменем зв'язано створення в Парижі бібліотеки ім. Симона Петлюри. В Парижі ж вийшла й цінна його праця, присвячена давньому Києву — «Під золотою корогвою».

В архіві кол. Дипломатичної місії УНР в Італії зберігалася копіяВідручного листа пана Голови Директорії на ім'я бувш. прем'єра міністра В. Прокоповича» з 14 жовтня 1920 р. з Кам'янця, Ось її текст:

«Шановний В'ячеславе Константиновичу! Весною цього року, по звільненні нашої столиці Київа від ворога, я, передбачаючи велику працю, яка ставала перед Урядом закликав Вас, у порозумінні з організованим громадянством українським, до проводу в Раді Міністрів нашої Республіки. Розпочата Вами робота по відновленню державного життя України, на жаль, не могла розвинутися через тимчасове опущення нами рідного краю, що сталося з причини нової навали ворога та хвилевих невдач на союзному фронті.

«Але ж ці події не зломали Вашого духу і волі до праці на користь Батьківщини, і робота Уряду під Вашим проводом не припинялась увесь час, в результаті чого видано цілу низку важних законів, які нині служать основою для відновлення правного життя Республіки, а також розроблено багато законопроєктів, що мають уреґулювати справи адміністраційні, самоврядування та інші. Цілком розуміючи, що проведеною в таких тяжких умовах державною працею Ви збавили своє здоров'я, я з жалем вдовольняю Вашу просьбу про звільнення з уряду Голови Ради Народніх Міністрів. Вважаю за свій обов'язок висловити Вам в імені Республіки сердечну подяку за доконані труди Ваші і, бажаючи все ж таки використати для праці Уряду Ваші знання, державний досвід і любов до Батьківщини, я прошу Вас залишитись у складі Ради Міністрів. З правдивою пошаною (підпис) Петлюра (р. в.). За згідність: Начальник Дипломатичного Відділу П. Дяків».

ПРОКОПОВИЧ ПЕТРО (1775—1850) — дідич (поміщик) на Чернігівщині, патріярх українського пасічництва, що винайшов нову сустему вуликів і залишив низку праць з бджільництвознавства. В 1828 р. створив в Батурині школу пасічництва.

ПРОКОПОВИЧ ТЕОФАН (1681 — 1736) — талановитий промовець, письменник і високий ієрарх православної Церкви, що, з доручення царя Петра, склав у 1719 р. «Регламент или устав духовния Коллегии», як статут для запроєктованого і потім здійсненого синоду російської Церкви, що визнавав царя, представленого в синоді світським обер-прокурором, найвищою владою в Церкві.

Учився Т. Прокопович в київській Академії і, по скінченні її, виїхав до Риму, де, як і Яворський Ст., перейшов був на католицтво щоб бути допущеним до богословських студій. Був прийнятий до єзуїтської колеґії св Атанасія, звернув на себе увагу своїми успіхами в клясичній філології, філософії та теології і, хоч намовляли його лишитися в Римі. повернувся в 1702 р. в Україну, став знову православним і почав викладати в Академії піїтику, а потім реторику і філософію. Як професор піїтики, написав тодішнім звичаєм. для академічної вистави «трагедокомедію» «Владимир» (1705 р.). присвячену гетьманові Ів. Мазепі про охрещення Руси за Володимира В. Це найталановитіший твір київської шкільної драми, що був не позбавлений і актуальности — прославляв гетьмана, «второго Самсона», «зиждителя державы», «вогненну бронь носяща всего пламенна, всего хвалимим горяща гнівом». і висмівав сучасне йому реакційне духовенство в образах Жериволів, Куроядів і Піярів, що їх «чрево бяше превеликой кладі подобное. .»

Перебування в Римі не виплекало в Прокоповича симпатій до католицтва, а навпаки зробило його завзятим прихильником лютеранства і взагалі протестантизму, що й відбилося пізніше в усіх його творах і на всій його

діяльності. Ставши в 1711 р. професором богословія і ректором Академії, він у своїх академічних викладах давав лекції, повні з'їдливої іронії щодо католицьких порядків, церемоній та претенсій. «Навіть сучасного читача вражає цей незвиклий в такій матерії легкий тон, — писав проф. М. Грушевський, — можна собі уявити, як він вражав і скандалізував слухачів і професуру, виховану в побожнім поважанню до католицьких авторитетів. . . Скоро прийшло до явного конфлікту. 1712 р. Прокопович опублікував трактат під заголовком «Суперечка Павла з Петром про іґо неудобоносиме», де схилявся до євангелицької доктрини про оправдання віри. Московський тодішній ректор Теофілакт Лопатинський, київський вихованець і вірний представник могилянських традицій, написав критику на цей трактат, закидаючи авторові «мудрованія реформатські о законі Божім». В Києві два колеґи Прокоповича по професурі Маркил Радишевський і Гедеон Вишневський, покликали його на прилюдну диспуту в академії, теж закидаючи йому кальвінські гадки. .» («З історії релігійної думки. . .» 1925, ст. 89—90).

Але Прокоповичеві не були страшні ці виступи проти нього. Вроджений карієрист він, прославивши перше Мазепу, став прославляти ще з більшою силою його переможця Петра І, ганьблячи одночасно Мазепу. Київський губернатор кн. Дм. Ґоліцин, пишучи 15. II. 1709 р. до царського канцлера Головкіна, зазначав, що в духовенстві українськім «всі нас стороняться, у всьому Києві знайшов я тільки одного чоловіка, а саме із Братського манастиря префекта, що до нас прихильний» (Соловйов «Історія Россіи. . .» т. ХУ, ст. 1546—47). Цей префект звався Теофан Прокопович, що пізніше зробив блискучу карієру на Московщині, як довірена особа царя Петра І. (Укр. Збірн.» Мюнхен, 1960 т ХУІІ ст. 25). Здобувши довір'я й ласку київського генерал - губернатора, Прокопович використовує й свою репутацію протестантського симпатика, щоб здобути довір'я й симпатії Петра І, що, в 1716 р. викликав його до Петербурґу, призначаючи його на єпископа Пскова, а, з організацією Синоду, іменовано його першим його членом з титулом архиєпископа новгородського. При царі, що сам хотів правити Церквою, заводячи справжній ЦЕЗАРОПАПІЗМ (див.). Прокопович став найближчим дорадником і виконавцем його церковної реформи, даючи церковно - історичне обґрунтовання і літературну форму його ідеям, що відповідали його власним, бо походили зі спільних протестантських джерел. (М. Груш. «З істор. рел. думки. . . ст. 91).

Прислугуючись Петрові І, допомагаючи йому «розпинати нашу Україну» (Т. Шевченко) і перетворювати українську православну Церкву в слухняне знаряддя московської імперіялістичної політики, Теофан Прокопович все більше поринав у безодню морального занепаду. Б. Крупницький писав про нього: «Наблизившись до Петра, цей колишній панегірист Мазепи, не тільки підтримує, обороняє й популяризує його реформи, але й пише, з царського доручення, знамениту «правду волі монаршей», в якій оправдує перед народом і всім світом поступовання Петрове з сином Алексієм Петровичем (якого перше по варварському мучено. а потім забито, Є. О.). Він — офіційний піїта всіх російських царів свого часу Петра І, Катерини І, Петра II, Анни Йоанівни. З надзвичайним зрозумінням ситуації й придворних відносин, він все стає якраз на той бік, від якого залежить успіх в державі. . А коли, після смерти Петра І, все ж почуває себе загроженим із боку численних своїх ворогів, не соромиться кинутися в обійми страшного Преображенського Приказу, співпрацюючи з ним до кінця свого життя та поборюючи своїх дійсних, або й вимріяних ворогів. поліційними методами. Його безоглядність та неперебірливість у засобах іде так далеко, що він, шукаючи за виновниками підметних листів і доносів, губить сотні людей, серед яких знаходяться ієрархи православної Церкви, в їх числі і Теофілякт Лопатинський, людина високої моралі і чистого християнського життя. .» («Теоф. Прокопович і шведи», Жовква 1934, ст. 9—10).

Цей прототип пізніших «самотвержених і вірноподаних малоросів», а властиво «грязі Москви», подав 31. УІІІ. 1723 р. донос на наказного гетьмана Павла Полуботка, оголошуючи одного листа до нього, де тверджено, що Полуботок мав зносини із «зрадником Орликом», колишнім писарем Мазепи. Цей донос псковського єпископа ліг у підстави обвинувачення Полуботка в державній зраді. Полуботок помер у в'язниці в 1724 р., а псковський єпископ став новґородським архиєпископом і першим членом Синоду, для якого він ще 1719 р. написав «Реґлямент. . .» Багато місця там уділено (бо це був твір не стільки законодатний, як літературний) полеміці з противниками церковної реформи та обґрунтованню прав монарха в Церкві. М. Грушевський писав про Т. Прокоповича: «Сучасники. люди західньої культури, яким доводилося мати з ним діло, однодушно з подивом і вдячністю (?! Є. О.) відзиваються про його ученість, культурність, людяність (? Є. О.), — як явище виїмкове в тодішній російській столиці. Але на його ближче окруження робили враження не стільки його здібності, знаття й ідеї, як блискучі успіхи його карієри. Він любив блиск, владу, багатства і виставність. Його владича резиденція славилась своїми пирами, розкішшю, сибаритством. Сковорода.

що має в собі багато спільного з ним в ідеології й може до певної міри вважатися його ідейним наступником, як людина і моральний характер — повний контраст йому, і наскільки він робив незвичайний моральний вплив на своє окруження, на стільки безплодним з цього боку був Прокопович. Інтелектуально він, може, був навіть сильніший від свого далекого учня, але морально стояв безмірно нижче. Особливо останні роки його життя (1730—1736)), коли в боротьбі зі своїми ворогами він воював з ними не словом і переконанням, а політичними процесами, в'язницею, тортурами, роблять особливо прикре й гнітюче враження» («З історії рел. думки. . .» ст. 92).

ПРОКРУСТ — прізвище Дамастра, або Поліпемона, аттицького мітичного розбійника, що його забив ТЕЗЕЙ. Він клав захоплених мандрівників на ліжко і, якщо ті люди були довші за ліжко, вкорочував їх, відрубуючи ноги, якщо були коротші, розтягав їх тіло мотузами. В літературі часто вживають вираз ПРОКРУСТОВЕ ЛІЖКО в застосуванні до людей, що піддають інших моральним тортурам, виміряючи їх ідеї своїми власними. Ці тортури — щоденне явище в совєтському режимі, де ні один літературний твір не може з'явитися в друку, якщо він не підходить під мірку офіційної ідеології московської панівної олігархії. В країнах, де немає свободи преси, кожний політичний і літературний твір, кожна політична і літературна стаття в часописах мусять лягати на Прокрустове ліжко жорстокої цензури.

Ю. Клен в епопеї «Попіл Імперій» виставив Прокруста, як ідеал до наслідування в СССР, в розмові між Сатанаїлом та Веліяром:

Сатанаїл: Клади на ліжко кожного небогу.
Біда, як хто по мірці не прийшовсь:
Хто завеликий, тим відрубуй ноги,
Хто замалий — розтягуй вздовж.
Веліяр: Це забезпечує державі поступ:
Вгадай, де тут мудрець, де ідіот,
Як, підрівнявши до одного росту,
Знівелювали ввесь народ.

ПРОКУРОР — державний обвинувач у суді. В прийнятому на Заході римському праві, а також і в Україні за Руською Правдою, за Литовським Статутом та Українським Кодексом 1743 р. прокурор мусів доказати вину обвинуваченого, а в противному разі обвинуваченого суд звільняв, як невинного. У московській правосвідомості панує цілком протилежна засада: прокурор може обвинуватити, не маючи на те жадних підстав, але обвинувачений має доказувати, що він невинний. Европейський закон, і давні українські закони ставали в обороні громадянина проти зловживань влади, а в Росії, навпаки, закон сприяє зловживанню влади, бо ж оскаржений, замкнений у в'язниці, не має фізичної можливости збирати докази своєї невинности, а прокурор має в своїй розпорядимості державний поліційний апарат, щоб розшукати докази злочину. А большевики додали до того — в розпорядження прокурора — ще й нечувані варварські тортури, що вимучують з обвинуваченого признання вини у несповнених злочинах.

ПРОЛЕПТИЧНІ ОБРЯДИ — обряди, що виконуються передчасно: посаг звичайно передають в день весілля, але іноді цей обряд відбувався за два дні до весілля, або на другий день після нього (спізнений обряд зветься ЕПАНАЛЕПТИЧНИМ); або нормально зав'язують голову молодої «по-бабському» зараз же після вінчання; якщо ж молоду зав'язують по-жіночому за кілька часу до весілля, то це обряд пролептичний. Благословення від батьків молодої звичайно буває перед самим вінчанням, але іноді батьки благословлять молоду і перед одяганням на Дівич Вечір. Протилежний приклад — кричати «гірко» в річницю, чи на ювілей весілля. (Є. Кагаров в Перв. Громад. 1928, І, 54—55).

ПРОЛЕТАРІЯТ — робітництво, що, у відміну від селян та ремісників, не маючи власних засобів продукції, примушене продавати свою працю, щоб здобувати собі засоби існування. Термін — римського походження: за конституцією Сервія Туллія пролетаріятом називалася найбідніша кляса населення, багата лише на «пролес», себто на потомство, на дітей, але не на майно. Відповідно до того говоримо про ПРОЛЕТАРИЗАЦІЮ населення, коли ремісники й селяни, убожіючи, бачать себе примушеними ліквідувати власні господарства і йти на найману працю. В Україні до большевицької революції пролетаріяту було відсотково дуже мало, і наполовину складався він із зайшлих із Московщини людей, а наполовину з місцевого, але зрусифікованого міського населення. Большевики подбали про те, щоб збільшити пролетаріят в Україні знищивши вільне ремісництво, і потім позбавивши й селянство засобів виробництва, себто скасувавши приватну власність на землю.

ПРОЛЕТАРКИ — розмінні кредитові совєтські знаки в першому періоді большевицької революції в 60, 30 і 15 рублів.

ПРОЛЕТАРСЬКА КУЛЬТУРА — так з демагогічних мотивів московські большевики - імперіялісти звали свою московську культуру в протиставленню до української, дарма, що і московську творив зовсім не пролетаріят. Вони, напр., пишуть: «На Україні міська культура — російська, українська ж — сільська.

Пролетаріят має міську культуру, російську культуру. Майбутність промовляє за пролетарською культурою, себто за міською культурою, себто за російською культурою». Це т. зв. Лебедівська теорія двох культур.
(«Вільна Україна» Збірник 1958 ч. XIX, ст. 30—31).

ПРОЛИВАТИ ВОДУ — поетичний вираз на означення ненависти в народніх піснях: «Буду, синку, воду брати, буду проливати, бо лихого зятя маю, буду проклинати. Не проливай, мамко, воду, треба людям пити, а доню ми не проклинай, буду з нею жити» (МУЕ НТШ, V, 157).

Такий же, мабуть, змисл має й фраза в пісні: «Пливе човен, води повен (себто повен любови, див. ВОДА), да коли б не пролився. . .» (себто, коли б любов не перейшла в ненависть) (Основа, 1861, XI, 9).

ПРОЛОГ — збірник коротких житій святих, первісно оповідання про мучеників, уложені в календарному порядку, пізніше до них долучили відомості про святих та про події в християнській Церкві, притчі, поучення і т. п. Прологи постали на слов'янському ґрунті в X віці за грецькими СИНАКСАРЯМИ, на Україну дісталися, мабуть, у XIII в. і тут швидко доповнилися українським матеріялом. «Звичайно уважають СИНАКСАР і ПРОЛОГ двома назвами того ж самого типу збірників, але назву цю надавали ріжним редакціям і навіть ріжним типам збірників» (М. Груш. «Іст. УР.» УІ, 341).

Більш звичайно розуміють під ПРОЛОГОМ вступ до якогось твору, головно театрального, що пояснює його зміст.

ПРОМЕМОРІЯ — службовий папір, що їх в гетьманській Україні XУIII ст. писали одні до одних **рівнорядні** установи. Г. Ломиковський в свойому «Словнику» писав, що промеморіями зносились між собою і не рівні установи, як, напр., полкові канцелярії з Військовою Артилерійською Канцеляріею, але М. Слабченко в «Малор. Полку» твердить, що промеморіями можна було зноситись тільки між рівними установами. Генерал Бісмарк образився, що український полковник звертався до нього з промеморіями і суворо наказав, щоб більше «не наважувався йому так писати». («Малор. Полк» ст. 160).

Назву службового листа виписувано згори документу. Нижчі установи (чи особи) мусіли зноситися з вищими не промеморіями, а РАПОРТАМИ, або коли в них була якась просьба поради абощо, то такий рапорт називався ДОНОШЕНІЄ або ДОНЕСЕНІЄ. Вищі установи до них писали ОРДЕРИ, або Указн. (Там же ст. 159).

ПРОМЕТЕЙ — мітичний герой клясичної Греції, син титана Япета й Клімени, брат Епіметея (див. ПАНДОРА), батько Девкаліона, грецького Ноя, що врятувався від потопи, насланої Зевесом, і був прабатьком нової породи людей. Прометей ощасливив людей, укравши вогонь у Зевеса і навчивши людей з ним поводитися. У наслідок того постали й розвинулися ріжні майстерства та мистецтва. Але Зевес за це його покарав, прикувавши до гір Кавказу, де орел що-дня довбав йому печінку, яка за ніч відростала, аж поки не визволив його Геркулес, забивши орла. (Див. ОРЕЛ). Міт Прометея опрацьовувало багато поетів, а між ними Гезіод, Есхіл, Овідій, Горацій, Ґете, Байрон, Шеллі, Шевченко, Леся Українка та інші. В старогрецькім міті та в Есхіла Прометей —ворохобник, бунтар, що повстав проти свого пана-володаря світу. Прометей належав до Титанів, а Титани — це були дикі неокреслені сили, що не визнають над собою жадного права, йдуть за голосом інстинктів та власних забаганок. До зухвалого вчинку супроти Зевеса гнала Прометея його свавільна вдача,, а гордість не дозволяла йому скаржитися і просити помилування навіть в тяжких муках. Есхілів Зевес посилає до скутого Прометея свого післанця, щоб схилити його до покори, за яку обіцяє помилування. Прикутий ланцюгами до гори Прометей, якому до того ж орел «що-день Божий довбе ребра й серце розбиває» (Т. Шевченко), знаходить в собі досить сили, щоб кинути в обличчя Зевесові (а власне його післанцеві) гірку правду про його жорстоку лють і нікчемність. І в Шевченка ця незламність духа відбита в словах:

Розбиває (орел серце) та не
вип'є живучої крови. —
Воно знову оживає, і
сміється знову . . .

Сміється над своїм катом, Зевесом. . .

На Прометея, як на величний взірець незламности духа, що не капітулює перед брутальною силою, звернула свою творчу увагу й Леся Українка, яка в драматичній поемі «В катакомбах» каже вустами Неофіта:

«Я честь віддам титану Прометею,
Що не творив людей рабами,
Що просвітив не словом, а вогнем,
Боровся не в покорі, а завзято,
І мучився не три дні, а без ліку,
Та не назвав свого тирана батьком,
А деспотом всесвітнім і прокляв,
Віщуючи усім богам погибель , . .

І в інщому творі Лесі Українки «Іфігенія в Тавриді», «Прометеїв вогонь» «висушує сльози» дівчини, що йде слідами Прометея. Про Прометеїв огонь, як символ палкого надхнення, що живить мертву матерію, писав Ів. Франко:

Слова — полова,
Але вогонь в одежі слова
Безсмертна чудотворна фея,
Правдива іскра Прометея. (див. ВОГОНЬ).

Постать Прометея стала зразком і ідеалом багатьом революціонерам, що не хочуть називати тиранів своїми «батьками», і, звучи їх «деспотами», здіймають проти них повстання. Звідти т. зв ПРОМЕТЕЇЗМ, чи ПРОМЕТЕЇВСЬКИЙ РУХ.

До Шевченка, ніхто в Европі, торкаючись теми Прометея, не підносив у ній національних моментів. Щойно в інтерпретації Шевченка втілено в постаті Прометея вічне прагнення народів до свого національного визволення. «Незламна воля фізично подоланих, але духово непоборних народів Кавказу й України повернути собі свободу й суверенність, їх мужнє змагання за свої права і вільне державне існування, титанічний двобій з самодержавним деспотизмомріднить їх із непокорним Прометеем, який, закутий у кайдани й мордований кровожадним птахом, залишається нескореним» (Ю. Г. в «Укр. Самост.» 20. XI 1955).

В 1925 р. виникла в Варшаві міжнародня організація поневолених Москвою націй «Прометей», що в ній провідну ролю відогравали українці з-під стягу УНР. Мала вона на увазі змагатися за визволення народів поневолених Москвою, і об'єднувала представництва тих націй. Клюби «Прометея» існували в Франції, Туреччині, Польщі, Італії, Швайцарії, Англії, Німеччині, на Далекому Сході та в арабських країнах.

ПРОМИСЛ БОЖИЙ — найвища мудрість, з якою Бог скеровує всі речі до визначеної їм цілі. Гетьман Богдан Хмельницький твердо вірив у Промисл Божий і свою перемогу над чисельно сильнішими поляками пояснював власне Промислом Божим: «Но правосудіє Божіє назирающее діла человеческія, перестало терпіть лютості і безчеловечія, і подвигло народ к обороні собственного битія свого, а мене ізбрало слабим орудієм волі Його. Сей Промисел Божий явно доказан пораженіем поляков весьма неровними їм силами Козацькими». (З листа Б. Хмельницького до Короля Володислава IV-го 11. 8. 1648 р.).

Свій заклик до повстання проти поляків Богдан розумів і пояснював тільки як здійснення Промислу Божого. «Лучше теди і благополезнійше нам за віру Святую Православную і за цілість отчизни нашої на пляцу военнім від оружія бранного полягти, нежелі в домах своїх, яко невістюхам, побієнним биті. Гди єстьлі умрем за благочестивую віру нашу, то будеть безсмертіє исполнено і страдальческими вінцями від Бога вінчано». На военних радах, перед боєм, звертаючись до козацької старшини і надихаючи її завзяттям і палом, він говорив: «Звитяжество наше, а перемога — від Бога». Цими словами він, як не можна краще висловлював глибоке релігійне твердження, що цілі і результати дій земних в руках Божих — людина мусить тільки виявляти всі свої найліпші властивості волі і чину, ніколи не перехоплюючи кінцевого результату діла, що є в руках Всевишнього (Ів. Павелко «Дзвін» 1951, X, ст. 6)

ПРОМІНЬ — вдавнину визначав тоненьку ниточку, волокенце. Зчасом це значення втратилося й залишилося в нас тільки за соняшними «ниточками». Соняшний промінь, що проходить крізь скло, не руйнуючи й не відмінюючи його, виступає в християнській символіці, як символ Непорочного Зачаття. (А. Веселовський в ЖМНПр. 1899, V, ст. 52).

ПРОНЧЕНКО МИХАЙЛО (1902—1942) — поет, що видав першу збірку поезій «Здобуваю надра» в 1927 р. В 1933 р. арештований за український націоналізм, опиняється в жахливому концентраку Далекого Сходу — Тахтамигда, де й пробув понад 5 років. Відбувши ув'язнення, повертається до Кривого Рогу і, боячись нового ув'язнення, а то й знищення, переховується в знайомих, а потім, із зближенням німецьких військ, в очеретах річки Інгулець. У перший же день приходу німців, іде до приміщення кол. комуністичної газети «Червоний гірник», де й починає видавати часопис «Дзвін», новий форматом і змістом, з явно - окресленим націоналістичним насвітленням. Друкуються тут і його поезії, писані потайку в концентраку, що потім виходять окремою збіркою під назвою «Кобза» (1941). Арештований німцями в січні 1942 р., був розстріляний в квітні того ж року. З ним був розстріляний і Ів. Потапенко, співредактор «Дзвона». Ось один із його віршів, що добре характеризує його особу і його переживання та думки:

СКРІЗЬ МИ БУЛИ. . .

І де нас не було — і в Котласі. і в Тигді,
І за Байкалом теж, і в хугах Колими, —
Скрізь наші сльози, наче роси, стигли,
І в вічній мерзлоті складали душі ми.
І в Магадані, в Соловках далеких,
Де сніг, як бите скло, холодний і сумний
Де в серці туга, мов задуха спеки,
І блиск полярний, хмурий і німий.
На всіх шляхах, на всіх дорогах дальних
Кістки розсіяні без сповіді й хреста,
І тільки вітер синій і печальний
Тужить, мов мати з криком на устах.
Лежать вони, де звірі і руїни,
А навкруги ліси шумують, як моря,
І тільки пісня — пісня України

На кості часто ляже, як зоря.
То пісня тих, що ще лопату можуть
Тримать в руках і тачку гнати в хід,
І дивляться ті очі в далину, де рожі
Виводить, мов різбяр, далекий небозвід.
І дивляться і бачуть — рідну Україну,
І золото степів, і діток дорогих, —
І Дніпр тече, і пісня солов'їна
Цвітінням обсипає поле й береги.
І серце рветься, і холонуть руки,
І мить — і вже не встане, не чекай!
А десь далеко — точать матір муки,
Дружина, діти і трагічний край.
І в серці туга, мов задуха спеки,
І блиск полярний, хмурий і німий,
Скрізь ми були — і в Соловках далеких,
Де сніг, як бите скло, холодний і німий.

ПРОПАҐАНДА — активне поширювання якоїсь ідеї. В 1622 р. папа Григорій V утворив конґреґацію кардиналів ПРОПАҐАНДА ФІДЕ, себто конґреґацію для поширення в світі католицької віри. До початків XX ст. від цієї Ватиканської установи залежала й українська уніятська Церква в Австрії.

В політиці пропаґанда має те саме значення, що РЕКЛЯМА (див.) в світі купецькому. Вона має підготовлювати людей до політичної акції, викликаючи серед певного гурту людей симпатії до тої чи іншої партійної програми, в наслідок чого та партія в тих чи інших виборах збирає потрібну їй кількість голосів, щоб провести своїх кандидатів в законодатні установи країни. Лише шляхом пропаґанди твориться громадська думка, лише шляхом пропаґанди підтримується в країні той чи інший політичний настрій. Розумні люди прислухаються до пропаґанди, як і до купецької реклями, з великими застереженнями, знаючи, що пропаґанда, переслідуючи політичні цілі, іноді, з тактичних мотивів, їх маскує, пропаґуючи навіть протилежне тому, що мається на увазі осягнути. Напр., коли Москва провадить пропаґанду за мир і за роззброєння світу, а сама увесь час зброїться і готується до війни, щоб опанувати світ, тільки наївні люди піддаються цій пропаґанді і робляться несвідомими аґентами московської політики. Тоталітарні режими нашого століття зробили з пропаґанди головну (після терору) зброю свого панування в відповідних країнах, заповнюючи нею всі органи преси і не допускаючи до голосу суперечних їм поглядів. Опанувавши пресу, вони виявили, що навіть найбільші брехні, найбільші фальші знаходять людей, що їм вірять і відповідно поводяться, якщо тільки пропаґанда провадиться вперто, послідовно, на довшу мету, як то вміє робити комуністична Москва. В часі першої світової війни пропаґанда мала не менше значення від збройної боротьби. Завдяки мистецьки веденій пропаґанді було змобілізовано проти Німеччини й Австро-Угорщини громадську думку всього світу, і це дало далекосяглі практичні наслідки — виступ США при боці держав Антанти.

Чехи завдячують свою державність головно тій вмілій пропаґанді, що її провадили Масарик і Бенеш під час світової війни. Сам Масарик так писав про засоби політичної пропаґанди, яких тоді вживано: «З психології пропаґанди важлива одна наука: не треба думати, що людей позискується для політичної програми лише й головно тільки її енерґійним захопленим проголошуванням та означуванням її поодиноких точок — треба людей зацікавити справою будьчим, і то навіть не прямо. Говоріть про мистецтво, літературу, про щось таке, що іншого цікавить, і тим його позискаєте; політичною ж (безпосередньою) агітацією ви тільки зразите людей, що думають, або в усякому разі собі не з'єднаєте. Деколи вистачає одне тільки речення, кинене в відповідну хвилину; взагалі слід вистерігатися, особливо в приватних розмовах, розтяглости. Розуміється передумовою такої пропаґанди є освіта, широкий та політичний світогляд, тактовність та знання людей. Падеревскі та Сенкевич вели від вибуху війни дуже успішну пропаґанду для Польщі — артист і письменник з'єднували найширші кола; Сенкевич своїм «Кво вадіс?» став дуже відомим і цим з'єднував собі вже позисканих людей. Подібне значення мав Местровіч (різьбар) у юґослов'ян. . . І ще на одно звертаю увагу: пропаґанда мусить бути чесна. Перебільшування, а ще більше брехливість, не приносить користи. Були й поміж нашими одиниці, що для них вся політика була мистецтвом обдурювання, і тому вони пробували поширювати «патріотичні неправди», — ми тому перешкодили: вістки ж провірюють, а наші вороги ужили б цього проти нас. . Помилкова й думка, що пропаґатор має все своє хвалити: так роблять дрантивенькі купецькі аґенти. Політика розумна й чесна — пропаґанда розумна й чесна. .» («Світова революція» ст. 81).

ПРОПАСНИЦЯ, ЛИХОМАНКА, ТРЯСЦЯ, ТРЯСОВИЦЯ — інфекційна хвороба, що її переносять комарі - анофелі з людей хворих на здорових. Заразень пропасниці — паразит крови, який нищить червонокрівці. У нас в народі начислювали пропасниць до 77 і називали їх — ДОНЬКИ ІРОДОВІ. В основі цієї чисельности пропасниць лежить численність симптомів цієї хвороби. Іноді представляли пропасницю в образі гарної дівчини, що може перемінятися в повітря: хто ковтне того повітря, зараз же захворіє. (Чубин. І, 221). В Галичині казали, ніби пропасниця з царівни, що відрубала голову вірному слузі її батька.

Відрублена голова зараз же її прокляла: «Будеш трястися довіку-» (В. Гнатюк, ««Знадоби. . . II, в. I, ст. 40). У цій легенді відчувається вплив оповідань про Іродіяду, дуже поширених в Середньовіччі в Німеччині.

Лікували від пропасниці дуже ріжно. Але головна засада того лікування полягає в цьому: «Як кого б'є пропасниця, то можна її позбутися, якщо робити та їсти все противне тому, що вона хоче. Як хочеться квасного, треба їсти солодке і т. п. А особливо треба заживати всякі обридливі речі, пити нафту, дьоготь, то вона нарешті покине чоловіка» (Етн. Зб. НТШ. V, 188).

Дуже поширений засіб проти пропасниці — —підкурювання. Підкурювали кажаном, линовищем та ремезовим гніздом. На Вінничині підкурювали засушеною водяною жабою (Чуб. I, 118), а подекуди засушеною гадиною (М. Сумцов в К. Ст. 1889, III, 865; XI, 305). Також залякували пропасницю люлькою, себто накривали хворого свиткою, і той під свиткою курив до одуріння.Якщо ж і це не помагало (а певно, що не помагало!), то давали випити тютюнового вина, себто, примушували випити чарку вина через закурений, віддавна нечищений чубук (М. Сумцов в К. Ст. 1998, XI, 306). На Херсонщині підкурювали товарячим гноєм, який брали вдосвіта на Покрови затичками на комин, або вовчими по слідами, що їх досвідчені баби вміли знаходити зимою (Ястребов «Летоп.» III, 109). (Див. З-поміж обридливих засобів згадаємо ще горілку з табакою, від якої хворий обов'язково блював, а на Херсонщині хліб із нужею, який давали хворому, нічого йому про те не кажучи: «пропасниця боїться нужі». (там же, ст. 109).

Вживали також ріжних симпатичних засобів. На Херсонщині доручали зрізати трохи нігтів з пальців рук і ніг, зрізати навхрест кілька волосків із голови, заліпити це все у віск від великодньої свічки (що її втикають в паску, як святять) і, зав'язавши червоною ниткою, причепити до клешні живого рака, якого потім пустити в воду: пропасниця уплиье разом із раком. Від пропасниці мало б допомагати все те, що візьмеш, коли почуєш перший грім. Також весною, коли хто почує першого птаха, що прилетить із вирію, бере трохи землі й ховає: розведена стрітенською водою та земля допомагає від пропасниці (там же). М. Сумцов писав, що за найпевніший засіб уважалося з'їсти землі зі свіжої могилки. Іноді і в сорочку хворого зав'язували на 9 днів могильної землі. — після 9 днів хворий мав віднести її назад (К. Ст. 1889, XI, 308). На Херсонщині теж ходили на кладовище і, взявши трохи землі, потім ішли, не оглядаючись, додому і, зав'язавши в ганчірку, вішали хворому на шию. (Ястребов, III, 110).

На Волині теж лікували пропасницю дуже по ріжному: пили моркву, свячений соняшник, клали в узуття свячену м'яту, обливали неждано хворого холодною водою, щоб він злякався, і щоб пропасниця, злякавшись разом із ним, втекла від нього. Був ще й такий засіб: проколювали в яйці дірку, спорожнювали його і вкидали всередину 77 зерен проса (за числом пропасниць). Рано, досхідсонця, ішли до води, кидали туди яйце і примовляли: «Добридень вам усім, вас 77, є вам і снідання всім». Потім, не озираючись, тікали. Вживали проти пропасниці також трави Нечуй-вітер та Зіневать (МУЕ НТШ. УІ, 103). Див. ОГЛЯДАТИСЯ.

ПРОПАЩИЙ ЧАС — так називав М. Драгоманів весь час перебування України під московською зверхністю, починаючи з 1654 р. «Що скористала Україна за200 років московської влади? — запитує він. Чи маємо шукати цю користь в жорстокості Петра I, в жадобі Меншікова, в злобі Павла I, або в злочинах Аракчеєва, чи в холодно обдуманій деспотії Миколи I? Для чого вона знищила ці краєві права, старі виборні уряди, що були колись в Україні, коли всі освічені люди думають, що без краєвих прав та виборних урядів обійтись не можна? Двісті років мучення, поки царі доконали старі українські порядки, пропали значить даремне . .» «. . .За роки, коли Україна була об'єднана з Московщиною, з її самодержцем - царем, законним кріпацтвом, і без освіти, російський деспотизм постепенно ліквідував волю України. . . Створено сітку царського і бюрократичного деспотизму, щоб не допустити вільнодумні політичні ідеї, які тоді розвивались в Европі, а які Україна все вітала. . .» Питовано в «Вільній Україні» 1959. ч. 24, ст. 14—15).

ПРОПІЙ — див. ПЕРЕЗВА.

ПРОПОВІДЬ — казання священика з амвону в церкві. Найстаршу українську проповідь відносять звичайно до XI ст., — нею мало б бути славнозвісне «Слово о законє і благодаті» митроп. ІЛАРІОНА (див.). Дуже відомим проповідником був свого часу Кирил, єпископ Турівський (коло 1130—1182), що дістав навіть прізвище «нового Золотоуста». Це був майстер штучної реторики, що повною мірою перейняв був науку візантійського красномовства, досить далекого від щоденного життя, присвяченого головно виясновуванню ріжних проблем християнської науки. Але все ж стрічаємо і серед тодішніх проповідників людей, що ближче підходять до громадського життя: ігумен печерський Серапіон

(†1275) досить гостро картав у своїх казаннях «скверні й немилостиві суди» та інші хиби громадського ладу. Але особливого розвитку й значення набрало проповідництво, чи, як тоді казали, КАЗНОДІЙСТВО, в XУI—XУII ст,. коли треба було боронити православну віру від наступу польського католицтва. С. Єфремов писав: «Казнодійство, живе з катедри церковної слово, мусіло через те саме заняти визначне місце в арсеналі оборонної зброї та й взагалі в культурній обиxідці тих часів, і ми справді й бачимо. що всякі ревнителі віри та народности — а тоді вони одна одну покривали — велику звертають увагу на цю парость словесної вмілости й мистецтва. Так, при кінці вже XУI ст. заведено при братствах офіціяльну посаду казнодіїв (проповідчиків), а обов'язком їхнім було виступати з казаннями по церквах своєї округи. З таких професійних казнодіїв найглибший слід по собі і в письменстві лишили Зизаній та Транквіліон - Ставровецький. . .» (Іст. укр. письменства» I. с. 160).

Натомість у московській Церкві проповідей не виголошувалося: духовенство було надто малоосвічене, і тому виголошування проповідей по церквах України вважало за. . єресь: «заводите ви, ханжи, єресь новую, людей в церкві учите, а ми людей прежь сего в церкві не учивали, учивали їх в тайне. . . Беса ви імеєте і все ханжи. . .»

В міру того, як українські єпископи опановували керівні місця в московській Церкві (при кінці царювання Петра І), це упередження щодо проповідей церковних зникало, але пізніше, в зв'язку з Валуєвським обіжником 1863 р., щодо української мови, якої, мовляв, «не було, нема й бути не може», в українських церквах було заборонено проповідувати по українськи. Тільки з відродженням Української Автокефальної Церкви, що навпаки церковній проповіді дуже велике значення надавала, відроджується в українських церквах українська проповідь, щоб потім знову зникнути на рідних землях разом із УАП-Церквою. Затрималася вона ще тільки на еміґрації, по землях українського розсіяння.

На західніх українських землях під Австрією, разом із загальним українським відродженням, відродилася була й українська проповідь по греко - католицьких (уніятських) церквах, але і тут, з московською окупацією після другої світової війни, разом із знищенням української католицької Церкви, мусіла зникнути й українська проповідь. І там запанувало московське православіє, що не визнає української мови.

ПРОСВІТА — громадська організація для ширення освіти серед народу. Першою була «Просвіта», заснована 8. XII. 1868 р. у Львові. Це була взагалі перша українська організація, яку самочинно створив сам український нарід, і що стала ніби матірною установою всіх пізніших українських організацій, що вилонилися з її лона. Бо, за первісним статутом «Просвіти», мала вона не тільки нести освіту в нарід, а й пізнавати той нарід, вивчати його життя, творчість і звичаї, мала збирати етнографічні матеріяли. Але вже в 1870 р., за новим статутом, вона переходить до виключно просвітньої праці, а наукову діяльність перебирає на себе Т-во ім. Шевченка, створене в 1873 р. з участю власне просвітянських діячів. Проте, і тоді, «Просвіта», поза позашкільною освітою, цікавиться і шкільною справою і видає перші українські підручники для середніх шкіл, аж поки, з утворенням в 1881 р. «Українського Педагогічного Т-ва» ця ділянка праці відійшла до цієї нової установи. Та крім чисто просвітньої праці, яка виявлялася у видаванні популярної літератури й популярних часописів, у засновуванні читалень, бібліотек, провадженні різних курсів й викладів, займалася «Просвіта» й господарською, економічною діяльністю, засновуючи при читальнях каси взаємодопомоги, крамниці, майстерні та провадячи школи — торговельну, садівничу й домашнього господарства. Отже, виконувала й ту роботу, яку згодом перейняли від неї спеціяльно економічні,, промислові та кооперативні установи — «Народна Торговля», Краєвий Союз Кредитовий, Краєвий Союз Ревізійний, «Дністер», ьСільський Господар» та інші. Словом, на кожному полі народного життя була «Просвіта» справжнім піонером. Тільки заснований у 1864 р. український театр існував під управою касинового Товариства «Руська Бесіда», але зате «Просвіта» опікувалася народними аматорськими виставами, всіляко їм підпомагаючи. В цій цілі видавала навіть спеціяльний журнал « Аматорський театр». Дуже велику увагу приділяла «Просвіта» також бібліотечній справі. влаштовуючи по всьому краю спеціяльні бібліотечні курси для виховування бібліотекарів при читальнях, провадячи пересувні бібліотеки тощо. Задля цього видавала вона й спеціяльний журнал «Бібліотечний Порадник». Визначну діяльність розвинула «Просвіта» взагалі на видавничому полі, видаючи, крім згаданих вище органів, загальнопросвітні часописи — в різних роках під різними назвами: «Письмо з Просвіти», «Читальня», «Народна Просвіта», «Життя і Знання», популярні членські книжечки та календарі і дуже цінну популярну «Господарську Бібліотеку» («Взірцевий Господар»). й загальнопросвітню під назвою «Учітеся, брати мої!» Крім того, видала вона бібліотеку творів українських клясиків під загальною назвою «Руська Письменність» (опісля — «Українське письменство») за редакцією

проф. Юліяна Романчука, тритомову «Історію української літератури» акад. Мих. Возняка, «Українські думки» акад. Ф. Колесси, «Панщина та її скасування» Ів. Франка і ін. важливі праці.

Загалом видала «Просвіта» в рр. 1868 - 1928, за які маємо підрахунок, 753 числа різних видань у кількості понад 4 мільйони примірників.

Перед 1914 роком «Просвіта» мала 77 філій, 2.944 читалень по селах, 504 читальняні доми, 197.035 членів читалень, 2.364 бібліотеки по читальнях з 218.860 книжками, кілька сотень аматорських гуртків, багато духових оркестр і хорів.

Перша світова війна перервала на деякий час цей велетенський розвиток «Просвіти», а через неї і народу, який кривавився в тій війні. Але на праці «Просвіти» виростала і розквітала велика національна ідея, що від 1914 року набрала конкретних живих форм. Була це ідея визволення свого народу, визволення шляхом боротьби за власну незалежність. З утвореням Легіону Українських Січових Стрільців 1914 р. ця велика ідея перетворилась у цілу низку осягальних ідеалів на шляху боротьби за повне визволення. Без праці «Просвіти» було б неможливе те, що сталось у листопаді 1918 р., як і те, що привело в Києві до 22 січня 1918 року.

Між першою і другою світовими війнами «Просвіта» відіграла ще почеснішу ролю в житті українського народу. Число читалень по селах не збільшилось, але натомість число читальняних домів зросло надзвичайно. У 1928 р. було їх тисяча, а 500 було в будові. Все це завдяки допомозі американських братів - односельчан, що щедро допомагали при будові. Філій «Просвіти» в тому часі було 85, читальняних бібліотек 1779, коло 1500 аматорських театральних гуртків, 100 самоосвітніх гуртків численні дитячі садки, 50 читальняних оркестр і 500 хорів. Від 1928 р. «Просвіта розвивалась і поширювала свій вплив на Волинь, Холмщину і Підляшшя, хоч у 1930-их роках з поважними перешкодами.

І в Наддніпрянській Україні, як тільки громи першої російської революції примусили царський уряд піти на уступки громадянству, зараз же, з 1905 р., починається рух за створенням «Просвіт».

Перша «Просвіта» постала тут у Катеринославі 8. жовтня 1905 року. Другою була «Просвіта» в Одесі, заснована 25. листопада. В роках 1906—1907 постає вже цілий ряд «Просвіт» по різних містах Наддніпрянщини: в Києві, Кам'янці на Поділлі, Житомирі, Чернігові, Миколаєві над Чорним морем, Мелітополі на Таврії, Новочеркаську, Катеринодарі, Грубешові на Холмщині й читальня в с. Кобилянах з почину о. Перфецького, у Седльці, навіть у Баку на Кавказі та Владивостоці на Далекому Сході. Безперечно, вони вкрили б густою сіткою всю Україну, як би не перешкоди, спочатку від місцевої адміністрації, а далі в результаті антиукраїнського курсу, що його повів Столипін. Зокрема ставляла царська адміністрація всякі перешкоди заснованню «Просвіт» чи їх філій по селах.

Все залежало від місцевої влади. Так, полтавський губернатор, великий ворог українського руху, не дозволив «Просвіт» у «своїй» губернії — ні в самій Полтаві, ні в Лубнях. Київській «Просвіті» не дозволено мати філії в губернії, їй невільно було навіть робити відчити поза Києвом. Влада не дозволила заснувати «Просвіти» ні в Черкасах на Київщині, ні в селі Колодистому. Робила адміністрація різні прикрощі й іншим «Просвітам», а згодом майже всі позакривала, вбачаючи в них, не без підстави, вогнища національної свідомости широких мас українського народу, а цього царат найбільше боявся.

Проте, не зважаючи на всі перепони з боку місцевої адміністрації, «Просвіти» виконали велику культурно - просвітню роботу. Широкі пляни такої праці намітила була київська «Просвіта», заснована 26. травня 1906 року, навколо якої згуртувалася визначні українські культурні діячі, на чолі з Борисом Грінченком, але неспроможна була провести їх у життя в цілості через адміністраційні перешкоди. Проте встигла багато зробити на видавничому полі, видавши за недовгий час існування чимало популярної літератури для широких верств народу. Видала вона 34 книжечки в 163.760 примірниках, в тому два гарно зредаговані календарі з дуже цікавим змістом.

Серед цих книжечок почесне місце займають передруки популярно - наукових брошур самого Грінченка й його дружини, що появилися були свого часу у виданнях львівської «Просвіти» під псевдонімами Василь Чайченко й Марія Загірня. Варто тут зазначити, що редакція старалася ознайомлювати земляків з життям українців поза Наддніпрянщиною, видаючи брашури про Галичину та про Буковину й життя в них українців (В. Доманицького) та про Канаду й про українців в Америці (В. Королева). Видавництво зорганізував і провадив, як редактор, Б. Грінченко, що вложив у нього багато праці. Редактор і співробітники працювали безплатно.

Київська «Просвіта» користувалась в Україні великим авторитетом — всі інші «Просвіти» визнавали її за керманича в культурно - освітній ділянці. До неї зверталися звідусіль за різними порадами, інформаціями та допомогою в культурно - освітніх справах також різні установи, а навіть окремі люди. Мала «Просвіта» дуже гарну бібліотеку, але влада

не дозволила їй відкрити прилюдну бібліотеку — читальню й книгарню. Бібліотека числила понад 10 тисяч томів. Переважало, очевидно, українознавство. З того півтори тисячі томів пожертвував відомий галицький діяч Кость Паньківський. Крім суто культурної роботи, провадила вона й громадську. Так, вела вона акцію в справі заснування катедр українознавства в київському університеті, зверталася до українських депутатів Державної Думи з проханням поставити на порядок нарад у Думі справу українізації шкіл в Україні та справу українського народного університету в Киеві тощо. Вона ж запроектувала справу будови Народного Дому ім. Шевченка й пам'ятника поетові в Киеві, створила для цього окремий фонд та збирала до нього гроші, які передала міській раді. Вона вислала до Комітету будови пам'ятника Шевченкові свого представника й добилася, що Комітет оголосив усесвітній конкурс на будову цього пам'ятника. Не зважаючи на всякі перешкоди й незначні матеріяльні засоби, діяльність «Просвіти» з кожним роком зростала й поширювалася, здобуваючи для товариства щораз більшу пошану серд українського громадянства. Рівночасно росло й число членів: у 1906 році було 278, в 1907 — 423, 1908 — 545, в 1909 — 625. З-поміж дарів, що їх одержала «Просвіта», слід відзначити дар Лобача-Жученка, другого чоловіка Марка Вовчка, який подарував «Просвіті» маєток у місті Нальчик, де є могила його славної дружини.

Провідна роля «Просвіти» в українському житті дуже непокоїла київську адміністрацію й вона, скориставши з обіжника Столипіна щодо товариств «інородців», поспішила її закрити. Сталося це в 1910 . «Просвіта» в Чернігові з усіма її філіями було зліквідовано в 1911 р. Катеринославська «Просвіта» дожила до першої світової війни, коли теж була зліквідована, як і всі інші.

Львівська «Просвіта» - мати й усі її діти на всьому просторі нашої Батьківщини тепер не існують. Червоний москаль докінчив діло білого. Знищивши «Просвіти» на Наддніпрянщині й на Зеленому Клині, царські посіпаки почали нищити «Просвіту» і в Галичині, скоро тільки восени 1914 р. російські війська захопили наші західні землі, що були під Австрією. Заборонивши зараз з початком окупації всякий вияв українського національного життя, царська адміністрація, під проводом генерал - губернатора, графа Георгія Бобрінського, кинулася нищити просвітний рух, закривати читальні й нищити їхні бібліотеки. Розгром німцями російського війська продовжив життя «Просвіти» майже на чверть століття та ледве залічивши рани, завдані білими москалями, взагалі війною, «Просвіта» знов опинилася під обухом, коли поляки захопили Західню Україну.

Зайнявши 22. XI 1918 р. Львів, поляки вже на другий день почали виливати свою лють на українських установах, переводячи по них ревізії. І найгірше повелися вони тоді саме з «Просвітою», по-варварськи погромивши її переплетню та й пізніше нераз давали вони вияв своєї ворожости до неї як у Львові, так і на провінції, мстячися за її велику національно - освідомну діяльність. Так, 21 IX. 1922 р. підложили вони бомбу в будинку «Просвіти» на Ринку, яка, на щастя, не зробила більшої шкоди. Польська вулиця вчинила тоді справжній штурм на дім «Просвіти», намагаючись розбити браму і вдертись до середини. Ще з більшою силою повторилися польські напади в часі так званої пацифікації 1930 року. Тоді польське військо брутально нищило домівки читалень «Просвіти», руйнувало їхнє устаткування та бібліотеки, топчучи й деручи книжки та викидаючи їх на вулицю в болото. Великих знущань зазнали тоді й просвітянські діячі на місцях. Те саме повторилося перед II світовою війною. Та все ж таки польська влада не важилася заборонити діяльність «Просвіти» в Галичині, рахуючися з тим, що населення могло б боляче зареаґувати на заборону так довго існуючого й заслуженого товариства. Зате відразу не дозволила засновувати «Просвіти» на Холмщині, а засновані заборонила. Незабаром заборонила «Просвіти» й на Волині.

Коли ж восени 1939 року Західню Україну «визволили» з «панського польського ярма» большевики, то, не зважаючи на свої «визвольні» кличі, зараз почали нищити українську національну культуру, а передусім «Просвіту», як ворожі «мазепинські гнізда», що далися їм в знаки ще на Наддніпрянщині в пам'ятних роках визвольних змагань і боротьби за українську національну державність. Насамперед накинулися вони на львівську централю. Усадовившися в будинку «Просвіти», по-варварськи знищили все, що в ньому було. Добре впорядкований, дуже цінний архів «Просвіти» поскидали большевицькі варвари з полиць на підлогу й зробили з нього кашу. Всі сходи згори додолу були устелені цілими верствами рукописів та відірваних сторінок книжок, що їх виносили большевики з приміщень «Просвіти» й редакції «Діла» на знищення. Так само пішли на фабрику паперу й друки, що були на складі в пивницях «Просвіти». Серед дуже важливих документів архіву «Просвіту» пропала дуже цінна збірка воєнних спогадів з років визвольної боротьби. Цю збірку був заініціював проф. Мих. Галущинський. Не тільки старшини, але і вояки писали свої спомини. Це була велика і цінна збірка. З архіву «Просвіти» врятувались тільки прото-

коли, які передав був В. Дорошенкові тодішній секретар «Просвіти» Семен Маґаляс.

Нічого й казати, що на провінції було не краще. Большевики понищили передусім усі читальняні бібліотеки. Всі взагалі публічні бібліотеки наказала влада звезти до обласного центру, де їх мали перевірити большевицькі цензори. Усе, що противилося комуністичній ідеології й московському режимові, підлягало конфіскаті і в дальшій консеквенції знищенню. Видання ж «Просвіти» большевики нищили незалежно від їх змісту — так ненависне було для них саме ім'я «Просвіта». І саме та скажена нагінка на «Просвіту» наших національних ворогів — незалежно від їх масти — мадярів, москалів, німців, поляків, румунів і чехів, — заборона й нищення їх домівок, бібліотек. переслідування їхніх діячів свідчить про ту велику ролю, яку грала ця установа в житті українського народу. Всі ці вороги страшенно боялися впливу «Просвіти» на широкі українські маси в напрямі їх національно - державної свідомости й активности. Залишилися «Просвіти» тільки поза територією України — на еміґрації. Перша «Просвіта» в Бразілії виникла в Курітібі в 1898 р., а між роками 1900 і 1913 на терені провінцій Парана і Санта Катерина знаходимо вже 32 товариства з цією традиційною назвою. Але з приходом у 1933 р. диктатури і націоналізаційної політики всі «Просвіти» були ліквідовані. По скасуванні націоналістичного режиму, нові українські організації приймали вже інші назви. В Параґваї першу «Просвіту» створено в червні 1937 р. в Енкарнасіоні. В Уруґваю «Просвіта» виникла в Монтевідео в 1934 р. В Арґентіні перша Просвіта» виникла в Беріссо в м. лютім 1924 р., а в Буенос Айрес, столиці Арґентіни 1-го серпня 1924 р., на Док Суді в в листопаді 1926 р. В 1928 році ці «Просвіти» об'єднуються в одне Товариство, з тим що «Просвіта» в Бс. Айрес стає централею, а Берíссо і Док Суд філіями. Були «Просвіти» і в Юґославії по українських колоніях, і на Карпатській Україні — перша в Ужгороді в 1920 р. Мала вона в 1935 р. вже 8 філій, 235 читалень із бібліотеками, 146 театральних ґуртків, 21 оркестру, 98 хорів та 48 спортових ґуртків. Завдяки діяльності «Просвіти»почала тут ширитися українська національна свідомість та рідна освіта і культура. Але й тут московські большевики зліквідували ввесь просвітянський рух.

Відомості про «Просвіту» УМЕ почерпнула головно з праць В. Дорошенка «Просвіта у Львові (1868—1939), її заснування і праця» та «Вага Просвіти в житті України», а також із статті В. Мудрого «У 90-ліття Просвіти» («Свобода» 18. XII. 1958). Див. СОЛОНЕВИЧ.

ПРОСВІТЯНЩИНА — зневажливий вираз на означення вимушеної хуторянської обмежености дореволюційної Наддніпрянської України. Дореволюційна культурницька праця на Наддніпрянщині обмежувалася. за браком українських шкіл та більших українських видавництв, завжди переслідуваних поліцією, на діяльність саме просвітянського характеру з неминучим ПРОВІНЦІЯЛІЗМОМ (див.), вузькими рамками роботи, з неминучим примітивним етнографізмом. Звідти й ота зневажлива назва, що її пустив в обіг М. Хвильовий, на означення культурної й політичної відсталости «малоросійського» періоду українського національного відродження, що має бути залишений безповоротно ззаду. Б. Сивенко писав в «Нових Днях» (1951 с. XVII—XVIII, ст. 227):

Просвітянство і «закобзареність», як специфічні психоідеологічні комплекси були усвідомлені (з боку передових українців - революціонерів), як велике гальмо, як колода на шляху нормального росту українства, ще під час революції 1905 р., отже за якихось 20 років перед Хвильовим, як письменником і публіцистом. Уже тоді, 1905 р., українському нац. рухові прийшла пора ставити перед собою на всю широчінь кінцевий постулят власної державности. Бо вже тоді виявилось з очевидністю, що дальше засклеплення українства в рамах **лише** культурницького руху загрожує йому безперспективним скнінням на задвір'ї історії, як своєрідного ПРОВАНСАЛЬСТВА (див.) на «благодатном Юге России». Колишня позитивна роля «Просвіт» у пробудженні елементарної національної свідомости українського загалу — як у Галичині, так і на Наддніпрянщині — всім відома. Відома також під цим оглядом епохальна роля Шевченкового «Кобзаря» (навіть того обчикриженого, що десятиліттями єдино був приступний нашому загалові в межах царської Росії). Але рух є рухом, — як нема в ньому поступу наперед, то рух скочується назад. Те, що було життьове — бо доцільне — на початку руху новітнього Українського Відродження. . . те, наприкінці XIX в., а в XX віці й поготів — стало анахронізмом, випорожненим і безсилим когось переконати чи зворушити в такій мірі, щоб спонукати до активної дії. Це дуже добре засвідчив перебіг подій в Україні підчас революційних 1917 - 18 рр. Українські селяни та робітники, що становили вояцьку масу «українізованих» полків із гучними найменнями «ім. Б. Хмельницького», ім. Т. Шевченка». «ім. Ів. Мазепи», тощо, стали на позицію невтральности (це в ліпшому випадку!) в збройній боротьбі України проти Москви. Бо українство в їх очах **не асоціювалося** з вимогами самостійности України, з активною політичною боротьбою за неї, а лише з декляміціями про «вишневі садочки» та з «гопач-

но - шароварними» виступами з обов'язковою «ковбасою та чаркою» — ріжних аматорських гуртків і труп під орудою невмирущих «Гаркунів - Задунайських». Нема сумніву, що в згаданій, майже суцільній невтральності тодішних селян і робітників у вояцьких одностроях царської армії чималою мірою завинила таки наша інтеліґенція, яка в масі сама «просвітянствувала» (драмгуртки, хори. жалібні академії. карнавковий збір. . .) навіть тоді. коли вже настала крайня пора переключатися на революційно - політичну роботу **під своїм, українським прапором** (а не під прапором загально - імперським!), щоб готувати в масах своєї людности кадри борців за самостійну Україну »

ПРОСВІЧЕНІСТЬ — віра в всемогучість розуму в пізнанні і в практичному житті, поєднана з заперечуванням ваги традицій в суспільному житті і в моралі. Просвіченість — характерна риса інтеліґенції другої половини XVIII в. і першої половини XIX в., коли виникло й поширилося переконання що розум — ключ всіх таємниць життя. і що тому необхідно звільнитися від усяких «забобонів» трансендантальної релігії і будувати суспільну мораль та закони держав лише на розумі і досвіді. У просвіченості знаходяться коріння раціоналізму. позитивізму та нігілізму XIX. в. Див. РАЦІОНАЛІЗМ.

ПРОСІЛ — рід холодної страви з солоної риби.

ПРОСКОМИДІЯ — перша частина св Літургії. що відправляється тихо і служить підготовкою до властивої Служби Божої. На цій частині Літургії згадується народження Спасителя і принесення Ним Себе в жертву за гріхи людей

ПРОСКУРА. ПРОСФОРА — спеціяльний хлібець із пшеничної муки, що з неї священик викроює на ПРОСКОМИДІЇ (див) агнця й частиці до Служби Божої. Звичайно для звершення Літургії треба 5 проскурок. Складаються вони з двох частин — горішньої й нижньої — на знак двох істот Христа — Божої й людської. Кожна проскурка кругла з чотирикутною печаткою на горі. Ця печатка і частина під нею називається АГНЦЕМ. прообразом Божества і Чоловічества Христа Сина Божого. У проскурі знаходяться три складові частини — борошно. вода і сіль Св. Симеон Солунський пояснював. що «у квасному хлібі буває три речовини тому. що душа наша тричастинна. а також на честь Пресвятої Тройці. Борошно з квасом означає душу. вода — хрещення. а сіль знаменує розум та вчення Христа, який сказав учням: «Ви — сіль землі. «Проскура. спечена на вогні. означає, що Бог з'єднався з нами. Проскура, принесена до церкви, означає Діву Марію, що була приведена до храму. Священик, наслідуючи пророка Захарію, покладає проскуру до Святого Святих, або в посудозберігальницю. (о. Калинович «Літургіка», 1947, II. ст. 42). Від проскури, жінка. що їх пече, зветься ПРОСКУРНИЦЯ, а місце, де їх печуть — ПРОСКУРНЯ. В княжій Україні проскурниці відомі з XII ст. і входили в склад церковного причту. У Візантії цього спеціяльного уряду не знали. і з'явився він, мабуть, з огляду на труднощі, які виникали по селах. а то й по містах із печенням проскур: єп. Ніфонт дозволяв Кирикові служити Службу Божу з одною проскурою. якщо нема близько торгу й неможна дістати проскури. а в житії Теодосія оповідається, що в Курську, отже досить значному місті, часом не могла відбутися Служба Божа через брак проскур — «проскурного ради непечення». (М. Груш. «Іст. УР.» III, 291). Обов'язки проскурниць часто сповняли вдови по священиках. дяках і т. д. (там же, У, 274).

На Благовіщення пасічник. діставши проскурку, ішов до пасіки і натирав нею вулики. щоб бджоли гарно водилися: «Господи, Творче землі! як післав єси Архангела Гавриїла заблаговістити зачаття . . . пішли бджолам моїм зачати густі меди жовті воски. часті рої. . . » (Мих. Груш. «Іст. У. літ.» IУ, 345).

ПРОСО — трависта ростина із дрібними зернятками, яких уживають на крупи. У давніші часи, за князівської України, у нас просо, що походило, мабуть, із півд. Азії, було дуже поширене. — згадують про нього ріжні письменники. Зрештою, культура проса була відома вже в праіндоевропейську добу. Вистигле просо. з важким похиленим волоттям. в наших весільних піснях порівнювалося з косою — «дівочою красою» — готовою під меч: «Ой, на горі жито, а в долині просо, Жаль мені тебе, русявая косо! Ой просо, волоття Ой косо, косо, золоття, Не рік я тебе кохала, За один ранок стеряла» (Чуб. IУ, 253).

Просо вживалося. як охоронний засіб проти нечистої сили. На Київщині, жінка,що мала місячку і не повинна б була з нею йти на хрестини, але хотіла піти, брала за пазуху трохи проса — щоб не пошкодити дитині (МУЕ НТШ. УІІІ, 79). Також проти пропасниці вкладали в спорожнене яйце 77 зерен проса (Див. ПРОПАСНИЦЯ). Зеленин здогадувався. що дрібні зерна, як мак і просо, з'явилися в охоронних засобах замість землі (мак), або піску (просо), що їх при самоохороні кидалося ворогові в вічі, щоб його засліпити. (Изв. Акад. Наук. Отд. Общ Наук. 1931, УІ. 739). Проте, роля проса. як охоронного засобу, мабуть, пояснюється тим. що його в нас все звали червоним, а червоний колір — най-

кращий оберег: «хіба піду, сяду в червоному просі . . . » (Чуб. У, 10, 1019).

Тоді просо засівається, як глухий дуб розвивається (Франко «Припов.» II, 60). Сіяння проса, найдавнішого збіжжя, виступає, як символічний акт засівання людського роду, що відбився в відомій пісні «А ми просо сіяли», що в ній змагаються два хори — парубочий і дівочий, причому парубочий хор поволі перебирає всіх дівчат до себе. Венеру звали колись «Просяна богиня» (Вовк, Студії. . . » 255).

ПРОСПЕРІ ДЖОРДЖО — італійський журналіст, що 19 серпня 1942 р. видрукував у римському «Іль Ляворо Фашиста» статтю «Шевченко поет України», як рецензію на збірку шевченківської лірики, що вишла у вид - ві Ґарцанті, в колекції чужинецьких письменників «Степпе дель Орса», заходом Люїджі Сальвіні та Біно Санміятеллі. Переклад й замітки Млади Липовецької, італійське оброблення Чезаре Меано. Дуже прихильне обговорення цього видання попередив автор історичними увагами та коротким життєписом великого українського поета.

В кінці автор наводить витяги з творів Шевченка й закінчує таким уступом: «Крик болю України. підданої кривавому совєтському пануванню, лунає як трагічний заклик проти «московської отрути» на передодні сучасної визвольної війни». («Укр. Вісник 20 VIII 1942).

ПРОСТИТУТКА, ПОВІЯ — жінка. що продає своє тіло для задоволення статевого гону мужчин. Звідци ПРОСТИТУЦІЯ — професійне продавання свого тіла для задоволення статевого гону інших. велике суспільне лихо, для поборювання якого в ріжні часи вживано ріжних засобів.

Удавнину проституція часом мала сакральний характер, будучи зв'язана з релігійним культом богині Астарти в Фенікії. Мелітти у Вавилонії. Ізиди. Бакха, Пріяпа. Афродити в клясичному світі. Поруч із тим існував з давніх часів і окремий світський стан жінок, що присвячувалися проституції.

Москва була проголосила. що совєтський лад зліквідував проституцію. як соціяльне зло. Правда. професійна проституція карається там 5 роками ув'язнення. але якщо жінка лише «підзаробляє» і на пашпорті має штемпель, що вона працює. то такі «підзаробітки» завжди можна пояснити як «вільне кохання». Ця форма «підзаробітку», як посвідчував М. Павлюк в «Укр Вістях». поширилась до нечуваних розмірів не тільки в місті, а й на селі.

ПРОСТІР — інтуїтивне поняття, ніби всім самозрозуміле, але одночасно неприступне точному розумовому окресленню. Це ніби велика світляна півкуля, що в її осередку знаходимось ми, і що її межі формують наші обрії. У цій світляній півкулі, в певній порядковій далі від нас знаходяться ріжні речі, обрисовані в світляному довкіллі темнішими контурами. В міру того, як ми переміщаємося, межі світляної півкулі розширюються, і ми помічаємо багато інших речей, яких перше не бачили. На тлі тої світляної півкулі, того простору, відбувається все те, що ми бачимо, чуємо, думаємо. Інж. С. Володимирів писав у «Пробоєм» (1941, ст. 363—64): «Одною з найхарактерніших, найосновніших рис людського поступу є, без сумніву, змагання перемогти простір, опанувати його. Проблема простору — одна з основних проблем світогляду західньої людини. Змагання до поширення, до просторової експансії (імперіялізм націй, релігій, ідей, тощо), до опанування простору, поривання у далечінь, у безмежні простори, завоювання світу «блідолицими», нахил до мандрівок по морю, по землі, в повітрі (бігуни, гори, невідомі країни) на недосяжні частини земної кулі, любов до широких обріїв, безмежної далечі, до безмежних просторів, до все дальших і дальших глибин всесвіту, поривання в безмежність, в невідоме — все це «прасимвол фавстівської душі», душі західньої людини. Сама ідея Бога зв'язана для нас з ідеєю просторової безмежности, поруч із ідеєю вічности, всесили, всемогутности. Нова астрономія Відродження (Ренесансу, Є. О.) розірвала обмеженість простору. відкинула й далі продовжує відсувати «границі» простору в безмежність. Сучасний динамізм потребує простору для своєї діяльности. для вияву своєї енергії. Боротьба з простором і перемога над ним — символ західньої культури, нашої цивілізації. Перемогти час і простір — це зміст майже всіх наших змагань...»

Наш простір, з яким ми зжилися, простір тривимірний — довжина, ширина, висота — але в «боротьбі» з простором сучасна геометрія установила можливість інших просторів — чотиривимірного (Мінковський, Айнштайн), а навіть і п'ятивимірного (Вейль). що стали одним із важливих чинників теорії релятивности, і що їх можна досліджувати, розуміється, лише при допомозі математичної аналізи. без можливости для нас їх конкретно собі уявити.

В. Бер писав: «Клясична фізика — фізика великих тіл, макрофізика. Для неї поняття простору — основне поняття. Первні, атоми вона описує як частинки простору, як просторові елементарні частки. Вона розглядає їх щодо простору, з погляду їх просторового об'єму і, відповідно до цього характеризує їх тим способом, що від інших явищ відрізняє їх за їхнім розміром; атоми малі., вони станов-

лять собою остаточну межу в роздрібненні простору. Якщо клясична фізика — макрофізика, то модерна фізика — мікрофізика. Однак, суть ріжниці полягає зовсім не в тому, що перша описує просторово великі явища, а друга просторово малі, а в тому, що ця остання стикається зі сферою явищ, в описі яких поняття простору взагалі втрачає свій сенс (змисл, Є. О.).

Модерна фізика не надає значення моментові місця. Вона іґнорує його, намагаючись побудувати систему фізики поза категорією простору... Лише про ймовірність місця і шляху (електронів, Є. О,) каже сучасна не-клясична фізика. Згідно із славетною гайзенберґівською формулою «невизначеної відносности», присутність електрона в даному місці не може бути вирахована, а тільки прийнята за ймовірну. Це відмовлення говорити про місце електрона пов'язане з тим, що сучасна фізика взагалі виявляє тенденцію виключити категорію «простору» із свого змісту. . . Свій образ світу модерна фізика воліє будувати незалежно від поняття простору. . . Так в обсяг сучасного наукового пізнання входять спроби витворити безпросторовий образ світу — саме те, проти чого так войовничо й запекло змагалась клясична фізика, для якої образ світу був в історії своїй образом просторового світу. («Арка» 1947, I, ст. 3 - 44).

В українських народніх віруваннях панують просторові уявлення. Як зазначив В. Петров в ЕУ, ч. I, ст. 247, ці просторові уявлення особливо виступають в поглядах на смерть: «Смерть — це відхід, льокальне переміщення в просторі. Померлий — це той, що відійшов. Вмирати — відходити. Померлий відходить у воду, землю або вирій. З такого уявлення про смерть розвинувся похоронний обряд, який конструюється, як відхід у землю, відпливання водою і в воду, відлітання у вирій. Давні слов'яни знали всі ці типи похоронного обряду; шлях померлого міг бути шлях суходолом або рікою, і місцем померлих було або верхів'я ріки (болото, джерело, криниця), або надра землі. Померлого ховали в санях, або в човні («лодії»), закопували в ямі в землі, на дні ріки, або спалювали. За нар. етнографічними звичаями померлому кладуть до труни ціпок, або його везуть на кладовище на санях чи возі, будують для нього домовину, «хату без вікон і без дверей». Просторове уявлення смерти сполучається з перетворювальним (трансформативним), з увленням смерти, як перетворення, змінювання зовнішнього вигляду: померлий, відходячи, змінює місце свого перебування і разом із тим змінює свій вигляд: зменшується й стає малим; перебуває «під стріхою» хати, «під каменем», «в садочку на листочку», « в полі на колосочку». . . і т. д. (Див. ПОХОРОН, СМЕРТЬ).

В народніх піснях простір — символ волі, а значить і щастя, розкошу. Розкіш — це щастя з невідмінним відтинком волі, свободи (Потебня в РФВ. 1886, I, 637): Над горою високою голуби літали (тут— щастя, розкіш), Я ж (протиставлення) — розкоши не зазнала, а літа минають. . .

Або: Вилітали орли зза крутої гори, Вилітали, буркотали, розкошу шукали (там же. 636).

I. Свидницький писав у «Люборацьких»: «Душа потребує простору, жадає волі. . .»

ПРОСТОДУШНІСТЬ — див. НАЇВНІСТЬ. Гр. Шевчук характеризував простодушність, як «віру в здійснення бажань». І додавав: «От славнозвісна українська простодушність. Якщо ми хороші, чому б світ був супроти нас нехороший? Хіба, зрештою, визволення й усамостійнення України не було б актом справедливости? Тут виявлялося повне нерозуміння тієї складної розгри сил, якою є світова політика, і того безмежного егоїзму, що в ній панував, панує й пануватиме, які б красиві (гарні, Є. О.) слова при цьому не виголошувано, і часто навіть у прямій пропорції до числа таких слів у промовах і деклáраціях». (Нові Дні, 1952, V, ст. 14).

ПРОСТОЛІНІЙНІСТЬ — відважна щира відданість своїм переконанням. Про неї писав Ю. Липа в вірші «Простовіч»:

Просто дивитись в лице усьому, що довкола,
Все, що є рідне — то рідне, вороже —
ворожим зостане.
Йди без вагань і без схибу, і вдар там, де
треба,
А ще частіш — пожалій, відвернись і не думай.
Часто людина змаліє і варта поправи,
Шкода на неї часу, ти будь тим, чим
належить.
То й найважніше: ти будь і дивися простовіч.

Також Л. Мосендз:

Просто. Не йти вправоруч,
Ані вліворуч — ні
Хай лише вітер поруч,
Вічний сурмач борні. . .
— — — — — —
Чорно кругом, чи біло,
Не зупиняти рух.
Може зламатись тіло,
Але ніколи дух!

ПРОСТОТА — відсутність пози, маньєризму, що про них писав Сенека, як про одну з головних причин душевного неспокою: «Поза, брак простоти, ось що визначає життя багатьох, життя фальшиве й штучне. . .» («Про

спокій душі»). Дійсно великі люди не потребують пози, щоб бути великими. Нема книжки, написаної більш просто, ніж Євангеліє, в ній ніде не знайти ніякої пози, ніякого маньеризму. Всі твори дійсно великих письменників вражають своєю клясичною простотою, що, проте, осягається шляхом воликої праці над собою. Не дурно Ціцерон говорив: «Велике мистецтво в тому, щоб здаватися бути без мистецтва». Великий оперовий і концертовий співак М. Баттістіні говорив авторові УМЕ: «Велике мистецтво співу полягає в тому, щоб, напружуючи всі сили душі й тіла, робити враження, ніби співаєш без жадного зусилля».

ПРОТЕКТОРАТ — опіка сильнішої держави над слабшою. Родиться він із договору між двома незалежними суверенними державами, з котрих сильніша перебирає на себе оборону слабшої від зовнішніх, а то й внутрішніх небезпек, а зате дістає контролю закордонної політики слабшої держави. Часто протекторатом називають також колоніяльну залежність головно африканських територій від головніших европейських держав, — це тільки замаскований рід колоніяльного визиску в наслідок якого деякі з цих «протекторатів» перетворюються в справжню колонію, як свого часу Мадагаскар, Трансвааль, Гаїті, а іноді, навпаки такий «протекторат» кінчається повстанням проти чужої держави, що не вспіла ще надто закріпитися в «протеґованій» країні. Так, звільнилася Абесінія в 1896 р. від італійського протекторату.

ПРОТЕКЦІОНІЗМ — напрям економічної політики, скерований на всебічний розвиток національної промисловости з допомогою охоронного мита, встановлюваного в такому розмірі, щоб привожувані ззакордону товари не могли конкурувати з місцевими виробами Хоча протекційну систему пропаґували в новіших часах головно англієць Дж. Тт. Міль (1806—1873), американець Кері (1793 — 1879) та німець Фр. Ліст (1789—1846), початки протекціонізму можна вбачати вже в середніх віках, коли Ганзівський союз, що складався виключно з німців, мав підкреслено націоналістично - економічний характер. Південно - італійські міста - держави XIII-XУ вв. провадили теж національно - протекційну політику Окремою постановою Венеційського уряду, чужинцям недозволялося ані будувати, ані купувати кораблів в Венеційських портах. Торговельні стосунки з Венецією можна було провадити тільки на пароплавах, що належали венеційським громадянам, і що на них і капітан і матроси мусіли бути венеційцями. В новіших часах держава, шляхом протеґування розвиває насамперед національну промисловість, а потім і національну торгівлю: навіґаційний акт Кромвеля 1651 р., продовжуючи вищенаведені засади венеційського законодавства, дав національному англійському мореплавству та зовнішній англійській торгівлі перевагу в усьому світі, що дало нагоду англійцям висунути на початку XIX ост. ідею економічного лібералізму, себто свобідного міжнародного обміну. Здійснення її полишило б назавжди промислово - торговельну перевагу за Англією та віддало б менш розвинені та відсталі народи англійському визискові. Перший зрозумів це вищезгаданий Ліст, що в розпачі з проводу загрози економічному розвиткові своєї батьківщини, застрілився в 1846 р. Та ідеї Ліста не загинули, і Бісмарк здійснив їх в об'єднаній Митним Союзом Німеччині. Подібна проповідь протекціонізму, необхідного для охорони американської промисловости від англійської конкуренції, що її провадив Кері, увінчалася ще за його життя запровадженням протекційно - митної політики США, підтримуваної до останнього часу з огляду на неможливість втримати без неї політику високої оплати праці.

ПРОТЕСТАНТИЗМ — християнський антикатолицький рух, що виник в XУI ст. в наслідок проповіді Мартіна Лютера (1483—1546), який виступив в 1517 р. проти «відпустів» (індульґенцій) та взагалі всієї відпустової акції папи Льва X з нагоди будови собору св. Петра в Римі, а пізніше випустив трактати «До християнської шляхти німецького народу про поліпшення християнського стану», «Про вавилонську неволю Церкви» і про «Свободу християнина». У цих писаннях Лютер уже явно виступив проти Риму, називаючи папу «антихристом». Папа буллею 1520 р. осудив тези Лютера проти відпустів, наказав їх спалити, а самому Лютерові загрозив прокляттям, якщо він не відкличе їх до 60 днів. Та Лютера це не злякало, і він перед брамою Вітенберґу урочисто спалив папську буллю. Сойм у Вормсі 1521 р. що його скликав імператор Карло V, позбавив Лютера всяких прав, та саксонський курфірст Фрідріх дав йому захист у свойому замку в Вартбурґу, де Лютер переклав Біблію гарною народньою мовою, що не тільки відкрило Святе Письмо широким народнім масам, але й поклало основу для розвитку літературної німецької мови. Сам Лютер у своїй науці оперся на Святе Письмо, відкидаючи усю церковну традицію. На цій основі він відкинув деякі церковні таїнства, виступив проти безженности (целібату) священиків та проти манастирів, не визнавав влади єпископів, жадав знесення церковних маєтків. Кожному християнинові він надавав повну свободу укладати свою віру на основі Євангелії. Тому його прихильників називали також ЄВАНГЕЛИКАМИ. Назву ПРОТЕС-

ТАНТІВ вони одержали від протесту, що його піднесли проти рішення сойму в Шпаєрі 1529 р. з осудом їхнього руху. Пізніше цю назву поширено також, на прихильників вчення КАЛЬВІНА (див.) і ЦВІНҐЛІ (див.). Див. також ПУРИТАНИ.

В українському суспільстві, як засвідчує проф. М. Грушевський, той протестантський чи євангелицький, рух не мав глибоких відрухів: «Значення євангелицького руху для українського життя — значення все таки дуже поважне — полягає у тім, що він чимало причинився до розбурхання цього приспаного світу своєю активністю та енерґією, давши йому певні взірці, використані православними церковними й національними діячами, перенесені в українські обставини і до них приноровлені. На євангелицькім же ґрунті стати і на нім повести український релігійний чи культурний рух, ніхто з українських діячів, скільки знаємо досі, серіозно не постаравсь, ані з євангеликів ніхто не подбав про те, щоб в українстві пошукати ґрунту для своєї діяльности. ..» («З історії релігійної думки в Україні», 1925, ст. 54).

ПРОТИВНИК — людина, що йде до спільної мети іншими шляхами, себто людина, що, маючи з вами спільну мету, має іншу від вас думку. У нас всі національні партії мають спільну мету — осягнення державної самостійности України, але, маючи кожна свою відмінну від інших думку щодо засобів її осягнення, поборює інші партії, як своїх противників.

ПРОТИСТАВЛЕННЯ — метода викристалізування власної індивідуальности, усвідомлення своєї неповторної самовартости. Б. Галайчук писав у «Свободі» 7. XII. 1960 р.: «Свідомість власної індивідуальности, як групи, кристалізується у протиставленні зовнішньому, ворожому світові, шляхом порівняння з тим останнім. Щойно при такому порівнянні помічуємо специфічні риси, яких не мають «вони», але які маємо «ми», які складаються на індивідуальність нашої групи та обосновують її солідарність. Держава, — ствердив свого часу відомий швайцарський інтернаціоналіст - соціолог Шіндлер, — осягає внутрішню єдність завдяки відрізненню від посторонніх держав. Подібне можна сказати і про народи, які на наших очах кристалізуються в кордонах недавно еманципованих колоній. Індійці — це людська маса, поділена бар'єрами мовними, кастовими та іншими. Вона відкрила спільноту — географічну, культурну, історичну —щойно тоді, коли зустріла білого завойовника, який не належав до тієї спільноти і який підкреслював свою чужість, часто з ароґантською расовою гордістю. Нині можна бачити подібний, хоч куди примітивніший процес в Африці: протиставлення білому колонізаторові, протиставлення білої шкури чорній — це єдине, що сяк-так лучить населення, яке не вийшло з племінної організації та не знає ніякої вищої спільноти понад плем'я.

Подібне можна бачити і на Заході. Старовинні греки були солідарними лише в обличчі «варварів», єдність середньовічної Европи випливала з протиставлення «невірним». Австрійський інтернаціоналіст Блюдорн вважає, що сьогодні твориться своєрідний «західньо - европейський націоналізм», як реакція проти загрози зі Сходу. Нова хвиля «невірних» загрозила Европі, пробуджуючи свідомість західньої культурної спільноти — приспану раціоналістичним і технократичним універсалізмом, приспану космополітичним пилом. Західня Европа свідома не лише ЗА ЩО вона має боротися, але і ПРОТИ КОГО — відтіля її динаміка, солідарність, скорість та рішучість реакцій.

Саме того бракує американському континентові, і це у великому ступні пояснює, чому панамериканізм такий схематичний, холодний, бездушний».

ПРОТІР, ПРОТОРГ — голка без ушка. У нас уважали, що голка без вушка, нездатна повнити свою функцію, позбавляє й чоловіка, чи парубка, чоловічої енергії (Вовк «Студії. . .» ст. 202). Тому її дуже боялися і пильно шукали в одягу молодого та молодої коли вони приходили до комори. «Коли парубок береться до дівки, а вона не хоче з ним мати нічого, то, як розумна дівка, візьме і так, щоб він не бачив, устромить йому протір у сорочку . .» (Етн. Зб. НТШ. V, 188).

ПРОТОАРХИМАНДРИТ — старший чернечого чину східніх Церков, що відповідає генералові римо-католицьких чернечих чинів.

ПРОТОДИЯКОН — перший між дияконами, диякон катедральної церкви, а також головний диякон при єпископі.

ПРОТОЄРЕЙ — почесний титул заслуженого священика.

ПРОТОКОЛ — урядовий опис події, також точний опис наради, засідання; запис зізнань у слідстві. В полкових канцеляріях гетьманської України існувала посада ПРОТОКОЛІСТІВ: так звалися молодші канцеляристи, що провадили короткі записи або навіть тільки заголовки справ, що входили до канцелярії Для цього не треба, було ані спеціяльного знання, ані навіть вміння добре писати (Слабченко «Мал. полк. . . » ст. 158).

ПРОТОНОТАР — перший секретар патріяршого суду, а згодом перший після патріярха церковний достойник у Царгороді. В римській Церкві протонотар — один із начальників папського архіву й почесний титул, що його папа надає духовникам.

ПРОТОПІП — в гетьманській Україні старший священик, протоєрей, що стояв на чолі ПРОТОПОПІЇ, на які ділилися полки в церковному відношенні. Протопопії іноді збігалися з сотнями. Протопопів вибирали священики протопопії, в якій, крім протопопа, була ще й управа, що складалася з трьох членів, одного писаря, що мав при собі копістів, як і в полках, і писців. Управа і писар були з духовних, але іноді писар бував і з світських. Протопопи слідкували головно за провадженням метрик, які, коли їх представлялося архиєреєві, засвідчували своїми підписами, подавали свої думки про кандидатів на священиків, були присутні при виборах священиків. Крім того їм належало «бродяг - черців, що швендяли по ярмарках, базарах, містах, селах» кувати в кайдани і відсилати до духовних властей. Вони ж повинні були ловити черців, що перебігали з одного манастиря в інший. Протопопи провадили також ревізію церков, при чому часто визискували сільське духовенство (Слабченко «Мал. Полк» ст. 152 — 53). В пізніші часи протопіп був лише другою назвою ПРОТОЄРЕЯ.

ПРОТОПРЕСВІТЕР — перший між пресвітерами. В давніші часи заступав єпископа. До IV ст. в єпископії був один протопресвітер, чи архипресвітер. Коли єпископська єпархія була поділена на округи, на чолі кожної з них стояв протопресвітер. В новіші часи протопресвітерів заступали ПРОТОПОПИ, або ПРОТОЄРЕЇ, але назва протопресвітерів затрималася для церковних достойників, які виконують незвичайні доручення, чи функції, або займають місця, де повинні бути єпископи, як напр., протопресвітер військового, чи морського, чи придворного духовенства і т. п. (о. П. Калинович «Літургіка», ст. 28).

ПРОТОФІС — союз представників промисловости, торгівлі, фінансів та сільського господарства, створений в травні 1918 р. в Києві. Складаючись із москалів, жидів та помосковлених малоросів, він ставився дуже вороже до ідеї української державности і мав великий вплив на політику гетьмана П. Скоропадського.

ПРОФАН — у римлян непосвячений богам, у нас тепер — неознайомлений з чимсь, неук. Звідти ПРОФАНАЦІЯ — неналежний, чи невмілий вжиток святої речі і тим знеславлення її.

ПРОФЕСІЙНА СПІЛКА — об'єднання осіб, що працюють у певній ПРОФЕСІЇ, для всебічного захисту матеріяльних інтересів, зв'язаних із практикуванням тої професії. Див. ПРОФІНТЕРН.

ПРОФЕСІЯ — фахова звичайна праця людини, якою вона заробляє собі на життя і яка вимагає попередньої підготови, як от професія адвоката, лікаря, письменника, журналіста, тощо. Звідти ПРОФЕСІОНАЛ — людина, що має якусь професію, якийсь фах, і з нього живе. Щоб професія давала людині задоволення, вона повинна виникати з внутрішнього ПОКЛИКАННЯ (див.). Шопенгауер писав: «Людина геркулесової сили, що примушена зовнішніми обставинами до сидячого життя, до якоїсь праці, що вимагає багато терпеливости, або — ще гірше! — до студій та інтелектуальних вправ, які вимагають інших сил, в ній нерозвинених, і що залишають без ужитку ті сили, що саме в ній характерні, — така людина буде почувати себе нещасною все своє життя; і ще більш нещасливою почуватиме себе людина, що в ній переважають інтелектуальні сили, і що тим не менше примушена залишати їх без розвитку й ужитку, щоб віддавати себе провадженню якихось вульґарних справ, що не відповідають її вдачі, або важкій фізичній роботі, що не відповідає її фізичним силам. («Афоризми про мудрість життя», іт. вид. 1923, ст. 29.

ПРОФЕСОР — викладач якоїсь науки в вищій школі — університеті, інституті університетського типу, тощо. В Галичині до совєтської окупації професором звали кожного вчителя середніх шкіл.

ПРОФІЛЯКТИКА — вживання всіх можливих заходів і засобів, щоб не допустити до виникнення й поширення хвороб взагалі, а пошесних зокрема.

ПРОФІНТЕРН — Професійний Інтернаціонал міжнародній комуністичний союз професійних спілок, оснований в 1921 р. з осідком у Москві.

ПРОФОС — у середньовіччі військовий старшина, що пильнував ладу в полку й карав провинників; пізніше в деяких західніх европейських країнах, як Німеччина, підстаршина, що наглядав за військовою тюрмою; в давній російській армії з часів Петра І до 1868 р. вояк, що чистив усяку нечисть по казармах і таборах та був за полкового поліціянта і ката, тому їх ненавиділи, — звідти й

презирлива наша лайка — ПРОХВОСТ, в значенні підлої, нечесної людини. В «Юродивому» Шевченка знаходимо це слово ще в початковому його значенні: «А вас, моїх святих киян і ваших чепурних киянок оддав своїм профосам п'яним у наймички сатрап капрал..»

ПРОХВОСТИЦЯ — прочуханка, побиття: «Пішла баба до Лохвиці, і там дано прохвостиці» (Сл. Грінченка). Це слово, очевидячки походить від давнього ПРОФОСА — ПРОХВОСТА, себто військового ката.

ПРОХОДИТИ, ПРОЛАЗИТИ ЧЕРЕЗ... — магічний акт очищення. Звичай проходити через якусь щілину, чи відтулину, — писав Є. Кагаров в «Перв. Громадянстві» (1928, І, ст. 33)), — має на меті передати небажану властивість — гріховність, опоганення, хворобу, наврочення, тощо, — себто негативну О-РЕНДУ (див.), магічну силу, від людини, чи худобини, до якогось іншого предмету. З ріжних формах цей обряд виконується в багатьох народів. У старому Римі військо на чолі з проводирем, повернушись із походу, урочисто входило до столиці разом із здобиччю через тріюмфальні ворота (Можна сумніватися, чи цей приклад відповідний, але залишаємо його на відповідальність Є. Кагарова Є. О.). Під час пошести на худобу, щоб не дати епідемії перекинутися з одного села до другого, в цім другім робили земляні ворота: кістяк до таких воріт робили з палів у вигляді лука та обкладали їх дерниною. Зверху привішували ікону Георгія Побідоносця або Іллі Пророка. Як запевняли селяни на Вологодщині, через такі ворота зараза ніяк не пройде. У Франції, щоб звільнитися від якої хвороби, пролазили через отвори в дольменах (Кузеля в ЗНТШ т. 61. Наук. Хрон. ст. 2).

ПРОЦИШИН ЖИГМОНТ (1910-1945) — талановитий журналіст і письменник зі с. Кавсько в Галичині, що закінчив вищі студії в Лювені (Бельгія). Дописував до львівського «Діла». Видав збірку новель «Молоде Покоління» в 1933 р., що її було нагороджено на конкурсі Т-ва Письменників і Журналістів у Львові, але польська влада сконфіскувала майже ввесь наклад. Був професором славістики в Ґентському університеті, і друкував статті на політичні теми в бельгійській пресі. Писав також під псевдом Павло Марійчин.

ПРОШИВКА — стоячий комір в жіночій сорочці, а також у кептарі (на Буковині, на Гуцульщині).

ПРОЩА — похоронна проповідь. Зразки її в Под. Єпарх. Ведом. за 1894 р.

ПРОЩА — на Гуцульщині обряд прощання й благословення у молодого перед церковним вінчанням (див. ПОКРИВАННЯ), і перед тим, як молодий іде селом просити на весілля (МУЕ НТШ, V, 20—21). Називали прощею також промову до молодих перед вінчанням. Прощу проголошував хтось із поважніших гостей до кожного з молодих окремо. Коли молодий вже брав до себе молоду, прощу виголошували ще раз, але вже до обох молодих разом. (Зап. ЮЗОтд. II, ст. 482-84).

ПРОЩА — богомільна подорож до святих місць. Так зветься, бо тоді просили прощення в Бога за гріхи.

ПРОЩАННЯ — давній звичай, що відбувався перед якоюсь розлукою — перед відходом молодих до шлюбного життя, перед похороном.

Перед всякою подорожжю існував звичай обов'язкового прощання (первісно — прощання гріхів один одному). К. Грушевська в гарній студії Думи про Олексія Поповича відзначила свого часу, що головний його проступок, який спричинив бурю на морі, був власне той, що він виїхав із дому «не опростившись» (Перв. Гром. 1927, ст. 22).

Ось як у нас прощалися до революції перед виїздом на Амур: «Цілують старих у руки, падають у ноги, а що сліз і плачу, то не знають, наскільки вистарчить; буває, як ховають покійника, то приговорюють так. Підходять до кожного: «Простіть мене!» — «Бог простить» (Запис із Таращанщини). На Звенигородщині перед виїздом на заробітки «обов'язково говіли», а виходячи з хати, прощалися: «Простіть мене!» — «Бог простить». На Полтавщині теж прощалися зо всіма тією самою формулою. Так само й на Волині: «Перед виїздом прощаються з знайомими; коли їде в москалі, то ходить до сусідів на прощання. І в рекрутських піснях співається: «Прощавайте, сусідоньки, може з ким сварився, та хоч сварився — не сварився, аби попростився!» ((там же, ст. 22—23).

Весільний Дівіч - Вечір — це теж ніщо інше, як прощання молодої зі своїми дружками, із дівочим життям. Після весілля відбувалася часто ВІДКЛІНЩИНА, себто прощальний обід (Чуб. IV, 580). Сама ця назва зв'язана з ВІДКЛІННИМ, себто з прощальним дарунком: «Ой дав же я їй відклінного — коня вороного, а вона мені хустиночку» (Сл. Грінченка).

Коли хто вмирав, теж намагався зо всіма попрощатися. На Горличчині, коли вмирав старий, казав прикликати до нього всіх своїх ворогів і поодиноко прощався з ними: «Подаруйте мені, що-м вас оклеветав; по раз перший, прощайте, по раз другий, прощайте і по раз третій, прощайте!» А той, до кого звертався, відповідав теж тричі: «Прощаю вам, най

вам Господь Бог прощає. . » Коли вмирав хтось несподівано, то приходили ті, що гнівалися на нього і говорили ті самі слова вже до вмерлого, і самі відповідали за нього. (Етн Зб. НТШ. XXXII, 203).

На Гуцульщині, перед виносом тіла, найближчі рідні спирали голови на труну, а священик кликав голосно: «Прощайте по раз перший! Прощайте по раз другий! Прощайте по раз третій!» А присутні відповідали за кожним покликом: ««Най Бог прощає, як ми прощаємо. » (МУЕ НТШ. V, 249). Як бачимо, прощання в нашого народу було тісно зв'язане з ПРОЩЕННЯМ.

ПРОЩЕННЯ — відпускання провинникові його вини. В нашій народній обрядовості акт прощення відбувався часто і без зв'язку з ПРОЩАННЯМ (див.). Під час обряду ЗЛИВОК (див.) породіля на Гуцульщині наливала бабі тричі води на руки, і, як тільки баба вмивала їх, господиня витирала їх рантухом і подавала бабі засвічену свічку, закручену в пелюшки, поміж які вкладала ладану; потім обидві жінки подавали одна одній руки понад дитиною та казали одна одній: «Прощайте!» — «Най Бог прощає, а я вам прощаю». Так робили тричі, щоб не було гріха ні бабі, ні поліжниці, коли б дитина вмерла. . . Світло давала господиня бабі за спасибіг за те, що баба її, слабу, доглядала (МУЕ НТШ. V, 4).

Провина, чи гріх, який треба було простити, полягав у тому, що поліжниця, породивши дитину, пролляла кров, а баба їй в тім допомагала.

Шикерик - Доників описував цю сцену прощення трохи інакше: «Поліжниця каже насипати в миску зерна, один колач, гуску соли і хліб. В те затикає свічку повитицю (служебницю). З усім тим кладе миску на червону запаску, крижму бабську. Червона запаска означає кров, яка пролилася в поліжниці при злогах, а яку поліжниця хоче бабі простити Зверху кладе поліжниця на миску банку грошей, за родини бабі плату. Баба бере правою рукою праву руку поліжниці й каже: «Прошу тебе, сестричко, прощай мені, може я дитину вдрала нігтем, подавила або вдарила, прощай і за себе, що я з тебе стільки крови пустила, намучила тебе, щоб я за це гріха не мала». Тоді поліжниця відповідає: «Прощаю тебе за себе і за дитину раз, і другий раз, і третій раз; най тебе Бог святий простить, любко!» І зливає за кожним разом води на руки бабі, три рази. Цілуються. Як випросить баба прощення в поліжниці і в дитини через поліжницю то поліжниця просить прощення в баби за себе і за дитину: «Прошу тебе, сестричко, за то, що ти каралася й намучилася коло мене й дитини будь ласкава нам це простити.» Баба відповідає: « Я вас прощаю раз, другий раз і третій раз; най Бог святий ласкав простити». Тоді баба зливає поліжниці воду на руки, і одна одній обтирає втираником руки. .» (МУЕ НТШ. ХУІІІ, ст. 112).

Акт прощення — акт християнської любови. «Приступив тоді Петро до Ісуса і каже: Господи, скільки раз грішитиме проти мене брат мій, і я прощатиму йому? до семи раз? Сказав же йому Ісус: не кажу тобі до семи раз, а до сімдесят раз семи. . .» (Матв. ХУІІІ, 21—22). І ще Христос сказав: «Прощайте, то й буде вам прощено». (Луки, УІ, 37). С. Єфремов писав про Т. Шевченка: «Не з ПІМСТОЮ, а з милосердям єднається ПРАВДА у Шевченка, не грізною карателькою з мечем у руці являється, а лагідною істотою з оливною гілкою всепрощення. В чистому незлобивому серці поетовому не жила довго пімста, — він умів ненавидіти, але вмів і любити і — головна річ — прощати. «Отак, люди, научайтесь ворогам прощати», — кінчає Ш—ко одну зі своїх сумних історій («Між скалами»). і вже певно, що ніхто не дав таких осяяних духовою красою картин всепрощення, які знайдемо в «Кобзарі». Поет сумує й журиться над неправдою людською, картає її, але сам найбільше бажає, щоб хоч приснились безталанному:

І люди добрі, і любов,
І все добро. і встане рано
Веселий і забуде знов
Свою недолю; і в неволі
Познає рай, познає волю
І всетворящую любов («Відьма»

Шевченкова «відьма»! «все забула», «всіх простила — забула і простила навіть тому панові що занапастив і її й дітей її: навіть йому знайшлося слово прощення. Хто знає, що для Шевченка значить материнська любов — — згадаймо апотеоз материнства в «Марії» — і як він ненавидить усяку зневагу материнства, той зрозуміє, яку жертву принесла своїм учинком «відьма». Але Шевченко в пориві всепрощення зносився ще вище. В «Неофітах» знаходимо чудову картину — пророкування Неронові про його останній час:

Приплинуть
І прилетять зо всього світу
Святії мученики - діти
Святої волі; круг одра,
Круг смертного твого предстануть
В кайданах і. . . тебе простять. . .

Кара всепрощення, — продовжує С. Єфремов, — це найвище, до чого може на даному пункті злинути думка людська, особливо взявши на увагу обставини життя Шевченкового. що не дуже-то сприяли тому, щоб хоч спокійно ставитись до ворогів. Та для всякого страдника безсилий ворог, скинутий з того місця, де він шкодить людям — вже не ворог; він може огиду й зневагу почувати до «людоїда», «деспота скаженого», але мститись над

ним не буде, як не мстились оті душі праведників над лютим своїм катом. У цій рисі виявилась така велич духа, до якої мало хто може піднестися» («Іст. укр. письм.» II, 28). Але всепрощення Шевченкове відносилося до провин і злочинів супроти окремих осіб і супроти нього самого, але ніколи не поширювалося на злочини супроти нації, супроти України: тут він був невблаганний, картаючи вогненним словом катів України та її зрадників.

Італійський філософ Б. Кроче завважував: «З моральної точки погляду прощати й осуджувати це не дві ріжні речі, а одна й та сама. Кожний осуд — одночасно прощення, бо він дає спонуку й допомогу до поправи; і кожне прощення, само по собі осуд. Ці два моменти нероздільні, як ствердження і заперечення. Супроти цієї едности грішать однаково, хоча й в протилежному напрямку, і і ті, що осуджують, і ті, що прощають: злопам'ятні й надто добрячі. Перші осуджують й гидують аж поза смертю, себто навіть тоді, коли вже нема місця ні на осуд, ні на прощення, але має бути лише спокійний погляд на минуле. . . Другі ніколи не осуджують, але не з доброcти серця (справжня доброта — це шукання добра), але з небажання встрявати в халепу, з егоїстичного бажання незакаламученого спокою. Осуд — прощення і прощення — осуд це властиво те, що зветься покутою, яка полягає власне в тому, що покутник намагається змінити своє світонаставлення і зміцнити свою мораль». («Етика і політика» Барі, 1943, ст. 33—34). Не може бути справжнього прощення, де нема справжнього жалю за поповненим проступком і бажання його направити. Див. НЕПРОТИВЛЕННЯ ЗЛУ, АМНЕСТІЯ, ПОКУТА, ПІМСТА.

ПРОЩЕНИКИ — категорія т. зв. церковних людей, зв'язаних з Церквою, в княжівській Україні: це люди, що видужали з якоїсь хвороби в наслідок чуда. (М. Груш. «Іст. УР.» III, ст. 288).

ПРУДЕРІЯ — переяскравлена сором'язливість, що в усьому бачить вияви змисловости, не може уявити собі чистої ідейної любови і вважає кожне подружжя ячейкою пекла на землі, а в природі, що ставить людині свої домагання, — ворога Бога, джерело морального зіпсуття людини. На тлі такого нелюдського, і в усякому разі нехристиянського наставлення, католицький епископ К. Янсеній посунувся так далеко, що забороняв людям, що живуть подружнім життям, приступати до св. Причастя, кажучи, що ті, які заживають приємностей тіла, недостойні потіх Св. Євхаристії. Таке наставлення крайнього АСКЕТИЗМУ (див.) було засуджене католицькою Церквою.

ПРУСАЦТВО — теорія і практика Пруської держави, що не визнавала права народів на самовизначення, а трималася т. зв РЕАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ, твердячи, що всяке право родиться з сили, а силу утотожнювала з насиллям. Згідно з цим відкидувано т. зв. природне право, і заступлено його правом історичним, яке, при допомозі дарвінізму, перетворювано в теорію механічної еволюції, що запевняє успіх найсильнішому, і тому війна вважається Божою установою, що вирішує всякі справи на користь сильнішого. З того, розуміється, виходило й проголошування німців уродженими панами («Герренфольк»), — теорія, що її потім підхопив Гітлер та його націонал - соціялізм. Царська Російська Імперія, особливо за Миколи I, також була заражена тим прусацтвом. «Попрусачення всієї Німеччини, — писав Т. Масарик, — було в першу чергу політичне; пруська теократія використала упадок німецького цісарства, пережиток католицької теократії і опанувала Німеччину й Австрію своєю міцною й одноцілою військовою й адміністративною організацією. Пізніше прусацтво контролювало всі культурні змагання і зробило з Німеччини царство зовнішнього порядку. Наслідки попрусачення виявляються не тільки в політиці, але й в німецькій філософії, науці, мистецтві, а також і в теології. Коли провідні мужі й стани народу починають покладатися на силу й насилля, тоді зникає симпатія, люди тратять зацікавлення пізнавати почування й думки ближніх, а тим більше людей чужих, бо для всяких зносин з ними доволі, мовляв, державного механізму, команди, кулака; люди перестають свобідно думати, виникає ученість без живих ідей. це — вияснення великих помилок німецької історії й німецької думки перед першою світовою війною і під час війни: Бісмарк і його насильницька поведінка з йому близькими людьми — тип цього влади-спраглого прусака. . .» («Світова революція» ст. 360).

ПРШЕВАЛЬСЬКИЙ — польський подорожник, що в 1879 р. відкрив в азійських степах Джунґарії дикі коні. Цю породу малих азійських коней названо іменем Пршевальського. В 1960 р. нараховувалося ще в степах Джунґарії коло 40 коней Пршевальського, та по ріжних зоологічних садах Европи знаходиться коло 60 тих коней. Український дикий кінь ТАРПАН вигинув безслідно в другій половині минулого століття.

ПРЯЖА — нитки, прядені, але не сучені. Українські міри пряжі: МІТОК має 4—10 МОХТАЛІВ, ці мають 20-100 ПАСЕМ, це рівняється 200—1000 ЧИСНИЦЬ, це рівняється 600—3.000 ниток.

ПРЯМ, ПРЯМОВИС — олов'яний або мосяжовий тягарець, повішений на нитці, щоб визначувати доземий напрямок. — вживається при будовах.

ПРЯСЛИЦЯ, ПРЕСЛИЦЯ, ДНИЩЕ — дощечка на одному кінці якої сядає пряха, вставляючи в другий гребінь, або кужіль.

ПРЯСЛИЧКА — глиняне, або лупакове, кільце до веретена або до рибальських сітей.

ПРЯСТИ — виробляти нитки із ПРЯДИВА з допомогою ПРЯДКИ. Щодо прядіння існували забобонні заборони. На Полтавщині дівчата на МАСНИЦЯХ не пряли, а тільки шили. В П'ЯТНИЦЮ взагалі не можна прясти. Цікаве пояснення цієї заборони: вдавнину бували часті наїзди татар та турків, — отже, як тільки де татарин, чи турок, через вікно бачив, що хтось у п'ятницю пряде, зараз же в тій хаті людей вимордовував, або забирав у неволю: у махоммедан і тепер п'ятниця — велике свято (МУЕ НТШ. ХУШ, 159). Це пояснення, хоч і дотепне, але не стійне (див. П'ЯТНИЦЯ). В Галичині казали, що з вівтірка на середу і з четверга на п'ятницю, і з п'ятниці на суботу не можна кужелю лишати, бо, мовляв, приходять Середа, П'ятниця, чи Субота і прядуть. В суботу ж увечорі ніяк не можна прясти. Так само і від Святого Вечора аж по Щедрий Вечір не можна прясти (Етн. Зб. НТШ. V, 87—88). Не можна прясти і в понеділок по ПУЩЕННІ (див.). На Гуцульщині казали також, що «коли стрілець, або рибар, вибирався на лови, то в хаті челядина (жінка, Є. О.) не сміє прясти, бо вона запрядує йому дорогу». (Вол. Шухевич, І, 239).

ПРЯШІВЩИНА — західнє продовження Карпатської України, що тягнеться вузькою смугою здовж полудневих узбіч Карпат. Це — вузький уривок української етнічної території, що по першій світовій війні був влучений в межі Чехо - Словацької Республіки. Назва її походить від міста ПРЯШЕВА над р. ТОРЧЕЮ, осадженого в XII ст. німецькими колоністами. Від 1816 р. тут був осідок греко - католицької епархії, виділеної з мукачівської. По комуністичному перевороті в Чехо-Словаччині в 1948 р. до Праги прислали з Москви митрополита Елевтерія, який висвятив в 1949 р. на пряшівського епископа Алексєя Дехтярьова, теж чистокровного москаля, який зараз же заходиввся будувати в Пряшеві катедру Александра Невського, святого московської Церкви. В березні 1950 р. тут утворено «Комітет повернення Пряшівшини на православіє», що діяв з благословення комуністичної «Української Національної Ради Пряшівщини». Скликано «собор», який видав деклярацію, що Пряшівщина, єпархія, зриває унію з Римом, довершену в Ужгороді в 1648—1649 рр., та повертається під юрисдикцію московського патріярха. Того ж самого дня, 28. ІУ. 1950 р. греко - католицького епископа Павла Гойдича було ув'язнено, а кілька днів пізніше ув'язнено і його помічника Василя Гопка.

1960 р. в 10 округах Пряшівщини нараховувалося 150.000 українців, при чому три округи були майже цілком українські, а решта — мішані словацько - українські. Нараховувалося тут в 1960 р. коло 320 українських шкіл, з котрих 12 — загально - освітні, та фахові середні школи. Існував крім того професійний український театр, різного роду самодіяльні гуртки, клюби, бібліотеки, тощо.

ПСАЛОМ — релігійний спів Старого Заповіта. Всіх їх нараховують 150, більшість написав цар Давид. Шевченко деякі свої ліричні поезії називав псалмами: «Насміються на псалом той, що виллю сльозами. . .»

ПСАЛТИР — збірник старозавітних псалмів. Для богослужбового вжитку всю псалтирю поділено на 20 частин, т. зв. КАТИЗМИ. Кожна катизма поділяється на 3 СЛАВИ. Після кожної катизми містяться ТРОПАРІ і молитви. Псалтир — книга учительна, тому до неї прикладені статті про віру в Єдиного Бога, про хресне знамення і свідоцтва про силу й значення псалмів. Псалтир почали вживати в Богослуженні з самого початку християнства, — про нього говорить Апостольське правило. Надруковано його вперше в 1491 р. Поділив псалтир на катизми, мабуть Лядікейський собор (360—65 рр.). Грецька Церква додала до псалтирі т. зв. поліелейні псалми і релігійні пісні, а московська статті про віру в єдиного Бога та хресне знамення, за патріярха Йоакіма. На слов'янську мову переклали псалтир перше свв. Кирило і Методій, потім у поч. ХУІ ст. Максим Грек. Перші східньо - слов'янські видання псалтирі: Скорини — 1517 р., Федорова в Москві 1565 р. і в Острозі 1580 р.

Псалтиря в нас була дуже поширена: за прикладом Візантії вона в нас аж до XIX ст. була шкільним підручником. Крім того, її читали над мерцем, і заможні люди звичайно наймали дяка, щоб він всю ніч читав псалтирю над покійником (Етн. Зб. НТШ. XI, 248). Цю тему обробив Микола Гоголь у «Вії». Цей звичай відбився і в наших прислів'ях: «Щоб за тобою псалтир прочитали!» — побажання смерти (Чуб. V, 379) і в народніх піснях: «Ой, женися, парубочку, най ті коні

грають! та най же ті восени псалтирю читають!» (Етн. Зб. НТШ. XI, 144).

Служила псалтиря й для ворожби. Для цього поширені були т. зв. ГАДАТЕЛЬНІ псалтирі, де під кожним псалмом була примітка, що і в яких обставинах той псалом радить. Списки гадательної псалтирі маємо вже від XI ст. Крім того, була в нас також від XI ст. — ще й ТОЛКОВА псалтиря, де текст супроводив відповідний виклад, звичайно проти жидівської віри. На українську мову переклали псалтир Ів. Пулюй (з жидівської мови), Я. Левицький (з грецької) та о. Ів. Хоменко. Окремі псалми у нас перевіршовували: П. Куліш, Максимович, Олександрів, Руданський, Леся Українка, Франко, Шевченко, Щоголів. . . особливо псалом 136-ий «На ріках вавилонських».

ПСАЛЬМА — покладений на музику віршований псалом, а пізніше і взагалі пісні релігійного змісту, зближені з КАНТАМИ (див.), з якими потім і злилися. У нас псальми з'явилися разом із ПАРТЕСНИМ (див.) співом.

ПСЕВДО, ПСЕВДОНІМ — прибране ім'я, що його вживають письменники, журналісти і актори, а також члени конспіративних революційних організацій. Щодо останніх, то досить пригадати, що Ленін — прибране ім'я Ульянова, Сталін — Джуґашвілі, Троцький — Бронштайна, Каменев — Розенфльда, Стеклов — Нахамкеса, Зіновьев — Радомського. . .

Походження псевдонімів — природна скромність письменника, що, не будучи певний свого успіху, бажає сховатися за прибраним іменем. У випадку ж успіху, тримається того псевдоніма далі, вживаючи його ніби як рекляму для дальших творів і роблячи з псевдоніма літературне ім'я. Започаткував цю псевдонімну практику, здається, Мольєр, що насправді звався Пекеленом. Підтримали її такі славні в усесвітній літературі імена, як Жорж Занд, насправді — Аврора Дюпен Дюдеван, Анатоль Франс — Тібо та інші.

Іноді в початкових письменників являється бажання вжити псевдонім, що звучить більш поетично чи милозвучно, ніж власне ім'я. Цей випадок особливо частий у акторів, а зокрема в актрис. І проти цього нічого не можна мати, особливо, коли цей псевдонім робиться вже ніби другим ім'ям людини, і всі зрештою, знають, хто під ним криється чи, власне, вже й не криється). Інакшу ролю відограють псевдоніми та їхній підрозділ КРИПТОНІМИ в журналістиці, де, як і в політиці, псевдоніми і криптоніми виявляють насамперед **бажання уникнути відповідальности** за написане, чи зроблене. І цього вже ніяк не можна ані виправдати, ані терпіти. «Америка» писала з цього приводу:

«Витворюється ситуація людини, на яку зза плота стріляють, ситуація нечесна, несправедлива й невідповідальна. А що так є, то будь ласка, погляньте на наші журнали чи часописи: «об» «ем» «нр» «кат», а в найкращому випадку Галичанин, Наддніпрянець, Воли-няк чи Подоляк. Хто вони? Колись найстрашнішим прокляттям було сказати комусь: безбатченко! Сьогодні усі наввипередки стараються не мати ні батька, ні матері! І тут знову нове зло: хто їм, цим усім «об», «ем» чи іншим наддніпрянцям чи наддністрянцям дав право, напр., рецензувати якийсь науковий твір, чи якусь повість, чи якесь суспільне явище — словом хто або що дало їм право бути суддею в цьому ділі? Невідомо! Безумовно, кожний може висловлювати свої думки й погляди, кожному вільно оцінювати чи недооцінювати це чи те явище, але й кожний мусить знати, **хто** це робить, **хто** має кваліфікації те робити. Бо в тому саме й сила й шана авторитету. А міжтим це все закрите таємничістю, усе псевдонім, усе криптонім, те, що дає можливість гуляти без ніякої відповідальности й без ніякого зобов'язання».

ПСИХОЛОГІЯ — наука про душу і про духові прояви — почування, враження, спостереження, думки, побажання й волю. Звідти ПСИХОЛОГІЗМ — намагання з'ясовувати ріжні сфери буття психологічно. В літературі психологізм — просякнення літературного твору психологічними моментами, студіювання розвитку почувань та тих вчинків, що логічно з тих почувань, думок, вражень випливають. Для письменників психологічного напрямку, як писав Ів. Франко, «головна річ — людська душа, її стан і рухи в таких чи інших обставинах, усі світла й тіні, які вона кидає на все своє оточення, залежно від того, чи вона весела чи сумна. . » «Вони, ,так би мовити, відразу засідають у душі своїх героїв, і нею, як магічною лямпою, освітлюють усе оточення. Відси брак довгих описів та трактатів у їх творах та непереможна хвиля ліризму, що розлита в них. Відси їх несвідомий нахил до ритмічности й музикальности, як елементарних об'явів зворушень душі. . .» «Не об'єктивне, протоколярне представлення мають на меті автори, а збудження в душі відповідних чуття чи настрою всіма способами, які дає мова і злучені з нею функції нашої фантазії» (Ів. Франко в ЛНВ. 1904, ст. 81—82). До таких авторів треба зачислити головно В. Стефаника, М. Черемшину, М. Коцюбинського, Л. Українку. . .

ПТАХИ, ПТИЦІ — хребетні тварини, вкриті пір'ям, з беззубими щелепами, вкритими рогом, це — ДЗЮБ; передні кінцівки перемінені в крила, якими вони (не всі) літають; у птахів, що плавають, пальці ніг злу-

чені оболонкою. Всі вони викльовуються з яєць, вкритих твердою вапняною шкаралупою. В давніх мітах зберігаються вірування, що птахи колись створили світ. Див. ГОЛУБ, ГОГОЛЬ. Багато українських весінніх хороводів носять назви птиць — Горобейко, Перепілочка, Голуб, Галка, Ворон, Коршун: вони походять, мабуть, ще з часів зооморфізму, коли птиці і звірі користувалися шаною і були об'єктами культу. Пережитки цієї доби збереглися і в символіці птиць, за якою одна птиця символізує велич і силу (ОРЕЛ), друга віщує перемогу, одна символ кохання, а друга віщує смерть. Весінні хороводи носять назви тільки тих птиць, що так або інакше знаменують щастя, чи удачу в родині (Горобейко, Голуб, Перепілка, Галка) або, навпаки її нещастя чи й знищення (Ворон, Коршун).

Птиці весною служать найкращим символом турботливої родини. Запозичення символіки з життя птиць дуже популярні в українській народній поезії і відзначаються ніжністю й поетичністю. Див. ЛАСТІВКА, СОЛОВЕЙКО, ЖАЙВОРОНОК, ЗОЗУЛЯ, БУСЕЛ Тому часто й кажуть ніжно до жінки (як от у Шевченка): «Зроби, моя пташко!»

Найчастіше пташка символізує душу, як от у П. Куліша у «Бабусі з того світу»: «Дивлюся, аж вона (смерть, Є. О.) вже в мене в головах. Як замахне косою, то душа тільки пурх та, як пташка, вилетіла й полетіла. . .» Ярощук із Волині оповідав більш докладно: «Коли дивиться син, а у батька з рота вилізла маленька чорна пташечка. Догадався син, що то батькова душа вийшла з тіла. Тільки що янгол простягнув руку, щоб узяти ту чорну (бо дуже грішну, Є. О.) пташечку, як тії чорти, що стояли в ногах, показали янголові якусь велику чорну книгу, тоді янгол відступив. . . , а чортяки схопили ту чорну пташечку — батькову душу, тай вилетіли з нею з хати. . .» (К. Ст. 1896, IX, 241). Відповідно до цього, пташка, яка вдариться вночі в вікно, ніби хоче залетіти до середини, на Волині — вісник смерти (К. Ст. 1896, IX, 234). На Білгородщині теж казали: «Як птичка опівночі б'ється в вікно, неначе хоче влетіти в хату, значить кому-небудь умирать, — предвіща смерть, особливо в кого є хворий. А коли птичка влетить у хату, не маючи ніде дірки, то теж не к добру, буде у хаті мерлець, особливо у кого є хворий. Це бач, кажуть, навіщають янголи, щоб узять на небо душу. А особливо, як улетить у хату горобець, або ластівка, то непремінно буде мерлець». (Етн НТШ. XXXII, 404). Птиці, як символ душі, були знані вже єгиптянам і давнім грекам Про птиць, як вісників весни, див. під БУСЕЛ, ГОГОЛЬ, ЖАЙВОРОНОК, ЗОЗУЛЯ, ЛАСТІВКА. . .

ПТАШИНЕ МОЛОКО — річ неможлива. Цей вираз у нас уживався головно в описах великого багатства, де, мовляв, всього досить «хіба тільки пташиного молока нема». (Номис, 1348).

ПТІ ДЕ ЛЯ КРУА ФРАНСУА (1655—1713) — секретар французької амбасади в Царгороді, склав цікавий життєпис Юрія ХМЕЛЬНИЦЬКОГО.

ПУБЛІКА — з наголосом на «у» — громада людей, зібраних на якомусь видовищі, — на виставі, на концерті на спортових змаганнях, тощо; з наголосом на «і» — ганьба, сором, а також стовп, до якого прив'язували за козацьких часів людину на загальну (публічну) ганьбу.

ПУБЛІЦИСТ — письменник, що пише на громадські й політичні теми. Звідти — ПУБЛІЦИСТИКА — писання на громадсько - політичні теми. М. Шлемкевич писав: «Публіцистика — одна з ділянок духової культури, споріднена з наукою, мистецтвом, релігією, але не одна з них. . . Публіцистикою називаємо її найдавніші форми: промову і послання, — форми, що ними користувався найбільший публіцист християнства, апостол Павло. Промови Демостена, Ціцерона — теж публіцистика. Друк створив новіший, тепер найбільш поширений жанр публіцистики: газету і журнальну статтю. . . Поруч журналістичних форм далі живуть, іноді навіть знову розцвітають, старші форми ораторства, тим більше, що найновіша техніка дала новий поштовх відродженню красномовства, створюючи наймодерніші типи публіцистики в радіопередачі й телевізії. І як промова, виголошена в залі, повній слухачів, не перестає бути промовою, коли її виголошують перед апаратом радіопередачі, так само людина, що посилає статтю до газети, отже журналіст, не перестає бути публіцистом, коли вона читає ту статтю перед телевізійним апаратом. . . До публіцистики зараховуємо й більші особливо актуальні, пекуче - теперішні праці політично — ідеологічного, критично - естетичного, світоглядового змісту, які не вміщаються в поняття релігії, науки, мистецтва. Обмежувати поняття публіцистики тільки до політичних, економічних і громадських проблем так само несправедливо, як напр., журналістом називати тільки того, хто пише політичні чи економічні статті, але виключати літературного рецензента і автора мистецьких оглядів. Тож публіцистикою є найвпливовіші писання Драгоманова, політичні критики Грушевського, книжки Донцова, Липи «Призначення України», Липинського «Листи до братів - хліборобів» і його ж «Хам й Яфет».

так само памфлети Хвильового. Це межові речі між науковою історією, філософією і публіцистикою, мішані твори, але такі твори у нас і в світовій літературі здобувають іноді найбільше значення. Між філософією й публіцистикою місце атенської софістики, з нові ших часів місце славних трактатів Ф. Ніцше, як «Несвоєчасні міркування», «Людське, надто людське». Між мистецтвом і філософією знаходяться такі клейноди, як Платоновий «Симпозіон» — Пир, або «Так мовив Заратустра» Ніцше. . .» («Верхи життя і творчости», 1958 ст. 110 —13).

Треба ще додати, що між поезією й публіцистикою знаходять своє місце такі поетичні архитвори, як «Мойсей» Ів. Франка, «Попіл імперій» Юр. Клена та «Божественна Комедія» Данте.

М. Андрусяк проводив паралелю між істориком і публіцистом: «Кожний історик — публіцист минулого, а що історія дає нам зрозуміння сучасного стану, бистрому історикові ясні всі (? Є. О.) важливі проблеми сучасности. Тимто журналістами й публіцистами були і є дуже часто історики; і не є гріхом, коли історики займаються публіцистикою або журналістикою (У нас прищепився був звичай називати журналістами тих, хто працює в газетах, а публіцистами тих, хто працює в журналах; в країнах західньої Европи й Америки такого поділу немає, Є. О.). Тільки є до них вимога: користуватися при писанні публіцистичних статтей своїм власним фаховим знанням; вимога, зрештою, та сама, яку ставиться й до публіцистів, що повинні мати загальне знання з ділянки історії, географії, соціології, економіки і споріднених їм наук. і для історика - публіциста і для публіциста максимою повинна бути охота служити прав ди, сформульована в словах: «Амікус Плято, сед магіс аміка верітас». («Вісник» Львів, 1939, ст. 507).

ПУГА — див. БАТІГ. Пуга була атрибутом св. Іллі в наших народніх піснях, його магічною палицею: «Ходить Ілля на Василя, Носить пугу житяну, Куди махне, жито росте. Жито - пшениця і всяка пашниця».
Іноді, в наслідок непорозуміння, ця чудесна пуга опиняється і в руках св. Василя:
«. . .Його мати весела була, уродила сина — сина Василя, понесла хрестить попід небеса; золотим хрестом хрестила, на сиру землю спустила, дала йому пужку житяную — куди пужкою махне, — а там жито росте, як очерет; а копочки як зорочки, на нивочці, в стожочки, як соколочки, на гумні (М. Груш. «Іст. у. літ. І, 194; ІУ, 493).

ПУГАЧ — хижий нічний птах, рід СОВИ (стрікс бубо), найбільший зо всіх сов. Його крик — ПУГАННЯ — наслідували запорожці, у яких цей крик ПУГУ-ПУГУ був своєрідним гаслом: у Куліша в «Чорній Раді»: « . .А хтось у вікно по-запорозьки: пугу! пугу! Жінки обидві так і затремтіли. Уже їм не в первинку було це низове пугання. . .»

В народніх віруваннях та піснях пугання пугача — вісник якогось нещастя, а то й смерти. На Черновеччині казали, що «пугуткання пугача на хаті, в якій лежить хорий», віщує смерть (Етн. Зб. НТШ. XXXII, 347).

А ось уривок із пісні: «Ой сів пугач на могилі, Да як пугу! та пугу! Ой, повертайтесь швидче, козаченьки, Да до зеленого лугу. Ой, які ж швидче повернутись мали. То ті в лузі зимували; А деякі, гаючись, не дбали То ті в степу загибали. . .»

Початок цієї пісні, як завважив М. Драгоманів, дає насамперед образ пугача, який віщує недобру пригоду, а крім того в цій пісні він тим більше до ладу, що чумаки й козаки тут ховаються від холоду в Січовому Лугу, а пугу! пугу! було січовим гаслом. Пізніше цей початок почали уживати і в інших піснях. як чисто поетичний вираз, як от у дівоцькій пісні про чумака: «Ой сів пугач на могилі і як пугу да пугу! Чи чуєш ти, да дівонько, на себе потугу?»

А далі оповідається про сум дівчини, що її милий чумак поїхав у дорогу. («Політич. пісні» II, в. II, ст. 148—49).

ПУД — російська міра ваги — 40 фунтів — 16,3805 кг. 10 пудів — БЕРКОВЕЦЬ.

ПУДРА — косметичний засіб, порошок із крохмалю, тальку, магнезієвого карбонату, з домішкою борової, або саліцилової кислоти, барвил, тощо. В ХУІІІ ст. була мода в великих панів носити перуки і присипати їх пудрою. У Шевченка в поемі «Невольник» згадуєтьсз про гетьмана Розумовського:

. . .Як Кирило з старшинами
Пудром обсипались
І в цариці мов собаки,
Патинки лизали. . .

ПУЗДЕРКО, ПУЗДЕРОК — подорожня скринька, в якій вельможні пани ХУІІІ ст. возили свої улюблені напитки.

ПУЗИНА КОНСТЯНТИН (1790— 1850) — в чернецтві ФІЛЯДЕЛЬФ, архимандрит і ректор кишиневської духовної семінарії; автор оди «До Малоросійського селянина», перейнятої симпатією до українського селянства і свободолюбністю, та інших віршів. В своїй оді К. Пузина не може зрозуміти, чому «всі нас нехтують і за сміття мають», тоді як Бог однаково й пана і мужика шанує. Тому він осуджував тих, що «белькочуть так сквапно по французьки, що по московськи

цвенькають, по русски!» а по свойому, по українськи не хочуть, вивищуючись над простим народом своєю поверховою освітою. С. Єфремов писав про нього: «Вже й те, вельми характерно для Пузини, що кріпакові присвячує він оду, ту форму поезії, з якою плазували тоді перед вищими облесні та масні на язик панегіристи, довівши це до тієї міри, що чесному вухові не можна було й чути про ОДУ (див.). Кріпак і ода — це оуло сміливе поєднання думок. З другого боку, Пузина пише по українському через те, що почуває себе українцем. . . Самий тон віршів Пузини показує, як він псважно ставився до рідної мови, заведеної до літературного вжитку. . .» («Іст. у. письменства», I, 272).

ПУЛЛЕ ДЖОРДЖО — італійський науковець, професор Технічно - Комерційного Інституту в Падуї, автор книжки «Україна», що вийшла в 1942 р. в Римі в видавництві Кремонезі в серії книжок, об'єднаних спільною назвою «Актуальні країни». Має вона 95 ст. ін 8.

Складається вона з таких розділів:

1. Положення і межі України. 2. Історичний розвиток України. 3. Фізичний вигляд країни. 4. Мешканці. 5. Господарський стан. 6. Головні міста. 7. Висновки і 8. Бібліографічна заувага.

Автор розглядає територію України в її етнічних межах, вважаючи політичні поділи за занадто несталі й непевні. Так само і в історичному нарисі він трактує як українські землі всі ті території, що знаходилися в різні часи під владою Києва. Непропорційно велику частину історичного нарису віддано першій, нашій, князівській, добі. Зовсім мало місця й уваги віддано українському визвольному рухові останніх десятиліть На погляд автора переяславський трактат 1654 р. мав на увазі створити тільки персональну унію і базувався на «недорозумінні», бо «українці вважали своє упокорення Москві за тимчасове явище, викликане перехідними обставинами, щоб здобути сил для боротьби проти Польщі, тим часом, як московський уряд, послідовний у своїй централістичній політиці, вважав зо свого боку автономію України за явище переходове, що мало привести до цілковитого підбиття цієї країни. — Автор стверджує, що, невважаючи на всі русифікаційні заходи московського уряду, український народ все зберігав почуття своєї окремої національности і тому, коли, в 1917 році, проголошена незалежна Українська Республіка, привітав її зо справжнім ентузіязмом.

Автор вважає, що українське населення, далеко більш, ніж москалі та білоруси, зберегло свій первісний етнічний тип. «Вираз в українця поважний, майже суворий, говорить він поволі, майже лаконічно. Не дуже швидкий на розум, він все ж досить розумний і виявляє деякі артистичні нахили. Досить повільний та нерішучий, він виявляє проте витривалість в доконуванні розпочатих справ, і внаслідок цієї своєї якости має славу впертого. Часто його вважають за мовчазного та хитрого, але таким його можна бачити з людьми, яким недовіряє; бо інакше він щирий, і навіть наївний. Різні факти виявляють справжню вищість українців. Із фізичної точки погляду досить пригадати, що ґренадирів ґвардії вибирали все з-поміж українців. Так само і для кінноти воліли українців з огляду на їх добру будову ніг, легкість та зовнішню красу. Жінки визначаються тонкими й елеґантними руками, красою рухів, ніжністю погляду та мельодійністю голосу. Щодо розумових здатностей, то і тут вони перевищують москалів, бо посідають багато іронії, багату силу уяви і не віддаються перебільшеному сентименталізмові, як то бачимо у москалів. Зате мають слабший характер. . .»

Багато місця відведено в книжці господарським можливостям та багатствам України.

Невважаючи на невистачальне ознайомлення з літературою про Україну та на деякі уступи, що свідчать про московські впливи, книжку написано в загальному досить об'єктивно, а подекуди і з симпатією. В тексті є кілька дрібних помилок, так — князь Дир фігурує декілька разів, як «Днір», а «плахту» носять українки, замість. . . блюзки! («Укр. Вісник», Берлін, 7. XI. 42).

ПУЛТОРАК — монета, що була в обігу в козацькій Україні. Їх у нас називали ЧЕХАМИ (див.). В. Шугаєвський писав про них: «Карбування пултораків, викликане потребою дати необхідне доповнення до ТРОЯКІВ (див.) у вигляді половини трояка, розпочалося в 1614 р. (Карбовано пултораки, головним чином, у коронній монетарні в Бидґощі — Бромберґу, звідси й інша назва пултораків — БРУММЕР, а також рр. 1619—20 у Віленській, литовській, монетарні) і тривало без перерви до 1628 р. включно. За той час викарбовано величезну кількість цих монет; вони стали найпоширенішим засобом польського грошового обігу протягом багатьох десятиліть. Ще раз їх карбовано за часів Яна - Казіміра рр. 1658—62, але в дуже обмеженій кількості. . . В Україні пултораки під єдиною назвою ЧЕХІВ були в обігу в величезній кількості. . .» (Наук. Збірн. УВАН. 1952, I, ст. 141).

ПУЛЮЙ ІВАН (1845—1918) — дійсний член НТШ, фізик світового розголосу, попередник Рентґена в дослідах електричного

промінювання, винахідник багатьох електричних приладів, а в тому й електричної жарівки (1883 р.); автор багатьох наукових праць в німецькій мові і популярних наукових в українській, як «Непропаща сила», «Нові і перемінні звізди». Приятелював із П. Кулішем і разом із ним перекладав Святе Письмо (Псалтир), що його потім видало Біблійне Т-во в Лондоні, а також і Новий Завіт. В 1881 р. Пулюй вислав перекладений Новий Завіт до Петербургу, до «Главного Управленія по делам печаті» з просьбою допустити його в Україну, але в серпні 1882 р. дістав назад своє прохання, як «не подлежащее удовлетворенію». Коли ввесь переклад Святого Письма — і Старий і Новий Завіт — був виддрукований, Пулюй знову вислав 20. І. 1904 р. ввесь переклад до «Головної Управи по справах друку», з просьбою дозволити ввозити його в Росію. Прохання передано Св. Синодові, а той знову відповів, що прохання «не подлежит удовлетворенію». Пулюй поскаржився на цю заборону Петерб. Академії Наук, але — марно.

В 1905 р. 12. II, післав Пулюй 2.000 примірників Псальмів Кобекові, президентові Комісії для перегляду цензурних законів, щоб він дістав царський дозвіл роздати недужим і раненим українським - воякам в Манджурії, а 1.000примірників японському генералові Ноґі в Порт-Артурі з тією самою ціллю (українським полоненим), і від ген. Ноґі дістав подяку і запевнення, що просьбу буде виконано, а Кобеко навіть не відповів! Про дозвіл для Св. Письма ще прохала Кулішева царицю, але коли цариця передала це прохання Св. Синодові, його обер - прокурор К. ПОБЕДОНОСЦЕВ (див.) знову відкинув це прохання. («Наша Культура» 1937 ст. 180— 82).

ПУНДИК — солодке печиво; також рід страви: тісто, переложене цибулею, підсмаженою на олії, і потім спечене.

ПУНКТУАЦІЯ — розділювання слів, або слівних громад, пунктуаційними (розділовими) знаками, як крапка (.), оклик (!), питайник (?), кома або протинка (,), середник (;), двокрапка (:), риска (—), дужки (()), крапки(...), лапки(«»), розділка (-).

Пунктуацію вперше ввів Арістофан із Візантії (257—108 до Хр.), славний олександрівський граматик, чи, як ми тепер кажемо, філолог, головний бібліотекар Александрівської бібліотеки, — до нього тексти навіть поезій писано підряд без всякої перерви, а Арістофан, що пильнував видання поем Гомера та інших грецьких поетів, увів уперше розділові знаки, що, як казав Ціцерон, дають відчуття спочинку, естетичної втіхи. Томмазео, славний італійський філолог, теж любив говорити, що «навіть і в протинках є своє мистецтво. . .»

ПУП — круглий шрам в середині живота, де проходила Пуповина, що в'язала новонароджену дитину з матір'ю, і що її баба-пупорізка відрізувала зараз же після народження дитини приблизно на три пальці від живота. Відрізували звичайно на якімсь предметі, що міг мати зв'язок із будучою працею дитини — хлопця на сокирі, а в дівчини на гребені. Хлопцям відрізували також на книжці, щоб був письменний. До перев'язування відрізаної пуповини брали прядиво, але вважали, щоб перев'язати матіркою, а не плоскінню, бо інакше стала б дитина неплідною. Подекуди це відносилося тільки до дівчат. Те саме спостерігалося і в румунів. Відрізаним кінцем пуповини помазували дитину в тім місці, де це робить священик при охрещенні, і при цьому примовляли, щоб дитина не боялась уроків, і щоб її минала всяка слабість і нечистота. Пуповину заховували старанно і потім, коли дитина підростала, давали їй її розв'язати, щоб у неї розум розв'язався. У поглядах усіх народів пуп має велике значення: йому приписували всі майже народи силу хоронити від небезпеки, спроваджувати щастя і розбуджувати в людині духові сили. (З. Кузеля «Дитина. . .» І, ст. 25—26). В леґендах індо - европейського світу велику ролю відограє ПУП ЗЕМЛІ, що має знаходитися в осередку світу, звідки Бог розпочав його творення. Рай земний власне й був тим ПУПОМ ЗЕМЛІ, де був створений Адам. За жидівськими леґендами пуп землі знаходився якраз в Єрусалимі, де не тільки був створений Адам, але й був похований, і то саме на Голготі, — тому, за християнськими леґендами, кров розп'ятого Христа обмила первородний гріх Адама і відкрила шлях до духого відродження людства. Натомість у греків пупом землі були Дельфи, де, як писав Піндар, зустрілися два орли, що їх випустив одночасно Зевес, зі сходу і з заходу. «Ще й досі можна бачити в дельфійській святині вирізьблений пуп, оточений биндами й очолений тими двома орлами» (Менар «Приватне життя давніх людей» Париж, т. VIII. ст. 111—12. М. Іліаде «Міт вічного повороту» Б. Айрес, 1952, 28—29).

В 1887 р. розкопи в Дельфах виявили на місці давньої святині дійсно білий камінь, на якому були, згідно з оповіданням Піндара, два орли, — це й був пуп землі.

ПУПЕЦЬ — полотно, що ним утираються, після вмивання, баба - пупорізка і породіля, і що його потім породіля дарує бабі. Буває ліктів чотири - п'ять. «Без пупця не закон бути: як не дала породіля пупця, то це й прощення їй не буде, а як забула дать, або не

згодилося полотенця, то впослі треба дать» (МУЕ НТШ, УШ, ст. 200).

ПУПЕЦЬ також — ПУПОВИНА.

ПУРИТАНИ — англійські протестанти - євангелики, що притримувалися, як вони вважали, більш вірно і суворо приписів Святого Письма.Йдучи в великій мірі за навчанням КАЛЬВІНА (див.), вони визначалися великою чистотою (звідки й назва: пуро — чистий) морального життя. Революція Кромвеля 1648 р., що була скерована проти розпусного життя тодішньої англійської аристократії на чолі з королем Карлом І, була головним чином ділом пуритан. Під час цивільної війни пуритани ввели нову форму ОЛІГАРХІЇ (див.): вони назвали її ПРАВИЛОМ СВЯТИХ. Полягало воно головно в тому, що право носити зброю привласнювалося лише тим, хто визнавав їх доктрину. Це дозволило їм опанувати уряд,хоча вони були меншиною в країні, без жадного традиційного права на владу. Переслідування, яких пуритани зазнали від католицьких Стюартів, примусили значну їх частину виеміґрувати до північної Америки, де вони відограли видатну ролю в розбудові цієї тоді англійської колонії. Життя пуритан в Америці відбито в драмі Лесі Українки «У пущі».

ПУРІМ — жидівське свято на пам'ять упадку ГАМАНА (див.).

ПУРІЦКІС ЙОСИФ (1883—1934) — голова Союзу Литовських Журналістів, приятель українського народу. Був в 1919—20 рр. послом в Берліні, з 1920 р. депутатом до литовського сойму, а потім міністром зак. справ в уряді д-ра Ґриніуса, — на всіх цих постах і пізніше, як публіцист, будучи одружений з українкою помагав, як тільки міг, українцям, і живо цікавився українським справами, даючи лекції про Україну в литовському радіо, виголошуючи доповіді про українську справу перед литовським громадянством, та друкуючи про Україну низку статтей по часописах. Головно його стараннями створено в Кавнасі ЛИТОВСЬКО - УКРАЇНСЬКЕ ТОВАРИСТВО. Помер від удару серця.

ПУРНІ — французький композитор, якого оперу «Мазепа» виставлено було 7. IX. 1872 р. в паризькому театрі «Фоліє драматік».

ПУРПУР — кармазин, фіолетово - червона барва, ознака царської влади вдавнину. Пурпурову одіж носили й найвищі римські урядовці, а тепер носять кардинали. Пурпур колись добували з морських слимаків та кошенілі, тепер виробляють його хемічно. Див. БАГРЯНИЦЯ.

ПУСТЕЛЯ, ПУСТИНЯ — розлогий простір земної поверхні, де, в наслідок сухости повітря майже немає ніякої рістні, і тому ніхто там не живе, як писав Стороженко: «Кругом сама пустеля, нема людей, тільки хижий звір».

ПУСТОМОЛКА — жінка, що вдає велику побожність. У Котляревського в «Енеїді»: «Були там чесні пустомолки».

ПУСТОЦВІТ — цвіт, що не дає плоду: «Коли йде самий пустоцвіт, укинь личака в грядки». (Сл. Грінченка).

ПУТА — мотуз, що його прив'язують до ніг коней, чи худоби, щоб не могли далеко відійти, — тому ПУТА служили символом всякої перешкоди. ЗАЛІЗНІ ПУТА — кайдани: «Закували запорожців в залізнії пута», як співається в народній пісні. Від пут походить і символічне значення дієслова ПУТАТИ, що в народніх піснях рівнозначне з СТРИМУВАТИ: «Малая нічка купалночка: Не виспалася Ганночка: змочила хусточку, сльози втираючи; сукала шнури єдвабні, путала коні вороні. Малая нічка купалночка! Не виспалася Парася, погнала воли, хлипаючи, змочила огонь котячий, сльози втираючи: сукала шнури валові, путала щури польові.» «Путала коні» — як і належить пристойній чесній дівчині — «щоб не потоптати рути-м'яти». В цій пісні величання одній дівчині і глузування з другої, якій і путати нема кого, крім щурів.

Віддалюючись від основного значення ПУТ, УЗДИ (Стримування любови), інша купальська в'яже уздання та путання з одного боку з валом та ликом, себто з нещасливим життям у шлюбі в свекра, а з другого боку з золотом та шовком при щасливому житті у батенька: «Чиє то стадо за село виходило? Рано, рано! Підбурське стадечко за селю виходило. Чим воно попутане, чим воно поуздане? Товстим валом поуздане, грубим ликом попутане. Підбурщанка стала, стадечка займала, стадечка займала, жалосно плакала, жалосно плакала в чужого батенька, бо чужий батенько положить пізненько, а пробудить раненько. . . (Потебня в РФВ. 1882, IУ, 212)

ПУТЕРА — дерев'яна посудина для виготовлення овечого сиру.

ПУТИВЕЦЬ — польова, степова дорога.

ПУТИВКА — рід яблук. В «Енеїді» Котляревського: «Паріс, Пріямове дитятко, путивочку Венері дав».

ПУТИВЛЬ — місто Сіверської землі, відоме з 1146 р., коли належало кн. Святославові Ольговичеві, особливо з частих згадок в «Слові о Полку Ігор». 1185 р. В князівських міжусобицях його часто руйновано. В XIУ ст. він належав до Литви, а від 1500 р. відходить до Московщини, і за козацьких воєн протипольські повстанці часто втікали до Путивля, як пограничного міста, куди польська влада не засягала.

ПУТНА — село в Буковині над річкою Путною. В ньому славний манастир, що його заснував у пол. XУ ст. молдавський воєвода Степан Великий, похований пізніше в цьому манастирі. Нагробний напис на ньому в українській мові церковно - слов'янським письмом. Тут знаходилося також ПУТНЯНСЬКЕ ЄВАНГЕЛІЄ, апрокос української редакції з XIУ ст., важлива пам'ятка для історії української мови, — видав його в 1888 р. Калужницький.

ПУТИНА — ПУТЕРА.

ПУТЛИЦЯ — ремінь, що ним прив'язують стремено.

ПУТНІ БОЯРИ — бояри, що, сидячи на ґрунтах, сповняли, замість військової служби, ріжні поручення — ПУТІ — замкової адміністрації в Україні XУ — XУІ ст. Особливо часто їх уживано до курієрської служби возити листи. Устава на волоки 1557 р., що переводила путних бояр в категорію селян, так опису їх обов'язки: «Которих служба будет — їздити з листи нашими до дворов, оному врадові присяглих. . .» Очевидно, первісно, коли ще не надавалося такої спеціяльної важности воєнній службі, як особливо почесній, така заміна воєнної служби путною не понижала гідности боярина — чи він уживав свого коня, щоб сповняти якісь поручення намісника, чи їздив з ним в погоню за ворогом, і то тим більше, що в потребі уживано цих путних бояр і до воєнної служби. Тому ці бояри й задержали боярське ім'я. Але пізніше, в XУІ ст., стісняючи границі боярсько - шляхетської верстви, правительство постаралося потягнути межу між боярством властивим і боярами путними, зачисляючи цих останніх до селянства, і тому вони в урядових актах XУІ ст. часто вже звуться не боярами, тільки СЛУГАМИ ПУТНИМИ. (М. Груш. «Іст. УР.» V. ст. 45—46).

ПУТНЯ — див. ВІДРО. За народньою етимологією це мало б бути «відро на дорогу на «путь». (Ів. Огієнко в «Рідна Мова» 1938, ст. 135) .

ПУТРЯ — страва з вареного ячменю і солодкого квасу.

ПУТУВЕР — засновни литовської династії, батько Гедіміна і Вітеня, виступає з кінцем XIII ст. При ньому почався процес приєднування українських земель до Литви. В історичній літературі його звуть також ЛЮТУВЕР, БУТУМЕР і т. п.

ПУТЯТА — київський тисяцький за Володимира В.; разом із Добринею, зброєю примушував новгородців прийняти християнство. Звідти приказка: «Путята хрестив мечем, Добриня — вогнем».

ПУФФЕНДОРФ САМУЕЛЬ (1632 - 1694) — німецький історик, саксонець. У працях із історії Швеції описував події в Україні за Хмельниччини та Руїни. Його працями користувалися козацькі історики Величко, Граб'янка та інші.

ПУХ — перша зарость на тілі птиць, що залишається потім під пір'ям, а також перша зарость на щоках молодиків. Збирана на птицях визначалась легкістю й ніжністю: «Легкий, як пух». Звідси також такі вирази, як: «Пухкий хліб», або «Пухкі овчини».

Обвинуваченого в чужеложстві, на знак ганьби, у Німеччині, а звідти деколи і в нас обмащували дьогтем, а потім обсипали пухом, і в такому вигляді водили вулицями. Вороги Мазепи поширювали поголоску, ніби така кара впала була одного разу й на нашого будучого гетьмана, але в цій поголосці не було й краплі правди. (Ф. Уманець «Гетьман Мазепа» 1897 ст. 20).

ПУЦЬВЕРІНОК — неоперене пташеня, голопуцьок, пискля; переносно також — мала дитина: у Котляревського в «Енеїді»: «О. пуцьверінку, Купідоне!»

ПУЧКА — кінець пальця на руці, а точніше — внутрішня частина пальця на руці, а іноді й — палець. Також дрібка чогось.

ПУШКА — дерев'яний або бляшаний слоїк, бляшанка. Велика пушка — БАНЯК.

ПУШКАР — виробник пушок, а також гарматчик (від московського пушка - гармата).

ПУШКАР МАРТИН — полтавський полковник за Хмельницького і Виговського; людина малоосвічена, але з великими претенсіями: претендував на гетьманську булаву, і то тим більше, що старий гетьман, умираючи, доручив йому опіку над сином Юрієм, і тому, коли булаву узяв Ів. Виговський, зробився його смертельним ворогом і протиставлячись його політиці, ширив, як пізніше і його син КИРИК (КИРИЛО) ПУШКАР за Брюховець-

кого, москвофільство. Виступив збройно проти свого гетьмана в 1657 г., осягнувши допомогу від запорозького кошового Барабаша. Разом їх сили доходили до 40.000, а в них особливого розголосу здобули ватаги селян — ДЕЙНЕКИ (див.), слабо озброєні, але дуже завзяті супроти «панів». Спроби Виговського полагодити справи з Пушкарем мирно не дали наслідків, і після кількох не дуже вдалих для Виговського сутичок, він спровадив на Лівобережжя проти Пушкаря, поруч із своїми військоми, також і приязних йому татар. Головні бої відбувалися коло самої Полтави, що завзято боронилася два тижні. Дня 11 червня пушкарівці спробували розбити облогу, але тут їх оточили зі всіх боків і розбили так страшно, що 15.000 пушкарівців лягло на полі бою. Поляг і сам Пушкар. Щоб викоренити зраду в Полтаві, гетьман дозволив татарам зруйнувати Полтаву і взяти ясир з усього полку. Ця ПУШКАРІВЩИНА коштувала Україні яких 50.000 жертв у людях.

ПУШКІН АЛЕКСАНДР (1799—1837) — найбільший російський поет, творець московської літературної мови й нового напряму в поетичній творчості, яскравий представник і співець феодально - поміщицької доби, зразковий виправдувач московського імперіялізму, саме тому дуже дорогий новим кремлівським можновладцям. Совєтський офіціоз «Правда» запевняв в 1937 р., з приводу століття смерти А. Пушкіна, що «щойно пролетарська революція зуміла вперше признати Пушкінові славу національного поета і славу великого поета народів Сов. Союзу. .»

І справді ніхто, як Пушкін виспівував пеани московським загарбникам Кавказу:

Тебя я воспою, ґерой
О, Котляревскій, біч Кавказа!
Куда не мчался ти ґразой,
Твой ход, как чорная зараза,
Рубіл, нічтожіл племена . . .

Сам Кавказ він називав:

Ґромада ґор,
Ґнездо разбойнічіх племьон,
Черкеской вольності оґрада. . .

Як ріжниться цей його підхід до оборонців волі Кавказу від того, що писав Т. Шевченко про той же Кавказ:

. . І вам слава, сині гори,
Кригою окуті,
І вам, лицарі великі,
Богом не забуті!
Борітеся, поборете:
Вам Бог помагає,
За вас сила, за вас воля

А Пушкін, не задовольняючись Кавказом, мріяв і про те, як зіллються слов'янські ріки в московському морі, — мрія, що її здійснили вже не царські імперіялісти а червоні, совєтські.

З неприхованим брутальним цинізмом поширював А. Пушкін теорію необхідности підбивати сусідні нації й розростатися Московщині їхнім коштом:

Пасітесь, мірние народи,
Вас не пробудіт честі кліч!
К чему стадам дари свободи? —
Їх должно резать ілі стрічь;
Наследство іх із рода в роди —
Ярмо с ґремушками да біч. . .»

І цю ідеологію перейняли московські большевики, створюючи свою колоніяльну імперію. Не дурно ж Достоєвський писав в «Критических статтях», що Пушкін з'ясував нарешті, «що таке русский дух, куди стремлять усі його сили, і що таке ідеал русскої людини». А потім той же Достоєвський вустами Ів. Карамазова, ніби русского поступовця, потверджував слова Пушкіна: «Коні й сам Бог дав на те, щоб їх бити («сечь»). Так татари нам розтлумачили і кнут на пам'ять подарували. .»

Шевченко, хоч високо ставив поетичний талант А. Пушкіна, ненавидів в його особі московського імперіяліста. Мікешин у своїх спогадах писав:: «Сидячи в гостях у Шевченка, я довідався з мови його, що він не любить нашого поета Пушкіна, і не тому, що б він уважав його поганим поетом, а просто тому, що Пушкін — автор поеми «Полтава»: Шевченко дивився на Кочубея не інакше, як на донощика, Пушкін же бачив у ньому вірного сподвиженика Петра В., оклепаного і страченого Мазепою. Марно запевняв я Шевченка, що з своєї точки погляду Пушкін правий, і що він так самісінько щирий, як і Шевченко в своїй ненависті до поляків. Шевченко тим дужче лаяв Пушкіна, чим палкіше захищав я його. .» (Цитовано в Ю. Бойка «Шевченко і Москва» 1952, ст. 31—32).

Щирости в Пушкіна не треба віднімати він був щирий московський імперіяліст, і на все дивився з точки погляду московського імперіяліста, який, хоча й констатував свободолюбність українського народу і його ненависть до Москви все ж уважав, що цю свободолюбність України треба принести в жертву Москві, щоб вона могла розростатися. А що він дійсно розумів справжній стан справ, виказують такі цитати з тої ж його «Полтави» (переклад М. Рильського):

. . .«Була та буряна пора. . .
Вкраїна глухо хвилювалась,
Давно в ній іскра загорялась,
Зухвалі друзі давнини
Нової прагнули війни,
Вимоги кидали чванливо,
Щоб гетьман узи їх розбив,
І Карла ждав нетерпеливо
Їх нерозважливий порив.

Навкруг Мазепи розливався
Свавільний крик: «Пора! Пора»

І далі:

. .«Що ж гетьман? Він став безсилий!
Казала молодь навкруги, —
Труди й літа погасили
Вогонь колишньої снаги.
Пощо тримтячою рукою
Він носить славну булаву?
Тепер би вдарить нам війною
На **злоненависну Москву!**

Отже тодішні мрії українського народу, а особливо молоді, були скеровані на визволення від московського поневолення І ці мрії, як тодішню дійсність, А. Пушкін змалював у таких словах:

. .«Коли б старий наш Дорошенко,
Чи Самойлович молодий,
Семен Палій, чи Гордієнко
Були б при владі військовій,
Тоді **у сніжному завої**
Не мерли б наші козаки
І Малоросії сумної
Вже визволялись би полки. . .

Далі Пушкін подає й характеризує гетьмана Мазепу (хоч тут же його лає й ображає), як державного мужа, як людину високого розуму, що таїть довго складені пляни і надії у справі всенародньої війни проти Москви:

. .Давно задумали ми діло,
Тепер воно кипить у нас,
Усім нам діяти наспіло,
На боротьбу ударив час.
Без вольности, добра і слави
Ми гнулись нижче від трави
Під покровительством Варшави,
Під самовладністю Москви.
Вкраїні бути, як державі
У незалежності пора:
Знамена вольности криваві
Я підіймаю на Петра. . .»

У тій же «Полтаві» А. Пушкін дав чудовий малюнок української ночі і кілька інших гарних описів української природи, але не зміг перебороти в собі московського імперіяліста, і тому змалював зрадника й доносщика Кочубея героєм страдником, а славного Пилипа Орлика — катом, яким він звичайно ніколи не був. Мазепу ж, невважаючи на попередню цитату, А. Пушкін змалював, як якогось мелодраматичного злочинця («Мазепа в кознях по сивилий»). С. Єфремов з цього приводу писав: «З погляду історичної правди «Полтава» тим більше наробила шкоди, що окремі місця в ній справді надзвичайно гарні й написані з такою силою надхнення, до якої не часто й самому Пушкінові доводилося злітати. Оця сила й зробила помилки поета загальними помилками. Можна напевне сказати, що така поширена репутація Мазепи, як бездушного інтригана та лиходія, постала тільки через оту невірну й несправедливу характеристику, що зробив Пушкін. Історія дає зовсім інший образ Мазепи, але, знаючи навіть дійсну історію, трудно буває визволитися з-під чарів геніяльного художника. Несвідомо він став знаряддям того людоненависного (московського) патріотизму, що орудує тепер у практичній сфері... Взагалі вся «Полтава» може бути чудовим зразком того, як переломлюються в централістичній (імперіялістичній, Є. О.) свідомості події, що їй суперечать, і з цього погляду помилки геніяльного поета, що зі свого погляду судить чужу історію, можуть бути надзвичайно цінними. Певна річ, даремно винуватити за них **самого тільки** поета, хоч і тоді вже знаходилися люди, як РИЛЄЄВ (див.), що з іншою міркою підходили до української історії. .» («За рік 1912», Київ, 1913, ст. 302—303).

ПУЩЕННЯ — заговіни. Пущення буває м'ясне і велике: від першого перестають їсти м'ясо, а від великого навіть і набіл (МУЕ НТШ. ХУ, 29). На Скалатщині перше пущення звали ПИЛИПОВИМ (там же, ХУІІІ, 76) Велике пущення звуть також СИРНИМ пущенням. (Наук. Зб. 1927, т. ХХУІ, 135).

У понеділок по м'ясній пущенні не можна прясти, бо, як де худоба в лісі скалічить, то в тій рані будуть множитися хробаки (там же). На м'ясне пущення треба конче танцювати, бо інакше не вродять коноплі. Але танцюючи, не треба підскакувати, бо коноплі були б нерівні. Котра дівчина танцює рівно у тієї й коноплі вродять рівні (там же). Натомість на Дрогобиччині танцювали на пущення — «щоб вродився красний льон» (МУЕ НТШ. ХУІІІ, 14).

В понеділок по сирнім, чи великім, пущенні також не можна прясти, бо будуть у сирі хробаки (Наук. Зб. 1927, т. ХХУІ, 135). На Городенщині, на велике пущення, лягаючи спати, ставили на стіл шматок свічки і засвічували: він мав увесь згоріти, а як би загас, то був би в хоті мерлець (МУЕ НТШ. ХІХ. 195).

Хто хотів би знати, котра баба в селі відьма, мусів би на сирнє пущення, коли їсть на вечерю пироги з самого сиру, з останнього пирога, який їсть, залишити під язиком трохи сиру і протримати його там усю ніч (ясно що ця вимога нездійсенна, Є. О.). На ранок повинен би його витягнути, зав'язати в шматинку і з шматинкою покласти в пазуху від сорочки і носити його там ввесь піст. У велику п'ятницю, як піде до церкви, побачить певно відьму, бо на голові в неї буде скіпець і стільчик, на який сідають, щоб доїти корови. Треба пильнувати, перебираючи в неділю сорочку, не забути перев'язати сир, бо відьма могла б наслати миші, щоб вигризли чи самого чорта, щоб украв забутий сир. А

потім зо злости робитиме ще більше пакості! (Ржегорж в Наук. Зб. 1927, XXYI, ст. 135-36).

ПЧЕЛА — збірник афоризмів, вибраних із Святого Письма, із творів отців Церкви, часом із світських давніх грецьких та римських письменників, впорядкованих за абеткою авторів, або за початковою літерою афоризмів або за змістом (про мудрість, любов, віру тощо). Перші такі збірники уклав Максим Ісповідник (†662). Назву «Пчела» («Мелісса» в грецькій мові) дав чернець Антоній в XI в. На українському ґрунті «Пчела» відома в південно - слов'янськім перекладі і в оригінальному перекладі XIII в. безпосередньо з грецького тексту.

ОЛЕНА ПЧІЛКА — літературне псевдо ОЛЬГИ КОСАЧЕВОЇ (1849 — 1930), сестри Мих. Драгоманова, матері Лесі Українки, доньки Петра Драгоманова, дрібного дворянина, вченого юриста й літератора, що розвинув у своїх дітях інтелектуальні здібності і велику людяність та любов до простого народу. Українська мова, пісня, казка, українські народні обряди й звичаї становили ту родинну атмосферу, серед якої росла й виховувалась Олена Пчілка. Хоч усюди панувала московська мова — і в панських родинах, і в школі, і в усіх тих книжках, що їх з дитинства читала Олена Петрівна, — проте дитячі враження перебороли московську атмосферу, і Олена Пчілка назавжди лишилася свідомою, щирою українкою, активною протестанткою і борцем проти московських впливів, борцем за національну українську справу.

Закінчивши київський пансіон і через два роки одружившися з П. А. Косачем, Ольга Петрівна переїхала на Волинь і тут розпочала свою наукову, письменницьку й виховну діяльність. Як результат її довголітньої праці над збиранням цінних українських етнографічних матеріялів (вишивок) і вивчення їх з'явилася в світ перша наукова праця «Український орнамент» (1876 р.). Інші етнографічні й фолкльорні матеріяли, що їх зібрала Олена Пчілка, використали ріжні українські вчені.

Підростають діти, і Олена Пчілка всупереч усьому і всім учить їх рідною мовою. «Я дуже турбувалась, — каже Ольга Петрівна, — щоб оберегти дітей від російських впливів». З усіх національно - свідомих українських родин того часу Олена Пчілка перша і, власне, єдина вчила дітей дома рідною мовою, а пізніше запрошувала учителів - українців для того, щоб вони пройшли з її дітьми гімназіяльний курс. Сусідні пани висловлювали велике здивування, помітивши, що Косачеві діти розмовляють «по мужицькому» і в «мужицьких» убраннях ходять.

Дбаючи про українську лектуру для своїх дітей, Олена Пчілка підготувала збірник перекладів «Українським дітям». Пізніше Олена Пчілка пише багато творів для дітей, зайнявши одно з перших місць в українській дитячій літературі.

Помітивши у своєї дочки Лариси літературний хист, Ольга Петрівна вживає всіх заходів для розвитку її таланту. Вона знайомить Лесю Українку (цей псевдонім вона й добрала) з найкращими зразками світової літератури здебільшого в оригіналах, скеровує її увагу на вивчення найкращих творів, складає плян систематичного читання і сама слідкує за його виконанням.

Олена Пчілка бере активну участь і в українському жіночому русі. Разом із Н. Кобринською вона видає перший жіночий альманах із творів самих тільки авторок - жінок і на теми виключно з жіночого життя. Цей цікавий альманах т. зв. **«Перший вінок»»** виходить у Львові 1887 року.

В 90 рр. Олена Пчілка живе в Києві і продовжує свою літературну, етнографічну, громадську й педагогічну діяльність. Року 1903-го на святі відкриття пам'ятника І. П. Котляревському Олена Пчілка єдина з усіх присутніх порушує заборону влади і сміливо виголошує свою промову українською мовою.

Року 1905-го вона бере участь у делегації до прем'єр-міністра Вітте в справі скасування заборон на українське слово. Олена Пчілка робить спеціяльну доповідь про потребу введення рідної мови в школі. Коли повіяло духом волі і настали деякі полегшення для українського слова, Олена Пчілка використовує цю першу можливість і розпочинає видання **часопису «Рідний** край» з пізнішим додатком для дітей «Молода Україна». Не зважаючи на великі матеріяльні витрати й збитки, зв'язані з цим виданням, та на різні інші надзвичайно великі перешкоди, Олена Пчілка непохитно й уперто продовжує видавати «Рідний край» і «Молоду Україну». Боротьба проти денаціоналізації, русифікації, боротьба за українську душу дитини — це таке велике завдання, що найбільші матеріяльні і моральні жертви можна принести в ім'я цієї великої ідеї.

Велика визвольна революція 1917 року неначе відмолодила 70-літню Ольгу Петрівну. З якимсь надзвичайним молодечим завзяттям, запалом і енергією віддається Олена Пчілка національно - громадській праці в рідному Гадячому: редагує газету, пише п'єси для українського дитячого театру, організує й виховує молодь у національному дусі, виступає з палкими промовами, бере найактивнішу участь в організації національних свят. Серед гімназистів, серед учнів початкової школи, серед дошкільників найчастіше можна побачити Оле

ну Пчілку. На засіданнях та літературних вечорах гуртка українознавства гадяцької української шкільної молоді Олена Пчілка виступає з цікавими й змістовними доповідями про Панаса Мирного, Михайла Драгоманова та інш.

Року 1920 на Шевченківському святі в гадяцькій гімназії ім. М. Драгоманова Олена Пчілка сміливо в переповненій залі в присутності представників совєтської влади огортає погруддя Шевченка. . . жовтоблакитним прапором. Комісар Крамаренко вривається на сцену, люто шматує прапор. Олена Пчілка, здійнявши праву руку догори гучно, на всю залу гукає «Ганьба Крамаренкові!» Охоплена надзвичайним ентузіязмом молодь приєднується до могутнього голосу Олени Пчілки, і вся заля кричить «Ганьба Крамаренкові». Сотні жовтоблакитних бантиків блискавично з'являються на грудях молоді. А наступного дня під час маніфестації коло гімназії чути могутній спів «Ще не вмерла Україна», і жовтоблакитний прапор знову гордо має над демонстрантами

Сміливі, гострі виступи Олени Пчілки проти большевиків, особливо на безпартійній селянській конференції, не пройшли безкарно Олену Пчілку заарештовують. Військовий комісар - боротьбіст втручається, і її звільняють.

Олена Пчілка змушена була покинути Гадяче і переїхати спочатку в Могилів до дочки, а пізніше до Києва. До останніх днів вона невтомно працює: дійсний член 3-х комісій Української Академії Наук. Олена Пчілка друкує нові розвідки з української етнографії, пише і друкує спогади про М. П. Драгоманова, М. В. Лисенка і свою автобіографію.

Тяжка хвороба 1929. прикувала до ліжка стару письменницю. Восени 1929 року хвиля арештів прокотилася по Україні в зв'язку з процесом Спілки Визволення України. Аґенти ҐПУ не забули й про Олену Пчілку; вони прийшли з ордером «на право обиска (трусу) і ареста». Але тяжко хвора жінка не могла ні встати, ні «следовать» за аґентами ҐПУ.

4. жовтня 1930 року на 81 році життя упокоїлася велика українська діячка. На похороні не було промов: часи жорстокого терору замкнули всім уста. Тільки Михайло Сергійович Грушевський з неприхованим сумом і жалем сказав: «Вічна тобі пам'ять на рідній землі».

У своїх творах Олена Пчілка порушує актуальні проблеми: протест проти насильницької чужої культури, проти політичного гніту, проти офіційної московської церкви, проти російського панства, проти чужої школи з її бездушністю й формалізмом. Сильні вольові постаті приваблюють письменницю. Не тип пригнобленої нещасної жінки М. Вовчка, а тип сильної жінки - патріотки, активного борця за рідний край змальовує Олена Пчілка в своїх творах(«Козачка Олена», «Юдіта»)

У творах европейських письменників, вибраних для перекладу, Олена Пчілка шукає сміливих типів. І тому вона зупиняється на «Лілі Венеді» Ю. Словацького з постаттю полоненого короля Венедів, що відмовляється стати «послугачем - музикою» нового пана, воліючи спалити свою арфу, ніж служити нею чужинцям. Цю тему використовує Леся Українка в своїй драматичній поемі «Орґія». (На підставі ювілейних статтей П. Оксаненка в «Укр. Вістях» і в «Свободі»).

Твори Олени Пчілки, писані під дуже численними псевдонімами, мають тепер тільки історично - літературну вартість: це — придорожні стовпи, що вказують, якими шляхами йшов розвиток національної свідомости в Україні та організація літературної праці, коло якої О. Пчілка приклала багато зусиль і уваги. О. Пчілка насамперед — організаторка, душа гуртків, видавництв. Найбільший її твір — це Леся Українка, яку вона не тільки виховала, але й зберігала протягом довгих літ грізної хвороби.

Олену Пчілку справедливо вважають першою українською націоналісткою в сучасному розумінні цього слова. Ось як характеризувала її друга визначна українська діячка. Софія Русова, на схилі свого життя в книжці «Наші визначні жінки»:

«Коли згадуєш Ольгу Петрівну Косачеву, то все стає в уяві гарна постать з прекрасними очима, тісно затисненими устами й виразом твердої непохитної волі та ясного розуму. Розум і воля справді виявились у всій її діяльності, кермували усім її особистим і громадським життям; вона не знала компромісу, мала певні переконання і велику мужність, щоб їх ясно й рішуче висловлювати. Усе життя вона любила Український Нарід і віддано йому служила своїм різким словом, ненавиділа ворогів Українського Народу і сміло виводила на світ усю небезпеку всякого з ними єднання: чи то були жиди, чи славетні представники російської культури — Бєлінскій, Мілюков, Лев Толстой, в якому визнавала і великий талант літературний і теж велике моральне фарисейство

«Ми недоцінювали тих рис її прямолінійного думання; нас вражала різкість її доган, та неприхильне поведення з усіми, кого вона визнала не досить націоналістичних переконань. Ми вважали її шовіністкою в найбільшому значенню того слова. Між нами (українською київською і петроградською інтелігенцією) ще багато було незрячих політиків, що могли захоплюватися російською культурою, що соромилися одверто визнавати жидів за безумовно шкідливий для нас соціяльний і політичний елемент в російській

державі. Ми недоцінювали її мужности у виразі своїх переконань і суцільности тих її переконань.

«Між нею і мною не було та й не могло бути тієї інтимности, яка єднала її з Старицькими і Лисенками. Вона не прощала мені моїх міжнародніх зв'язків та московської мови, що я часто вживала. Я не погоджувалася з думками, що панували в її пресовому органі «Рідний Край». Побачила Ольга Петрівна мою маленьку внучку і, замість привітання, каже: «Так оце та дівчинка, що на півня каже — пітух?» Але суд історії, історії всіх страждань Українського Народу, виявив правдиву правоту її «шовінізму», її впертої прямолінійности. «Несть добра з Назарету — несть добра з Московщини». Неправильні всі наші мрії та надії на міжнародні наші зв'язки. Ось перед нами Український нарід в абсолютній самоті, відокремленості душиться під московським настирливим знущанням, гине в ім'я ідеалу московської культури з усіми її Толстими, Мілюковими, Петрами Великими «е тутті кванті» (всіми такими самими)».

Так ясно і щиро писала про Олену Пчілку Софія Русова, дарма, що з нею перше не погоджувалася.

ПШЕНИЦЯ — трависта культивована рослина до півтора метра заввишки, що дає поживне зерно, з якого виробляють муку, крупи і горілку; солому з неї вживають на пашу, а також до виробу капелюхів, паперу і т. п.Вважається, що вона прийшла до нас із Месопотамії, або взагалі з півд. Азії, хоча культивування її здавна відоме і в Китаї. Уже в періоді трипільської культури наші предки сіяли пшеницю. Археологи знайшли в глиняній обмазці стін, на долівках селищ та в глиняному посуді з часів трипільської доби обгорілі її зерна. Розріжняють пшеницю тверду і м'яку. Тверду пшеницю культивують у нас на чорноземі — це південно - степова рослина. М'яку пшеницю культивують по всій Україні, вона має озимі сорти, а найкращий з них — т. зв. УКРАЇНКА. (Ф. Онуфріїчук «Світ рослин у творах Т. Шевченка», 1961, ст. 45). Як завважив Ю. Липа, в нас символом перемоги над зимою і взагалі злом була не галузка ОМЕЛИ (див.), як у англійців, і не ялинка в огнях, як у Німеччині, а сніп пшениці та кутя, себто страва з вареної пшениці й меду. («Признач. України» 1938, ст. 60). Під пшеницею в нас розумілося взагалі щось гарне, виплекане, випещене, як то видно з народніх пісень: «Чи я в полі не пшениця була? Чи я в полі не зелена була? Взяли мене та й пожали, у снопики пов'язали, така доля моя! Да чи я в батька не дитина була? Да чи я в батька не кохана була? І світ мені зав'язали, і з нелюбом повінчали,— Така доля моя. . .» (Чуб. У, 538).

Пшениця була ніби символом приязні, отже доброго ставлення людей до когось: «Ой, куди були ярії пшениці, Тепер туди облоги; Котрі були ще добрі люди, Тепер самі вороги (там же, 468).

Або: «Що воно їдає? Весь пшеничний хліб. Що воно пиває? Весь солодкий мед».

Тут ««весь» вжито в розумінні «все», «тільки». (Там же, III, 41(.

Стинання пшениці, як і ламання калини в піснях символізує видавання заміж. З пшеницею в'яжеться й згадка про КОРОВАЙ (див.), який печуть тільки з пшеничної муки Тому пшениця символізує весілля, а ячмінь, через кутю, для якої вживається, — похорон: «Попід лісом, попід дубиною там рубав козак ячмінь сокирою. Ой, годі, козаче, ячменю рубати, да ходім до мене пшениченьки жати! Що з твого ячменю да кутя буде, з моєї пшениці коровай буде. Ой, мати, та не гай мене, та в військо — дорогу виряжай мене» (Чуб. V, 873).

Тут військо — дорога доповнюють сумний образ рубання ячменю сокирою.

Проте, в тлумаченні снів, пшениця протиставленні до жита, що самою назвою символізує життя, удачу, щастя, бодай в Галичині, символізує нещастя (Етн. Зб. НТШ, У, 85).

ПШЕНИЧКА — див. КУКУРУДЗА.

ПШОНО — товчене зерно з ПРОСА (див.).

П'ЯВКА — хробак - перстеняк з присмами на обох кінцях тіла; усний отвір із трьома вапняними гострими пластинками, якими прорізує шкуру тварин і висисає кров; живе в воді. Переносно символізує безжалісного визискувача: «Ссе, як п'явка». А також причепливу, настирливу людину: «Пристав, як п'явка». Т. Шевченко в поемі «Сон» зве «п'явками» отих всяких малоросів, що на московській службі ссуть українські народні маси.

П'ЯДЬ — стародавня українська міра довжини, рівна відступові від кінця великого пальця руки і до кінця малого, або середнього, пальця при найбільшому їх розсуві, приблизно 20 см.

П'ЯЛО, П'ЯЛИЛО — РОЗТОПІРКА, на якій розвішують шкури, щоб сохли, і т. п.

П'ЯЛЬЦІ — прилад для вишивання.

П'ЯТА — задня частина ступні. П'ЯТАМИ НАКИВАТИ — втекти. АХІЛЛОВА П'ЯТА — вразливе місце (див. АХІЛЛ).

П'ЯТАК — мідна монета в п'ять копійок.

П'ЯТА КОЛОНА — агенти якоїсь держави, що провадять підривну діяльність всередині іншої держави. Назва ця виникла під час еспанської громадянської війни 1936 — 39 рр., коли генерал Франко напав на республіканців чотирма колоннами, тим часом як його агенти провадили пропагандивну, саботажну та іншу розкладову акцію по містах, окупованих республіканцями. Цих агентів Франка названо було П'ятою Колоною. і цей термін поширився і встановився також під час другої світової війни, коли спеціяльно багато говорено про гітлерівську «п'яту колону» шпигунів та саботажників в країнах демократії, а зокрема Франції. Після другої світової війни назва п'ятої колони прикладається до комуністичних партій і окремих комуністів, що провадять розкладову акцію на користь московського червоного імперіялізму.

Хоча термін «п'ята колона» досить недавній, саме це явище дуже давнє і з успіхом застосовуване ще царською Москвою. Про це писав проф. Ю. Бойко в паризькому «Укр. Слові» 4. УІ. 1961:

«Ця практика дуже давня. Її зародковий праобраз знаходимо ще в ХУ—ХУІ ст., коли московські царі Іван III, Василій III, Іван ІУ (Грізний) у боротьбі з Казанським царством «невідступно розпалювали ворожнечу» між ханами й татарською аристократією. . . Метод загострювання соціяльних колізій суспільства і підбехтування деклясованих сил в чужій країні, щоб ту країну опанувати, бачимо на прикладах ставлення Москви до України уже з середини ХУІІ ст. Уже тоді московські емісари, оперті на московську мілітарну силу і московську розвідку, намагалися посіяти ворожнечу між українським селянством та біднішим козацтвом, з одного боку, і українською аристократією, з другого. Московський уряд, що в себе дома скріпляв найстрахітливіші форми кріпацтва, в Україні намагався виступити в ролі оборонця селян, козаків,міщанства проти молодої української аристократії, старшини, у якої було більше зрозуміння до політичних інтересів України, аніж в інших верствах населення. За часів гетьмана Івана Виговського (1657—59), царський окольничий Богдан Хітрово робить заходи через козацьку раду повалити гетьмана, а коли йому це не вдається, то визнаючи формально гетьманську владу, царський відпоручник вступає в найтісніші контакти з бунтівниками проти гетьмана, яких очолював тодішній полтавський полковник ПУШКАР (див.) Коли гетьман Виговський проголосив розрив з Москвою і в союзі з поляками та кримським ханом завдав важкої поразки величезній московській армії та створив безпосередню загрозу упадку для самої столиці московської держави, цар видав грамоту до українського народу, закликаючи народ не слухати свого володаря, гетьмана. Московська агентура наполегливо працювала в Україні серед народніх низів, підбехтуючи їх проти гетьмана, і створила таку ситуацію, в якій Виговський дуже швидко мусів був звернути головну увагу на поборення внутрішньої небезпеки.

Розколихування народньої стихії проти державнотворчої української еліти — це було зайняття, якому з охотою і майстерно присвячувалися московські воєводи, що стаціонували із своїми військовими частинами в Україні в той час. Так, прим., боярин Велікоґагін був організатором боротьби запорожців проти козацької старшини в 1664 р. За його режисурою анархічна маса подолала на раді прихильників гетьмана Сомка і вчинила погром старшини, а самого гетьмана незабаром страчено на горло. Це було не що інше, як зі сторони підбехтана соціяльна революція, наслідком якої захитано українську державну незалежність і сильно скріплено московські політичні впливи (Див. проф. Д. Дорошенко «Нарис історії України», т. II. Варшава. 1933, ст. 60, 61, 64, 66—67, 72).

Подібне повторилося і на початку ХУІІІ ст., коли цареві Петрові І вдалося скасувати гетьманат, обмежити до мінімуму українську державну автономію, поставити на чолі України «Малоросійську колеґію», частинно складену з росіян і очолену російським військовим командантом Вельяміновим. «Колеґія, — зазначає історик України, — з наказу государя, оголосила універсал по всій Україні, щоб усі, що мають якінебудь невдоволення проти старшини, подавали скарги до колеґії, заснованої государем з тією метою, щоб захищати бідних проти української влади» (Костомаров — «Істор. монографії», кн. 5, т. ХУІ, ст. 695). Це дуже інтересне свідчення. Нова форма поневолення України, позбавлення її власного національного верховного уряду, мотивувалася соціяльними арґументами

Цей метод «захисту соціяльних низів» застосовувано не лише в Україні. У XIX ст. його розвинено, тактично удосконалено в боротьбі проти польського націон. - визвольного руху. Говорити в імені народніх мас чужої нації проти її верхівки — метод, знаменито засвоєний большевиками і застосований в роках Жовтневої революції, мав численних попередників уже в 60-х рр. минулого століття. «Не польський народ — ворог наш, — писав Катков, —— не польську народність подолуємо ми придушуючи повстання. Ми боремося з інтриґою, яку затіяло владолюбство шляхти і ксьондзів» (Катков, І, ст. 263). Цей погляд

висловлено і в царському маніфесті з приводу повстання 1863 р.» Див. НАПАД ПОСЕРЕДНІЙ.

П'ЯТЕРИК — міра рідини (горілки) в піввідра. Також п'ять запряжених волів, коней.

П'ЯТИЗЛОТНИК — монета в 75 копійок

П'ЯТНИЦЯ — п'ятий день у тижні. З огляду на те, що Христос помер у п'ятницю, цей день набрав особливого значення в очах усіх християн, — його треба було проводити в побожності і в пості, не займаючись ніякими марними світськими справами. Поволі витворився погляд, що справи розпочаті в п'ятницю, мусять фатально мати погані наслідки. Виробився погляд на п'ятницю, як на нещасливий день, коли, щоб не було лиха, краще нічого не розпочинати, а то й нічого не робити. Особливо такої постави щодо п'ятниці мали дотримуватися люди в критично - небезпечному стані, як от вагітні, яким «у свята, і в п'ятниці, і в неділі не вільно нічого робити, ані шити, ані прясти, ані прати, бо це спроваджує великі нещастя на дитину» (МУЕ НТШ. УШ, 9). Але й загально всі повинні стримуватися в п'ятницю від цілої низки робіт та шанувати її, як свято. У п'ятницю деякі баби куделі не пряли, хліба не пекли, білизни не золили. В пісні про П'ятницю (уособлення п'ятниці) оповідається про кари для тих, хто її не шанує: «За розчиняйко (хліба) — тяжке конанійко, А за зварянійко (золення білизни) — в смолі кипіти; А за співанійко — в огні горіти» (МУЕ НТШ. III, 35).

Нарешті, як день, освячений постом і молитвами та великими спогадами Церкви, п'ятниця зробилась особливим днем, до якого прив'язувалися ріжні символічні віщування, прикмети та вірування: «Під п'ятницю нехороші сни збуваються. . .» (Дикарев, ст. 102). П'ятниця ніби лікує від лихоманки, зубного болю і болю голови (Петрушевич, 76) В Іржавці казали, що коли, за два тижні перед Різдвом, на Андрія припадає п'ятниця, то наступний рік буде нещасливий. Цю п'ятницю звуть ЧОРНОЮ (від проф. В Ревуцького)).

Але, якщо кожну п'ятницю треба належно шанувати, то все ж із тих 52 п'ятниць, що буває в році, виділено ще й особливих 12. В Україні ходили численні варіянти «Слова про 12 п'ятниць», де згадувано всякі важливі події, що сталися в п'ятницю, та відзначалися особливіші з них. Список тих 12 п'ятниць в ріжних варіянтах не однаковий, і не однакові їх благодатні дари. Але за основний список за М. Грушевським, можна прийняти такий:

Перша п'ятниця — в першім тижні посту. Адам согрішив і був вигнаний з раю. Хто її постить не буде вбогий. Друга — перед Благовіщенням: Каїн Авеля вбив; хто її постить, не вмре наглою смертю. Третя — на страснім тижні: Христа розп'ято; хто постить, не буде смутку мати. Четверта перед Вознесенням: Содом і Гоморра загинули; хто постить, не утоне. П-ята — «перед Русаліями» (Зеленими Святами) — напад Агарян: охорона від напасти.

Дальший рахунок п'ятниць в ріжних варіянтах розходиться. . .

Особливо ж була популярна десята п'ятниця. Про її святкування, більш пильноване, ніж неділі, згадував в 1580-их роках патріярх Єремія між ріжними забобонами, поміченими між нашим народом. Але її рахували ріжно: часом це десята п'ятниця від великої п'ятниці і припадала вона в два тижні по Зелених Святах, часом це день св. Параскеви - П'ятниці, святої мучениці, ототожнюваної з уособленням п'ятниці. Це уособлювання підтримувалося деякими леґендами, як, напр., повістю про св. Пахомія, що бачив на похоронах праведної людини Середу й П'ятницю: вони проводили тіло до могили й вимолили тій людині в Бога спасіння за те, що вона постила і святкувала середу й п'ятницю. Іншим разом він пояснює, що душу такої людини, що святила неділю, середу й п'ятницю, стрічають в середньому небі Середа й П'яток і провадять її до воріт небесних.

В деяких наших текстах Слова про 12 п'ятниць пояснювалося що душі праведних, які святкують п'ятницю, що-тижня сповідає й причащає сам Бог або Ісус Христос, і спеціяльно ними опікується.

На особливу конкретизацію образу св П'ятниці, про появи якої, особливо в Східній Україні, повно переказів, вплинуло згадане ототожнення її з мученицею Параскевою. Властиво є кілька мучениць цього імени в Східній Церкві, але найбільш популярна була мучениця з Іконі, замучена за імп. Діоклеціяна. Житіє її оповідає, що вона народилася в п'ятницю, і тому її батьки, що дуже шанували п'ятницю назвали її цим іменем, бо Параскева по грецькому значить власне — п'ятниця; коли ж її було схоплено за християнство, то вона, тлумачучи своє ім'я, вияснює значення дня п'ятниці. Перед смертю їй з'являється св. П'ятниця — «жена світла, оперезана хрестом», з знаряддями Христових мук у руках, і вигоює завдані їй рани Цим житієм був підданий іконографічний образ Параскеви - П'ятниці, який мабуть, і прийшов до нас уже в супроводі розвиненого культу, який у нас поширився і закоренився, як і на Московщині, де Параскева - П'ятниця стала майже такою ж популярною, як Микола - Угодник. Може бути, що такий обопільний вплив східньо - українського та московсько-

го культів і мав наслідком їх особливу життєвість. Т. Прокопович (1681—1736) у «Духовнім Регляменті» оповідав, що на Стародубщині водили в церковній процесії простоволосу жінку, що представляла св. П'ятницю, і їй приносили ріжні дарунки. Ол. Терещенко (1806—1865) теж переказував про особливе шанування образа св. П'ятниці, який носили в процесії, і про вживання на ліки зілля, яким той образ було прикрашувано і т. п. В. Милорадович знаходив ще в другій половині XIX ст. по глухих хуторах Лубенщини пережитки трапези П'ятниці: з вечора під п'ятницю старі господині застилали стіл, клали хліб - сіль, трохи борщу або каші в горнятку і ложку, а «під Параску» 27 жовтня, а також під страсну п'ятницю, ставили КАНУН — медову ситу. Цей звичай відомий і в західніх слов'ян.

Легендарні оповідання про появу св. П'ятниці були дуже поширені, і той же В. Милорадович оголосив до 20 текстів з кількох сіл Лубенщини, — деякі з них, хоч і в скороченні, подані у М. Грушевського. в його «Іст. у літератури» ІУ, ст. 588—89. В багатьох із них, а особливо в оповіданні, що його записав М. Зубрицький в Галичині (де П'ятниця має гусячі ноги, а груді такі, що перекидає їх за плечі), П'ятниця виступає демонічною постаттю, зближеною з німецькою Бертою, або балканською БАБОЮ КОРІЗМОЮ — усібленням Великого Посту (Квадрагезіма).

Проте, в нашого народу не могли бракувати більш симпатичні образи П'ятниці, і в одній волинській колядці вона виступала, як добрий геній господарства. де її відповідно шанують: «Господинонько, одчиняй двері. . . Маєш гостоньки вельми світлії: до тебе йде свята П'ятінка, дарує тебе так, як матінка, в комори йде позамиканії, одчиня скрині мальованії, у одну кладе тонке пряливо, у другу кладе біле полотно, у третю кладе добре сукно. Свята П'ятниця дари давала, бо господиня мудрая була, що у п'ятницю кужіль не пряла, свіч не сукала, хустя не прала, хустя не прала, в золу не клала». (К. Ст. 1904, ІУ, 143).

М. Грушевський зазначив, що постаті П'ятниці належить одне з перших місць в недавно - проминулій мітології нашого народу. Але даремно було б у ній шукати. — як це робили деякі дослідники, Дикарев, Олена Пчілка, Максимов, Некрасов та інші, — якихось впливів передпристиянських поглядів. Мітологія П'ятниці походження християнського, і тільки в дальшій її розробці народня фантазія привнесла складники передхристиянського натуралізму. Ак. О. Веселовський, що присвятив культові П'ятниці спеціяльні досліди, вказував особливо на впливи бичувальників із проповідями Христової Страсти, п'ятничного посту та бичування, як засобів приєднання до Христових страждань, як на головні причини поширення культу П'ятниці. М. Грушевський вважав здогади Веселовського дуже правдоподібними: культ П'ятниці і Неділі, хоч прийшов до нас ще раніше, з першим поширенням християнської мітології, але був відсвіжений і скріплений релігійно - обрядовою хвилею, що її підняв містичний рух XIII—XIУ вв. та його відгомони в наших землях (М. Грушевський «Іст. у. літ.» ІУ, 581).

РАБ — той, хто, втративши особисту свободу, залежить від іншого і мусить виконувати його накази. Рабство зродилося головним чином із війни: перше полонених вбивали, але згодом додумалися до того, що краще зробити з них робочу силу яка, за ціну свого життя, працювала б на переможців. Пізніше знаходилися люди, що, не знаходячи засобів існування, продавали себе в рабство іншому. «Руська Правда» називає цих невільників — ХОЛОПАМИ, жінок невільниць — РОБА, РАБА, повернути кого в неволю — ПОРАБОТИТИ. Правні дороги до невільництва — рабства Руська Правда вказує такі: купно при свідках і в присутності самого холопа, хоч би за найменшу ціну; одруження з невільницею без застереження своєї свободи; вступ без застереження своєї свободи в двірську службу; продаж збанкротованого купця по конкурсу; порабощення ЗАКУПА (див.) за втікачку або за крадіж у третьої особи; але найбільш важною й звичайною дорогою до рабства був полон під час війни (М. Грушевський, Іст. УР. ІІ, ст. 324)

Діти холопів, що родилися в неволі, ставали теж невільниками. На якесь вигасання неволі нема жадної вказівки, — якщо цей звичай перше й був, то минувся, і неволя стала спадковою, вічною. Вона переставала тільки з спеціяльних причин: холоп міг викупитися на волю; його пан міг його пустити на волю; раба - наложниця ставала свобідною, з дітьми своїми, коли помирав її пан-чоловік. В відносини холопа до свого пана право не входить зовсім: як і над всякою іншою річчю, так і над холопом, пан має повне і нічим необмежене право. (Там же, ст. 325). Проте, далеко не всі раби, чи холопи, мирилися зі своїм станом рабства, як на це вказують численні втікачки холопів в князівській Україні (там же, ст. 328) і пізніше, і повстання рабів, як от те, що його очолив Спартак у давньому Римі. Фізичне рабство не буває повним, поки з ним не мириться людський дух, і почуття людської гідности. Найгірше рабство те, що в ньому фізична упокореність єднається з духовою, як то ми бачимо тепер під советським режимом. Дж. Честерсон писав: «Є певне значення в рабстві. Воно показує

один основний факт у всій старовині перед Христом: це — **незначність особи перед державою.** Це було так само вірне в демократичній державі — місті Греції, як і в усякому деспотизмі Вавилону. Це одна з ознак духовости, в якій ціла категорія осіб може бути незначною, або навіть непомітною. Рабство було потрібне для того, що тепер звуть «соціяльною службою». Хтось сказав: «Людина — ніщо, робота — все». Це було зловісне гасло поганської рабовласницької держави». («Вічна людина» в «Визв. Шляху» 1959, III, 308). У таку рабовласницьку державу перетворено всю Східню Европу разом із Україною.

Совєтський академік Д. Греков в своїй праці «Крестьяне на Руси с древнейших времен до XVII века» (кн. II, вид. Академії Наук СССР, Москва, 1954) пише: «Адже раб відріжняється від селянина тим, що в раба нема своїх засобів виробництва, у селянина є свої знаряддя виробництва і своє приватне господарство; раб сам є засобом виробництва, це живий робочий інвентар, селянин же — самостійний господар».

З того ясний висновок, що наші селяни, позбавлені своїх засобів виробництва та свого приватного господарства, загнані в колхози, стали під совєтським ярмом безправними рабами. Як рабами стали й робітники, що теж зробилися «робочим інвентарем» фабрик. Рабами стали й інтеліґенти, що не сміють мати власної думки, а мусять думати так, як наказує генеральна лінія комуністичної московської партії. На жаль, цьому примусовому теперішньому рабству підготовляло шлях попереднє добровільне рабство нашої ж таки змосковленої та омалоросійщеної інтеліґенції. А. Річинський справедливо констатував: «Кожний нарід має свій окремий шлях до Бога, і тільки на цьому шляху він знайде щастя і — оправдання. Зрада релігійно - національного ідеалу, вислужування на чужому полі «для лакомства нещасного» національне відступництво, це — прояв ідейного занепаду й матеріялістичного мислення За таке «блудування» носить кару ввесь народ Бо не той **раб, кого закуто в кайдани лиш той, хто годиться їх носити.** У рабстві виховане покоління жидів нераз завертало до Єгипту і було засуджене блукати по пустині доки все не вимерло. — доки не зросла нова ґенерація, що сміло йшла в нерівний бій і побіджала: побіду їй несла непохитна віра в своє діло й свідомість високої місії народу - богоносця.. Та в історичній мандрівці народу українського до його Землі Обітованої загинуло вже не одне покоління, а ще й досі безкритичне переймання чужих ідей, блукання по чужих святинях не дає нам скристалізувати свою власну національну ідеологію й самим будувати свою волю. Шевченко докоряв, що ми напозичали від чужинців тільки «великих слів велику силу», а Франко перестерігав: «Відригаться нам буде повік те єгипетське м'ясо. . .» («Мойсей»). Бо тут власне криється найбільша небезпека для України. . . Українська інтеліґенція рабськи держиться московських взірців і, навіть як хоче мислити самостійно, мислить чужими категоріями. .» («Проблеми. . .» 1933, ст. 254—55, 256).

Хоч я пут не ношу на руках, на ногах
Але в нервах ношу все невольницький
страх.

Хоч я вольним зовусь, а як раб спину гну,
І свобідно в лице нікому не зирну.
Перед блазнем усяким корюся, брешу,
Вольне слово в душі, наче свічку, гашу.
Хоч тружусь день і ніч, не доїм, не досплю,
А все чується: це я на панськім роблю. . .
І хоч в душу вірвесь часом волі приваб,
Але кров моя раб! Але мозок мій —раб!

Так пророче описав Ів. Франко в поезії на «На ріці Вавилонській» рабський стан української інтеліґенції під совєтським режимом.

РАБАТА — висяча петелька на грудях ЧАМАРИ (див.).

РАБДОМАНТІЯ — вміння, досі не досить з'ясоване, відшукувати воду й мінералі, сховані в землі, завдяки ніби випромінюванню, що, виходячи від них, збуджує невропсихічну чуйність деяких осіб, що їх звуть РАБДОМАНТАМИ.

Слово «рабдомант» походить із грецького і складається з двох слів «рабдос» паличка і «мант» ворожба. Отже рабдомант — той хто ворожить паличкою. Згадки про чарівні палички маємо ми з найдавніших часів, навіть із мітології: Меркурій горіховою паличкою, що йому дав Аполон, відчиняв і зачиняв двері пекла: Вакх своїм «тирсом» паличкою з обкрученими навкруги неї галузками винограду — «відчиняв» в землі струмочки веселого вина; Медея і Цирцея своїми чарівними паличками відкривали людям незнані світи; Мойсей відкрив у пустелі своєю палицею джерело чистої води і порятував тим жидів, що вмирали зі спраги: Зороастер робив своєю паличкою ріжні чудеса і навчив цього мистецтва й своїх жерців — магів, звідки й сама та чудотворна паличка отримала назву — магічної. У руках рабдомантів ця магічна паличка служить для відкриття води і металів. Католицька Церква ставилася до рабдомантів спочатку дуже вороже, вбачаючи в них людей, що претендують на мало не божеські прероґативи, але змінила це своє наставлення в наслідок дослідів бенедектинця Чесі та особливо єзуїта Кірхера, славнозвісного археолога, основника доісторичного музею в Римі, що носить його ім'я.

Автор УМЕ, разом із численною групою інших членів Асоціяції Чужинецьких Журналістів в Римі, брав участь в 1931 р. у контролюванні відомої рабдомантки Марії Матальоні, яка, завдяки своїм рабдомантичним здібностям, відкрила біля гори Соракти давнє етруське місто Капену, що було небезпечним суперником Риму, але потім було так знищене, що до останнього часу археологи не могли вказати, де воно знаходилося. Марія Матальоні його знайшла. При мені вона означувала зариси етруських гробів і наперед говорила, що в них має бути — де брондзові речі, де золото, де мармур, а де тільки трупи. У руках у неї була розгалужена галузка, і рабдомантка тримала обидва кінці кожний в окремій руці, виставивши наперед нерозгалужену частину. Як тільки вона проходила біля води, чи металів, паличка починала підноситися і то тим швидше, чим більша була кількість води, чи металю. Подекуди вона так крутилася в руках ,що треба було чамалого зусилля, щоб її втримати.

РАБИН — жидівський священик, звичайно також учитель релігії і проповідник. Вибираний жидівською віроісповідною громадою користувався і користується великим моральним авторитетом. Талмуд навчав:

«Хоч один рабин говорить одне, а інший друге, слова їх — слова Божі. . .» «Хто противиться рабинові, хто з ним сперечається, або проти нього бунтується, той поступає так, ніби противиться Богові,, сперечається з Богом і повстає проти нього».

РАВЛИК — поширений в Україні слимак, м'якун із скрученою шкаралупкою на спині, в яку він ховається.

РАВХ фон ҐЕОРҐ — німецький професор університету в Кілі, що в 1957 р. видрукував, а в 1958 р. перевидав з деякими доповненнями у Нью Йорку в англійській мові «Історію Советської Росії», де чимало місця присвячено й Україні:

РАГОЗА МИХАЙЛО (†1599) — київський митрополит в рр. 1588—1599. 1594 р. перейшов на унію, спершу потаємно, а потім і відкрито.

РАДА — сходини, на яких обговорюють ріжні справи, а також постійна установа з ріжними функціями, в ріжних обставинах. РАДА БОЯРСЬКА — дорадники князя, який мав обов'язок радитися зі своїми боярами, зі своєю найближчою дружиною, в усіх важливіших справах. Проте, ця боярська рада не зформувалася в якусь реґляментовану інституцію: князь радився принагідно, з тими боярами, що були під рукою; від нього залежало, чи дати якусь справу під нараду, чи ні, чи закликати того чи іншого боярина на раду, чи ні (М. Грушевський «Іст. УР.» III, 227—28). РАДА ВІЙСЬКОВА найвищий політичний орган на Запоріжжі. Збиралася ця рада обов'язково на Покрову, на Новий рк і на другий день Великодня. Окрім політичних справ, займалася розподілом земель Війська Запорозького поміж куренями. Крім твердо встановлених термінів Рада Бійськова збиралася в усіх тих випадках, коли того вимагали обставини: звичайно скликав її гетьман, збираючи через своїх осавулів все військо, що було на місці. Але вона збиралася часом і з власної ініціятиви козацтва. М. Грушевський писав: «Коли виникають трудніші питання під час нарад, рада для докладнішого обміркування делеґує або делеґатів з-поміж себе або старшину — тіснішу раду, яка результати своїх нарад предкладає загальній раді. Військова Рада розбивається таким чином на дві ради — тіснішу і ширшу раду демосу, що жде докладу тіснішої ради. Буває одначе й так, що рада загальна рішає справу, не ждучи докладу тіснішої ради, і накидає своє рішення їй. Взагалі на раді демос поводиться супроти старшини вповні свобідно й безцеремонно, і ця похопність Війська зараз радити над усім загальною радою, піддаючися легко гіпнозові юрби — **була слабкою стороною козацької організації;** вона, одначе, з часом ослабла трохи. Ультіма раціо — гетьман зрікається проводу, то значить ставить питання про довір'я. Рішення об'являється криком і киданням шапок. Докладнішого рахування голосів, або констатування більшости, нема, міркується на око. . . В принципі рішення, очевидно, має бути одноголосним, і більшість силкується прихилити до своїх гадок незгідних з ними навіть погрозами й терором. Форм представництва нема. Взагалі своєю примітивністю й хаотичністю Військова Рада сильне нагадує старе українське ВІЧЕ (див.) («Іст. УР.» УІІ. 286—87).

Що видатніший був гетьман, то менше ваги мала рада: коли військо починало на кожному місці радити, особливо серед воєнних обставин, то це був знак, що воно не має віри до свого провідника, що він не тримає війська в руках і не вміє дати собі ради. **ГЕНЕРАЛЬНА ВІЙСЬКОВА РАДА** — поширена запорозька Військова Рада: у ній брав участь (або мав право брати) кожний член козацького стану; вона вибирала й усувала гетьмана, рішала про війну і мир, затверджувала міжнародні договори (Переяславська Рада 1654 р.). Нормально на Гол. В. Раді проводив гетьман; напрям нарадам надавала старшина (генеральна й полкова)), яка все брала участь у Раді, тим часом як із загалу козацтва брали участь тільки ті, що жили в околицях місця, де відбувалася Рада. Зі зростом впливу стар-

шинського елементу, під кінець XУII ст. Ген. В. Рада тратить на свойому значенні, аж вкінці зовсім заникає після Хмельниччини. Остання відбувається 1663 р. з дійсно сильною перевагою простого козацтва та селянства. Після ж 1663 р. Генеральна Рада стає формою, що нею прикривають нові відносини, формою, яка має новий зміст — урочистої паради козацького війська, на якій старшина проголошує для «народу» своє попереднє обрання гетьмана і свої попередні ухвали. Проте, такий стан речей викликав незадоволення рядового козацтва, що протягом всього XУII ст. аґітувало за скликуванням справжньої т. зв. ЧОРНОЇ РАДИ (див.), що в ній мало б брати активну участь не тільки козацтво, але й селянство (ПОСПОЛИТІ, див.). Але ця аґітація, в наслідок переваги впливів старшинських елементів, не мала позитивнихх наслідків, тим більше, що остання Чорна Рада 1663 р. дала катастрофальні наслідки. Кінець XУII ст. — часи Самойловича й Мазепи — визначається пануванням знатного товариства і старшини через РАДУ СТАРШИН (див.).

РАДА ЗУПОЛЬНА — друга назва Генеральної Військової Ради, але також суд гетьмана спільно з старшиною. З 1617 залишився наказ гетьмана Дм. Барабаша з розв'язанням скарги переяславського козака Колушкевича на своїх сусідів Савченків за загарбання землі; гетьман згадує тут, що цю скаргу розглядала «Рада наша зупольная». В. Антонович, що видав цього акта (К. Ст. 1883, У, 140—45), а за ним і Д. П. Міллер, вбачали в цьому акті доказ того, що в козаків уже в ті часи існував самостійний і незалежний суд, що складався з колеґії («ради зупольної») під головуванням гетьмана (Сб. Харк. Ист. Фил. Общ-ва, УIII, 64). Ол. Лазаревський рішуче з цим не погоджувався, відмовляючись робити якісь узагальнення й висновки про існування та форми козацького суду перед Хмельниччиною на підставі одного наказу Барабаша. («Зам. на ист. моногр. Міллера» ст. 29) (Наук. Зб. 1927, XXУI, ст. 28). Див. СУД КОЗАЦЬКИЙ.

РАДА МІСЬКА — орган міської самоуправи в Україні XУI—XУII вв., що мала в своїй компетенції поліційно - адміністративні функції в найширшому обсязі, а також суд в приватних справах. Складалась вона з РАЙЦІВ (консулес), вибираних на певний час, під проводом БУРМІСТРА (проконсуль). Права й обов'язки цієї ради так описує підручник міського права Ґроїцького з 1560-х рр. (цитовано в М. Грушевського «Іст. УР.» т. У, ст. 343—44):

«Бурмістр і рада мають обов'язком принаймні раз на тиждень, або кожного разу, як буде вимагати потреба, сходитися до ратуші, радити про добро громади, здобувати нові користі для громади і запобігати шкодам, лагодити й розсуджувати всякі спори, прибирати способи, щоб їжа й напитки в місті не були дорогі, а продавців, які б переступали розпорядження райців або загальні ухвали — карати. Крім того, мають наглядати пекарів, різників і шинкарів, пильнувати обманств в мірі й вазі, в продажі їжі й напитків і всякого товару, щоб кірці й інші міри мали на собі міський знак: міський «гетьман», або хтось інший буде мати це поручення, має з двома райцями зчаста, а принаймні раз на місяць їх контролювати, Має також Рада запобігати сварам у місті, боронити від кривд сиріт і вдів, непозволяти й викорінювати шкідні й безчесні гри — як карти, кості й інші невідповідні. Кожного року рада має складати рахунки з усіх доходів міських, перед старшими й визначнішими з громади. Всі ухвали, прийняті й постановлені на ратуші, на зібранню, мають бути завжди виконувані під карою, бо що старші ухвалять, інші повинні сповняти. . .» Дві колеґії РАДА й ЛАВА становлять головну підставу міської організації і звуться загальним іменем МАҐІСТРАТУ (див.).

РАДА ПОЛКОВА — явище порівняльно пізнє. До Хмельниччини її зовсім не згадується. Після 1648 р. вже згадуються ПОЛКОВІ КОЗАЧІ РАДИ. Їх компетенції належали вибір і усунення полковників. Збиралась полкова рада рідко, але сама можливість її скликання мала велике значення в житті полків. Завдяки їй витворювалася громадська контроля, свобода протесту, обмежування сваволі полковників. Фактично полкова рада існувала тільки в воєнні часи, в мирні ж часи вона зводилася до полкової сотні та представників від інших сотень. А що представництво в козацькій Україні взагалі було мало розвинено, то значення полкової ради поволі зменшувалося, і вона зрештою звелася до РАД СОТЕННИХ. Сталося це тоді, як полкова влада зосередкувалася в руках земельної аристократії. Її місце заступила РАДА ПОЛКОВНИЧА. Вже в XУII ст. можна констатувати її існування. Гетьман Апостол, що взагалі намагався зберігати старі українські звичаї, в одному зі своїх універсалів наказував: «Щоб . . .полковник (лубенський Ів. Мартос, Є. О.) жадних діл без присутности і згоди полкової старшини, а також листів без підпису тої старшини за одною своєю рукою не відсилав, щоб через те обивателям яка не була з того обида, але тому правленію були б присутні і в листах підписувалися б і всяку справу в правленії відали б полкова старшина разом із полковником. . .» Полкова Рада була дорадчим органом при полковнику. Тільки в випадку відсутности полковника могла вона ді-

яти самостійно, хоча і тут в важливих випадках наказний (заступник) мусів звертатися по розпорядження до полковника.

Коли скінчилася Полковнича Рада? Кінець її треба віднести на кілька років до вищезгаданого універсалу Апостола, що намагався воскресити старі звичаї Розформовання її розпочалося з 1722 р. Цього року, з наказу Петра І. в Україні з'явилися установи петербурсько - німецького типу: в полках з'явилися, хоча часто й поділені, Полкові ПРИСУТСТВІЯ і канцелярії, що називалися одним спільним іменем ПОЛКОВОЇ КАНЦЕЛЯРІЇ. Отже Рада стала Присутствієм. Мінімальний склад цього Присутствія — полковник, обозний і полковий писар. (Див. КАНЦЕЛЯРІЯ ПОЛКОВА). (За М. Слабченком «Малор. Полк» 1909, ст. 97 - 101).

РАДА СТАРШИН — дорадчий орган шляхетського стану при Гетьмані, що вирішував найважливіші й найпринциповіші питання державного керівництва. Привілей участи в цьому органі треба вважати за важливий становий привілей українського шляхетства, що давав значну юридичну перевагу над нижчими верствами (Окіншевич «Значне військове. . . » ст. 156).

З кінцем ХУІІ ст. значення Ради старшин зростає коштом Ген. Військ. Ради, і в ХУІІІ ст. вона стає майже єдиним впливовим органом при гетьмані, заступаючи інтереси козацької аристократії.

Рада Старшин уже при Хмельницькому вважалася за установу дуже важливу. Сам Б. Хмельницький говорив польським послам у Переяславі в лютім 1649 р.: «Що торкається комісії, то трудно її тепер починати і відправувати. Війська вкупі нема; полковники й старшина далеко, без них не можу і не смію нічого робити і йде про моє життя.» Під кінець гетьманства Богдан, правда, вже мав таку силу, що міг легковажити й старшину і не подавати її Раді усіх справ. П. Тетеря скаржився, що гетьман веде сам без контролі скарбові справи, і домагався, щоб із Москви зажадали від гетьмана «зібрати полковників, осаулів і всю старшину і зробити раду.« Ів. Виговський, при своїм виборі на гетьмана, говорив до старшин: «При небіжчику Богд. Хмельницькому ради й поради між нами нiякої не бувало..» і дав обітницю вести справи спільно з старшиною..» (Крип'якевич в ЗН ТШ. т. 138, ст. 71 - 73) Ів. Самойлович, відповідаючи на домагання посла з Москви вислати П. Дорошенка в Москву на заслання, зазначає: «Не порадившись із старшиною, неможливо це мені учинити. У нас права; я гетьман, не самовласний. Пораджуся зі старшиною і по тебе пришлю.» (Костомаров, ХУ, ст. 537 Цитовано в Ф. Уманця «Гетьман Мазепа» ст. 55). Кінець ХУІІ ст. — часи Снмойловича й Мазепи — найяскравіший період панування знатного товариства і старшини через старшинську раду. А коли збори цього інституту стають менш впливовими у ХУІІІ ст., то це пояснюється не тим, що українська вища верства втрачає свій вплив на користь інших верств суспільства, а тим, що в поневоленій Україні вирішальну ролю починають грати представники зверхнього російського уряду. (Окіншевич там же, ст. 154). Окіншевич у своїй праці кладе сильний наголос на тому, що в старшинській раді брали участь не тільки старшини — у цьому разі рада старшин була б тільки радою державних урядовців, — а й «знатне товариство» — себто бунчукові, військові та значкові товариші (там же ст. 155). Перед обранням на гетьманство К. Розумовського було на раді старшин 80 бунчукових, 10 військових та 173 значкових товаришів. Року 1663 старшинська рада мала розглядати «малоросійські права», — на ній тоді передбачено було участь 55 бунчукових та 35 військових товаришів.

РАДА УКРАЇНСЬКА ЦЕНТРАЛЬНА В КИЄВІ — перший український революційний парлямент, що постав 17. ІІІ, 1917 р., як центральна українська організація, об'єднання всіх тодішніх українських політичних партій, організацій і установ, для керування українським національно - революційним рухом. Вона скликала Всеукраїнський Національний Конґрес, що відбувся в Києві в днях 17 - 21. ІУ. 1917 р. Він ухвалив статут Укр. Центр Ради, переобрав її головою проф. М. Грушевського, а заступниками В. Винниченка і С. Єфремова, та ухвалив новий склад УЦРади. На тому Конґресі було коло 1.500 учасників від усіх українських земель. В червні 1917 р. У. Ц. Раду поповнили Рада Селянських Депутатів, обрана на І. Всеукраїнському Селянському З'їзді (11 - 12. V.), Рада Військових Депутатів, обрана на II. Всеукраїнському З'їзді в днях 18 - 23. VI. 1917, що відбувся, хоча й заборонений Керенським, при участі 2.308 делегатів від 1.600.000 вояків. Рада Робітничих Депутатів, обрана на І. Всеукраїнському Робітничому З'їзді (24 - 28. VII) та представники міської й земельної самоуправи і представники національних меншин — москалів, жидів і польських соціялістичних партій. У другій половині 1917 р. Укр. Центр. Рада мала коло 800 членів і стала фактичним парляментом України. Для керування біжучими справами У. Ц. Рада виділила з себе т. зв. МАЛУ РАДУ, а в червні 1917 р. свій уряд — ГЕНЕРАЛЬНИЙ СЕКРЕТАРІЯТ УЦРада видала до українського народу чотири урочисті УНІВЕРСАЛИ: І. з 23. VI. 1917 р. про самостійне здійснення національних домагань українського народу; II. з 16. VII. 1917 р. в справі догоди з Російським

Тимчасовим Урядом; III, з 20. XI. 1917 з проголошенням України Народньою Республікою в межах Рос. Федеративної Республіки, і IV. з 22. I. 1918 р. з проголошенням України суверенною самостійною державою. Все членство У. Ц. Ради належало до тої чи іншої соціялістичної партії, але провід в ній належав головно партіям українських соціял - демократів (есдеків), українських соціял - революціонерів (есерів) та українських соціялфедералістів (есефів). Їх соціялістична політика викликала реакцію землевласницьких та промислових кіл, а також всяких москвофільських елементів, що не могли погодитися з відходом України від Москви, і всі вони разом, з допомогою німців, запрошених в Україну на підставі БЕРЕСТЕЙСЬКОГО МИРУ (див.) зробили 29. IУ. 1918 державний переворот, — і до влади прийшов гетьман Павло Скоропадський. По упадку Скоропадського і виходу Німців з України, М. Грушевський та деяка частина членів УЦРади домагалися відновлення УЦРади, але ДиректоріяУНР. на це не погодилася. Засідання УЦРади відбувалися в будинку Педагогічного Музею при Вел. Володимирській вул.

РАДА ЧОРНА або **ЧЕРНЕЦЬКА** — це ГЕНЕРАЛЬНА ВІЙСЬКОВА РАДА, що в ній найактивнішу участь й ініціятиву виявляють не старшини й гетьман, а рядове козацтво, часом навіть із козацькою черню (селянством, посполитими), чому вона й назвалася Чернецькою. Найвідоміша і одночасно остання Чорна Рада відбулася в днях 27 - 28 червня 1663 р. в Ніжині, де козаки й посполиті відограли вирішальну ролю, проголошуючи гетьманом демагога Ів. Брюховецького а представників значної старшини Якима СОМКА та В. ЗОЛОТОРЕНКА засуджено без ніякої вини на смерть. Цей трагічний епізод нашої історії описав П. Куліш у романі «Чорна Рада» , а А. Старицька - Черняхівська писала в драмі: «Мазепа»:

З таких чорних рад зростає чорний бунт,
Що повертає весь край в страшну руїну
Зза волі волю знищить, бо юрба
Страшна, сліпа, топтати тільки вміє
І потопче все й стане на чолі
Той, що юрбу приборка батогами
І запряже в нове ярмо. . .

«РАДА» — другий український щоденник на Наддніпрянській Україні, що почав виходити в Києві 19. IX. 1906 р., заступаючи перший щоденник «Громадську Думку», що її заборонила московська влада 18. IX. 1906 (почала виходити з кінцем 1905 р.). «Рада» виходила до початку першої світової війни в 1914 р. і відограла дуже важливу ролю в відродженні української національної свідомости. Виходила вона головне завдяки меценатству Є. Чикаленка, який для забезпечення її, продав частину своєї землі і вніс 10.000 рублів на видавничий фонд. І далі він стало підтримував видавання своєю жертвенністю. Редактором до 1913 р. був М. Павловський, а потім А. Ніковський. Секретарем редакції Сим. Петлюра, а потім В. Королів - Старий. Передові статті писав С. Єфремов. Сталими співробітниками були М. Грушевський, Дм. Дорошенко, М. Старицька - Черняхівська, М. Лозинський, Б. Грінченко, С. Черкасенко, О. Олесь, Мод. Левицький та інші. Довгі роки адміністрацію «Ради» провадив М. Синицький, а йому в набуванні передплатників та взагалі засобів на видання дуже допомагав Л. Жебунів, що в найважчі часи щоденника не завагався віддати на його втримання останній гріш, бо, мовляв, «упадок «Ради» вб'є мене скоріше, ніж хвороба». Від «Громадської Думки» перебрала «Рада» 1.500 передплатників, перед своїм закриттям мала 4.000 передплатників — це була вся тодішня свідомаНаддніпрянська Україна, проте чимало примірників ішло й до Галичини.

РАДГОСПИ — радянські господарства Так звуться великі земельні маєтки — поміщицькі, церковні, манастирські і т. п. —, що їх большевики удержавили і призначили до них державних урядовців. При кінці сталінської ери було на терені СССР 93.000 колгоспів, 9.000 машино - тракторних станцій : 5.000 радгоспів. В 1961 р., за інформаціями «Рад. України» з 16. У. 1961 р. в самому УССР було понад 900 радгоспів: 665 — в системі Головного управління радгоспів при раді міністрів УССР і близько 240 — в системі раднаргоспів.

Сталін уважав «послідовно соціялістичними» лише машино - тракторні станції і радгоспи. Колгоспи він розглядав як нижчу форму сільського господарства, не мав до неї довір'я і піддав під найгострішу контролю партійного і державного апаратів. Вони не сміли мати власних сільсько - господарських машин. Вони не сміли творити при собі навіть малесеньких виробничих заведень. Щоб підпорядкувати колгоспи ще більше центральному апаратові, Сталін зарядив примусове так зв. «укрупнення», тобто злиття малих колгоспів у великі, що часом займали простір цілих адміністративних районів. До смерти Сталіна в березні 1953 р. число колгоспів зменшилося з 240.000 на 93.000. Ціль тієї політики Сталіна була ясна: через об'єднання колгоспів вони повинні були осягнути розміри велитенських державних радгоспів.

РАДЗІВІЛ АЛЬБРЕХТ (1595—1655) — литовський канцлер, автор щоденника про війни в Україні за Б. Хмельницького.

РАДЗІВІЛ СТАНІСЛАВ-АЛЬБЕРТ — ав-

тор докторської дисертації, захищеної у Фрібурському університеті в Швайцарії і виданої в 1937 книжкою в Парижі під назвою «Українці під час війни» (фр. мовою). Це солідна наукова праця, написана, як свідчить Лев Шанковський в «Америці» 29. X. 1960 «надзвичайно об'єктивно і зі знанням джерел». Ст. А. Радзівіл шуряк чи швагер (чоловік сестри) Дж. Кеннеді, президента США.

РАДЗІВІЛ ЯНУШ (1612—55) — гетьман литовський, ворог українського козацтва. На початку 1649 р. він відбув пацифікаційний рейд на Білорусь і КиївськеПолісся, де стояли, по прикордонних містах козацькі залоги Знищив їх вогнем і мечем, при чому зокрема німецькі компанії його не щадили ні жінок ні дітей. Комендантові Мозиря Михненкові зрубано голову. Піддубського, старшого запорізької залоги в Бобруйську, яка воліла згинути в зумисне підпаленій замковій башті, ніж піддатися, посаджено на палю, де він і сконав після 6 годин муки.

РАДИВІЛІВСЬКИЙ АНТІН (†1688) — проповідник XVII ст., від 1656 р. проповідник Печерського манастиря, 1671 його намісник, від 1684 — ігумен Миколаївського манастиря в Києві. Залишив збірки проповідей «Огородник Богородиці» 1676 р. р., та «Зінець Христовий» 1688 р. С. Єфремов писав: «У Радивиловського проступає бажання бути популярним у своїх казаннях, і подекуди йому з цим щастило, надто там, де він оживлює свій виклад то цікавою історією, то приказкою народньою чи анекдотом, як ілюстрацією до теми Звичайно, цю популярність, відповідно до духу того часу, треба брати дуже умовно і з великими обмеженнями, бо доходив її автор штучними способами, часто віддаючи живий зміст на поталу голосній фразі, нещирому вітійству, отим алегоріям, порівнянням, діялогам у схолястичному дусі. . .» («Іст. у. письмен.» I, ст. 167).

РАДИКАЛІЗМ — політичний напрямок, що вважає необхідними рішучі засоби для зміни суспільного ладу. Це слово еспанського походження і означає «викорінення». Скерований він був перше головно проти католицизму та теократії. В такому наставленні виник і розвинувся він у формі РАДИКАЛЬНОЇ ПАРТІЇ і в Галичині. На Наддніпрянській Україні радикальної партії не було, але його гасла й наставлення перебрали були перше соціялістичні партії, а потім безбожницький комунізм. РАДИКАЛЬНІ ЗАСОБИ — рішучі, безоглядні засоби.

РАДИМИЧІ — слов'янське плем'я, що прийшло від «ляхів» і оселилося в водостоці Сожа. Це було плем'я невеличке, аморфне, що не грало якої будь помітної політичної чи культурної ролі, а служило предметом ріжних глузувань, «мабуть,— завважував М. Грушевський, — через своє глухе малокультурне життя» («Іст. УР». I, ст. 187). Літописець, описуючи весільні обряди тодішніх слов'янських племен і підносячи культурні звичаї ПОЛЯН, писав: . . .«А Радимичі, і Вятичі, і Северо один обичай імяху: живяху в лісі, якоже всякий звір, ядуще все нечисто, і срамослов'є в них перед отці і перед снохами; і браці не биваху у них, но ігрища межи сели, схожахуся на ігрища, на плясанья і на всі бісовські пісні, і ту умикаху жени себі, с нею же кто свіщавашеся; іміхуть же по дві і по три жени. . .» Так київський літописець описував звичаї племен, що з них (а властиво із споріднених із Радимичами В'ятичів), розвинувся, мішаючись із фінами, московський нарід.

Головні міста в Радимичів були Гомель на Дніпрі і Чічерськ на Сожі. Перше вони підпали під хозар, а потім їх підкорив Олег, пізніше знову Володимир В. в 984 р. На час походів Володимира припадає й глузлива приказка: «Піщанці (радимичі з-над річкиПіщани) від вовчого хвоста тікають». Вовчий Хвіст — було ніби ім'я Володимирового воєводи. Але М. Грушевський завважував: «Правдоподібно одначе, що цей вовчий хвіст був собі звичайний вовчий хвіст, і ним від непам'ятних часів дражнили піщанців їх сусіди, а воєвода з нього вийшов, як лінгвістичний міт — об'яснення певної фрази через дієву особу, якогось героя. Одначе, мусіла бути за часів Володимира якась війна з радимичами, коли цей вовчий хвіст не відсунено в часи Олега». («Іст. УР.» I, ст. 486).

РАДИШЕВСЬКИЙ ОНИСИМ — друкар і палітурник, родом із Волині. Від 1584 р. працював у Москві в «Печатному Дворі», де видрукував в 1606 р. Євангеліє, а в 1610 — устав.

РАДІСТЬ — Тріюмфальне почуття успіху, завдяки якому відкриваються нові блискучі перспективи. Радість завжди сповіщає, що життя вдалося, що воно пішло наперед, що воно отримало перемогу. Берґсон писав: «де є радість, є творчість, і що багатша творчість, тим більша, глибша радість. Мати, дивлячись на свою дитину, радіє, бо вона свідома того, що вона створила її фізично й морально. Комерсант, який розвиває своє діло, промисловець, що в нього процвітає його підприємство, радіють. . . не тільки тим грошам, які заробляють, — багатство й повага, певно, входять чималою частиною в те задоволення, але вони приносять їм скорше насолоду, ніж радість, — почуття ж дійсної їх радости походить від свідомости, що вони покликали до

життя й поставили на ноги успішне підприємство. Пригадайте виняткові радості мистця, який зреалізував свій задум, або вченого, який зробив нове відкриття. Ви можете почути, що ці люди працюють для слави, і що вони отримують найбільшу радість від того захоплення, яке викликають Глибока помилка! В похвалах люди зацікавлені тоді, коли ще не мають певности успіху. Але той, хто певний, цілковито певний в свойому успіху, не має що робити з похвалами, бо він сам почуває себе творцем, він почуває себе понад славою, він знає себе, і він відчуває радість, яку можна назвати божеською радістю. . » («Духова енергія», Париж, ст. 24—25). Бо ж не дурно і Карл Лянґе писав, що «Бог це — радість Саме тому Він повісив сонце перед своєю хатою. . .»

Так радість має в собі щось божеське. Св. Франціск казав свойому учневі: «Брате мій! Чому в тебе таке сумне обличчя? Ти нагрішив? Це торкається лише Бога та тебе. Іди молись. Але передо мною й братами май завжди вигляд здорово - радісний, бо не випадає, коли знаходишся на службі в Пана, мати вигляд похмурий і незадоволений. . . » І до євангельських блаженств він додав ще одне: «Блаженні ті, що радіють». І ап. Павло писав до Филип'ян: «Радуйтесь у Господі» (III, I).

Радість — тріюмфальне почуття успіху, а успішне життя дає найвищу мірку задоволення, себто щастя. Роберт де Трас зробив належне розріжнення: «Щастя, ми його наперед собі запляновуємо і уявляємо, ми його вибираємо згідно з нашими уподобаннями. Але радість — це щось непередбачене і парадоксальне. Неможливо здобути її силоміць, чи її купити. Вона виникає сама собою і нас дивує, нас захоплює, перевертає нашу душу. Щастя заохочує жити, але від радости люди іноді й вмирають. В наслідок своєї дивної несподіваности, вона нагадує надхнення. . . Радість навідує несподівано сирітку, вбогого жебрака, — вона народжується часто із самопожертви, і з мук страждання: серед найгірших болів, нараз обличчя осяювалися радістю, радість відвідує людину, навіть коли вона ще плаче. . . Щастя ми його ревниво бережемо. Радість — ми б її радо розлили навкруги нас, поділилися нею з усіма» — і то не стільки з повноти доброго серця, а може бути й від того, що ми відчуваємо її невичерпною, і що більше вона шириться, то сильнішою стає. Щастя відгороджує нас від інших людей, вимальовує їх нам заздрісними і тому нам ворожими, — радість єднає нас із людьми і представляє нам їх усіх братами і приятелями Радість не можна втримати. Вона вас осяяла і — зникла. І тоді залишається нам тільки жити в надії, що вона ще повернеться, але ніколи не можемо бути того певними. Байдуже! Якщо спогад про втрачене щастя завжди болючий, спогад про зниклу радість нас ще досі втішає. Всі люди шукають щастя, і чимало з них його знаходять, але радість дає нараз сам Господь Бог».

У Т. Шевченка радість зроджується від альтруїстичного бажання — навіть самого тільки бажання! — зробити комусь добро:

Буває інод старий
Не знає сам, чого зрадіє,
Неначе стане молодий
І заспіває, як уміє. . .
. . Що ж це зробилося з старим?
Чого зрадів оце? Того,
Що, бачите, старий подумав
Добро якесь комусь зробить. . .

Коли ж він добро те зробить, радість його буде ще більша, бо

Добре жить тому, чия душа і дума
Добро навчилася любить:
Нераз такому любо стане,
Нераз барвінком зацвіте. . .

РАДНАРГОСП — Радянське Господарство, сільсько - господарське підприємство, що мало б бути зразком селянського господарства та основою для усуспільнення сільського господарства. Див. СОВХОЗ.

РАДЦЯ — член маґістрату. В Києві він відав цивільними справами (К. Шероцький, «Кіев» 1917, ст. 176).

РАЇНА — рід тополі. Звуть її також ПІРАМІДАЛЬНОЮ або ІТАЛІЙСЬКОЮ, бо вона з північної Америки поширилася в Европі через Італію: У нас казали про дівчат: «на зріст височенька, гнучка, станочок, як та раїна. .» (Сл. Грінченка).

РАЗОВИЙ ХЛІБ — хліб із муки, просіяної тільки один раз через решето.

РАЙ — місце, де перебували до гріхопадіння Адам і Єва, і куди мають іти душі праведників після смерти. Символ щасливого безжурного життя. Слово «рай» — праслов'янське, споріднене з ВИРІЄМ (див.), себто теплими краями, куди відлітають птиці на зиму. В оповіданні Ібн-Фадлана про похорони багатого «руського» купця в якомусь надволжському місті в 922 р., дівчина, що мала вмерти, щоб бути похованою разом із своїм паном, ніби бачила в екстазі, — може бути, під впливом трунків, — посмертне житло і з ньому свого пана: «Сидить він у у саду, а сад гарний зелений». . . (Груш. «Іст. УР.» І, ст. 332). І пізніше, вже в християнські часи, українські князі, ставлячи собі двори в гарній утішній місцевості, називали їх РАЯМИ. М. Грушевський влучно завважив, що трудно

припустити, щоб цю назву так широко вживали, коли б вона була специфічною для місця перебування небіжчиків. Беринда в свойому словнику перекладав це слово — «цвітник, або сад». Специфічного значення місця побуту праведних покійників Рай набрав значно пізніше, з розвитком християнського світогляду, бо в давньому передхристиянському світогляді українців не було ще ніякого поділу потустороннього світу щодо ггрішників та праведників. Посмертне життя було тільки продовженням гутешнього, і тому й до труни, чи до ями, до останніх часів вкладалися речі, що ніби могли бути потрібні й на тому світі.

Тому, що рай — сад, звуть раєм і частину саду— весільне ГИЛЬЦЕ (див.), і коровай, в який те гильце вткнуте. Потебня, що перший завважив цю назву гильця й коровая, виводив її дотепно з пісенної паралелі, за якою й місяць і сонце світять із «раю», і коровай теж приходить із «раю» (Чуб. IУ. 216, 666, 230), — отож тому й рай робиться епітетом коровая: «Світи, місяцю, з раю, нашому короваю, Аби був коровай красний, а як сонійко ясний. . . Ой раю мій, раю, препишний короваю» (Гол. IУ. 245.

Також: «Короваю мій, раю!» (Чуб. IУ. 227—28).

Атрибутивні йменники,— писав Потебня, — заступаючи йменники, стають нерідко на їх місце, напр., перше був «палець - мізинець», «рука - десниця» і т. п., а потім вже й просто «мізинець», «десниця» і т. д. Подібно до цього й «райське деревце» робиться просто «раєм», от як весільне, коли прикрашають гильце: «Колесом - колесом вгору сонце йде. У нашої Марусі рай ся в'є, Марусенько, дівонько, Хто ж тобі рай дав? Дав мені Біг і батенько мій» (Голов. II, 99, 102).

Тому ж на думку Потебні, і в білоруських жнивних піснях РАЙ — епітет останнього снопа, чи вінка, а не якийсь особливий бог жнив, як думали передше (РФВ. 1885, I, ст. 171—72). Але сніп і особливо вінок, могли носити назву «раю» в зв'язку з його первісним значенням саду, або цвітника.

ХОДИТИ В РАЙ — так звали в нас звичай іти на другий день хрестин, після миття рук породілі й баби, до коршми і там частуватися на кошт присутньої баби (Сл. Грінченка). Див. ЮРІЙ.

Довший час люди намагалися знайти місце колишнього земного раю — Адама й Єви. Особливої слави набрала в цьому відношенні легендарна семирічна подорож морем ірляндського черця Брандана в УІ ст. Він ніби знайшов в Атлянтичному океані острів, де мав бути земний рай, як ствердив йому сам Ісус Христос у видінні. Цей острів Брандана фігурує на багатьох мапах, як от на мапі Тосканеллі 1476 р. та інших, що, проте, кожна містила той острів в іншому місці. Але це не перешкодило й Христофорові Колюмбові розшукувати той острів. Проф. П. Сперанський писав: «В який би спосіб не постала уява про ідеально - прекрасне житло блаженств, для неї треба реальних земних образів і фарб. Фантазія тільки гуртує, доповнює, посилює елементи, взяті з дійсности. Крім того під впливом середовища не тільки утворюються нові образи, а й змінюються колишні. Рай, який стародавні народи уявляли собі, **як сад**, цвітучу долину або рівнину, пізнішої доби, із розвитком міського життя, **стає містом** Господнім, **палацом** небесним. («Небесним Єрусалимом», Є. О.). На мандрівників - семітів, що прийшли з розпечених, безводних і голих степів Арабії, непереможно сильне враження мусіли справити повні холодку зелені сади й родючі ниви Сеннаару, перетяті безліччю каналів, і уява не могла знайти відповіднішого місця для Едему, як у тій місцині між Тигром і Євфратом. Через багато віків по цьому, Колюмб, вражений розкішшю тропікальної природи, запевняв, що рай, безперечно був десь тут, на берегах Оріноко. . .» («Східній Світ» 1929, I-IIст. 300).

Обіцювання земного раю на землі — це найбільша МІСТИФІКАЦІЯ (див.), якої допустилися московські большевики в своїй демагогічній пропаганді.

РАЙДЕРЕВО — бузок, буз, боз.

РАЙДУГА — див. ВЕСЕЛКА.

РАЙЦЯ — див. РАДЦЯ.

РАЙТАРИ — тяжка німецька кіннота в польському війську. Її скасовано при реформі 1717 р.

РАК — шкаралупна безхребетна, членонога тварина, що живе по річках озерах і в морі: спереду має вона довгі тонкі ріжки, очі на рухомих стовпиках та 6 щелепів, на грудях п'ять пар членистих ніг, з котрих три передні пари з кліщами, перша пара найбільша; голова й тулуб укриті одним спільним панцером твердою звапнілою покровою; кадовб обручковий — звуть його ШИЙКА, зі споду на кожній обручці пара малих ніжок до плавання; дихає зябрами; його м'ясо їстивне. Сам він темний, але, коли його кидають в окріп, робиться ввесь червоний, тому й кажуть: «Червоний, як рак». НАПЕКТИ РАКІВ — почервоніти від сорому. Рак посувається досить повільно, тому в нас казали: «Пішов як рак по дріжджі». Оповідали, що, як рак пішов раз по дріжджі в велику п'ятницю, то повернувся аж на другий рік на Великдень (Ів. Франко «Прип.» II, 229). Своїми кліщами рак дуже

міцно тримає, як щось піймає. Тому був він у нас і символом настирливости, в'їдливости· «Вчепився, як рак» (Номис, 3997). В порівнянні з рибою, раки, як пожива, в нас менше цінилися, відци такі приповідки, «як на безриб'ї і рак риба» На Херсонщині оповідали. що, коли Бог сотворив всі водяні тварини, риби поплили вперед а рак посунувся назад. Тому Бог і дав йому очі ззаду. (Ястребов («Летоп.» III, 78). В Галичині слід цього оповідання залишився в приповідці: «Змилувався Біг на рака, дав йому очі там, де срака». Цю приповідку вживають часто в іронічному змислі, коли хтось дає іншому те, від чого йому нема ніякого пожитку (Ів. Франко І, ст. 78).

На лівому березі Дніпра у місті Олежках та в навколишніх селах, ще донедавна існував також досить дивний звичай — ЖЕНЯЧКА РАКА. Робилося це так: В день Петра і Павла ловили у Дніпрі рака і рачиху. Одягали його у чоловічий, а її у жіночий одяг з стрічками та квітами. Таких «молодого» і «молоду» вінчали навколо столу, а потім пили горілку, грали на скрипці або цимбалах, співали весільних пісень та танцювали. Яворницький, що вперше записав цей звичай, висловлює здогад, що це можна пов'язати з рибальством. Можливо «женячкою рака» придніпровські мешканці бажали, так би мовити, забезпечити на майбутній час його плодючість, а тим самим і свій добробут.

За української першої державности раки зробилися були символами не надто добірних українських міністрів: «Всім відомо, що як всі, так і українські раки червоніють. . . по смерті.Раки ходять завше передом назад і бувають іноді й міністрами. Ознакою доброго результату їхньої діяльности є їхній свист, який вони люблять давати, вилазячи від того вгору. . . Разом із щукою і вороною, рак посуває дуже швидко наперед віз української державности. . .» («Воля» в Відні 1920 р.). В пояснення цієї сатири, треба додати, що «червоніння» тут означає «полівіння», що буває в міністрів, коли їх звільняють з міністерського посту («по смерті»). Раки ніколи не свистять, і вираз, «коли рак свисне» значить —ніколи. В такому розумінні вжито й тут «свист» міністрів, що ніколи не дає добрих наслідків.

Чепа, в кінці ХУІІІ ст. залишив такі рецепти на лікування пропасниці: «Обрізавши нігті на руках і ногах під час пароксизму лихоманки, прив'язати до живого рака і пустити на воду». Або: «Наловити в березні раків і живих заливати спиртом, чи міцною горілкою Цей спирт давати потім хворому на лихоманку, під час пароксизму, то видужає. . » (К. Ст. 1892. I 128). На Карпатській Україні від пропасниці підкурювала линовищем рака (ЗНТШ 1899, ІУ. 232). Проте, через рака можна дістати хворобу: «Якби на живого рака сіла муха, а потім та муха вкусила чоловіка, то у того чоловіка на тім місці зробиться рак» (пістряк). (Етн. Зб. НТШ. У, »77). Тут ясно проглядає асоціяція по спільній назві, але цікаве спостереження про муху, як поширювача хвороб.

РАКА, РАКВА — скринька, а то й домовина, де переховують мощі святих. Робили її часто з дорогих металів із ріжними мистецькими прикрасами.

РАКАВКА, РАКАНЯ — деревова жабка, зеленуха.

РАКИ — залізні дужки, або підкови з зубцями, що їх уживають для лаження по стовпах, до ходження по льоду, і т. п.

РАКЛО - - харківський босяк.

РАКОВСЬКИ ІВАН (1874 — 1949) — головаНаук. Т-ва ім. Шевченка у Львові. Був протягом трьох років професором антропології Українського Тайного Університету у Львові, а коли цей, під тиском польських переслідувань, мусів заперестати свою діяльність, проф. Ів. Раковський, на запрошення тодішнього організатора і ректора Греко-Католицької Богословської Академії о. Сліпого, почав викладати в ній антропологію. Обраний на голову НТШ, замість проф Студинського, скомпромітованого своїм комунофільством, проф. Ів. Раковський головував в цій нашій науковій установі повних 16 літ аж до розв'язання її большевиками в 1939 р. Коли з почину гуртка вчених та підприємців виник плян видання першої в нашій історії Української Загальної Енциклопедії, д-р Ів. Раковський став її головним редактором та довів величезну працю над її виданням до успішного кінця. Коли Т-во «Просвіта» приступило до видання серії популярнонаукових книжок під назвою «Учітеся, брати мої. . .» проф. Раковський перебрав редагування й цих корисних книжок. В 1946 р., коли дві третини дійсних членів НТШ, що опинилися на вигнанні вирішили відновити діяльність НТШ закордоном. д-р Ів. Раковський перебрав знову в ньому головство і залишався головою до самої смерти — 28. II. 1949 р. в Ньюарку в США.

РАКОВСЬКИЙ ХРИСТІЯН (1873 —) — румунський соціяліст. а потім комуніст. В 1918 р очолював російську делегацію на українсько - російську мирову мирову конференцію в Києві а вже в рр. 1919—23 був головою совєтського уряду України: в рр. 1923—27 був послом СССР в Англії та Франції. В 1927 р був виключений з партії за прихильність до Троцького і висланий в 1929 р. на Сибір. В 1938 р. на процесі троцькістсько - зінов'євсь-

кого бльоку його засуджено на 25 років тюрми.

Голова «українського» уряду, промовляючи на засіданні Київського міського совєту 13. II. 1919 р., заявив: «Декретування української мови, як державної, реакційна й нікому не потрібна справа». Про те саме він писав у «Комуністі» 1921 р.: «Українські меншовики й есери жадають признання української мови в установах. Признання української мови в установах, як мови урядової, могло б означати панування української буржуазії й куркульства». В «Известіях» його стаття на цю ж тему мала багатозначну назву: «Безнадежное дело».

Орган незалежних українських соціялдемократів, тоді союзників большевиків, «Червоний Прапор» так характеризував фактичний стан речей в Україні за Раковського: «Ці «братські відносини» занадто безцеремонні, і посягають вони не лише на хліб і цукор, але і на душу народу. Такої шаленої і ганебної русифікації, яка йде тепер хвилею по всій Україні, ми не знали. Ні одної листівки на українській мові для українського селянина, ні одної брошурки, ні одної газети радянської влади на українській мові».

РАКОЦІ ЮРІЙ II (1615—1660) — князь Семигороду, був у зносинах із Б. Хмельницьким і кандидатував на польську корону. 1657 р. ходив походом на Галичину і мав зверхність над Молдавою й Волощиною.

РАКУШКА - РОМАНОВСЬИЙ РОМАН (б 1623 — б. 1703) — в рр. 1654—55 був ревізором і дозорцем скарбу військового в Ніжені, в 1658 р. — ніженський сотник, 1660 р. — ніженський полковник, в рр. 1663—69 — перший військовий підскарбій; їздив із дипломатичними дорученнями до Москви і Царгороду в 1670 р., Після вбивства Брюховецького протопіп у Брацлаві (від 1670), потім (від 1675) — у Стародубі. Дехто вважає його за автора т. зв. ЛІТОПИСУ САМОВИДЦЯ.

РАКША, СИВОРАКША — птах, споріднений із вороною і подібний до неї, тільки синявий, і крила темносині. У нас вважали ракшу «ключницею від вирію». (Номис, 14029).

РАЛЕЦЬ — гостинці, які на Різдво та на Великдень приносили в Україні XVII - XVIII вв. селяни й міщани дідичам, священикам, полковникам, взагалі властям. В. «Граматиці Малор. нарєчія» Павловського (1818 р.) читаємо: «Ралець — це подарунок, що складається з хліба, вина, пряників і т. п., які підвладні підносили своїм старшим на свято Світлого Воскресення та на Новий Рік». Руліковський в «Опис. Васильк. пов.» теж писав: «На Новий Рік сільські господарі йдуть до пана з поздоровленнями, несучи в дарунку боханець хліба, сіль, а також вінок із житяного чи пшеничного колосся. Це в них називається — ралець». Потебня з цього приводу здогадувався, що ралець, мабуть, був пережитком дарунку, який перше давали колядникам, коли вони ходили з плугом, з РАЛОМ. (РФВ. 1884, I, 34—35).

З часом, проте, в переході від партикулярного до загального, ралець — дарунок робиться хабарем, що дається вже не тільки на Великдень та на Новий Рік, а при кожній відповідній нагоді. В «Енеїді» Котляревського: «Будьте ласкаві моєму зробіте лихові кінець. ., а я вам піднесу ралець». «Вулкан, прилабузнившись до Кіпріди, як до просителя писець, її корчив різні милі види, щоб і собі дістать ралець. . .»

М Слабченко, студіючи «Малор. Полк», прийшов до висновку, що т. зв. ральці — «добровольні. але обов'язкові» приноси від полчан під час об'їздів начальства полку, а також при нагоді Різдва та Великодня складали значну частину доходів полкового начальства. (ст. 76—77). Ральці, як стародавній звичай, спочатку не зустрічали спротиву з боку гетьманів. Але насильства, які чинено при їх «добровільному» збиранні, примусили зрештою навіть такого безхарактерного гетьмана, як Іван Скоропадський, видати універсал, яким заборонялося брати ральці (К. Ст. 1885, I, 87). Універсал, очевидно не дав бажаних наслідків, як і виданий кілька років пізніше новий наказ з цього приводу. Апостол зрозумів, що універсалами ральців не викоренити: видавши в 1731 р. універсал з забороною побирати ральці, Апостол з 1732 р. наказав видавати полковникам в заміну ральців певну суму грошей. Але й після цього ральці не припинилися, бо й по 1732 р. виходили далі укази, що забороняли їх брати.

РАЛО — дерев'яний хліборобський прилад для зрушення землі під сівбу, попередник плуга. Звідти РАЛИЦЯ, РАЛЯНКА — поле, зрушене ралом. НАРАЛЬНИК — залізний ніж на ралі, щоб різав землю, попередник ЛЕМІША (див.).

РАМАДАН — махомедданський 30-дневний піст, від сходу до заходу сонця, дуже суворо дотримуваний. Припадає він на IX місяць -місячного (махомедданського) року: у цьому місяці Махоммед відчув надхнення до писання корану, що лежить в основі махомедданства.

РАМБО АЛЬФРЕД (1842—1905) — французький історик і політик, редаґував разом із Лявіссом «Всесвітню Історію». Брав участь у III Археологічному Конґресі в Києві в 1874 р., що був «блискучою маніфестацією наукових засобів і арґументів українства» (М. Грушевський). Драгоманов, виступаючи з промовою

на святочному вечорі, сказав: «Мушу подякувати передусім тим, які, як серб Новаковіч і француз Рамбо, цікавляться, не тільки тим, що ми належимо до якоїсь великої і сильної Росії, а й тим, що ми невгомонно працюємо над піднесенням нашого народу й щиро хочемо свої тенденції подружити з тенденціями усієї європейської й слов'янської демократії. («Україна», Київ 1930, V, ст. 49).

Повернувшись з Конгресу Рамбо видрукував про нього прихильну статтю (в журналі «Два Світи»), спеціяльно згадавши про «Історичні пісні» Антоновича і Драгоманова, що тоді були оголошені, назвавши їх «поетичною історією України». На замовлення редакції, він написав потім ще й другу статтю під заголовком «Україна та її історичні пісні». Кат. Грушевська, аналізуючи статті Рамбо, ствердила, що «його праця давала французькому читачеві силу інформацій про українську народню поезію, взятих із поважних і певних джерел як Антонович і Драгоманов» (Зап. НТШ, т. 99, ст. 253). Була вона дуже прихильна Україні, і Мазепу було названо в ній, всупереч традиційній московській пропаганді, «останнім чемпіоном національної незалежности». Рамбо переклав французькою мовою 10 українських дум, а між ними «Марусю Богуславку», «Самійла Кішку», «Про Хмельницького й Барабаша», але переклади не були надто вдалі. Див. ШЕРЕР МАРІЯ.

РАНҐА — урядовий чи службовий ступінь, що в багатьох державах відзначається на одностроях бюрократів, військовиків, поліцаїв, тощо. Большевицька революція, що йшла під гаслом загального зрівняння, поспішилася покасувати всякі однострої та ранґи, але. . . як тільки московські проводирі тієї революції засіли твердо в Кремлі, всі ті однострої й ранґи були не тільки відновлені, але й карикатурно прибільшені. П. Штепа пише: «Чужинці дивуються і не можуть зрозуміти, яким чином соціялістична і пролетарська країна СССР повернула,— здавалось би, — зненавиджені старі зовнішні ознаки буржуазно - дворянського поневолення — всі оті уніформи, хрести, медалі, ранґи та інші колись «буржуазні забобони». Тепер в СССР носять блискучу уніформу не лише військові та поліцаї, як в інших державах, але носять її також і цивільні урядовці, і не лиш державні, але й «громадські», як, напр., інженери вчителі, студенти, учні. А головне, на всіх тих уніформах показані кількакратно (щоб не помилитися) РАНҐИ. Американець В. Ґвайт, що подорожував по СССР, каже: «В брітійській та американській арміях тяжко відріжнити старшину від рядовика: треба зблизька придивлятися відзнакам. В армії СССР старшину можна відріжнити від рядовика на віддалі чверть кілометра(«Рапорт про росіян»)». Портрети московських вождів з цілим іконостасом бляшанок на грудях кожний з нас бачив». (П. Штепа «Українець а Москвин» 1959, ст. 72).

РАНҐОВІ МАЄТНОСТІ — маєтки, села, тощо, що за Гетьманщини надавалися козацькій старшині в тимчасове володіння, замість платні за службу. «Дохід з ранґового маєтку — тільки особливий засіб оплачувати державну адміністрацію та місцеву самоуправу, тодішні видатки на представництво і на виконування служби. При Хмельницькому і скоро після нього військова старшина користувалася доходами з ранґових маєтків, як платнею за службу і джерелом на покриття службових видатків. . .» (Ф. Уманець, «Ґетьман Мазепа» 1897, ст. 248)).

Ранґові маєтки походили з того земельного фонду, що створився в Гетьманщині в наслідках конфіскації лятифундій великих польських землевласників В'ячеслав Липинський гостро осуджував системґ ранґових маєтків: «Чи одною з головних причин упадку Мазепи і взагалі всього нашого політичного безсилля супроти Москви по смерті Хмельницького, не було те, що під впливом общинницьких елементів на Лівобережжі, старі тамошні магнатські лятифундії не були закріплені в повне приватне володіння, яке б дало новій козацькій аристократії, що ними заволоділа, матеріяльну силу для боротьби за свою державну незалежність, а були обернуті в напівприватні, залежні від кожночасної зміни політичної влади, «маєтності ранґові»? І чи ці «напівсоціялізовані», коли так можна сказати, маєтності ранґові не поставили тодішню нову українську національну аристократію в таку саму страшну залежність від «розпреділяючого» українську землю московського уряду, в якій опинились тепер селяни «куркулі», що од большевицького уряду одержують (це було писано в 1921 р. Є. О.) «розпреділену» їм в оренду стару поміщицьку землю. . .» («Хліборобська Україна» 1921, т. У—УІ ст. 64). Див. ПОСЛУШЕНСТВО.

РАНДОНЕ БЕЛІЗАРІО (н. 1906) італійський журналіст, довголітній редактор італійського видання бюлетенів аґенції ОФІНОР-у, в яких пропаґувалося й популяризувалося українську національну справу і уряд УНР.

РАНЕЦЬ — наплечник, шкуряна або брезентова торбина, що її носили учні і солдати: «Ой, заплачеш, моя мила, заплачеш, як мене, молодого, в ранці побачиш» (Чуб. V, 393), себто, коли мене візьмуть у солдати: військова служба в XIX ст. була дуже довга, за Миколи І навіть і 25-літня, і для дівчини, що побачила свого милого в ранці, вже не було більш надії вийти за нього заміж.

РАНОК — початок дня. Як і кожний початок, провіщав щось зле або добре: «Як бу-

де зранку, так і до останку». «Як піде горе зрання, то аж до смеркання» (Номис, 2230). На Гуцульщині казали: «Котра дитина учиниться тоді, як усі поживлені, то і вона буде все життя поживлена, сита, а як ся учинить зранку, коли всі голодні, то тоді буде й дитина безщасна, голодна все своє життя. . .» (МУЕ НТШ. ХУІІІ, 103).

РАНТУХ — друга назва НАМІТКИ (див.). Назва прийшла з Німеччини, коли на весіллях почали вживати німецьке полотно кращого виробу — ляйнтух. «Рантух — «чотирьохаршинний шматок білої тканини. що ним ще не так давно замужні жінки зав'язували собі голову замість — чи поверх — хустки» (Ленчевський в К. Ст. 1899. «Похор. обряди» ст. 74). І Ор. Левицький писав. «Рантух — довге покривало голови замужніх жінок, в роді сучасної намітки. В ХУІ—ХУІІ вв. рантух був в ужитку не лише в простих людей. але й в дворянському побуті Волині та Київщини» (К. Ст. 1898, V, 249).

РАРІГ — рід сокола, Фалько ляніаріус.

РАПСОДІЯ — в давній Греції поема, співана РАПСОДОМ, себто мандрівним співаком, під супровід ліри,; тепер — інструментальний твір , побудований звичайно на народніх мелодіях. У нас рапсодії писали М. Лисенко, Т. Микиша. Див. РАХМАНІНОВ.

РАСА — порода живих тварин, що відзначається відмінними прикметами, передаваними спадково з покоління в покоління. Людський рід також розпадається споконвіку на більшу кількість рас, констатованих уже в доісторичну добу. Сучасна антропологія, себто наука про людину, не визнає існування чистих людських рас, обмежуючи поділ на «расові типи», ще, зрештою, не устійнені, та на «расові області». Антрополог Хв. Вовк, простудіювавши антропологічні особливості українців і порівнявши їх з такими самими особливостями інших слов'янських народів, прийшов до висновку, що «українці безперечно найбільшу спорідненість виявляють із південними та західніми (з винятком поляків) слов'янами, і, згідно з поглядами Гамі та Денікера «їх треба зачислити до т. зв. ядранської раси, яку ми б воліли назвати слов'янською» («Студії. . .» ст. 31—32). Пізніші дослідники, як Ів. Раковський і Рост. Єндик, прийшли в головному до тих самих висновків, хоча й вважають, що український нарід більш расово помішаний ніж це припускав Хв. Вовк.

В. Липинський писав: «Як нема чистокровних американців, так нема і чистокровних українців. Колонія єсть колонія: осідок ріжних племен, рас і вір. Українцем єсть всякий, хто хоче, щоб Україна перестала бути колонією, щоб з ріжних її племен, рас і вір постала одна Держава Українська. А творцем України єсть той, хто в святе діло унезалежнення української колонії приносить усе найкраще, що єсть у ньому: в тій культурі, з якої він до українства прийшов. . .» (Передмова до «Листів до Хліборобів» ст. XX).

РАСИЗМ — політична доктрина, що ґрунтується на засаді поділу людства на вищі й нижчі раси чи то з точки погляду чисто біологічного, чи то й духового. Расизм, як практичне застосовання, річ дуже давня, але теоретичне обґрунтування він одержав лише в XIX ст. в працях Ар. Ґобіно, Ваше де Ляпужа, Ст. Чемберлена та пізніших теоретиків і ідеологів німецького націонал - соціялізму на чолі з Гітлером і Розенберґом. Серед українців прихильниками теорій расизму були почасти В. Липинський та Ю. Липа, і головно Дм. Донцов.

Теоретики расизму, що походили з англо - саських та німецьких народів підносили, розуміється вищість тої раси, з якої ті народи розвинулися, себто з т. зв. нордійської раси. З цього приводу Гуїцінґа, голляндський історик культури в своїй цінній книзі «Криза цивілізації» (іт. вид. 1938 р.)запитував: «Чи хоч який теоретик расизму відкрив із жахом і обридженням, що саме його раса належить до нижчих? ні- завжди справа йде про те, щоб піднести себе й своїх понад іншими, коштом інших. Тези расизму завжди войовничі, ворожі, скеровані проти когось (проти африканців, проти азіятів, проти пролетарів, чи проти семітів - жидів).»

Гуїцінґа не був знайомий з писаннями д-ра Д. Донцова, який, йдучи слідом за німецькими расистами, принижував власну українську расу, підносячи нордійську, що приналежністю до неї величалися німці. В «Духу Давнини» (друге вид. 1951 р.) він писав «. . .Той психологічний тип, який у расологів відповідає **нордійській расі,** представляє собою, мабуть, найвищі «укриті можливості, і щодо своєї «біологічної потенції», мабуть, займає найвищий щабель в драбині різних людських типів. Мусимо тут твердити, за нашими і ненашими расологами, що цей тип, колись поширений на старій Україні, тепер стрічається на ній дуже рідко. Частіше — той, якого за його духовими прикметами я б поставив на друге місце — як тип формотворчий. це тип **понтійця, медітеранця, середземноморця**. Найбільш представлений у нас тип **динарця** і на жаль, **остійця.** Коли б підходити до нього з точки погляду його духового обличчя, то думаю, без помилки можна сказати що це є **переважаючий тип нашої демократичної верстви,** яка грала рішаючу ролю на Україні в 1917 році. . .»

І далі на адресу тих «динарців» і «остій-

ців» не шкодує найбільш принизливих характеристик.

Р Ільницький, критикуючи расизм Дм. Донцова, писав: «Не відомо. . . наскільки він вірить в те, що написав. Але коли Донцов справді переконаний про нижчість української людини, коли повірити йому, що остійський і динарський елемент серед українців нікудишний, нікчемний та рабський, то в обличчі цього, що в нас нордійські і середземноморські елементи в меншості, чи як Донцов навіть суґерує — загибають, — виходило б, що Україна так і засуджена на те, щоб бути вічним погноєм для чужосторонніх окупантів.

«Але невжеж росіяни мають більше нордійської крови від українців? Так воно, очевидно, не є, і тут показується весь фальш расистської «науки», якої популяризатором чомусь став у нас також Д. Донцов. Як він, а вслід за ним і його приклонники, цей **наскрізь матеріялістично - біологічний та поганський підхід** погоджують із своїм ніби-то ідеалізмом та християнством — це їхнє діло. Але, щоб так принижувати свій власний народ насміхатися над його героїзмом видержливістю. добросердешністю, браком розбійницьких інстинктів, на це треба великої дози людоненависти та злоби до своїх ближніх. Расистська теорія антихристиянська. фальшива, ненаукова, аморальна та збанкрутована, і українському визвольному рухові з нею ніяк не по дорозі».

«Свобода» в числі з 21. IX. 1951 р. писала, що «расизм у нашому столітті став нерозлучним супутником тоталітаризму, як колись він був супутником рабовласницьких і феодальних систем. . .» Це твердження не зовсім вірне: італійський фашизм, дарма що тоталітарний, довгий час, аж до вибуху II світової війни. коли попав у залежність від Гітлера, ставився до расизму з найбільшим застереженням. Автор УМЕ писав в 1934 р. в «Розбудові Нації» про відмінності поглядів фашизму й націонал - соціялістів щодо раси: «. .Для італійського фашизму, який в інтересах того вищого колективу, свідомого своїх цілей. що зветься нацією, прикладає найбільше зусиль для піднесення й розвитку **особистости й підкреслює кожночасно спірітуальність** (духовість)фашистівського руху, як руху скерованого на витворення й зміцнення духового зв'язку між усіма верствами та складниками нації, ідея раси, а зокрема ідея її консервації й поліпшення способами матеріялістично-біологічними, видається просто потворною, невідповідною для людини. що в ній переважає дух над матерією. — «Коли я говорю про людей, — пише один із італійських публіцистів, — Джорджо Паскваді, — я вживаю більш охоче вираз «народи», залишаючи назву «раси» для перегонових коней, для пекінських собак, для ньюйоркшірських свиней, тощо, бо я знаю, між іншим, що сполучення людських індивідів, дає часто «іраціональне» потомство, іноді **далеко вище** від безпосередніх батьків, дідів, чи прадідів, і в усякому разі завжди від них відмінне. Теорію раси не можна прикладати до людей, бо ця залишає осторонь **дух**, саме характерний для людини. . .»

Сам Б. Муссоліні в своїй «Доктрині фашизму» підкреслював духовість італійського фашизму: «Фашизм — релігійна концепція, що в ній людина вбачається в зв'язку з вищим законом, з об'єктивною волею, яка перевищує окремого індивіда й підносить його до рівня свідомого члена духового суспільства. . .» Відповідно до цього, націонал - соціялістичний закон про СТЕРИЛІЗАЦІЮ (див) небезпечних для здоров'я раси індивідів викликав саркастичну замітку Муссоліні на сторінках «Іль Пополо д'Італія», а другий італійський щоденник, «Фашистівський Режим», говорячи про цей закон, назвав його «іраціональним антинауковим і нелюдським». «Ось дійсно ідея, — писав він. — якої ніхто, хто має почуття й розуміння глибокої гуманности фашизму, ніколи не зуміє перетравити. Цей закон — неґація права на існування людини, неґація відновлюючих сил природи, неґація Бога, який, очевидячки, в своїй недосяжній мудрості, не зважає на статистики німецьких лікарів. Виникає питання, чи раса, яку хочуть поліпшувати таким чином, матиме ще можливість породжувати таких людей, як Ґете і Ваґнер? В усякому разі вона не породжуватиме більше Бетховенів, бо батько Бетховена був алькоголіком і тепер мусів би бути стерилізований. . .»

Фашизм і націонал - соціялізм дивилися зовсім одмінно й на націю, що мала служити дороговказом і базою для розвитку їх рухів. Для фашистів нація — природне суспільство, об'єднане цілою низкою **матеріяльних** (територія, спільне походження, кров і т. п.) і особливо **духових** (мова, спільна історія, спільні традиції, спільні моральні поняття й ідеали) зв'язків. В першій програмі фашизму з 1921 р., ми знаходимо вже таке визначення нації: «Нація не проста сума живих індивідів. ані знаряддя в руках партії для реалізації її (партійних) цілей; нація — організм, що включає в собі безконечну низку поколінь, в котрих індивіди — лише переходовий елемент, та **вища синтеза всіх матеріяльних і духових** вартостей давнього народу. . .»

Націонал - соціялізм натомість ототожнював націю з расою і клав в її підстави лише один елемент — **кров**, себто елемент чисто матеріяльний, біологічний: «Нація, або краще раса, — писав Гітлер в «Майн Кампф», — полягає не в мові, але в крові. Отже можна буде говорити про германізацію (якогось народу) лише тоді, коли вдасться відмінити в цьому процесі **кров переможених. Але це не**

можливе, хібащо в наслідок мішання крови відбудеться зміна, що означатиме **зниження вартости** вищої раси. Отже остаточним наслідком цього процесу було б знищення саме тих прикмет, які одного дня причинилися до перемоги народу, що ще був здатним перемогти. І зокрема культурні сили зникли б у злитті з нижчою расою, хоча б новий народ і говорив мовою раси - переможця. . .» (італ. вид. ст. 61).

Для соціял - націоналістів «новий період історії» (як писав Розенберґ у свойому «Міті XX століття»), «починається тоді **коли якась раса перемагає другу расу**. . » Для італійських фашистів новий період історії починається тоді, коли якась **нова культура** входить в життя народу. Отже там — фізична перемога, тут — культура, там — матерія, тут — дух. Для націонал - соціялістів було аксіомою, що саме німецька раса — найвища, найкраща, і що навіть латинські народи, не кажучи вже про слов'янські — народи нижчої раси, хоча, як арійці, вони й незмірно вищі від інших, не-арійських, народів, не кажучи вже про африканських негрів.

Теорія про вищість німецької раси досить давня, і нею хотів покористуватися свого часу й Кайзер Вільгельм II для цілей своєї зовнішньої імперіялістичної політики. Але тоді ця вищість німецької раси поширювалася на **всіх** громадян німецької імперії і мала на увазі вищість німецького народу над іншими народами. Нац.-соціялісти внесли цю теорію расової вищости в нутро німецької нації і поділили німецьких громадян на кілька категорій, більше чи менше «чистих» щодо кількости німецької, себто властиво нордійської, крови. Сам Гітлер мусів визнати, що «абсолютно чистих» представників вищої колись раси, чи крови, знайти тепер неможливо, отже все полягає в **релятивній** кількості. Найчистішими представниками німецької, чи нордійської, раси уважається, розуміється, членів націонал - соціялістичної партії, ніби члени партії можуть складатися відповідно до антропологічних фізичних прикмет! Та, не задовольняючись поділом німецького громадянства на категорії «чистих», «менше чистих» і зовсім «нечистих» (до останніх зараховуються в першу чергу всі жиди, а потім і українці та інші слов'яни), націонал - соціялісти почали заглядати і в минуле, запевняючи, що все, що було славного в минулому Німеччини, створив геній вищої раси. Чимало ж славних імен, що їх, в наслідок безсумнівного походження від «нижчих» рас, ніяк не можна було зачислити до вищої раси, просто викреслювали з німецького пантеону і приписували їм «фатальний вплив» на формування німецької психіки.

Італійський фашизм ставився цілком неґативно до такої теорії. Ніякий нарід у світі, мабуть, не мав такої мішанини крови, як італійський, і це ні скільки не перешкодило йому піднестися до найбільших висот культури й цивілізації, і навіть і політичного впливу. Етруски, лігури, кельти, латинці, греки, ґоти, сарацини, нормани, еспанці, слов'яни, лонґобарди, германці, — всі залишили частину своєї крови в цій амальґамі рас, об'єднаній інтересами спільної території, спільної цивілізації й культури, спільної віри й мови. І якщо до останнього моменту залишалися в Італії неабиякі провінційні відмінності, що свідчили про походження від ріжних давніх рас і народів, то фашизм не намагався підкреслювати ті ріжниці і не ділив італійських громадян на ріжні категорії в залежності від того, хто скільки мав латинської крови, але, навпаки, робив усі зусилля, щоб об'єднати їх усіх в спільному культі спільної батьківщини й нації. Відповідно до цього, фашистівська Італія не тільки не відкидала нічого й нікого з того багатства талантів і геніїв, що давала їй — і продовжує давати — ріжноманітність її рас, але, навпаки, широко користується ним для піднесення свого престижу в світі. Асканіо Дзапоні писав з цього приводу: «Якщо Німеччина відкидає Гайне. . . ми на дванадцятому році нашої революції святкуємо Леопарді. . . Ми не руйнуємо минулого, а тим більше **нашого** минулого. Треба зосередковувати всі сили проти чужинця і прославляти власні здобутки. І для цього треба почувати за собою підпертя свого минулого. В Німеччині ж нацизм набирає характеру громадянської війни. Бо неґативний момент, момент остракізму й очищення раси бере гору над позитивним ствердженням самої раси (нації) супроти інших рас (націй). Нацизм займається покищо проскрипціями мертвих і остракізмом живих. . .» І якщо Гітлер писав, що «помішання крови і знищення вартости раси, що з того слідує, єдина причина занепаду старих культур, бо народи занепадають не через програні війни, а через втрачення тої сили відпорности, яку може дати лише чиста кров» , — то вже згадуваний Пасквалі ці його твердження рішуче заперечував: — «Не вірю в існування в Европі чистих рас. Антропологія навчає нас, що в Італії вже в неолітичну добу раси були помішані, і все ж це не перешкодило Римові завоювати ввесь світ військами латинців та італіків, — так само, як у новіших часах англійці, також дуже помішаний народ, зуміли здобути собі велику імперію. Що ж до Римської імперії, то вона, з найбільшою ймовірністю, занепала не тому, що її «еліта», якій належало кермувати імперією, ніби то була занадто занечищена ріжними домішками крови, але саме тому, що ця еліта не зуміла перемогти своїх пересудів та інстинктів і відмолодити свою кров через прийняття в своє лоно селюхів відмінного по-

ходження, себто відмінної раси. . .»

Так само і Сільвані в своїй праці «Імперія та жінки Цезарів» писав, цитуючи Ґіббона: «Політика заховання чистоти крови давніх Атен прискорила руїну Атен і Спарти. Римський геній, навпаки, знехтував цією **марнотою** і вважав більш доцільним і розважним зробити своїми всі таланти й добрі прикмети, де б вони не знаходилися». (Вид. 1927 р. ст. 83).

Німецький расизм не тільки не виказав вищости німецької раси, але нечуваними злочинствами, поповненими над жидами і українцями, вкрив Німеччину Гітлера ганьбою й презирством, що й привело її до жахливої поразки і руїни в другій світовій війні.

РАСТРЕЛЛІ КОНТЕ БАРТОЛЬОМЕО (1700—71) — архітект італійського роду, що побудував — царську Зимову Палату у СПетербурзі, Палату в Царському селі, палату гр. Олексія Розумовського (1743 р.), палату Строґанова на Мойці, церкву Смольного манастиря, а в Києві — церкву св. Андрія Первозваного (1744 р.). «На крутому схилі, що стримів над Дніпром, де, за переказами, св. Апостол Андрій Первозваний поставив Хрест і провістив, що засіяла благодать Божа на цих горах, Растреллі спорудив прекрасний храм в стилі італійського барокко. Легкість, ґраціозність і ніжність всієї будови, повні чарівної краси фронтони, широкі пролети вікон, обрамовані розкішними оздобами, виступаючі групами стрункі колони, делікатні срібні бані й багатство орнаментації характеризують цей прекрасний витвір італійського барокко. В цій побудові мистецький талант Конте Растреллі знайшов своє всебічне найдосконаліше виявлення. . . Величавий Андріївський Собор у Києві, поруч із дзвіницею Лаври — чудовим витвором Шеделя — став прекрасною оздобою Києва. Захоплюючий мальовничий краєвид на нашу столицю з-за Дніпра завжди увінчується на знимках і образах цими чудовими спорудами. Славну ролю відограв цей храм і під час відродження Української Автокефальної Православної Церкви. В 1941 році, коли відродилася на східніх землях УАПЦ, Собор став її головним храмом в Україні. Там відбулися всі церковні урочистості, посвята нових пастирів церкви, там вірні, спрагнені після довгих десятиліть безвірництва, діставали цілковите духове задоволення, а непередавана краса будівлі збуджувала великий релігійний екстаз і надхнення. В цьому заслуга Растреллі, і за це вдячний йому наш нарід». (Проф. Ю. Григоріїв).

І Юрій Клен також писав:

Мов голуба закам'яніла мрія,
Уся в мережеві яснім —
Он церква Первозванного Андрія
Застигла в полеті стрункім
І мов віщує у добі негодній:
«Хай буде далі Бог карать,
Та на зелених цих горбах Господня
Таки засяє благодать!» («Попіл
імперій»)

РАТА — умовлена частина платежу, що припадає на певний термін. РОЗКЛАСТИ ПЛАТУ НА РАТИ — поділити платіж на певні терміни. РАТАМИ ВИПЛАЧУВАТИ — платити умовленими частками заборженої суми.

РАТИЦЯ — див. РАКОТИЦЯ. Також див. РАКИ.

РАТИЩЕ — держално списа.

РАТАУ — Радіо - Телеграфічна Аґенція України, урядова установа в Харкові, що постачала вістки часописам.

РАТУШ, РАТУША — дім, де містилася Управа міст Козацької України. Найстарші ратуші збережені в Бардієві (ХУ—ХУІ ст.), Стар. Самборі (1668 р.), Бучачі, Кам'янці Подільському (1754 р.). Міста і містечка України ділилися на привілейовані — МАҐІСТРАТСЬКІ і непривілейовані — РАТУШНІ. В ХУІІ ст. формальні ріжниці між ними не були значні: і маґістратські управи і ратушні управи вважалися однаково — «урядами права маґдебурського». Але істотна ріжниця між ними полягала в тому, що маґістратські міста не несли загальних повинностей, користувались правом вільної неоподаткованої торгівлі, тощо, чого ратушні міста не мали. Маґістратські управи складалися з війта, або й кількох війтів, бурмістрів, радників та лавників. Ратушні управи складалися тільки з війта та 2—3 бурмістрів. (Слабченко «Малор. Полк» ст. 130. ЗНТШ. т. 159, ст, 122). Див. МАҐІСТРАТ.

РАФАЇЛ — великий дзвін Софійського собору в Києві, що гучно вітав всі важливіші події національної української революції 1917 р.

РАФАЛОВИЧ ДЖОРДЖ (1880 — 1958) англійський журналіст жидівського роду, прихильник українців. Перед першою світовою війною був у Галичині і, під псевдом БЕДБІН СЕНДС, написав книгу про Україну й українську справу (Лондон 1914 р.). Це була одна з перших українських ластівок в англійській політичній літературі, а то й перша, де точніше викладено українську національну проблему

РАХИЛЬ — жінка патріярха Якова, мати Йосипа та його одинадцяти братів, праматір жидівського народу. Її ім'я стало символом скорбної матері, що оплакує нещастя свого народу: «Ще так говорить Господь: «Чути го-

лосіння аж у Рамі, нарікання й ридання· Рахиль плаче по своїх дітях і не хоче розважитись, бо їх уже нема..» (Єремії, XXXI, 15).

РАХМАНИ — праведники, що живуть у раю, чи в українському вирію. Їхня назва — перекручена назва індуських браманів. Перша звістка про них в Несторовому літописі, повторена за Амартолом. Пізніше вірування й оповідання про Рахманів були дуже поширені в усій правобережній Україні з Галичиною й Буковиною. Ще при кінці XIX ст. про них записано таке оповідання на Волині: «Десь дуже далеко за морем, на другому кінці світу є царство Рахманів, і живуть в ньому люди Рахмани, такі ж християни, як і ми. Вони календарів не мають і лічити часу не вміють. Тому вони не знають коли саме припадає Великдень, а святкують його тоді, як до них припливе водою від нас шкаралуща з крашанок, що ми по третім дні свят пускаємо з свячених яєць за водою. А шкаралупа та від нас припливає до них якраз, коли у нас ПРЕПОЛОВЕНЬЄ буває. Тоді вони й святкують свій Великдень, а ми разом із ними». (Беньковський в К. Ст. 1895, V, 76).

Сцензурований Номис, видрукований пізніше в ЗНТШ (т. 88), подавав, що «Рахмани — народ за чорними морями, на схід сонця, щасливі у Бога. Дуже твердо постять лиш раз у год, на Великдень, їдять. . .» Звідти й приповідка: «Постимо, як рахмани. . .» (ст. 162). «То такі люди за третизною землі, — казали гуцули, — дуже добрі. Як до них допливе від нас шкаралупа яйця, а він го знайде, то зараз та шкаралуща стане повна, а вони тим яйцем обділяться, та й ще повне лишиться. . .» (Ів. Франко «Припов..» III, 7).

Звідки взялося це вірування?

Ельдад бен Магді, авантюрист IX в., оповідав про Синів Мойсеєвих, праведних потомків тих Левітів, що відмовилися співати Сіонські пісні після завоювання Палестини Асірійцями, а коли Халдеї почали їх примушувати, то вони повідкушували собі пальці, щоб не могти грати, — бо співи супроводилися тоді грою на музичних інструментах. Тоді зійшла хмара й перенесла їх в країну Хавил. Ріка оточила їх, щоб їх захистити, і текла в ній не вода, а камні й пісок пересувалися з страшною швидкістю. Це була річка САБАТЮН. У пересказі Йосипона псевдо - Калісфенової Олександрії синам Мойсеєвим відповідають Рехавіти. Вони виступають, як зразкові праведники. Цих праведників леґенда містить за гори темряви, і там відвідав їх пустельник Зосима, — але те, що він потім оповідав про них, повторює вже відомі нам риси леґенди про синів Мойсеєвих. У давнішому відписі «Хожденія Зосими» (XIУ ст.) щасливі праведники не названі. Але пізніший відпис оповідає про ходіння Зосими «в Рахмани». Це зближення біблійних Рехавітів із Рахманами виявилося найкраще в малюванні побуту щасливих людей: біблійні Рехавіти стримуються від вина, праведники Зосими — від вина та олії. Олександер у Калістена пропонує головному з Брахманів Дандамієві багатства й вбрання, вино й олію, але Дандамій від усього відмовляється і бере тільки олію, щоб вилити її на огонь (як жертву). Біблія нічого не згадує про втримання Рехавітів від зносин із жінками. Це перебільшення, що зустрічається в «Хожденії Зосими», потім м'ягчиться: кожний з Рахманів бере жінку, аж поки не матиме з неї двох дітей, а потім починають перебувати «в чистоті». Так само й Брахмани в псевдо - Калістена.

Рахмани «Хожденія» не тільки нагадують Синів Мойсеєвих, тотожні з ними: вони так само виселяються з Єрусалиму, щоб не поступитися своїм переконанням, чи зароком. Одних уносить хмара, других — янгол, і тут і там чудесна ріка, окутана туманом. Мандрівне життя й відсутність житл. Рахмани не знають рахунку часу, Мойсеєві сини, не знають календаря.

З другого боку, Рахманів Зосими не можна відділити від Рехавітів за горами темряви Біблії: як останніх вставлено в географію Олександрії, так і Рахмани Зосими входять у неї рисами, що нагадують Брахманів псевдо - Калістена та Палладія (Ол. Веселовський в ЖМНПр. УІ, ст. 157—62).

В «Хожденії Трьох Іноків к Макарію» напис Олександра каже: «Всі води світу приходять із лівого боку! хто хоче вийти на світ, хай іде вліво, себто проти течії; коли ж піде направо, себто за водою, дістанеться до країни Брахманів, до печери Макарія». Шкаралущі з крашанок, які пускають в Україні за водою, теж обов'язково припливають до Рахманів. Зауважмо, що й Рахмани Зосими йдуть, за вказівкою янгола, до країни, де потім оселяться, теж за водою.» (Там же, ст. 41—42).

З цього ясно, що Рахмани — комбінація Брахманів Олександрії, з Рахманами Зосими, що теж виникли не без впливів останньої. Брахмани ж були введені в історію Олександра Македонського Онезікрітом, Діогеновим учнем. Як і інші циніки, він уважав, що індійські аскети - мудреці були щасливими праведниками, які відмовилися від згубної цивілізації.

РАХМАНСЬКИЙ ВЕЛИКДЕНЬ — свято ПРЕПОЛОВЕНІЯ, що припадає на середу четвертого тижня по Великодні. «На Рахманський Великдень, коли прикласти вухо до землі й прислухатися добре, то можна почути ніби голоси дзвонів, то Рахмани святкують» (Ів. Франко, «Припов.» III, 8). «На Рахманський Великдень годиться сіяти васильок, то буде

пахучий» (там же). На Рахманський Великдень працювати не можна, бо хто того дня працює, того Бог тяжко скарае.

«Поблизу Кам'янця Подільського, біля селаБоришпольці, на полі є велика могила Кажуть люди, що колись давно, на Рахманський Великдень, брат і сестра пішли в поле орати, і Бог їх за це покарав: вони разом з волами та плугом увійшли у землю, і над ними виросла висока могила.

Тепер, якщо на Рахманський Великдень піти в поле, лягти на могилі вухом до землі, то можна почути: «гей, гей. . .» — це сестра з братом воли поганяють.

Існує також повір'я, що в ніч проти Рахманського Великодня мерці сходяться до церкви на всеношну». (Воропай).

РАХМАНІНОВ СЕРГЕЙ (нар. 1873) — російський композитор і пяніст. Він написав між іншими творами також «Українську Рапсодію» для фортепіяно і оркестри, яка визначається, як «щось епохальне в історії клявірної музики» (Оленський).

РАХУВАННЯ — виявлювання в цифрах кількости присутніх речей. У нас рахування живих тварин, а тим більше людей, забобонно заборонялося, бо вважали,, що таке рахування приносить нещастя: «Раховані вівці вовк бере» (Ів. Франко «Припов.» III, 8). Іноді цей забобон поширювався й на речі, особливо ще не довершені: «Не треба пирогів (вареників, Є. О.) рахувати, як ще стоять сирі на стільниці, бо ся порозкипають. .» (Етн. Зб. НТШ. V. 87). «Рахувати сир, масло, то й вареників не їсти» (Сл. Гінченка).

РАЦІОНАЛІЗАЦІЯ — намагання зробити людську працю якнайвидайнішою шляхом розумного поліпшення засобів виробництва та зменшення його видатків. Але це зв'язується звичайно з надто великим розподілом процесів виробництва, з надто великою його деталізацією, що замість до заощаджувань, приводить, іноді до величезних втрат. Про це автор УМЕ писав у 1933 р. в «Розбудові Нації» (ст. 27): «Досить пригадати собі назвичайно характеристичний приклад із життя сучасної Америки, де, наслідком страйку 6.000 робітників в одній з автомобілевих фабрик Форда, Форд побачив себе примушеним замкнути всі свої фабрики, залишаючи без роботи 100.000 люду. На тій фабриці що застрайкувала, вироблялися частини, без яких не можна було пускати в рух ні одного автомобіля. Ось вам абсурди крайньої американської «раціоналізації», при якій якщо одна людина (в конвеєрі), чи машина, зупиняється, мусить стати робота всієї майстерні, і якщо спиняється одна майстерня, мусить припинити роботу вся фабрика і т. д.»

З другого боку, надто велика раціоналізація веде до механізнації праці робітника, до знищення в ньому творчої ініціятиви, творчої думки. Один французький соціолог з цього приводу писав: «Уявіть ви собі величезну фабрику, де вся праця цілком раціоналізована: праця кожного робітника точно визначена й обмежена; він не має робити жадної речі, чи навіть частини речі, він має тільки повторювати один і той самий рух, чи комбінацію рухів, що мають бути якнайточніші і якнайбільше ті самі. Від найнижчого робітника до найвищого директора метода залишається та сама. . . На такій фабриці хто найбільший ворог? — творчий розум,, що не хоче коритися рутині і повторювати ті самі рухи».

РАЦІОНАЛІЗМ — світоглядова доктрина, що вважає людський розум за найвищого й найкращого керівника в усіх виявах людської діяльности. Народився раціоналізм в Греції з Сократом і Плятоном, відродився в Франції, завдяки головно Картезієві, і розвинувся в новіших часах завдяки Спінозі, Вольфові, Ляйбніцеві та Кантові. Має він великі заслуги в історії людської думки, виявивши чимало шкідливих забобонів та привчивши певні категорії людей ставитися з недовір'ям до витворів людської фантазії, що суперечать ствердженням людського розуму, але в поборюванні виявів релігійного містицизму вдався в протилежну крайність, витворивши свій власний МІСТИЦИЗМ (див.) розуму. Людський розум — одна з найважливіших прикмет людської духовости, але не єдина, і, як справедливо ствердив Ю. Бойко, — «фанатичне ствердження прав розуму коштом усіх інших якостей людської душі, і, як вислід цього, фанатичне ламання людської природи» — ось що характеризує, напр., руїнницький зміст совєтської духовости, що його московські большевики поширюють і в Україні (Передмова до «Невеличкої драми » Підмогильного). Італійський філософ А. Тільґер теж констатував: «Поза своєю формальною цариною, розум вбиває і нищить, і виступає істотно ворогом життя. Розум змагає до тотожности в житті, а життя ніколи не тотожне саме собі; розум змагає до сталости, а життя це — безперервний біг, потік; розум змагає до універсального, а життя — виключно індивідуальне. Розум намагається з'ясувати всесвіт, розпустити особистість в універсальній релятивності, а глибоким жаданням життя все було, щоб я, обмежений в просторі і в часі, жив вічно. . Нищачи концепції особистости приводячи її до якогось колективу, що мусить піддаватися постійному бігові, розум заперечує особисту несмертельність. Для нього абсурдно думати, що б я, отой ефімерний комплекс елементів у несталій рів-

новазі, що підпадає стільком кризам ще при житті, міг би пережити кризу смерти. А життя, замість того, твердить, що цей ніби «абсурд» мусить бути. .» (А. Тільгер «Філософи і моралісти XIX ст.» 1932, ст. 126).

Раціоналізм має дуже великий вплив в усіх галузях людської духової діяльности. В літературі він на першому пляні поставив систему, дисципліну, логіку, зв'язкість викладу, —загальні поняття мусять логічно в'язатися, ідеї мусять мирно розвиватися одна з одної, думка мусить спокійно й методично розвиватися в струнких періодах. Вплиби раціоналізму в нашій літературі особливо помітні в т. зв. НЕОКЛЯСИКАХ (див.).

Одночасно з розвитком впливів раціоналізму в літературі сконстатовано його вплив і в політиці, починаючи з ХУП ст.: — Абсолютна чи, як тепер більш модно казати, тоталітарна держава поборює рештки місцевих вольностей, намагається згладити все індивідуальне, часткове і підбити ввесь побут своїм правилам, свойому державному розумові. Політичні раціоналісти Рішельє й Людовік XIУ забивають громадське життя в одноманітні форми, сковують його вищою реґляментацією, подібно до того, як тепер це робить тоталітарна советська держава, побудована вся на пляніфікації та на уодноманітненні. Ту саму раціоналістичну реґламентацію бачимо ми і в економіці: господарство робиться предметом раціоналістичного пізнання та впорядкования. Виникає нова наука — «політична аритметика, або мистецтво розумувати цифрами про речі, що торкаються державного устрою», або, як охрестив цю нову науку П Монкретіен, земляк раціоналістів Буальо, Декарта та Рішельє, — «політична економія».

Про вплив раціоналізму в поглядах на націю писав проф. Дм. Чижевський, що ці погляди базуються «на тій основній передпосилці, що в житті лише те має сенс, що можна зрозуміти і обґрунтувати розумом. З пункту погляду раціоналістичного всі люди безумовно однакові, рівні між собою. Поскільки люди з д і й с н ю т ь, х о ч у т ь з д і й с н ю в а т и й мають здійснювати в свойому житті правду, справедливість — соціяльну та етичну — красу, постільки вони всі стремлять (змагають, Є. О.) і мають стреміти (змагати, Є. О.) до одного, бо дійсна правда — це для всіх людей, завше та всюди є і має бути справедливістю усюди й для всіх, дійсна краса не повинна залежати від місця та часу, отже те, що в житті «об'єктивно» цінне, є всюди і однаково те саме, незмінне і нерухоме. В житті й історії це не так: ми маємо ріжні наукові філософічні, релігійні погляди, ми бачимо ріжні побутові звичаї, ріжні моральні приписи, ріжні художні стилі та смаки. Треба думати, що одні з цих поглядів на правду, на справедливість, на красу помилкові, інші — правильні. Люди, розуміється, дуже часто помиляються. Історія людства і його сучасність повні таких помилок. І національне життя, національні особливості (твердять раціоналісти) належать властиво до токих помилок, «ухилів». Історичний розвиток направлений (або ми маємо стреміти до того, щоб він був направлений) до усунення оцих відмін, ріжниць, «ухилів» та помилок. . .»

Проф. Дм. Чижевський рішуче не погоджується з таким ставленням справи: «Вже в органічному житті ми зустрічаємо таке багатство ріжних форм та типів, яке показує нам, що навряд чи можливе життя (не тільки органічне, а й людське — індивідуально -психічне та суспільне), яке б такої ріжноманітности форм та типів у собі не мало. Чи можлива природа, в якій би був лише один тип рослин, або одна порода тварин? Чи мало б сенс людське життя, коли б воно відбувалося може й серед ідеальних, але цілком подібних один до одного людей? Це, може, з погляду розуму, «незрозуміла» витрата сили й матерії, що природа продукує ріжноманітні та по ріжному збудовані істоти, але ця «незрозумілість» вказує, що розум не здібний зрозуміти життя, як воно є, до кінця; показує, що природа не наскрізь «розумна» й раціональна, але ні в якім разі не може служити арґументом, доказом того, що ця природа «помиляється», іде «хибним» шляхом, бо якраз ця ріжноманітність органічних форм у природі зумовляє, робить можливою пишність і розкіш органічного життя, поскільки різноманітні типи, форми й породи — в боротьбі та в співпраці між собою — жиють через постійний обмін між собою матерії та сили. Так само й людське суспільство можливе лише тому, що є ріжноманітність і ріжнобарвність типів і писихологічних осіб окремих людей, бо ніяке суспільство не склалося б із цілком однакових однотипових індивідів.

«Так само стоїть справа і в історії та культурі. Найліпшим прикладом можуть бути зміни в історії людства. Ріжні стилі — клясичний, романтичний, ґотичний, рококо — можуть бути для нас одночасно прекрасні, не дивлячись на всю їх протилежність та розбіжність, і не дивлячись на нашу найбільшу симпатію до того чи іншого з них. Так і в інших сферах культурної творчости. Вічні цінності не такі одноманітні й однобічні, як це вважають раціоналісти. І в повноті історичного життя реалізуються окремі сторони, форми вічної краси, одна за одніею, а то й разом, у ріжних напрямах, течіях мистецтва. Так само ів інших формах культурного життя і в в релігії, філософії, науці. «Вселюдське» значення, вічність окремих культурних форм (у тому числі й форм національного життя) таке саме, як абсолютне значення окремих однобічних напрямків, шкіл, течій та стилів у

мистецтві. Це — ріжні прояви, ріжні реалізації, здійснення тих самих — абсолютної правди, краси, святости, справедливости. І цінність їх якраз і полягає в їх індивідуальності, окремішності, бо якраз те, що в усіх них індивідуальне й доповнює інші вияви, освітлює абсолютні цінності з інших сторін, ще не виявлених в інших здійсненнях їх в історії» «...Кожна нація — тільки обмежене й однобічне розкриття людського ідеалу. Але лише в оцих обмежених і однобічних здійсненнях загальнолюдський ідеал і є живий. .» (Дм. Чижевський «Нариси з іст. філософії в Україні» 1931, ст. 7—9). Раціоналізм же намагається знищити цей вияв творчого життя, бо як зазначив вище А. Тільгер, розум, в тій ролі, яку йому надають раціоналісти, вбиває життя. І це ми бачимо тепер з наглядністю в раціоналістичному СССР, що не визнає законів життя, намагаючись понад ними поставити свої власні. . .

Чудовий осуд раціоналізму знаходимо ми в вірші В. Самійленка:

О, розум, ось наш бог! Ми по стількох віках
Таки знайшли його й утішили людину;
Та ставши мудрими, ми кинули на шлях
Найкращую душі людської половину
Немає серця в нас. Колись кохались ми,
Хоч без теорії, та щиро, серцем чистим,
Тепер міркуємо над світом і людьми
І над машинами й над щастям особистим.
Найкращую душі людської половину.
Розсікли ми ножем холодним міркування
І склали ми собі розмірене життя
Без глибини думок, без сили поривання.

РАЦІЯ — податок натурою (харчі для людей, паша для коней), що його українське населення мусіло давати московському війську, розташованому в Україні після полтавського бою (1709 р.).

РАЧИНСЬКИЙ АНДРІЙ (бл. 1729 — 1799?) — визначний музика і диригент хору. Про нього писав д-р П. Маценко в паризькому «Укр. Слові» (ч. 653): «Андрій Андрієвич Рачинський народився близько 1729 р. в Августові, на Підляшші (староство Більське) й походив зі старої української шляхетської сім'ї. Освіту здобув у Львові, де потім (десь на початку 1750-х років) продовж 3 років був диригентом єпископської капелі. Саме тут уперше виявився той мистецький хист і стиль творчости Рачинського, що зробив його ім'я славним в історії української музики. Глибокий аматор італійської музики, Рачинський став її піонером у Східній Україні. 1753 р. його призначено придворним капельмайстром гетьмана Кирила Розумовського. Керуючи гетьманською капелею, Рачинський міг широко розгорнути свою музичну діяльність — і як музика, і як композитор. Немає жодного сумніву, що саме йому завдячує свій початок славнозвісна нотна бібліотека Розумовських (зберігалася до 1941 р. в бібліотеці Української Академії Наук).

Безперечний також вплив Рачинського на так звану Глухівську музичну школу, з якої вийшли такі великі українські композитори, як Максим Березовський (1745—1777) та Дмитро Бортнянський (1751—1825). Рачинський написав багато творів, де італійська музика була застосована до православних богослужбових співів.

Твори Рачинського були широко відомі в Україні й поза її межами. Зокрема, славний був концерт Рачинського «Радуйтеся Богу, помощнику нашему». Можна думати, що Рачинський приділяв увагу й українській народній музиці власне — співам, дуже популярним тоді в Україні, і в Росії.

В А. А. Рачинського було четверо дітей з них ГАВРИЛО . РАЧИНСЬКИЙ (див.), що народився й помер у Новгород - Сіверському. був відомий музика (скрипаль) і композитор свого часу. Взагалі українські культурні традиції були сильні в родині Рачинських Адже ж саме з новгород- сіверської родини Рачинських вийшла ще одна українська «Енеїда» (описана проф. М. М. Марківським), яку склав у1840 роках студент Московського університету Рачинський (мабуть онук Андрія Рачинського) й яка відзначається дуже цінним етнографічним матеріялом (опис українського сватання й весілля) й доброю українською мовою.

РАЧИНСЬКИЙ ГАВРИЛО (1777—1843) — син Андрія, скрипаль і композитор. Про нього писав д-р П. Маценко:

«Гаврило Андрієвич Рачинський — скрипак - композитор — користався великою славою. . . Першим учителем був у нього його батько, а в 12 років його віддали в Київську Духовну Академію і там він пробув шість років. Після цього Рачинський переїхав до Москви і працював два роки в університетській гімназії. По закінченні її 1797 р. він був залишений в ній учителем «музикального класа» і пробув там до 1805 р. По залишенні вчительства, Рачинський віддав себе виконній і композиторській праці. В ці роки Рачинський багато концертував в Москві, Петербурзі і в інших містах Росії, користуючись голосним успіхом. На своїх концертах Рачинський першорядно виконував твори скрипкових клясиків, але особливу любов він мав за виконання російських і українськи народних пісень. . .

«Рачинський написав коло 50 творів. . . Заслабнувши на сухоти, Рачинський 1839 р. назавжди залишив концертову діяльність і пе-

реїхав в Україну, до Новгород - Сіверського, де він і помер у великій нужді».

Г. Рачинському належать такі твори на народні мелодії, як відомі «Віють вітри, віють буйні. . .» «Забіліли сніги», «Як же мені жити без милого мого. .» та інші.

РАШТАТ — місто в Німеччині, в Бадені, де під час першої світової війни в рр. 1915-18 був табор російських полонених. Тут заходами Союзу Визволення України йшла велика освідомна праця серед полонених з України, які пізніше сформували перші відділи дивізії синьожупанників.

РВАТИ — в народніх піснях — любити: «У короля у дворі зацвів крокіс на горі. Чом дівчата не йдете? Чом крокосу не рвете? Ой там на горі у красі, красіє кукіль у вівсі. Чом ви парубки, не йдете? Куколю з вівса не рвете?

Або: Ой ірветься на душі, що всі давчата хороші. (Чуб. III, 44, 139).

РВАТИ НА СОБІ ВОЛОССЯ — вияв роз пачу: «Аж на собі волосся рву». (Ів. Франко «Припов.» III, 8).

РЕАКЦІЯ — протидія. В політиці реакція, за термінологією лівих, так званих поступових кол, це праві консервативні кола, що ставляться вороже до соціяльних реформ. Звідци РЕАКЦІОНЕР — противник соціяльних реформ.

РЕАЛІЗМ — літературний та мистецький напрямок, що прийшов після РОМАНТИЗМУ і ставив письменникам і мистцям завдання змальовувати життя яко мога правдивіше й вірніше. Виник в 1850 рр. у Франції і в своїх крайніх формах виродився в НАТУРАЛІЗМ. Фантазія, що була головним надхненням письменників і мистців, втратила значну частину свого кредиту й мусіла поступитися перед малюванням дійсности в її найбільш непривабливих виявах, бо більшість реалістів звичайно песимістично настроєна. Коли ж вони надихані офіційним совєтським оптимізмом, то твори цих соціялістичних реалістів дуже нагадують реклямні «твори» капіталістичного світу, що обіцюють незвичайне щастя кожному, хто купить якесь комфортабельне крісло, чи пружинний матрац. Проте, ті реклямні твори в капіталістичному світі за твори мистецтва ніхто не вважає. Зате їх підносять до неба в СССР, де тільки їх і можна малювати, чи писати. В образотворчому мистецтві їм можна признати бодай деяку вартість документації, але в письменстві вони своїм офіційним оптимізмом, що дозволяє показувати лише певні уривки життя в комуністичній інтерпретації, фальшують життя. . .

Загально кажучи, реалісти, навіть абстрагуючи, від переборщувань совєтського «соціялістичного р е а л і з м у», роблять враження, що вони, прийшовши на світ, вирішили, що світ такий, яким вони його бачать, і що вистачає описати саме те, що вони бачать, і тільки те, що вони бачать. А тим часом один китайський мудрець звернув увагу своїх слухачів на двері: що найважливіше в дверях? чи верхня бантина, чи бокові стояни, чи поріг? Ні одне, і ні друге, і не третє: найважливіша частина в дверях — порожнє місце, яким ми входимо й виходимо. Найважливіше не те, що є, а те, чого нема. Так і в людях. Найважливіше в них ані ріст, ані колір шкури, ані колір волосся, — найважливіші в них — їх переживання, їх думки, їх почування, — власне все те, чого ми зовсім не бачимо, але що вони несуть з собою, як невід'ємну свою частину, ніби свою власну атмосферу, якої ми теж не бачимо, але без якої вони не можуть існувати. Отже важливе не те, що ми бачимо, а те, чого ми не бачимо, — те ж, що ми бачимо, має служити лише, як засіб — дійти до того, чого ми не бачимо. . І тут власне потрібна велика праця уяви, фантазії, інтуїції, що нею нехтують реалісти взагалі, а совєтські «Соціялістичні реалісти» зокрема. Вони не вірять в існування несмертельної людської душі і тому «творять» речі бездушні, вже відразу мертвороджені. Ті ж твори, що родяться під пензлем чи пером реалістів до довшого, триваліщого життя, родяться такими лише тому, що їх творці, піддавшись генієві надхнення, мимоволі забувають про свої «реалістичні» теорії і творять так, як їм підказує творчий дух, що«віє там де хоче». Бо творчість полягає не в тому, щоб малювати та описувати речі так, як вони представляються очам профана, а так, як їх може бачити тільки дійсний мистець, — в їх невидимій взаємній пов'язаності, в їх глибокому змислі, та в їх символічному значенні. Тільки мистці, здатні на таку творчість, можуть бути реалістами в першому значенні цього слова, себто вміти змальовувати життя яко мога правдивіше і вірніше. До таких великих реалістів належали в літературі Шекспір, Достоєвський, Тарас Шевченко, в образотворчому мистецтві Мікельанджельо, Тіціян, Тінторетто, а у нас — Ілля Рєпін.

РЕАЛІЗМ ПОЛІТИЧНИЙ — намагання рахуватися в політиці якнайбільше з фактичним станом речей, що виявляється в відомому визначенні політики, як «мистецтва можливого», і що дуже часто, на жаль, не відріжняється від звичайного ОПОРТУНІЗМУ (див.), що ставить розважність понад героїзм і звичайний здоровий розум понад державну мудрість, — звичайний здоровий розум тих, хто «знає, де раки зимують» і нізащо не про-

міняє синицю в руці за журавля в небі. Ці «реалісти» дуже часто покликаються на Макіявеля, але з далеко більшою рацією вони могли б покликуватися на Юду: цей дійсно розумівся на фактах! Він не дався себе підманути величньою ідеєю перемоги Христової правди над неправдою сильних світу цього; він цілком ясно врахував, що месіяністичне післанництво Христа скрахувало, і то тим більше, що сам Месія провістив близький кінець свого життя, і що віра Апостолів помітно захиталася з огляду на байдужість одних, на ворожість других, на непереможну військову силу третіх. Юда бачив це все і бачив навіть ще більше: що розпочату боротьбу безповоротно програно, і що не варто заплющувати очі на цілком очевидну поразку. А раз уже речі пішли таким шляхом, то краще пристосуватися до обставин і вжити заходів щодо «обмеження шкідливих наслідків такого стану речей», Ірод і Пилат, синедріон і наклепи мають безперечно затріюмфувати над безборонною правдою, — отже, чи не краще, поки ще час, піти на переговори з переможцями і осягнути від них все, що ще можна осягнути? Юда — стовідсотковий політичний «реаліст»: це практична людина, що не піддається «хімерам» нерозважних ідеалістів, які не рахуються з жорстокими фактами життя бо не вважають їх незмінними, а зуживають всі свої сили, і навіть життя, в боротьбі за їх направу. . .

Проф. М. Грушевський писав в 1911 р.: «Мати змогу вести політику реальну, в ліпшім значенні того слова, це, розуміється, ідеал кожного практичного політика. Практична політика не забава, не «штука для штуки», вона ставить своїм завданням служити живому життю народу, здобуваючи йому нові підвалини для розвою його матеріяльних і духових сил, для поступу на дорозі добробуту, сили, щастя. Ніякий практичний політик не схоче робити зі свого народу, зі своєї суспільности мученика ідеї. розпинати його на хресті якоїсь абстрактної теорії, жертвувати його живими, реальними інтересами для якоїсь доктрини (те, що й зветься ДОКТРИНЕРСТВОМ (див.). Але, з другого боку, не досить мати охоту, але треба. . . мати в самих обставинах змогу вести таку реальну політику в ліпшім значенні цього слова, то значить — здобувати дійсні, реальні вартості свому народові. **не окупаючи їх ціною народньої чести й гідности, або зрадою** основних підстав народнього життя, не платячи за здобутки в одній сфері уступками тяжкими, есенціональними (істотними, Є. О.) в інших сферах народніх інтересів. . .

«Як трудно оправдати політику утопічну, що гонить за далекими, нездійсненними цілями, жертвуючи для них основні інтереси сучасности, то ще менше можна похвалити таку тактику легкодушного жертвування основними принципами народнього життя, національної чи суспільної програми для обминення неприємного конфлікту, для святої згоди з сильними світу, подавцями всяких благ даного моменту. Кепська фігура (постать, Є. О.) політик - утопіст, лицар сумного образу, що заводить суспільність у хмари. Але цинік— реаліст, опортуніст, для якого взагалі нема ніяких дальших цілей, ніякої ідеології, який цінить тільки конкретне, що можна зараз розміняти на дзвінку монету посад, субсидій і всяких матеріяльних «бене» (дібр, Є. О.), які зараз можна розділити між політичними приятелями і помічниками, показати й ткнути пальцем перед виборцями на найближчім вічу. Перший, утопіст. вдаряє принаймні в вищі струни суспільности, налягає на ті здібності її, якими кінець - кінцем живе й поступає всяка суспільність — здібність жертвувати менше важним для більше важного, приватним для загального, сучасним для будучого; ціною занедбання деяких користей шансів, можливостей, він гартує принаймні суспільність для дальшого походу, для дальших, важніших здобутків. Другий грає якраз на матеріялістичних, короткозоро - егоїстичних потягах її і деморалізує, дразнячи ці «хрунівські» потяги. . .» (М. Грушевський «Наша політика» 1911, ст. 40-42).

РЕБЕТ ЛЕВ (1912—1957) — редактор «Українського Самостійника», професор державного права в Українському Вільному Університеті і звичайний член Наукового Товариства ім. Шевченка. Протягом кількох років перед другою світовою війною від 1935 р. був головою Крайової Екзекутиви Організації Українських Націоналістів (ОУН) в західніх областях України, членом Проводу ОУН і в 1941 році заступником голови Тимчасового Правління в Західній Україні. За свою політичну діяльність був в'язнений польським і німецьким окупаційними режимами у в'язницях і концентраційних таборах (в Німеччині від осени 1941 до кінця 1944). Був активний політично теж і на еміґрації, займаючи становища члена Закордонного Представництва Української Гол. Визвольної Ради і голови Політичної Ради ОУН закордоном (від 1955 р.) Ще до війни працював як публіцист у крайових національних часописах і журналістичну працю продовжував на еміґрації, редаґуючи політичний тижневик і востаннє місячник «Український Самостійник». Крім політичної і публіцистичної діяльности працював теж і науково і залишив низку наукових праць із ділянки державного права, а в тому брошуру «Формування Української Нації» (Мюнхен. 1951), та «Теорія Нації» 1955 р. Був вбитий 12. X. 1957 р. Богданом Сташин-

ським, аґентом політичної советської поліції КҐБ.

РЕБРА — вузькі, пласкі, луковато - зігнені кістки, що у хребетних тварин творять огруддя, в людини по 12 з кожного боку. В Біблії оповідається, що Господь сотворив жінку з ребра Адамового. На Буковині перед тим, як молоді мали йти до церкви вінчатися, хтось із старших гостей, говорив до них ПРОЩУ, а в тій прощі оповідав і про створення жінки: «Прийшов Господь до Адама і і сказав до нього: «Адаме, Адаме, встань, подивися, що коло тебе лежить». Устав Адам, подивився і не врадувався Адам усьому світу так, як врадувався своїй помічниці великій коло себе. — «Адаме, Адаме, — говоре Господь, — не брав я в тебе від кости голови, щоб не був чоловік менший за жінку. Не брав я в тебе від кости руки, щоб не був чоловік також менший від жони. Не брав я у тебе від кости ноги, щоб чоловік не понижав свою жону задарма, бо то також гріх. Але взяв я, Адаме, у тебе від кости ребра, з лівого боку спід самого серця, щоб була ця дитина — люба дружина, люба та мила вашому зятеві до самого серця. .» «Зап. ЮЗОтд. II, 483).

Біблійне оповідання про ребро Адамове, як і інші подібні оповідання, засвідчує про народний характер деяких сторінок Старого Завіту, і ніхто тепер того оповідання не приймає буквально. О. Г. Лямбер в коментарі до енцикліки «Гумані ґенеріс. . .» писав: «Ми схильні думати, що мова тут скорше про одну сторону людини. . . Ціль оповідача виявити, що жінка виникла з костей і тіла чоловіка. . . Уявлення про жінку, створену з половини чоловіка зустрічається, крім книги Буття, і в інших літературних творах». (о. Ф. Лелотт «Розв'язка проблеми життя» — Брюссель, 1959, ст. 94).

Тим не менше, аж до новіших поважних анатомічних студій, була по всіх усюдах поширена думка, що чоловіки мають на одне ребро менше, ніж жінки, бо ж Бог вийняв у Адама ребро, щоб створити з нього Єву. І коли Весалій (1514—1564), бельгійський лікар, що вважається за основника анатомії, і викладав її в університетах Пізи, Падуї та Болоньї виказав, що чоловики й жінки мають однакове число ребер, то це його «відкриття» викликало сенсацію.

РЕВІЗІЙНИЙ СОЮЗ УКРАЇНСЬКИХ КООПЕРАТИВ (РСУК) — найвища контрольна та провідна організація української кооперації під Польщею, заснована 1903 р. під назвою «Краєвий Союз Ревізійний». РСУК об'єднував в 1930 р. 3146 кооперативів, серед них 4 Централі — Центробанк, Народню Торгівлю, Центросоюз і Маслосоюз, 41 кооперативний повітовий центр та 3.101 низових кооператив у тім кредитових 321, міських — споживчих 135, будівельних — 1, для закупу й збуту (господ.- споживчих) 2.276, молочарсько - споживчих — 236, районових молочарень 68, рільничих 11, ремісничих і робітничих 4, інших 49. Всі разом вони мали 10.380 службовців, 15.754.000 злотих майна на уділах і в резервових фондах. РСУК видавав «Господ. Кооперат. Часопис» та «Кооперативну Республіку.»

РЕВІЗІОНІЗМ — поміркована соціялістична течія, що змагала з 90 років XIX ст. до перегляду мурксизму. Основники її Е. Бернштайн та Е. Давид. Вони, замість диктатури пролетаріяту, висунули гасло співробітництва пролетаріяту із інш. суспільними клясами, щоб зреформувати суспільний устрій.

Сучасний ревізіонізм, що намагається реформувати комуністичну доктрину, виступаючи головно проти фізичного й духового терору сталінізму, та імперіялістичних зазіхань Москви, розпочався з бунту Тіта проти Сталіна і його виключення з КОМІНФОРМУ (див.) і знаходить своїх прихильників головно в Юґославії, Польщі, Україні, та інших підбитих Москвою країнах.

РЕВІЗІЯ — перегляд діяльности якоїсь установи з метою з'ясувати її законність та доцільність. В Україні ревізією називали народні переписи, що з них перший було зроблено після смерти гетьмана Апостола в 1734 р. (див. ПЕРЕПИС). Звідти РЕВІЗІЙНІ КНИГИ — документи переписів.

РЕВІРА (з німецького) — округа. Звідти в Галичині ЛІСОВИЙ РЕВІР — простір лісу, приналежний під нагляд одному лісничому, як окрема лісова округа.

РЕВМАТИЗМ — див. ГОСТЕЦЬ.

РЕВНОЩІ — статева ЗАЗДРІСТЬ (див.), страх і підозрення, що кохана особа не відповідає належно на нашу любов, або зраджує нас, пристрасть, що приводить нерідко до страшних злочинів. Шекспір в «Отелло», Золя в «Сторінках любови» і Мюссе в своїй майже автобіографічній «Сповіді» майстерно зафіксували психологію ревнощів і той страшний розлад, що вони вносять в душу людини, навіть і дуже інтеліґентної та культурної. Сальванескі називає ревнощі — хворобою. «І якщо любов — щире вино, то ревнощі — ніби оцет, що був колись вином. Ревнощі вбачають в зраді головно вражене своє самолюбство і підносять голос саме тому, що вражена гордість для них значить більше, ніж щастя іншого. Любов помічає здалеку небезпеку і боронить своє добро подвоєною ніжністю.

Ревнощі ніяк не можуть заспокоїтися, бо вдивляються в самих себе і бачать лиш самих себе, а любов плаче в тиші, бо бачить свій вівтар спустошеним. Ревнощі стережуть у брамі саду, невблаганно замкненого, — любов уміє встерегти і при відчиненій брамі. . .» («Потіхи» 1988, ст. 71—72).

Пурталес, пишучи біографію Р. Вагнера, згадував про «дивну потребу ревнивих людей отруювати чисті води власної втіхи» і цитував самого Ваґнера, який, описуючи подорож до Дрездена та в лісові долини саксонської Швайцарії з Мінною Плянер, що потім стала його першою жінкою, писав: «Ці мої ревнощі не знаходили жадних підстав під час цієї подорожі, але я носив їх у собі: вони були наслідком вражень минулого й неясного побоювання за будучину, — побоювання, що походило з досвіду, який я мав перше з жінками. . .» (Пурталес «Ваґнер» Париж, 1932, ст. 57).

Але насправді ревнощі походять звичайно не стільки з нещасливого попереднього досвіду, як з почуття меншовартости, що ми його маємо в відношенні до коханої людини Бо, якшо ми її дійсно сильно любимо, ми наділяємо її звичайно такими якостями, що роблять її незвичайною істотою, жаданою всім іншим, і тому почуття любови, що та кохана людина нам виявляє, здається нам незаслуженим, породженим якимсь непорозумінням, що може розвіятися, і тим самим ми можемо ту любов утратити. Загально кажучи, ревнощі припиняються одночасно з любов'ю а особливо з фізичною пристрастю, бо з моменту, як якась особа перестає бути нам жаданою, не виникають більше побоювання й підозріння, що вона може бути пожадана іншим. Якщо ж часто ревнощі переживають кохання, то це трапляється власне в тих самолюбних і пихатих осіб, що про них писав Сальванескі, — страждають вони не тому, що хтось позбавляє їх того добра, що їм здавалося колись незаступним, і що вони його ставили вище від них самих, а тому, що особа, яку вони більше не люблять, і яка тому саме зійшла з п'єдесталу, на який вони її ставили, не визнає їхньої вищости що мала б утримувати її вважати когось іншого за кращого від них. Саме це визнання когось за кращого від них, часто навіть справедливе, глибоко ранить їхню гордість і викликає жалюгідні ревнощі. Про такі випадки Де Стаель писала: «Ревнива людина — це вже не коханець, що любить а власник, що лютує. . .»

За судовою статистикою, не менше п'ятої частини всіх злочинів, припадає на злочини, спричинені ревнощами.

РЕВОЛЮЦІЙНА УКРАЇНСЬКА ПАРТІЯ (РУП) — перша українська політична партія на Наддніпрянській Україні яку створили 11. II. 1900 р. студенти Д. Антонович, Б. Камінський, М. Русов, Л. Мацієвич Значну ролю відогравав у ній також Микола МІХНОВСЬКИЙ (див.). РУП розвинула широку революційну пропаґанду, друкуючи відозви та брошурки. Вона ж видрукувала й поширила відому брошуру «Самостійна Україна», що в ній М. Міхновський вперше ясно обґрунтував справу української незалежної державности. В 1905 р. РУП розпалася — частина її членства ввійшла в російську соц. — демокр. партію, частина ввійшла в українську соц. демокр. партію.

РЕВОЛЮЦІОНЕР — людина, що вважає революцію за необхідний засіб зміни суспільного, чи політичного, ладу й бере діяльну участь в її підготові й здійсненні. Розріжняємо два головних типи революціонерів — революціонера руїнника й революціонера ідеаліста. Цей останній знає, чого хоче, бо має позитивні ідеали і мети; перший натомість не має найменшого поняття про те, чим заступити те що викликає його ненависть та руїнницькі інстинкти. Революціонер ідеаліст також руйнує без жалю старе віджиле, що заважає новим паросткам життя, але зараз же на місце зруйнованого будує щось нове, корисне; революціонер - руїнник руйнує люто все, що бачить, без огляду на його користь і зруйнувавши, навіть не думає про звільнення ґрунту від руїн: йому подобається дивитися на купи каміння там, де колись стояли «реакційні» башти та мури

Цих революціонерів схарактеризував дуже добре П. Тичина в першому періоді творчости, коли він ще не цілував патинків Сталінові:

Нам все одно, чи Бог, чи чорт —
Обидва генерали. . .
Це що горить — архів, музей?
А підкладіть-но хмизу! . .

З Пеленський називав революціонера - руїнника БУНТАРЕМ залишаючи назву революціонера тільки революціонерові - ідеалістові. «Бунтар і революціонер, — писав він в «Укр. Голосі» (Перемишль, 22. XII. 1929), — це два смертельні вороги, що споконвіку себе (один одного, Є. О.) поборюють і, доки світу, будуть себе поборювати, бо один із них родиться з кромішньої тьми, а другий з ясного світла. Істота бунту? Це передовсім — НЕНАВИСТЬ (див.). . . Це сліпа, п'яна лють, що на ланцюгу власної безсилости борсається, ланцюг гризе і піною злоби злизує. Душу бунтівника жере вічне невдоволення, вічне підозріння, вічна образа; все йому не так, все йому на заваді; він нікому не вірить, на кожному щось знайде, все інше поза собою заперечує, всяка дурниця йому очі кривавим ту

маном заступає. Бунт — це власна особиста, чи збірна, нікчемність. Бунтується завжди тільки той, що не здібний щонебудь по свойому повести, тільки той, що не може стерпіти й витримати боротьби з чужою думкою, з чужим чином. . . Це давляча за горло ЗАВИСТЬ, що родиться з розперезаного себелюбства. Бунт — це хоробливе, ніяким чином, ніякою заслугою невиправдане крикливе амбітництво, що казиться й гарцює на дикім гуляй-полі. Бунт —це освідомлена безсилість, що сама за себе мститься, і яка сили й творчі здібності іншому дарувати не може. . Істота ж революції? — Це передовсім ЛЮБОВ. Революція родиться з бажання замінити один лад другим, кращим. Революція має перед очима землю обіцяну, до якої хоче завести людей; революція це боротьба за здійснення кращого довершенішого світу, це штурмовий біг історії все вперед і вперед, посилюваний Вірою, що це вимріяне завтра буде для людей краще, ніж їхнє тверде нині. . .»

РЕВОЛЮЦІЯ — більш-менш швидка заміна й трансформація певного політичного ладу й системи, що часто (але не завжди) супроводиться повстанням народних мас. Коли революція відбувається без участи народних мас, вона зветься ПАЛАЦЕВОЮ РЕВОЛЮЦІЄЮ, або ДЕРЖАВНИМ ПЕРЕВОРОТОМ Коли революція приводить тільки до зміни уряду на користь тої чи іншої політичної партії з відміною державного устрою, то така революція зветься ПОЛІТИЧНОЮ РЕВОЛЮЦІЄЮ. Коли революція приводить до влади пригноблені раніше верстви населення і значно відмінює суспільно - економічний лад держави, то така революція називається СОЦІЯЛЬНОЮ РЕВОЛЮЦІЄЮ. Коли ж революцію провадять з більшим чи меншим успіхом повсталі маси населення, пригноблені чужинецькими окупантами, таку революцію називаємо НАЦІОНАЛЬНОЮ РЕВОЛЮЦЄЮ.

Проф Ґ. Бортолотто в студії про «Фашизм і націонал - соціялізм» (1933, ст. 10) писав, що на кожну революцію, як заміну й трансформацію певного ладу і системи, треба дивитися з двох точок погляду — з морально-політичної та правної. З морально - політичної — кожна революція приводить до зміни всієї духовости країни до зміни її виховання й звичаїв, до зміни всього культурного життя: з точки погляду правної вона приводить до відміни державного устрою, до зміни в конституції держави. Перша функція революції — виховна (коли вона опановує й усуває її руїнницький характер. Є. О. Див. РЕВОЛЮЦІОНЕР), друга — законодатна; перша творить і трансформує режим, як оточення й норму поведінки та існування громадян, друга — трансформує і творить державу, як нову присутню силу, активну й чинну, що поборює революційну анархію.

В. Мартинець, обговорюючи перспективи нашої національної революції писав: «Щоб позбутися ворогів-окупантів, треба наперед у нас внутрі приготуватися до того, і то наперед **і головно духово,** а щойно потім **технічно;** треба не тільки розхитати окупаційні режими, (це писано в 1933 р., коли Україна була поділена між чотирма окупантами Є. О.), але й ослабити їх впливи на нашу суспільність. треба витворити один духовий фронт, створити й вдержувати революційно - активний настрій. Щойно тоді можна буде вступити з ворожим ладом до останнього бою Тому хай вам при слові «національна революція» не ввижаються тільки газові бомби ворожих літаків, і не дивіться на неї тільки, як на кидання бомб українськими революціонерами. Національна революція — насамперед духово - політичний переворот у самих хащах нашого народу, переворот у царині думки, волі й чину українських сердець і поривання їх до одного самостійницького чину, привчання мас до прийняття й збереження самостійного державного існування. Без того воля неможлива. Без того неможливо вдержати волю, і коли б нам хто її подарував. Без свідомого й твердого бажання своєї держави, без державницького духу не в силі поневолена нація здобути, а державна вдержати свою державу. Український нарід не був досі свідомий своєї сили й вартости, не мав віри в себе, не мав духового поштовху до творчости не мав ні перспектив, ні цілі перед собою. . » («Реальна чи визвольна політика» ст. 55).

Саме тому перша наша національна революція 1917—19 рр. закінчилась так для нас трагічно. що не було до неї потрібної **духової** підготови, не було ще в нашому народі переродження духу. опанування його національною свідомістю. спрагненою власної державности. В народніх масах брали явно гору не національні революціонери. а бунтарі - руїнники, що виголошували, за словами П. Тичини:

> На чорта нам здалася власть?
> Нам дайте хліба, їсти!

Купка української свідомої інтелігенції, що майже вся містилася в будинку Укр. Централ. Ради в Києві, зраділа була революції, як довгожданій «нареченій». О. Олесь захоплено продеклямував: «Яка краса — відродження країни!» Але справжнього національного відродження ще не було. Трохи пізніше це сконстатував П. Тичина в символічному вірші про «Наречену»:

> Одчиняйте двері —
> Наречена йде.
> Одчиняйте двері—

Голуба блакить.
Очі, серце і хорали
Стали.
Ждуть.
Одчинились двері —
Горобина ніч.
Одчинились двері —
Всі шляхи в крові.
Незриданними сльозами
Тьмами.
Дощ.

РЕВУЦЬКИЙ ДМИТРО — професор Музичного Інституту в Києві, дослідник українських народніх пісень, композитор головно сольоспівів. Варварськи вбитий, разом із своєю дружиною, комуністичними бандитами в Києві, в листопаді 1941 р. у власному помешканні.

РЕҐАЛІЇ — матеріяльні ознаки суверенної влади. Серед них перше місце займала КОРОНА (див.).

Наприклад, в Угорщині такою реґалією є корона св. Степана, врятована і вивезена до Америки, в Польщі — корона Казиміра Великого і меч Болеслава Хороброго у Вавельському соборі, в Італії «залізна корона» лонґобардських королів, що переховується в Монзі; в Німеччині — корона Карла Великого, збережена у Відні; в Чехії — шолом і спис св. Вацлава в катедрі в Празі; в Англії — —корона і берло св. Едварда, які можна оглядати в скарбниці в Товері. Цікаво, що у Франції в лаврі св. Дениса (див. РЕЙМС), між королівськими реґаліями збереглася Євангелія слов'янським письмом, на котрій при коронації присягали французькі королі, аж до Карла X-го. Традиція каже, що Євангелію привезла у 1054 з Києва Ганна, донька Ярослава Мудрого, дружина ГенрикаI французького. З сумом мусимо констатувати, що те, що могло б для нас бути символічною ознакою державної суверенности, знаходиться поза межами України, або що доля деяких предметів нам невідома. Так, наприклад, булава Орлика знаходиться в Швеції в музеї в Лінчепінґу, а де поділася шабля Мазепи, що була в музеї в Чернігові? Див. БУЛАВА.

РЕҐІОНАЛІЗМ — місцевий патріотизм, що ставить інтереси своєї области понад інтересами національної єдности, з чого користають вороги, намагаючись ту національну єдність яко мога більше ослабити, розколоти одноцільність нації. Такий реґіоналізм виявився у нас вже за перших визвольних змагань. Проф. Л. Шанковський писав: «Однією з основних помилок наших Визвольних Змагань 1918—21 рр. було те, що ми в цих змаганнях не спромоглися створити єдиної української збройної сили й єдиної української визвольної стратегії. Ще й досі є в нас нерозважливі, які, впиваючись маревом ріжних реґіональних упереджень, твердять, що це не було можливе, ніби з причини здогадних дефектів братів з-під іншої займанщини. Ці попередники теперішніх авторів і пропаґаторів різних «антисхідняцьких» чи «антигаличанських» теорій були готові з'єднатися з поляками, румунами, денікінцями, з самим чортом, або тільки не з «петлюрівцями» або не з «галичанами». В рядах Української Галицької Армії тодішні «антисхідняцькі» елементи вели велику агітацію проті наддніпрянських політичних і військових чинників.

. . .Перед Чортківською офензивою вони вели аґітацію за перехід до Румунії, аби тільки не на Україну. Очевидно, аґітація ця мала свій вплив і довела до психічної демобілізації, що й було причиною пізнішого розходження обох армій у важкі осінні дні чотирикутника смерти. Тоді армія УНР пішла частинно в славний І Зимовий Похід, а частинно до поляків, а УГА де Денікіна. А тим часом злука обох армій під одним проводом. . . була періодом найвищих успіхів обох армій. .» («Українська армія. . .» 1958, 124).

Реґіоналізм намагалися розвинути поляки на західніх українських землях, що після Визвольних Змагань знайшлися під Польщею. Вони підогрівали — ціною українського націоналізму — місцеві реґіоналізми волиняків холмщаків гуцулів, лемків і т. д. Гр. Стецюк писав у «Новому Часі»:

«Не треба дивуватися, коли посороннім чинникам залежить на підкреслюванні наших племінних ріжниць. Політична тактика послуговується засобами, які вважає за найдоцільніші. Одначе, треба дивуватися, що ми самі в буденнім та святочнім політичнім словнику бавимося в етнографів і на кожнім місці декляруємо про наших «поліщуків», «холмщаків», «волиняків», «лемків», «бойків» та «гуцулів». . . Чи не треба нам у політиці вже раз скінчити з етнографією та філологією і сказати раз назавжди, що в політиці нема ніяких бойків, чи гуцулів, але є тільки українці, і що між українцем з Полісся та Поділля нема найменшої ріжниці, бо всі вони члени одної політичної спільноти, нації. . .»

Після другої світової війни на реґіоналізмі заграли були всі вороги української національної єдности, розбиваючи всю українську еміґрацію на «західняків» та «східняків» та намагаючись загострювати й розпалювати поміж ними ріжниці, що були витворилися протягом століть під відмінними режимами західніх та східніх окупантів. Не забракло — особливо серед еміґрантів із Наддніпрянської України — реґіоналістів, що вихвалювали тільки своє, відмовляючи іншим навіть права на-

зивати себе українцями, бо то, мовляв, «галичани», — все ж свідомість спільного національного походження і спільних національних цілей поволі цей регіоналізм затирає, і то тим більше, що на рідних землях, в наслідок централізаційної й русифікаційної політики московського уряду, він уже зник.

Відограє значну ролю регіоналізм в літературі, але тут він — поскільки не ототожнюється з ПРОВІНЦІЯЛІЗМОМ (див.) — сприяє пізнанню складових частин нашої нації, в їх духових особливостях. Про це писав В. Сварог в «Овиді» (ч. 5/94 р. 1958, ст. 22):

«Якщо національна література повинна відображати дух нації, то вона повинна мати своє коріння у самопізнанні. А пізнати самих себе, як націю, тобто як ціле, ми не зможемо, доки не вивчимо докладно всіх частин того цілого. Звідси видно вартість т. зв. «регіоналізму» в загально - національній літературі, себто наявности в ній крайових літератур. Відображаючи своєрідність окремих «племінних» груп, ці місцеві літератури разом із тим показують, як із суми цих груп твориться народ — синтеза по своєму відмінних і одночасно споріднених елементів, що з непереможною силою прагнуть до об'єднання в загально - національнім тілі. Покищо найбільш розванена наша регіональна література — західньо - українська, що має за собою довгий процес самостійного існування. У східньо - українській літературі регіоналізм розвинений слабше (Г. Журба)».

РЕДЕДЯ — касозький ватажок, якого переміг в 1022 р. Мстислав Сміливий тмутараканський в двобою, що його запропонував сам Редедя, щоб уникнути проливу крови між двома військами: хто переможе, забере майно і землю переможеного. Кинув ним Мстислав об землю і зарізав на очах всього касозького війська.

РЕДЕМПТОРИСТИ — католицький чин Спасителя, що його створив в 1732 р. св. Альфонс Лігорі. Перед першою світовою війною редемптористи з Бельгії утворили свій відділ в Галичині і мали вже там і на Волині кілька своїх манастирів. — Після московської окупації українські редемптористи працюють головно серед українців в Канаді, де член їхнього чину о. Максим Германюк став першим митрополитом українців католиків Канади. Вони видають від 1928 р. місячник «Голос Спасителя» в Йорктоні.

РЕДУКЦІЯ ОБРЯДУ — його ослаблення. Обрядові форми, колись вповні утворені, з часом зазнають ослаблення, редукції. Нпр., колись навкруги вогнища відбувалися обрядові обходи, але, коли, через господарсько - технічні обставини, вогнище з середини хати стало піччю біля стінки, обхід навкруги вогнища перетворився в дотик до печі: її іноді тільки колупали, а іноді навіть тільки на неї дивилися (див. ПІЧ). замість справжніх страв, які колись приносилися в жертву, пізніше починають приносити лише їх частинки; замість людського життя, себто всієї людини, — тільки її волосся, абощо. Іноді редукція обряду виявляється в заступленні більш цінної речі іншою, менш цінною, — замість приносити в жертву людину, починають жертвувати курку. Цей рід редукції називається СУБСТИТУЦІЯ. (Кагаров в «Перв. Громад.» 1928, І, ст 52—53).

Важливу ролю відіграє РЕДУКЦІЯ В СИМВОЛІЗМІ: я к щ о р і ч н а д т о складна, або велика, ми бачимо її не всю, а в значній редукції, і лише досвід навчає нас пізнавати такі речі , невважаючи на неповне її сприйняття. Коли ми дивимося, наприклад, на луку, ми не бачимо всіх її травинок, але отримуємо загальне враження зеленої луки та кількох травинок та кількох квітів, більш яскраво освітлених. Це явище має величезне значення в творенні символів, бо редукція поширюється з образів, ідей і почувань і на ті символи, що їх представляють. Така редукція помічається, наприклад, в жестах глухонімих: щоб сказати «дах», вони роблять руками гострий кут вістрям догори. В мові редукція виявляється подвоюванням слова: коли ми хочемо виявити інтенсивність дії, чи її повторення, ми повторюємо слово два рази (замість повторювати його 10, 20 разів). В грецькому мистецтві одне дерево символізувало цілий ліс, колюмна — храм і т. д.

РЕДУТ(-А) — відокремлена фортифікаційна многокутна будівля.

РЕДЬКА — хрестоцвітна зелиста рослина з їстивним коренем, азійського походження. Гірка на смак, вона символізує неприємності: «Кажуть мені редьку їсти, редька гіркенька; кажуть мені жінку бити — жінка молоденька..» З огляду на свою гіркість, редька увісні віщує горе (Дикарев ст. 27). Через ту ж її гіркість звуть її в нас також ХРІНОВОЮ МАТІР'Ю, а в великий піст хрін та редька були звичайною хоч і не дуже приємною їжею: «Уже дзвонять на хрін, на редьку», — себто вж починається піст. СКРЕБТИ КОМУСЬ РЕДЬКУ — докоряти, ганьбити.

РЕЄНТ — помічник полкового писаря. РЕЄНТ ГЕНЕРАЛЬНОЇ КАНЦЕЛЯРІЇ — старший канцелярист, помішник ген. писаря.

У Галичині і в Буковині реєнт — дяк.

РЕЄСТРОВІ КОЗАКИ — частина українських козаків, що була зорганізована під

польською владою в наслідок бажання створити з тих козаків реґулярне військо для охорони кордонів, головно з півдня Для цього коло 1570 р. набрано було 500 козаків, і пізніше число їх побільшено до 6.000. Записано їх було в один список, чи РЕЄСТР. звідки й їхня назва. А що вони проживали по містах, то називали їх також ГОРОДОВИМИ КОЗАКАМИ.

На Запоріжжі теж проваджено реєстр козаків. Перші такі переписи запорозького війська зроблено було на жадання польської влади, що хотіла мати контролю над козаками. Але пізніші реєстри ведено для власного порядку. Перепису доглядав спершу гетьман особисто, пізніше цей обов'язок перейшов до генер. обозного. Ревізія реєстру, т. зв. ПОПИС, відбувалася так, що козаки ставали у військовому порядку, і старшина контролювала, чи кожний вписаний у реєстр, та чи хто інший не став на його місце. Коли в реєстрі була «діра», тобто число козаків було неповне, відбувався ПРИПИС нових козаків. Коли треба було зменшити військо, відбувався ВИПИС. Такий випис переводив Б. Хмельницький після зборівської та білоцерківської угоди, і він викликав велике невдоволення. До Б. Хмельницького, під РЕЄСТРОВИМИ КОЗАКАМИ розуміли тільки ГОРОДОВИХ КОЗАКІВ на польській службі, за Хмельниччини усіх козаків, записаних в козацькі КОМПУТИ, чи РЕЄСТРИ, називано РЕЄСТРОВИМИ КОЗАКАМИ. А що їх прирівнювано до шляхти, бо їхня козацька служба вважалася за «лицарську» службу, то й зрозуміло, що обмежування числа козаків в реєстрах зустрічало велике незадоволення серед тих, що у війнах за Хмельницького «кров проливали», а з реєстрів були виключені.

РЕЖИМ — суспільний й політичний лад даної держави, її суспільна й політична атмосфера.

РЕЗЕДА — мала, зелиста рослина з дрібним цвітом, зібраним у колоски. Походить з-над Середземного моря. У нас вживали її для барвлення килимів в жовті тони: резеда давала їх дуже тривалі й гарні.

РЕЗИДЕНТ — посол при чужоземному дворі.

Резиденція — примусове мешкання в наданих шляхтичам від польських королів маєтках з обов'язком повнити військову службу. При невиконанні цього обов'язку, маєтність могла бути відібрана (М. Груш. «Іст. УР.» V, ст. 80, 86). Пізніше — оселя голови держави, чи якоїсь важливої особи, як єпископа, або навіть і священика.

РЕЙМС — місто північної Франції, де 14. 5. 1049 р. вінчалася Київська княжна Анна Ярославна з французьким королем Генріком I. Тут переховується в бібліотеці Карнеджі славна РЕЙМСЬКА ЄВАНГЕЛІЯ, писана в двох мовах — староукраїнською XI в. — найцінніше джерело для студій тої мови — і чеською з XIV ст. Першу частину тієї Євангелії, за леґендою, ніби привезла княжна Ганна Ярославна, дружина короля Генріха I, або привіз єпископ Шальону Роже, що їздив до Києва в числі сватів. На цій євангелії присягали такі королі: Генріх III, Людовики XIII, XIV, і XV та Франсуа I. Обгортка Євангелії була тоді прикрашена позолоченим сріблом та кришталями під якими були: шматок дерева з Христового хреста, губка, та кусень пояса, як теж реліквії свв. Петра, Пилипа Кирила, Сильвестра. На рогах — емблеми Євангелистів («Америка» 12 IX. 1959).

РЕЙНЕВАЛЬД-де ЖЕРАР (1746 - 1812) — французький посол у Данціґу в 1775: до нього приїздили запорожці шукати допомоги Франції проти Катерини II.

РЕКВІЗИТИ — усі речі, потрібні для вистави театральної п'єси на сцені, крім декорацій та костюмів.

РЕКВІЗИЦІЯ — загарбування військом (чи для війська) харчових продуктів без негайної заплати.

РЕКЛЮ ЕЛІЗЕ (1830—1905) — славний французький географ, автор «Всесвітньої Географії» (19 томів), що почала виходити в світ 1875 р. У п'ятому томі цієї праці багато місця присвячено Україні, — матеріяли для неї зібрав М. Драгоманів, що приятелював із Е. Реклю, а той їх належно обробив. Український нарід тут представлено цілком відмінним від московського.

Реклю опрацював також цінну мапу «Російської імперії та анектованих нею територій», яка з'явилася 5. II. 1906 р. у французькому педагогічному журналі «Після школи. Ілюстрований журнал народнього навчання», що виходив від 1895 р. До цієї мапи, на якій українців визначено, як націю в 26 мільйонів, Реклю додав пояснення: «Їх указом 1876 р позбавлено вільного вжитку своєї мови».

РЕКЛЯМА — галасливе оголошення, що має на меті прибільшуваним розхвалюванням привабити увагу до якогось краму, до якогось підприємства. В наші часи вплив реклями на людське життя набрав величезних розмірів. «Окрема людина — споживач перестає бути в повному значенні слова «гомо економікус», а стає безвольним творінням, яким керує сьогочасна всемогуча рекляма. Вона встанов-

ляє міри цінности і значення людини. Реклями, що починає накидати людині не тільки товар, але й світогляд, знаходиться в руках могутніх сил, які борються за справжню владу в господарстві і, вкінці, в державі». («Листи до Приятелів» 1959. УІ, ст. 25).

Сила реклями в світляних та інших ефектах, а особливо в ПОВТОРЮВАННІ. Наполеон казав, що в реториці існує тільки одна поважна фіґура — повторення. Твердження, багато разів повторене, зрештою вкореняється в пам'яті і приймається. як доказана правда. Ле Бон писав: «Легко зрозуміти вплив повторювання на маси, коли ми спостерігаємо, який вплив воно має навіть на більш світлі розуми. Повторювана річ зрештою в'їдається в глибокі верстви нашої підсвідомости, де витворюються мотиви (спонуки) нашої діяльности. Через деякий час. вже забувши, хто був автором повторюваного твердження, ми починаємо йому вірити І тим пояснюється дивна сила реклями. Коли нам сто разів повторять, що найкраща шоколяда — шоколяда Х., нам здається, що ми про це вже багато разів чули, від ріжних осіб і ми переймаємося певністю. що так воно й є. Переконані тисячами засвідчень що порошок У вилікував таких і таких великих персонажів від найбільш тривалих хвороб ми зрештою мусимо спробувати цей порошок коли в нас з'являється якась із цих хвороб. Коли в якомусь часописі постійно запевняють що пан А. справжній шахрай, а пан Б. незвичайно чесна людина, ми, зрештою, в цьому переконуємося, — якщо, розуміється, ми не читаємо другого часопису, де твердять протилежне. . » («Психологія мас» фр вид. 1937. ст. 104).

РЕКОЛЕКЦІЯ — духова вправа, яку ввів у католицькій Церкві Ігнатій Льойоля. У нас реколекції роблять і поширюють оо. Василіяни.

РЕКОРД — найвищий осяг у якійсь ділянці, найчастіше в спорті. Ортеґа-і-Ґассет завважив: «Це вже встановлений і відомий факт, що в галузі фізичного й спортивного зусилля здобуваються осяги, що далеко п е р е в и щ а ю т ь все те, що ми знали в минулому. Не вистачає захоплюватися кожним із них і визнавати рекорди, що в тих змаганнях побиваються, треба відзначити також той вплив, що вони залишають у нашій духовості і переконатися що людський організм в наші дні має здатності вищі від тих що їх будьколи люди мали. . .» («Бунт мас» ст. 36).

РЕЛІ — гойдалка, ореля В додатках до Українського Кодексу Прав 1743 р. сказано: «Міські урядовці мають забороняти такі гри як релі, купальні вогні, костирства, п'яні зборища, кулачні бої, вечерниці і тому подібні ігрища. . .» (ЗНТШ т. 159, ст 204). Редакція «Записок невірно пояснила РЕЛІ, як «гра в кості». Тим часом заборону гри в кості визначено словом КОСТИРСТВА. Релі, себто гойдалку, заборонено, мабуть, тому, що при них бували смертні випадки. В словнику Уманця і Спілки під словом «Качелі» наведено цитату: «Сіла гойдатися на орелі, та як упаде, так у неї рука надвоє. . .»

РЕЛІГІЯ — форма, в яку виливається в тісній залежності від суспільного оточення, заложена в кожній людині ПОБОЖНІСТЬ (див.). Саме слово релігія, латинського походження виявляє в свойому найширшому розумінні зв'язок залежности людини від однієї (МОНОТЕЇЗМ) чи більшої кількости (ПОЛІТЕЇЗМ) вищих сил, яким вона творить акти культу, індивідуальні, чи колективні. Людина в усі часи свого існування, наскільки сягають наші досліди, все була релігійна, себто відчувала свою залежність від якихось вищих сил і намагалася їх у той чи інший спосіб умилостивити, щоб вони їй не шкодили, а навпаки допомагали в її життевій боротьбі. «Всі речі повні богів», — говорив грецький поет. Замість «богів» слова що зраджує вже розвинений АНТРОПОМОРФІЗМ, поставте слово «геніїв», або «духів», і ви матимете думку первісної людини про світ, що її оточує. Земля, вода, повітря кишать від небезпечних людині духів. Кожна людина також небезпечна, в розумінні як матеріяльному так і в магічному, іншій людині. Кожний боїться свого сусіда і вживає засобів охорони проти нього, Почуття страху зростає, коли речі, чи особи, виявлять в собі щось незрозуміле й непередбачене: страшно чужинця, страшно невідомої тварини страшно затьми сонця, грома й блискавки. Чоловік боїться жінки, і жінка чоловіка. Жінка робиться особливо небезпечною в часах менструації (див. МІСЯЧКА). родива, статевого акту Тайлор перший висловив думку, що шлюбні церемонії мали на меті відігнати небезпеку, що в'язалася в уяві первісних людей із статевим актом. І взагалі всі культові акти, всі церемонії очищення, умилостивлення тощо, мали єдину мету — захиститися і захистити інших від небезпек, що загрожують людям від таємних сил.

Щодо цих сил то дослідники примітивних релігій завважили, що в них фактично поєднані дві відмінні релігії, які ніби заперечують, або доповнюють, одна одну: одна з них звернена до природи, до великих космічних сил, та до ріжних тварин і рослин, що заселюють поверхню землі, це так званий НАТУРИЗМ; друга — має на увазі духовні істоти — душі, духів, геніїв демонів що зрештою живуть і відчувають, як люди, але живуть не тільки в цьому світі, але й в якомусь іншому.

Це так званий — АНІМІЗМ. Щоб з'ясувати одночасне існування цих двох відмінних культів висунено було дві теорії: для одних учених первісним явищем був Анімізм, а вже з нього розвинулась релігія природи, чи Натуризм; для других початковим був культ природи, а з нього вийшов культ духів.

Та значна частина християнських дослідників прийшла до переконання, що ані Анімізм, ані Натуризм, ані ТОТЕМІЗМ (див.) не могли бути первісними релігіями, що з них ні би розвинулися вищі форми релігії, як запевняють прихильники еволюціонізму в релігії. Коли б дійсно вищі релігії розвивалися з нижчих, то ми б констатували, що нижча форма, породжуючи вищу, сама вимирала б. А тим часом нижчі форми релігії лише відсуваються назад, ховаються під поверхнею, але там, у підпіллі, продовжують існувати в вигляді ріжних ЗАБОБОНІВ (див.). Звідти й трапляється звичайно, що в часах релігійних криз, коли релігійний ґрунт починає хвилюватися, і верхні шари тріскають, нараз з'являються на поверхні найдавніші пережитки релігійної думки (Проф. Боголюбов «Філософія релігії» ст. 266—67). Саме тому і Анімізм та Натуризм повинні ми вважати виродженням, занепадом первісного Монотеїму. Завважено що в давніх народів існує однодушне переконання, що їхня релігія була в давнину більш досконала, чим далі відходимо ми в глиб віків. Зрештою, і в наші часи ми легко можемо завважити, що коли священство не надто дбає про свою паству, то вона дуже легко віддається всяким забобонам, що зі справжньою християнською релігією не мають нічого спільного.

Що політеїзм у ріжних своїх формах мав би бути тільки виродженням первісного монотеїзму, про це дослідники стверджують зокрема на підставі студій давньої єгипетської релігії, яка залишила свої сліди в найдавніших пам'ятках. Без сумніву, і халдейці, і єгиптяни мали в давнину культ ріжних тварин, а проте найдавніші тексти говорять про «Бога Єдиного». «Книга Мертвих» що походить із дуже глибокої давнини і була авторитетом протягом кількох тисячоліть була збірником молитов дуже високої морали. Ось, напр., молитва, з якою праведна душа має звернутися до небесного Судді зараз же після своєї смерти:

«Честь Тобі, великий Боже, Господе правди і справедливости. Я прийшов до Тебе, мій Пане, я з'являюсь до Тебе, щоб подивляти Твою довершеність».

Проте, культ предків витіснив ці монотеїстичні концепції, і самі фараони поробилися богами, що ніби пішли від Деміурга, який сотворив богів і людей. Папірус Прісс, ніби найстарша книжка світу, оповідає про королів - предків, обожених під іменем Нутуру. Першим із них був Атум (предок), в якому не трудно впізнати Адама. Атум єгиптян зробився батьком богів і людей. Написи з VI династії пояснюють, що Атум жив, коли не було ще смерти. Цей текст зближують із текстом Біблії, яка вказує, що смерть з'явилася, як кара за Адамів гріх..

Якщо ми перейдемо до Халдеї й Асирії, країн більш цивілізованих, ніж Єгипет часів пірамід, то знаходимо і там монотеїстичну традицію, але вже також покалічену: Бог одночасно Один і Чисельний. Звідси ріжні імена, які Йому надаються, і які, в очах народу робляться ріжними богами. Але кожний з них має своїм атрибутом «Ель», що відзначає Бога в усіх семітських мовах. Цей факт пояснює нам, між іншим, і ім'я ЕЛОГІМ, що його жиди надавали Богові.

Вважали за первісну релігію також культ небесних світил. Але на єгипетських гієрогліфах Бога визначає не зірка, але погруддя людини з простягнутою рукою, в якій вона тримає то лук, то коло, то квітку. Пізніше, погруддя зникає і залишається тільки коло, прикрашене перами королівської голови (Абат Море «Таємниче знання фараонів» ст. 126—29).

Якщо ми звернемося тепер до українського народу, то і в нього, в дохристиянських часах помічається вже відмічене помішання Анімізму та Натуризму, при чому, як відзначив проф. М. Грушевський: «для поглядів на природу і для релігійних представлень того часу характеристичний був магічний спосіб думання» (див. МАГІЯ). Природні космічні сили не уявлялися нашим предкам у виразно індивідуалізованих втіленнях. . . Уява не йшла поза поетичні образи певних природних явищ з незначними початками АНТРОПОМОРФІЗМУ (див.), таких,, як сонце, вітер, мороз, огонь, дощ, урожай, тощо. Але одночасно був досить розвинений і культ предків, померлих, яких ховано з ріжними обрядами, щоб запобігти їх небезпечним магічним силам, і при всяких річних святах і трапезах пощено й годовано святочними стравами. Подібну увагу й пошанівок показувано й ріжним таємним істотам, що гніздилися в лісах, скелях, джерелах, будинках і платили за цей пошанівок поміччю і ласкою (М. Грушевський «З історії рел. думки в Україні» 1925, ст. 4). Отже, як бачимо Натуризм і Анімізм в нашому дохристиянському періоді були так перемішані, що наприклад В. Гнатюк уважав, що «наші давні предки були з огляду на віру пантеїсти». І пояснював: «Вони вірили, що ввесь світ —небо, повітря і вся земля заповнені богами, та що вся природа жива, повна всякого дива, і в ній все думає й говорить нарівні з людьми та богами (цього, розуміється, не

вистає, щоб говорити про ПАНТЕЇЗМ, що має цілком інше окреслення, але вистачає, щоб говорити про помішання Анімізму з Натуризмом, Є. О.). На чолі світу стояли боги, що всім керували. За ними тягнувся цілий ряд нижчих божеств та демонів, який старшим богам служив до послуги. На кінці стояли люди, обдаровані надприродною силою, які могли не тільки конкурувати з демонами та спорити з ними, але навіть примушувати сповняти їх волю, коли цього вимагали обставини. . .» (Етн. Зб. НТШ, т. XXXIII, ст. V—VI).

Ця давня мішанина Анімізму з Натуризмом залишалася дуже довго в нас, аж до останніх часів, дарма що формально наш нарід давно вже вважається християнським. «З-під поволоки християнських імен, а почасти й ідей, — писав проф. М. Грушевський, — вирисовується перед нами характер старої, дохристиянської релігії. Її провідна ідея — не ідея служіння правлящим до окресним світом силам, щоб придбати їх ласку, яка вже сама по свому пляну все на добре попровадить, як то собі укладає людина на інших стадіях релігійної думки: це ідея повелівання, кермування тими силами, або забезпечення себе від їх недобрих впливів, певними засобами, іраціональними з погляду наших відомостей про природу, але доцільними зі становища тодішніх поглядів на неї (див МАГІЯ) Багато дослідників через те цей магічний світогляд протиставляють. . . релігійному, як світогляд «передрелігійний». Я не бачу для того підстав, вважаючи, що розуміння релігії, як того, чим людина реґулює свої відносини до всього не—я, що поза нею, включає в себе і такий магічний світогляд».

«Вражати може, — писав він далі, — що при тім ми сливе ніде не стрілися з постатями наших старих богів, що до них призвичаїли нас, як до центральних пунктів передхристиянського світогляду згадки літопису, Слова о Полку Ігоревім і християнських проповідей проти поганства. Це факт, що його можна толкувати ріжними способами: що їх згадки якраз найбільше нищилися Церквою і дійсно понищились; або що образи тих бобогів були витворені релігійною творчістю вищих верств і не перейшли в життя широких мас; або, нарешті, що це були такі ж мало конкретні, слабо персоніфіковані образи, більш форми поетичного думання, епітети, як і ті образи чи назви Коляди, Йордану, Купала, Святого Різдва і т. д., що задержалися в поетичній творчості, нам приступній, а не якісь виразні елементи господарської магії.» («Іст.. У. літератури» І, ст. 199—201).

Ф. Колесса теж писав в 1922 р. в ЛНВіснику (т. УІІ, ст. 41): «Найбільш характерною прикметою людової поезії східньо - європейських народів треба вважати новотворення природи, живе спочування з природою, що так ярко проглядає в слов'янських і особливо в українських народніх піснях. Це — останок анімістичного світогляду, коли то чоловік (людина, Є. О.) на давніших ступенях духового розвитку, живучи в безпосередній стичності з природою, уважав себе її частиною, дивився на все своє оточення, — звірів, птахів, ростини, ріки, скали — як на єства з людською душею, що приймають живу участь у людській долі що спочувають чоловікові в щастю і нещастю, що помагають, або шкодять. Це рід, так би сказати, примітивного пантеїзму з антропоцентричною тенденцією, бо чоловік являється в ньому осередком животвореної природи, від якої ведуть до нього таємні нитки. Хоч у народній поезії зах. Европи подибуються також останки такого анімістичного світогляду, то без порівняння повнише і виразніше перехoвався він у народів Східньої Европи, даючи тут пребагатий корм для людової фантазії. . .»

З приходом до влади в Росії большевиків - комуністів розпочалося там переслідування релігії, як «опіюму народу», що його вигадали капіталісти для оборони приватної власності. Приватної власности і капіталістів (за винятком комуністичних бюрократів), в СССР давно вже не існує, але боротьба з релігією не вщухає. Знищено цілковито українську Автокефальну Православну Церкву і Українську Католицьку Церкву, але з московською Православною Церквою дійшло до компромісу: під умовою, щоб та Церква підтримувала московську імперіялістичну політику і зірно їй служила, їй дозволено до деякої міри культивувати той «опіюм народу».

РЕЛІКВІЯ — пам'ятка, особливо цінна, коли з нею в'яжеться віра в її походження від якогось святого, якто його мощі, останки тіла, частина його одягу, тощо. Великий попит на реліквії, особливо в середньовіччі спричинився до численних їх підробок, що ними ріжні махлярі використовували віру наївних людей наповнюючи свої кишені грошима, а світ безчисленними цвяхами, що ними було прибито Христа до хреста, численними черепами св. Юрія, щелепами св. Теодора і тому подібне. Проти такого захоплення фальшивими реліквіями повставали деякі Папи розуміючи що, зрештою, культ фальшивих реліквій буде використаний ворогами Церкви для поборювання не тільки забобонних перебільшувань, але й самих основ релігії.

РЕЛЯ — інша назва української ЛІРИ (див.).

РЕМЕЗ — птах із породи синиць, дуже

мистецьки робить із волосинок та ниточок своє гніздо в формі яйця чи кошика, з невеличким входом, десь в очереті чи на дереві над водою. Але в народній пісні співається, ніби ремез робить своє гніздо на льоді: «Ой, ремезу, ремезоньку. Не вий гнізда на льодоньку: Буде лідок розтопати. Твоє гніздо забирати».

Тут ремез виступає як символ непередбачливости, але Потебня свого часу вказував, що тут на ремеза перенесено оповідання середньовічних та давньогрецьких легенд про зимородка, чи Алкіона. Вже Арістотель писав, що гніздо алкіона похоже на пляшечку з довгою шийкою, і що алкіон висиджує яйця в середині зими. В цілому пісня про ремеза величальна пісня дівчини, задля чого й радиться ремезові: «Увий собі (гніздо) у дівиці, У дівиці, у світлиці, там її будеш приспівати, Будеш її звеселяти».

Ремезове гніздо переховували по хатах, як талісман від багатьох нещасть (Сумцов в К. Ст. 1890, ІУ, 94). «Коли хто знайде ремезове гніздо, повинен узяти і сховати: таким гніздом підкурюють, коли хто хворий на рожу або на водяну пухлину, і помагає. ..» (Етн, Зб. НТШ. V, 177). Взагалі ремезовому гнізду приписували всякі чудодійні властивості: «Як злодій найде собі того гнізда і собі у долоню під шкіру запхає таке стебельце або шерстинку з нього, і потім він лише прийде до замка, озьме за замок і витворить. По тім я знаю, що еден чоловік у нас на сіножатях косив вертеп і махнув косою, і коса чисто розтріскалася Потім він її зложив докупи. і вона знову ся розібрала. Аж потім дійшли за то гніздо — воно було у тім вертепі в траві. . .» (Етн. Зб НТШ. XXXIУ, ст. 156).

Це гніздо служило також і для ворожіння, як то ми бачимо з «Енеїди» Котляревського:

. . .в горщичок наклала
Відьомських всяких разних трав,
Яке на Констянтина рвала,
І те гніздо, що ремез клав. . .

РЕМІСНИКИ — самостійні виробники, що продукують у малій кількості, звичайно, на замовлення безпосередніх споживачів; працювали вони або в себе дома або ходили від села до села та працювали в тих осіб, що їм щось замовляли. Сюди належали шевці, кравці, дротяники, вишивальниці, килимники. . . Виробнича техніка в них полягала на ручній праці, знаряддя праці були нескладні, але вони тим відрізнялися від фабричних робітників, що мали власні засоби праці. В своїх виробах ремісники часто осягали справжнього мистецтва, бо вкладали в них весь свій хист і працювали без принуки за власним уподобанням. Італійський філософ А. Тільґер високо цінив верству ремісників: «Ремісник, що опрацьовує річ в яку вкладає все своє професійне вміння і переливає в свої вироби промені світла, що випромінює його дух творця — виробника, більш або менш кваліфікованого і що насолоджується досконалістю ліній і форм, виявляє в своїй праці суму активности і значить духовости, що далеко перевищує духовість урядовця, який чотири рази на день пророблює одноманітну дорогу з хати до канцелярії і назад, а в канцелярії полагоджує ті самі папери за тими самими формулами. . .» («Гомо Фабер» 1920, ст. 136).

РЕНЕ КАРЛ (1663—1716) — московський генерал, що воював проти шведів і запорожців. В 1709 р. вибив невеличкий відділ запорожців із Маячки та Нехворощі і **вирізав усю тамошню людність**, а оселі попалив. Його розгромив Гордієнко - Головко в Сокільці

РЕНЕҐАТ — перевертень, перекинчик, що вирікся своєї віри, чи свого народу. Було у нас чимало того добра, і Т. Шевченко не щадив слів, гостро картаючи всіх отих «перевертнів», що допомагають «москалеві господарювати та з матері (України) полатану сорочку знімати. . .» («Розрита могила»). «. . .Няньки, дядьки отечества чужого! Не стане ідола святого, і вас не стане! Будяки та кропива та більш нічого не виросте над вашим трупом. І стане купою на купі смердячий гній, і все те, все потроху вітер рознесе. . .»

В. Винниченко теж писав: «Найлютішим найшкідливішим ворогом усякої справи є її зрадник, ренеґат. Ренеґат мусить заспокоїти своє власне сумління, він мусить якось очиститись перед собою, собі довести, що він зробив справедливо. І через те він старається свою зраду зробити явищем нормальним, загальним, він лютиться й піниться, коли щось стає йому на перешкоді. Чого, напр., усякі Савенки, Шульгини, Піхни в Україні були й є такими оскаженілими ворогами відродження своєї нації? Не тільки через те, що вони за це мали 30 серебряників, не тільки за « лакомства нещасні», а ще й «ідейно», ще «для душі» це роблять, бо всяка душа, навіть та ка загиджена й задрипана по царських притонах, як савенковська, і та мусить мати в собі й для себе оправдання своїх учинків. Не може людина жити, вічно носячи в собі обвинувачення й огиду до самої себе. І Савенки також підлягають цьому законові, і вони мусять бути чистими перед собою. І через те вони так жагуче, так нетерпляче прагнуть навкруги себе задушити те, що самі в собі задушили вже давно за 30 серебняків. От такі Савенки найбільше спричинилися до русифікації українських міст. Хапаючись бути цілком подібними до своїх панів, вони й усе оточен-

ня своє підфарбовували під панську. . »(«Відродження Нації». ІІ, ст. 42). див. Малорос. Яничари.

РЕНЕСАНС — дослівно ВІДРОДЖЕННЯ — часи XV - XVI вв. в Европі, що відзначаються своєрідним стилем мистецтва, який так і зветься РЕНЕСАНСОМ. Цей стиль започаткований перше в Італії під гаслом наслідування античного мистецтва, а потім поширився в усій Европі і мав величезний вплив на ввесь дальший розвиток европейського мистецтва. Відбився ренесанс і в Україні. Проф. Дм. Антонович писав: «З одного боку сила старих традицій і відданість принципам декоративности, а з другого боку обережність і вдумливість, з якими українські майстри сприймали західні впливи, не підлягаючи їм, не малпуючи, а тільки сприймаючи й перетворюючи в горнилі власної мистецької творчости, зробили те, що недовгий вік малярства чистого ренесансу в Україні, що тривав може яких півстоліття, був може одним із найбільш глибоких, найбільше напружено - творчих періодів у всім українськім малярстві. Це був час, коли й чужого навчались і свого не цурались. Поступовіші майстри сприймали західнє мистецтво ренесансу й поєднували його зо своїми, вже не стільки візантійськими, скільки старо - українськими традиціями, бо, розуміється, за чотири століття традиції грецьких шкіл встигли стати українськими». («Укр. Культура», Реґенсбурґ, 1947, 258—59).

Як і в майстрів европейського ренесансу, сюжет в українській іконографії звертається до натури, до дійсного життя. «Релігійний сюжет, - - писав К. Широцький, — ставав лише приводом для представлення чогось іншого (під приводом св. Родини писали родинні портрети, під приводом шлюбу в Кані Галілейській — бенкети сучасників і т. п.). Цим українські артисти, як і італійські, а за ними німецькі, французькі й інші, виказували свою байдужість до археології; але тим самим, вбираючи Бога і святих в побутові форми, з одного боку вони показували національну свідомість того, що й наша нація призвана Богом нарівні з іншими (супроти думок поляків), а другого ж боку — це відповідало народньому світоглядові, що святі, Христос і Богородиця живуть ніби у рідній народові обстановці: ходять між людьми по світі, придивляються до їхнього життя, одних обдаровують своїми милостями, інших карають. . .» («Білоусівська церква»» — Основа, Вересень, 1915. Цитовано в Ів. Власовського «Нарис історії. . .» ст. 287).

Ратуш у Бардієві на Пряшівщині, початий у ґотицькому.. але закінчений 1511 р. в ренесансовому стилі, був чи не першою на українських землях будовою з признаками нового стилю. Пожежа Львова в 1527 р. дала нагоду цілій плеяді італійських майстрів, архітектів і каменярів, започаткувати життя нового стилю в столиці Галичини. Архітекти - італійці, переважно уродженці Льомбардії, Ферари, Больонії та Риму, напливали в Україну цілими гуртами, вступали в місцеві цехи і приймали навіть українські прізвища, італінізуючи одночасно українське будівництво. «Тяжко, — писав М. Голубець, — невтаємниченому погодитися з фактом, що всі ті Прихильні, Щасливі, Нескорі, Красовські та Капіноси, помимо своїх суто - сарматських прізвищ, ніякі українці з уродження, а родовиті хоч основно акліматизовані італійці. Українськими були їх цехові прізвища, але українським ставало й само мистецтво тих синів Італії. . .» («Іст. у. культури» 1937, ст. 529). З пам'яток ренесансового будівництва у Львові згадаємо тут Братську церкву Успіння 1559 р., Корняктівську вежу та Корняктівську Палату і Трьохсвятительську каплицю при Успенській церкві. У різьбі подув ренесансу залишив помітні сліди в мармуровому намогильнику кн. Конст. Острозького в Печерській Лаврі та в намогильнику Ванка Лагодовського в Унєві, але особливо відбився ренесанс в наших ІКОНОСТАСАХ (див.), що стають тоді справжніми картинними ґалеріями в різьблених з дерева мистецьких рамках, що ще пишніше розцвіли в пізнішому БАРОККУ (див.). Див. РІЗЬБА.

РЕПАТРІЯЦІЯ — поворот, чи примусова висилка, еміґранта на рідні землі. Це слово набрало трагічно - кривавого змісту в зв'язку з постановою Ялтінського договору з 11 лютого 1945 р., коли примусово репатрійовано до СССР коло п'яти з половиною мільйонів советських людей —вивезених німцями робітників, втікачів із СССР та полонених із советської армії. В цьому числі було репатрійовано, за підрахунками Д. Солов'я,— щонайменше 3,185.000 українців. Проте, із цієї маси людей, доїхали додому тільки 1 250.000. Ця цифра урядово в СССР перевірена й стверджена. Де ж решта? Решта була знищена організацією СМЕРШ (див.) — Смерть Шпіонам, безпосередніми розстрілами чи повільним винищуванням по концентраках.

Плян примусової репатріяції почав діяти з 23. V. 1945 р., і генерал армії НКВД Ф. І. Ґаліков (голова управління по репатріяції при Раднаркомі СССР, що його було створено ще 11. XI. 1944 р.) вже 7. IX. 1945 р. в інтерв'ю дякував союзникам за успішне виконання обумовленої в Ялті репатріяції і повідомляв, що на 1. IX. 1945 р.до СССР репатрійовано 5.115.709 осіб советських громадян, а в тому числі 2.229.552 особи, що їх було передано владою союзників із західніх зон Ні-

меччини. А до 1949 р. ця кількість репатрійованих збільшилась до 5,5 млн. осіб (Д. Соловей в «Вільна Україна» 1960, ч. 25, ст. 20).

Про те, як відбувалась ця примусова репатріяція, який спротив ставили їй українці в таборах переміщених осіб, збереглося дуже багато записів і спогадів очевидців, як українців, так і чужинців.Наведемо тут тільки свідоцтво амер. «Юнайтед Стейтс Ньюс енд Ворлд Ріпорт» (за «Укр. Словом» в Парижі):

При кінці війни альянти зібрали майже два мільйони росіян, що втікли, або були полонені німцями і змусили їх повернутися в Росію. Це, що сталося потім, являє собою найжахливіший і найбільш кривавий епізод історії воєн. Тисячі людей воліли самогубство, ніж поворот. Багато полонених передано на окуповану москалями територію і багато з них були розстріляні на місці агентами МВД Інші були перевезені в Москву. Там їх судили й масово розстрілювали. Більшість живих заслано в концтабори Сибіру, і від того часу слід по них загинув. . .

«В кінці останньої війни доля всіх советських громадян була вирішена наказом Головного Командування союзників, який видано після договору в Ялті. Примусова репатріяція почалась на широку скалю в 1945 р. Десятки тисяч рятувались самогубством. В дорозі через Австрію тисяча репатрійованих вискочила з вікон поїзду, коли він був на мості над глибокою пропастю. В Лінцу пройшла також хвиля самогубств, і багато потопилось у ріці.

«Після цього відбулось сім великих репатріяційних операцій в Німеччині. При кожній були прояви масових самогубств. Найбільше вішалось. Часто жертви замикались в церкві. Американські свідки оповідають, що советські вояки витягали цих «визволених» і жахливо їх били перед тим, як вкинути на автомашини.

«Група бувших полонених була вислана до Англії і звідти їх навантажили на пароплави, щоб везти до Одеси. І тут пройшла хвиля самогубств. На одному пароплаві три дні витягали з різних сховків і закамарків нещасливих, що поховались перед своєю долею.

«Певне число сов. полонених, після висадки в Нормандії, були перевезені до США і інтерновані в стейті Айдога. Дуже мало з них виявляли охоту репатріюватись, але майже всіх їх навантажено згодом на советські пароплави, що стояли в американських портах. 118 ставило спротив. Цих вислали до табору в Нью Джерзі до вирішення їх долі. Врешті й їх передали москалям, але треба було вживати ґазових бомб, щоб їх витягнути з бараків.

«Коли Червона Армія окупувала східню Европу, советські вояки почали масово дезертувати. В більшості вони здавались американській владі і просили права побуту. Але американці хотіли втримати добрі зносини з большевиками й віддавали цих дезертирів москалям. Всіх їх було розстріляно кілька днів пізніше.

В 1947 р. американці припинили видавання советських дезертирів. Але зло було зроблене. В советській армії поширилась чутка, що дезертувати, або здаватись в полон — рівнозначне з самогубством. Широка хвиля втікачів зменшилась до маленького капання.

«На базі досвіду американські відповідальні мужі вирішили не йти на жодний компроміс в справі полонених в Кореї. Всіх 170 тисяч полонених, що перебували в американських руках, перепитали, і 100 тисяч відмовились повертатись і навіть заявили, що будуть ставити спротив при спробі репатріювати їх. Цим разом США, беручи на увагу інтереси майбутнього, вирішили подати руку спасіння цим людям».

РЕПІН (РІПИН) ІЛЛЯ (1844 — 1930) — найвидатніший маляр українського роду, професор і ректор Академії Мистецтв у Петербурзі. Народився він (5. серпня 1844 р.) в Чугуєві на Харківщині в родині, що походила зі старовинного козацького роду. Оточення, впливи й образи думок, серед яких зростав і виховувався юний Репін були наскрізь українські.

Чарівні українські краєвиди, безкраї золоті поля, густі зелені діброви, блакитне небо, срібні ставки з молодих літ чарували спостерегливого юнака і збуджували в ньому любов до краси, до мистецтва, бажання зобразити це на папері чи полотні і тим возвеличити свою батьківщину. Свій мистецький шлях він почав, — як сам оповідав у своїх спогадах, — з малювання, разом із сестрою Устею, українських писанок, і захоплено малює як аматор, а в 1856 починає поважно студіювати мистецтво. Його першим учителем став місцевий маляр П. Бунаків, керівник чугуївської іконописної майстерні.

В 1863 р. І. Репін вступає в Петербурзі в Академію Мистецтва. Але й в Петербурзі, в Москві або закордоном, І. Репін завжди відчував свій найглибший зв'язок з Україною Якраз на чужині, надхнений образами рідної йому України, він малює дві картини: «Українка» та «Українка біля тину» (1875 — 1876 рр.). В Парижі створює він прекрасний образ «Садко в підводному царстві», навіяний новгородською легендою з часів, коли це місто було в складі української держави Репін зображує, як Садко оглядає в підводному царстві доньок морського царя з метою вибрати собі наречену. Перед ним проходять царські доньки, одягнені в національні убрання різних народів. Вся увага героя скерована

до дівчини в українському одязі. Оригінальний задум підкреслити увагу саме до України, як і показ українського одягу нарівні з одягами інших народів був на той час дуже відважний.

В 1876 році Репін приїздить в Україну. Гаряча любов до батьківщини, мальовничість її життя і побуту знаходять в творчості мистця яскраве відображення. Тут він малює ряд картин, як «Протодиякон», «В сільській школі», ескізи «Явлена», «Чудотворний образ», «Хресний хід», олію «У волості», малюнок пером «Під час обідні на цвинтарі», акварелю «Дід з Чугуєва», численні портрети селян Свій протест проти самодержавного деспотизму втілює мистець в образі «Везуть», де малює політичного в'язня, якого на підводі везуть на сибірське заслання жандарми з оголеними шаблями.

Репін захоплено вивчає козацьку старовину. Його творчий альбом збагачується в Україні десятками етюдів українських типів і краєвидів, козацьких могил, курганів, запорізької зброї, малюнків, що зображують бандуру Івана Мазепи, булаву Данила Апостола та інші історичні реліквії.

Мальовничий образ «Вечорниці» (1881 р.) — прекрасна пам'ятка українського побутового мистецтва, де сцена народної забави подана так живо, так яскраво з таким не вимушеним реалізмом, що розкриває немов всю душу українського народу. Тими ж високими якостями відзначаються і краєвиди Савур - могили та могили Сірка. Образ «Не чекали» (1884 р.) показує повернення політичного засланця до рідного дому. Портрети Шевченка і Куліша на стіні, зображені в першому варіянті образу, доводять що дія відбувається в Україні, що в'язень — українець, а вся картина — мистецька пропаганда проти московського терору в Україні. Коли Т во ім. Шевченка звертається до Репіна з проханням намалювати портрет великого поета, він з великою радістю робить це, зображуючи Шевченка як грізного борця за визволення України. Репін працює і над проєктом пам'ятника Шевченка в Києві і створює кілька ескізів. На одному з них прикутий до тачки Шевченко пише потайки на лопаті свої твори На іншому зображений Шевченко в хвилину тяжких переживань. Щоб зібрати гроші для будівництва пам'ятника було запляновано видати поштову листівку. Для цієї листівки Репін малює епізод з «Кавказу», де зображує закутого Прометея і біля нього хижого орла символ московського деспотизму.

У творі Репіна «Іван Грозний» цар зображений, як злочинець - вбивник сина. Цей твір символізує всі страхітливі злочини московського самодержавства, вчинені над поневоленими народами.

У наслідок 13-літньої праці, Репін здійснює величавий твір «Запорожці». Непередавана сила могутньої козацької стихії, безкрая відвага запорозьких лицарів, їх патріотизм, впевненість в собі, полум'яна любов до своєї батьківщини і зневага до її ворогів, знайшла у виконанні геніяльного автора своє неперевершене втілення. Сюжетом для картини послужив Репінові відомий у народі переказ про лист, яким у 1675 р. козаки відповіли на пропозицію султана Махомедда IV припинити боротьбу і перейти на турецьку службу.

В картині «Запорожці» досконало, помимо всього іншого, розкрито ідею сміху. Від ледве помітної іронії писаря до громового, «на ціле колесо», сміху одного з отаманів там подано всі нюанси людського сміху. Добре колись один автор написав про це: «Так сміятись, як сміються репінські запорожці, можуть тільки люди, які усвідомлюють свою силу, твердо вірять у своє майбутнє».

Багато допомогли Репінові відомий знавець і колекціонер української старовини В В. Тарнавський та історик Січі проф. Дм. Яворницький. Перший послужив прототипом кошового Ів. Сірка, і також відомого «Гетьмана», спертого на гармату, що переховується в Сумському музеї. Другий позував для постаті писаря в «Запорожцях».

З інших творів на українські теми І. Репін намалював: «Гайдамаки на Умані готують зброю» (1898), «Чорноморська вольниця»

Революція в 1917 р. застала І. Репіна в Фінляндії в Пенатах, в Куоккала, і звідтіль він уже не повернувся. Совєтська влада старалася його запросити до СССР, і був до нього імпровізований лист в українській мові, де його просили в Україну, Загралося на патріотичних почуттях. І. Репін відписав: «Признаюся вам, що ваше писання мені — дуже відрадне душі моїй, і я дуже жалію, що не всилі відповісти вам на такій люб'язній моєму серцю мові дорогої України. . . я вже не можу приїхати на жительство в солодку, веселу Україну. Доля судила мені тут мати могилу і домовину в своєму саду».

Оселившись у фінляндському містечку Куоккала, Репін не поривае духового зв'язку з Україною. Його твори «Чорноморці», «Гайдамаки», «Козак Голота», «Переможець», «Запорожець», свідчать, чим він весь час був зацікавлений. З відокремленням Фінляндії він лишається в своїй віллі в Куоккала. Відірваний від рідної України, малює «Солоху» і «Гопак у старовинному Запоріжжі», в останніх роках свого життя поглиблено читає шевченківський «Кобзар».

З творів на неукраїнські теми треба, крім уже згаданих, вказати на: «Бурлаки на Волзі», що ніби символізують неволю в царській імперії, «Відмова від сповіді», «Не че-

кали», «Іван Лютий і син його Іван», «Повернувся» і багато інших.

В. Касіян писав з нагоди 25-ліття смерти І. Репіна 29. IX. 1955 р. в «Радянській Україні»:

«Важко переоцінити значення, яке мали для української культури репінські твори на теми з життя й минулого України. У пору чорної реакції, коли українська культура зазнавала жорстоких утисків від царського уряду, твори Репіна будили соціяльну і національну свідомість українського народу і були для українських художників високим прикладом самовідданого служіння мистецтвом народові. І не випадково не тільки прямі учні Репіна — М. К. Пимоненко, О. О. Мурашко, Ф. С. Красицький та багато інших зазнали на собі могутнього впливу творчости свого вчителя: цей вплив бачимо ми і в творах таких українських художників, як С. І. Васильківський, І. С. Їжакєвич та інші.

«Передові діячі українського мистецтва мали в особі Репіна свого вірного й щирого друга. Згадаймо його дружбу з корифеями українського народнього театру. (Кропивницьким, Саксаганським, Заньковецькою, Садовським, Затиркевич, що все відвідували його в Петербурзі, Є. О.). Згадаймо, як активно підтримував він творчу, педагогічну й художньо - критичну діяльність свого давнього друга Миколи Мурашка.

«Репін відіграв величезну ролю у вихованні молодого покоління українських живописців. Він допомагав Київській та Одеській школам малювання, які в той час були основними центрами художньої освіти на Україні, і спрямовував їх діяльність».

У своюму листі - заповіті до українців Репін писав: «Я ваш а не їх». (журнал «Малярство і скульптура» » Київ. 1940). Для гасла про І. Репіна використано головно проф Ю. Григорієва «Ілля Репін — український мистець» та д-ра Д Куликовського «Ілля Юхимович Репін — до 25-ліття з дня смерти».

РЕПНІН - ВОЛКОНСЬКИЙ МИКОЛА (1778—1845) — зять останнього гетьмана Кирила Розумовського. в рр. 1813 14 був, з доручення союзних монархів. віцекоролем Саксонії, а потім з 1816 по 1834 — «малоросійським генерал - губернатором». Він третій з черги займав цей пост. Попередниками його були кн. А. Куракін. до якого адресував свою «оду» І. Котляревський. і кн. Я. Лобанов - Ростовський До України і перед тим Репнін почував певні симпатії, мабуть, завдяки своїй дружині, бо. їдучи на місце свого призначення. він намовив молодого урядовця міністерства закордонних справ Дмитра Бантиша - Каменського їхати з ним в Україну. щоб зайнятись писанням історії України. Таким чином Україна м. ін. завдячує князеві свою першу наукову історію. Але Репнін не обмежився до того, що допомагав Бантишеві у виданні його історії. Він прийняв і безпосередню участь в її написанні — його перу належить опис бою під Берестечком, в першім виданні історії Бантиша.

Вже в перших роках служби в Україні в найближчім оточенні нового генерал - губернатора бачимо майже виключно людей, що мали досить, як на ті часи, виразне українське обличчя. Серед них були всі майже члени української масонської льожі в Полтаві, на чолі з М. І. Новіковим. який був керуючим генерал - губернаторською канцелярією

Близько приятелював Репнін з Василем Капністом, який давніше їздив з доручення своїх земляків до Берліну в справі можливого повстання в Україні, в разі прусько - російської війни. До добрих знайомих Репніна і його родини належав голова українського таємного товариства В. Лукашевич. Обурюючись на Шевченка за його дружбу з «мочемордами», княжна Репніна радить йому дружити з людьми «багатими розумом і душею», називаючи при цьому і В. Лукашевича.

З перших днів своєї служби в Україні Репнін виступає як оборонець і протектор культурних і політичних українських інтересів. Він турбувався постанням театру у Полтаві, щиро цікавився працею українських письменників: І. Котляревського, Гр. Квітки. П. Артемовського - Гулака і зрештою Шевченка. Але найбільше присвятив Репнін уваги долі українського селянства і козацтва.

Великого галасу в тодішній Росії наробила промова Репніна на зборах полтавського, а пізніше ще й чернігівського дворянства в січні 1818 року. В цій промові він закликав дворян поліпшити долю своїх кріпаків. подбати про поліпшення їх матеріяльного і морального життя. Він висловив бажання. щоб українське дворянство було справді «і розумом і душею народу». Оскільки ріжнилися погляди Репніна від поглядів уряду видно з того, що коли цю промову було видруковано в одному журналі. то ввесь наклад того числа сконфісковано.

Коли вибухло польське повстання в 1831 р., то уряд. як колись за часів Наполеона. дозволив на формування окремих козацьких полків. Це видалось Репнінові доброю нагодою звернутися до царя з проханням дозволити козакам повернутись до їх колишнього положення — вільного військового стану з власною самоуправою. Та це прохання мало протилежні наслідки, аніж сподівався Репнін. Цар добачив в тому змаганні козацтва прояв небезпечного «малоросійського сепаратизму» і сформовані вже козацькі полки завернуто з походу і вислано на Кавказ, де розселено по-

між терським козацтвом. Що ж до самого Репніна, то він тою справою лише посилив підозріння правлячих кол в його причасності до українського сепаратизму, якого вони так панічно боялись.

Своїми заходами в обороні українських інтересів Репнін здобув величезну популярність серед українського населення, а особливо козацтва. Почали кружляти чутки, що Репніна мають проголосити гетьманом України. Цього було вже забагато петербурзькому урядові, і Репніна було звільнено 6. XII. 1834 з посади генерал - губернатора, а через два роки і зовсім з державної служби. Репнін виїхав закордон, звідки повернувся до свого Яготина аж у 1842 р. Тут він і дожив свої останні роки, продовжуючи бути осередком товариського життя в Україні. Сюди і привіз вперше Т. Шевченка Олексій Капніст, син Василя Капніста, автора «Оди на рабство», і тут знайшов Шевченко великого приятеля в особі княжни Варвари Репніної.

РЕПНІНА ВАРВАРА (1808—1891) — донька кн. Миколи Репніна - Волконського, приятелька Т. Шевченка, в якому була закохана і підтримувала його морально на засланні своїми листами, аж поки уряд не заборонив їй листуватися з засланцем. Вона залишила спогади про Т. Шевченка, а Шевченко присвятив їй поему «Безталанна».

РЕПОРТ (РАПОРТ) — лист від нижчих установ Гетьманської України до вищих, як от від полкових до генеральних, або від сотенних до полкових. Якщо в репорті було якесь прохання, або просьба про якусь пораду, тощо, то репорт одержував назву ДОНОШЕННЯ, або ДОНЕСЕНІЯ. Рівносильні установи зносилися ПРОМЕМОРІЯМИ. (Слабченко «Малор. Полк» 1909, 159).

РЕПТИЛІЇ — всякі гади, плазуни. Звідси переносно РЕПТИЛЬКА — продажний часопис, що плазує перед тим, хто платить, і не відбиває правдивої громадської думки. В СССР, під жорстоким терором, вся преса перейшла в категорію рептильної. Чимало советських рептильок розплодилося, за московські гроші, і за кордонами СССР. . .

РЕП'ЯХ — кущовата рослина, якої плоди, озброєні маленькими гачкуватими колючками, чіпляються до одягу та до шерсти тварин. Символізує настирливу, причепливу людину: «Причепився, як реп'ях» (Номис, 2744) «Учепився реп'яхом та й держиться» — казали в нас про причепу - дармоїда. (Франко «Припов.» III, 247).

РЕСЕНТИМЕНТ — затаєна образа з непереможним бажанням відомститися, постійне пригадування собі зазнаної або уявної кривди. «Ресентимент, — писав М Лагодівський в «Проблемах» (1947, Ч. II, ст. 15), — це обтяження психіки людини (або спільноти) такими комплексами, які мають хворобливий характер. Це всі ті свідомі або підсвідомі сили нашої психіки, які затемнюють наш розум або духовий зір, викривлюють або придавлюють здорові сили психіки, ослаблюють волю або обмежують свободу її рішення в будь - якім напрямі. Сюди належить — комплекс меншевартости, комплекс кривди, почуття ненависти до ворогів і жадоба помсти. . . Кожний ресентимент незвичайно небезпечний для народу передусім у ділянці політичній. . Ресентименти роблять нарід невільничо залежним від певних хворобливих уявлень і не дають змоги наставити політику на єдино правдивий шлях — доцільности в ім'я державного резону і в усякій пропагандивній акції ворог легше доходить до цілі, коли вміє використати ресентименти противника. Граючи відповідно на струнах тих комплексів, він може настроювати психіку противника на потрібний йому тон і осягнути бажаний відгомін. Бо ресентимент — сила сліпа і нерозумна, але така, що згори пересуджує реакцію Ворог, орієнтуючись докладно в ресентиментах противника, може майже зі стовідсотковою певністю передбачити, в якім напрямі піде реакція противника, і тому, бажаючи осягнути в його таборі певний ефект, знає, які засоби треба для цього достосувати . Протиукраїнський ресентимент у поляків довів їх у 1918—19 рр до того що вони прийняли тезу: воліємо на сході Росію, ніж Україну. Тому зробили все можливе, щоб знищити українську державність, і це їм вдалося. . . Тепер мають ту Росію в Варшаві, Кракові, Познані й Ченстохові. . .»

І ще один приклад. «ПАЦИФІКАЦІЯ (див.) у Галичині відбилась сильним відгомоном у світовій пресі і дуже пошкодила польській опінії закордоном. Але польський уряд був рішений продовжувати пацифікацію. Отже виринуло якнайважніше питання, як заткнути рота світовій пресі. Загально відомо як вона вразлива на пункті протижидівських виступів. Тому були зааранжовані в кількох галицьких селах дітвацькі в своїй примітивності протижидівські виступи. Вони були переведені руками українських хлопців. Їх якслід використано закордоном, і ефект був такий якого собі бажали аранжери: пацифікація проводилась рік-річно далі, але світова преса мовчала, наче води в рот набрала» (там же ст. 16).

Ресентимент світового жидівства з приводу погромів за Хмельниччини й Гайдамаччини досі дуже від'ємно відбивається на відношенні світу до українських визвольних зма-

гань. Дуже велику ролю відограють ресентименти з обох сторін також у польсько - українських відносинах.

РЕСПУБЛІКА — форма держави, що в ній на чолі стоїть виборний керівник (звичайно його звуть ПРЕЗИДЕНТОМ, але в українській козацькій республіці він називається ГЕТЬМАНОМ), урядування якого буває звичайно обмежене кількома роками, але буває й досмертне, як в Українській Козацькій Республіці. Бувають республіки і без окремого президента: його функції виконує кожночасний голова законодавчого тіла (парляменту). За конституцією Української Народньої Республіки (УНР), яку ухвалила 29. IV. 1918 р. Українська Центр. Рада, суверенне право в УНР. належить народові України, себто всім її громадянам разом. Народ здійснює те своє суверенне право через Всенародні Збори України, які видають закони для всієї республіки і формують вищі органи виконавчої та судової власти. Членів Всенародніх Зборів вибирає нарід загальним, рівним безпосереднім, таємним і пропорційним голосуванням на 3 роки. Голова Всенародніх Зборів — рівночасно представник (себто президент) Республіки. Отже його влада обмежується часом діяння Всенародніх Зборів, себто 3 роками. Першим президентом УНР був проф. М. Грушевський, голова Української Центральної Ради, що мала функціонувати до моменту скликання перших Всенародніх Зборів. Але того самого дня, як було ухвалено цю конституцію, стався переворот, і ген. Павло Скоропадський проголосив себе гетьманом України. Гетьманство Павла Скоропадського мало корінно відріжнятися від гетьманату козацьких часів: Павло Скоропадський і, очевидно, його спадкоємці, мали бути не досмертними президентами республіки, як колишні гетьмани, а спадковими монархами. Відповідно до того й назву Української Народньої Республіки заступила тоді назва — Українська Держава. Але ця абсолютистична держава втримувалася в Україні, доки в ній перебували війська центральних держав, що її підтримували. Як тільки центральні держави програли війну й мусіли залишити Україну, нарід повстав проти уряду гетьмана П. Скоропадського і відновив Українську Народню Республіку на Конгресі Трудового Народу України 28 січня 1919, що його скликала Директорія з 5 осіб, яка стояла на чолі повстання, і яка й після Конгресу залишилася при владі назвою Директорія УНР. З огляду на те, що саме тоді Москва провадила наступ на Україну, Конгрес не мав можливости опрацювати нову конституцію УНР, але й не прийняв попередньої, а тільки «встановив владу для оборони Республіки, концентруючи її в руках Директорії з 5 членів, доповненої представником Зах. України, та Ради Народніх Міністрів, яку складатиме Директорія». (Ст. Дністрянський). Точка V постанов Конгресу каже: «В цілях закріплення демократичного ладу, правительство УНР разом із комісіями має підготовити закон для виборів всенародного парляменту Великої Соборної Української Республіки».

РЕТОРИКА — наука красномовства. Вона була дуже розвинена в давніх греків і в римлян. У київській Академії теж була кляса реторики. Проте, тим часом, як у давніх греків та римлян реторика служила політиці, у нас вона набрала схолястичного характеру, далекого від життя. Тому часто термін «реторика» вживається зневажливо в відношенні до промов, багатих на гарні фрази, але бідних на зміст. РЕТОРИЧНИЙ ЗАПИТ — запит, що не вимагає відповіді, напр., «Чи ж ми хочемо вічно залишатися в неволі?-»

РЕТЯЗЬ, РЕТЯЗОК — ланцюг, ланцюжок. В князівській Україні вживалися «великі срібні ретязі» на прикраси людей і коней (М. Груш. «Іст. УР.», III, 400). І Хв. Вовк писав, що мосяжні ретязі дуже вибагливого виробу вживали до наших днів гуцули — «щоб утримувати на плечах сердак, що його літом, у свято, часто відкидають назад, на кшталт гусарського ментика. . .» («Студії . . .» ст. 151). У Номиса: «Не рвися, як собака на ретязі». «Ведмідь на ретязі товсто реве» (чч. 3162, 1337).

РЕФЕРЕНДАР — в Польщі від XYI ст. королівський урядовець, заступник королівського секретаря; пізніше в Галичині під Польщею адміністративний урядовець у старостві. РЕФЕРЕНДАРСЬКІ СУДИ — королівські суди в Польщі XYIII ст., утворені для розсуду справ між селянами та старостами в королівщинах.

РЕЦЕНЗІЯ — оцінка твору в газеті, чи в журналі, отже це — КРИТИКА (див.). Як і всяка критика, рецензія має на меті виявлення додатніх і від'ємних рис твору. Рецензія, що обмежується на відзначування самих від'ємних сторін, не помічаючи додатніх, дуже легко переходить у ПАСКВІЛЬ (див.). Відомий італійський філософ і літературознавець Бенедетто Кроче писав, що «особисті напади і пасквілі відзначаються одною прикметою: вони відходять від теми і в'яжуться не стільки з проблемами твору, який рецензується, скільки з більшою чи меншою злобою критика. Пасквілянт, цензуруючи якийсь твір . .перескакує, без всякої причини, без усякого логічного зв'язку до пригадування якоїсь політичної, чи приватної справи автора цензурованого твору, — і так виявляє свою

власну істоту. . .» («Культура і моральне життя», Барі, 1926, ст. 93).

Як приклад такої «рецензії» можна навести «рецензію» о. д-ра В. Коралика на першу книжку УМЕ, що була видрукована в 1958 р. брошурою на 22 сторінки вісімки, а також у п'ятьох католицьких часописах — в аргентінському «Житті», в бразілійській «Праці», в мюнхенському «Християнському Голосі», в філядельфійських «Америці» та «Шляху» (в останніх двох трохи скорочено). В цій довжелезній «рецензії» автор її не знайшов можливим сказати **будьяке добре слово** про УМЕ, але вважав потрібним чомусь **вигадати**, що в родині автора УМЕ розмовляють московською мовою, (хоча ця неправда не мала ніякого відношення до рецензованого твору), і звести рецензію до практичних висновків (хоч вони теж до оцінки твору не мали найменшого відношення):

« . .а саме при ріжних нагодах, **виборах, знати з ким мається до діла».** (Конґрес Українців Аргентіни двічі обирав автора УМЕ на голову Укр. Центр. Репрезентації).

Отже в цій «рецензії», що їй о. д-р Ковалик дав заголовок «В обороні християнства», автор схарактеризував УМЕ, як твір «в есенціяльних елементах, **нехристиянський, про-матеріялістичний, про-комуністичний, нарушуючий** головні підстави християнства. .», а закінчив цю свою «рецензію» такими багатозначними словами. «. . .Тому кожний християнин, а ще більше католик, якому такі книжки **заборонено читати,** повинен «Енциклопедію» п. Онацького **осудити, не купувати, передплати не присилати, а то й відобрати, повести пропаґанду проти неї** і, при різних нагодах, виборах знати, з яким мається до діла!»

Скільки правди в цих твердженнях о. д-ра В. Ковалика, знає кожний читач і передплатник УМЕ, але багато людей, що УМЕ не читають, напевно повірили католицькому священикові та ще й докторові богословія, що видрукував свою «рецензію» не тільки окремою брошурою, але й в п'яти часописах на трьох континентах. В усякому разі залишається факт, що від 1958 р. до жовтня 1963 р., коли друкується це гасло, ані о. д-р В. Ковалик, ані один із католицьких часописів не вважали потрібним направити кривду і шкоду, завдані «рецензією» о. д-ра В. Ковалика, і не тільки не вмістили ніякої іншої рецензії, на вийшлі з друку вже одинадцять книжок УМЕ, але й не подали про них жадної бібліографічної згадки.

Це варто зафіксувати для історії,. . . історії не тільки самої УМЕ, а й взагалі нашої культури, чи, вірніше, культурности. Див. КРИТИКАНСТВО, а також КАТОЛИЦТВО (мудрі слова о. М. Труха ЧСВВ).

РЕЦИДИВ — повторення злочину. РЕЦИДИВІСТ — людина, що зробила злочин, за який вже раз була карана. Український кодекс 1743 р. рецидивістам завжди збільшував кару. За повторне відступництво від віри встановлено найвищу кару — спалення живим; «клеветники, доносщики, пасквілянти та автори анонімових листів» каралися: вперше — арештом до 6 тижнів і платою за образу чести; вдруге — карою вдвоє, за третім разом — втроє, а за четвертим — учетверо та ще й урізанням ніздрі та опублікуванням безчесним і ошельмованим. . . (ЗНТШ, т. 159, 154).

РЕЧИТАТИВ — музична декламація, в якій композитор та співак пристосовуються до змісту й ритму слів. Речитативу багато в операх Россіні, Донідзетті та інших давніших італійських композиторів. У нас речитатив зустрічається часто в думах та в похоронних голосіннях. М. Грінченко в своїй «Іст. укр музики» писав, що наші давні бандуристи, співаючи думи, вживали правдивої декламації, намагаючись «передати музичною ілюстрацією зміст тексту, і добиваючись тої «правди в звуках», якої так домагалися вже в наших часах провідники ідей цеї правди — Ваґнер, Драґомижський, Мусорґський, і якої досягли наші народні музики, кобзарі й бандуристи, з давніх-давен» (ст. 49). Див. МУСОРҐСЬКИЙ.

РЕШЕТО — прилад для просівання потрібного від непотрібного, важкого від легкого. Другий такий прилад СИТО: решето має великі дірки для просівання, а сито — маленькі; решето — рідке, а сито — густе. У нас казали про людину, що пройшла через багато життєвих пригод, усього спробував: «Перейшов уже крізь сито й решето» (Номис 5778).

Баби повитухи приймали іноді новонароджену дитину в решето — «щоб відвернути від нього всякі напасті». (Перв. Громад. 1928, I, 41), — себто, щоб відсіяти все зле, а залишити в решеті, разом із дитиною, тільки добре. Можливо, що таке ж значення мало й решето, яке вживали після збирання барвінку в саду молодої на вінки. Тоді, повернувшись із саду, дружки «кладуть той хліб, що його носили з собою (святощ!) у садок, у решето разом із ножем (амулет!), застромленим у нього, та замком, причепленим зверху (теж амулет), до ножа прив'язують нитку з двох кінців і запрошують усіх присутніх причепити туди маленькі пучечки барвінку. . .» (Вовк, «Студії. . .» 337). Як бачимо, в решето клали все речі, що приносять щастя, чи оберігають від злого, і вони в ньому залишалися, а все зле мало просіятися, відійти.

Сюди ж, мабуть, відноситься й вираз «Хо-

дить , як той з решетом за долею» (Ів. Франко «Прип » III 10): доля кидає всяке в решето, але зле просівається, добре залишається

«Вода в решеті не встоїться» — казали в нас про надто балакучу людину, що не може втриматти чогось у таємниці. Але саме тому, що «вода в решеті не встоїться», — «носити воду решетом» — цілком марна й безцільна праця, що її можуть робити хіба дурні, або лицеміри, що вдають, ніби щось роблять. Наші народні пісні схилялися до другої частини альтернативи:

«Горіло поле, горіло. А я, молода, тушила, тушила, Решетом воду носила. Скільки в решеті водиці, Стільки в дівчаток правдиці. . »

Або: «Де ти тоді, мила, стояла, Коли дубровонька палала? — Я в решеті воду носила І нею дубровоньку гасила. . .»

Певно, що ця відповідь вказує, — як думав Потебня, — на нещире відношення дівчини, але ж чи ця нещирість не була одночасно й виявом любови? Бо ж «палання дуброви» — символ любови, і якщо дівчина носить воду решетом, значить не хоче тієї пожежі — любови гасити.

Натомість «міряння води решетом» — це вже таки дійсно непотрібна й безглузда робота. «— А що він робить? — Решетом воду міряє. . .» (Франко «Приповідки» III 10).

Коли покійника виносили на подвір'я домашні мали дивитися на нього через решето — «щоб його швидко забути». Дивлячись через решето, не можна ясно бачити, і тому цей магічний засіб мав сприяти стертю з пам'яті його ясного образу (там же). Не знати, чи не в зв'язку з цим звичаєм, подекуди, як от на Кубані, говорили, що на той світ перевозир душі св. Микола — в решеті (Дикарев «Посмертні твори», ст. 213).

Цілком до іншої категорії належить вираз — «у решеті попа возити», що значить —брехати на сповіді. Цей вираз — тільки синтетичне стягнення популярного народнього анекдоту. Ремісник що виробляв решета називався РЕШІТНИКОМ.

РЖА — витвір окиснення нешляхетних металів, головно заліза. Щоб забезпечити їх від іржі, намащують їх товщем, графітом чи вапняною водою. «Їсть мене, як іржа залізо», — кажуть у нас про людину, що дуже комусь допікає (Ів. Франко «Припов.» III. 10). «Ржа з'їдає залізо, а печаль серце» (там же).

РЖАВЕЦЬ — ржаве болото, ржава ріка.

РЖАННЯ — крик коней. В народніх піснях символ суму: «Ой, заржи, заржи, вороний коню, на круту гору йдучи; ой, згадай, згадай, серце дівчино, снідання готуючи. Коничок заржав, козак засвистав, дівчина заплакала, ой гой-же, гой-же, милий Боже, кому ж я ся дістала. . .»

Або: (Татарин) «повів кониченька у станочку, Катериночку у світличку, дає коникові вівса - сіна, а Катериночці меду - вина. Кінь ірже, вівса - сіна не їсть, Катерина плаче, меду - вина не п'є, кінь ірже та по станоньці, Катерина плаче та по матінці» (ЗНТШ, т. 58, ст. 102).

У литовських народніх піснях ржання коня — постійний образ плачу. У москалів кінь ржє» «к добру» (Даль), але буває, що і «к печалі». І в українських народніх піснях зустрічається ржання, як образ веселощів: «Свекрови коні весселенько ржуть, Та з двора княгиню везуть. . .»

Але тут додано до слова «ржання» «веселенько», без чого ржання було б таки смутне.

РЖЕГОРЖ ФРАНТІШЕК (1857—99) — чеський етнограф, великий приятель українського національного відродження, зібрав силу етнографічного матеріялу про галицьких українців, головно гуцулів; подарував свою книгозбірню львівській «Просвіті» і був її почесним членом. У чеському Національному Музеї в Празі збереглося цінне його листування з українськими діячами.

РИБА — хребетна, зимнокровна тварина, звичайно вкрита лускою, живе в воді і має, замість ніг, паристі ПЛАВЦІ, грудні й черевні; дихає З'ЯВАМИ, замість легенів, має плавний міхур, що управильнює плавання. Живучи в холодній воді, риба в нас — символ здоров'я. На весіллі молодій бажали: «Бувай здорова, як риба, гожа, як вода, весела, як весна, робуча, як бджола, а багата, як свята земля» (Ів.Франко «Припов.» II. 174). А проте, «якщо сняться риби, то буде слабість» (там же, III. 138). Це, мабуть, в наслідок вірування, що в снах ввижається протилежне дійсності Дають і інші значення снам про рибу: «Коли сняться риби, буде сварка», «Коли сняться риби, що плавають у ріці, то це злудні надії» (там же, ст. 1388, 139). Щодо значення «сварки», то й тут маємо, мабуть, протиставлення дійсності, бо в житті риба часто виступає як символ згоди: «Ми з тобою, як риба з водою», кажуть один до одного щирі приятелі, чи нерозлучне подружжя (там же, ст 117). Проте, в єгипетських гієрогліфах риба ненависть. . Що ж до «злудних надій», то це значення відповідає приповідці: «Досить є риби в воді, та годі їсти», бо трудно спіймати. Сюди ж відноситься й говірка: «Риба в воді, а він до неї петрушку кришить», маючи, очевидно марну надію її спіймати (там же, III. 12).

Була в нас риба і символом обережности, розважности: «І риба не плине проти бистрої води»: під час великої води, повені, риба дій-

сно тримається берегів, але, як завважив Ів. Франко, саме для того, щоб плисти проти води (там же, III, 11).

Риба німа: «Німий, як риба». Тому «малим дітям, поки не говорять, не можна давати їсти риби, бо довго не говоритимуть» (Етн. Зб. НТШ, V, 178). У всій Европі поширені вірування, що вагітній жінці не можна їсти риби, бо від того дитина «німіє» (МУЕ НТШ. VIII. 6). На Гуцульщині давали цій заборені ще й іншу підставу: «Через увесь час як жінка в тяжі, не можна їй їсти рибу, бо дитина буде слинява, ітиме слина з рота поворотом» (МУЕ НТШ, XVIII, 95). Тут ясна асоціяція слини з водою, в якій живе риба.

Швидка й зграбна риба —символ любої коханої дівчини, чи жінки, і пестлива її назва: «Серце моє, рибко моя!» (Шевченко) «Вийди, дівчино, вийди, рибчино, поговоримо з тобою» (Чуб. У. 256). «Серденько, рибонько, дорогий кришталю» (Чуб. У, 891). «Ой Боже мій милосердний ти шовкова нитко! Всі рибки сюди ходять, моеї не видко» (Голов II 406).

ВАРИТИ РИБУ — любити: «Варила я суху рибу, та й не шумувала, любила я парубонька, та й не шлюбувала. Я ще буду раз варити, буду шум збирати, Я ще буду раз любити, буду шлюбувати! (Етн. З. НТШ. XI. 146).

У вельми поширеній пісні кум просить куму: «Звари мені судака, щоб і юшка була, і юшечка, і петрушечка, кумо ж моя люба, кумо душечко!» Тут, як і в багатьох інших випадках, згадка про рибу вказує, як завважив проф. М. Сумцов, що відносини між кумами зайшли далі від дозволеного (К. Ст. 1889, IX, 19). Таке ж значення має й інша пісня: «Чи я, милий, не казала, чи не говорила: прийди, прийди увечорі, я рибку варила. . » МУЕ НТШ. XVIII ,215).

ЛОВИТИ РИБУ — шукати здобичі, прибутку. ЛОВИТИ В КАЛАМУТНІЙ ВОДІ — використовувати обставини, а в дальшому розвитку цієї символіки — вживати нечесних засобів, займатися нечистими, брудними справами. РИБА НА ЛЬОДІ — безвихідний стан, розпач: «Б'ється, як риба об лід» — кажуть про людину в розпачливому становищі (Франко, «Прип.» III, 10). ЖИВИТИСЯ РИБОЮ — в давньому нашому літописі в оповіданні про розгром половців Мономахом, говориться що «Сірчан зіставсь на Дону, відживлявся рибою», себто знаходився в крайній біді (М. Груш. «Іст. УР.» II, 105). Це оповідання відноситься до половців, народу кочового, що в нього головною поживою все було м'ясо та молоко, але і в нас відживляння рибою було досить незвичайне, як це видно з того, що в часі запровадження християнства, наші князі сильно противилися введенню під час посту рибних страв замість м'яса. (Перв. Гомад.» 1928, I, 62): Цікаво, що і в XVII ст., посол Б. Хмельницького в Москві Силуан Мужиловський завзято протестував проти замало почесного, на його думку, прийому, кажучи здивованим боярам: «Ми не низького стану люди. Ляхи тільки нами запорозькими козаками, славу собі здобували».

Цей протест постав із того, що Мужиловський, **знаючи тодішні московські звичаї**, за образу вважав прийняття його рибною стравою, а не м'ясною. (В. Липинський «На переломі» ст. 274).

В нашій народній обрядовості риба відогравала значну ролю. На Свят-Вечір був би «великий сором», коли б не було риби на вечері (МУЕ НТШ, XV, 20). Ості з святовечірньої риби старанно берегли — «бо то здале до всього» (там же). Давали їх також худобі разом із свяченою сіллю — «аби була жвава на пашу» (там же 21). На Йордан господар брав ості з святвечірньої риби і, покропивши свяченою водою, ішов на город і втикав по одній що-кілька кроків у межу навкруги городу, щоб забезпечити його перед кертицями (там же ст. 27). Стрілець святив ості з риби (будь-якої), набивав тими свяченими остями рушницю і йшов до води. Коли бачив у воді рибу, стріляв у неї і приповідав: «Аби так риба не могла бути без мене ввесь рік, як у нас сором бути без риби на Свят-Вечір» (там же ст. 28).

На свято Зачаття Анни (9. XII. ст. ст.) купували рибу, виймали печінку, відрізали голову і варили. Одваром кропили в пасіці, примовляючи: «Щоб у моїй пасіці рої зачиналися і бджоли як риби, розмножалися». (Ястребов в К. Ст. 1897, V, 65—66). В іконографії перших віків християнства риба — символ Христа, бо її назва в грецькій мові складається з ініціялів фрази: «Ісус Христос, Син Божий, Спаситель».

РИБАЛЬСТВО — ловля риби для споживання власного і для продажу. На початках слов'янського розселення рибальство не відогравало великої ролі. Звичною поживою для населення було найперше м'ясо, а вже потім риба. Але все таки природні умови, водне багатство причинилися до швидкого розвитку рибальства. Умови ринку теж цьому сприяли і тому рибні ловища ставали монополією князів, а особливо манастирів, що споживали багато риби, особливо в пісні дні та в визначені пости. Тоді вже ловили не тільки УДИЦЕЮ, себто вудкою, а й МЕРЕЖАМИ, БРЕДНИКАМИ та НЕВОДАМИ. Галицькі рибалки вирушали в далеку подорож, щоб ловити рибу на нижньому Дунаєві, де й «пакостяше» їм князь Іван Ростиславович. Але на Придніпров'ї сво-

її риби було надто багато, як про те засвідчували Боплян і ЛИТВИН МИХАЙЛО (див.). За часівЗапорожжя рибальство, разом із полюванням, стає головною підвалиною життя Січі. Рибні ловища, що оточували Кіш, щороку розподілялися між куренями, і запорожці звичайно все літо перебували в ПЛАВНЯХ (див.). І після відходу їх на вустя Дунаю, після зруйновання Січі 1775 р., рибальство залишається їх головним промислом.

Ловили рибу в нас, після спаду весняної води по малих річках та рівчаках, просто руками, а то кошиками. Частіше, одначе заступали кошик ХВАТКОЮ, чи ПІДСАКОЮ, маленькою конічною сіткою на довгому держальні. Як засвідчує Хв. Вовк, на Десні та на Сеймі можна було ще недавно бачити такі хватки, що їх просто тягнули по дну. Велику рибу ловили також д допомогою ОСТІ чи САНДОЛІ. Остю найпростішого виробу місцевих ковалів українські гірняки, гуцули та бойки. б'ють пстругів на гірських річках — Черемоші, Пруті Сяні. На Наддніпрянщині цим самим знаряддям, тільки більш удосконаленим, ловлять сомів, а іноді також великих коропів. Особливу відміну ловлі риби колючими знаряддями дає вживання гачкових приладів — ВУДОК, ПЕРЕМЕТІВ (див.), КАРМАКІВ (див.).

РИБ'ЯЧІ ЗУБИ — мамутові й моржеві сікачі, що були предметом торгівлі за князівської України. М. Грушевський писав: «Про мамутові сікачі оповідає Абу Гамід, т. зв. Ель Андалузі, що сам звідав Болгар в XII ст.: в землі, каже він, знаходять зуби, подібні до слоневих сікачів, білі, як сніг; ніхто не знає, від якого звіря вони; їх вивозять у Хозарезм, і там купують великою ціною та виробляють із них гребені, скриньочки й інше, як із слоневої кости, тільки воно міцніше від слоневої і ніколи не розіб'ється. Але риб'ячим зубом у північн. Слов'ян звуться моржеві ікли, і правдоподібно під тим самим іменем експортувались обидва предмети. Вони були спеціяльністю північних земель: смоленський князь XII ст. обдаровує чернігівського футрами і «рибіми зубами». . . («Іст. УР.» I, 298).

РИДВАН — старий двоколовий віз відчинений ззаду, вживаний на ігрищах у давніх римлян, тріюмфальний віз. У нас пізніше — великий повіз, яким їздили пани в подорожах. У Котляревського в «Енеїді»:

Поїхала в своїм ридвані,
Мов сотника якого пані,
Баскими конями, як звір,
І з кінними проводниками,
З трьома на заді козаками,
А коні правив машталір . .

РИЖ — трависта колоскова рослина до півтора метра заввишки. Має дуже поживне зерно, але вимагає дуже вогкої землі, а то й просто води. За батьківщину рижу вважають південні схили Гімалаїв, але і в Китаю він відомий вже в XXУIII ст. до Хр. Про поливну культуру рижу в Китаї перша вістка знаходиться в «Книзі поезій» з рр. 781—771 до Хр. Про суху культуру рижу на Цейлоні маємо вістку з 543 р. до Хр., а про поливну його культуру там з 420 р. до Хр. В останніх століттях перед Хр. культура рижу вже поширилась по всіх азійських країнах, придатних для його росту, як Корея, Японія, тощо. Ані давня Греція, ані Рим культури рижу не знали, хоча і Страбон, і Геродот згадують про нього. Першим із греків побачив його в культурі Арістобул, учасник походу Олександра Великого в Індію в рр. 344—24 до Хр. і написав про це в біографії Олександра. В Біблії нема згадок про риж, але Талмуд вже його знає. Араби занесли риж до Єгипту, і там він знайшов в долині Нілу сприятливі умовини для свого розмноження. Араби ж занесли риж і в Еспанію в 711 р. Звідти він дістався до Португалії, південної Італії, Франції. Розквіт культури рижу припадає проте лише на кінець XV ст. На балканські землі привезли риж турки і там його культура почалася в XУI ст. В Україні спроби плекати риж почалися аж в рр. 1927-30 в Запорізькій Миколаївській, Одеській областях та на Кубані. Народнім масам в Україні риж дуже довго залишався незнаним, і тому не можна його знайти в українській народній обрядовості. Тільки в деяких інтеліґентних родинах в початках XX ст. риж почав заступати пшеницю в КОЛИВІ (див.)

РИЖОК — їстивний смачний гриб, символ здоров'я: «Дитина, як рижок, здоровенька», «Червоний як рижок», «Кремезний, як рижок». Але крім червоного їстивного рижка, є ще й рижок бурий, неїстивний.

РИЗА — міра паперу, десята частина БЕЛІ; має 500 аркушів друкарського паперу або 480 аркушів паперу до писання; має 20 зшитків.

РИЗИ — церковний одяг православного й греко - католицького духовенства при богослуженнях або релігійних чинностях. Діляться вони на дияконські, священичі та єпископські. Про кожний з них під відповідними гаслами: ЄПИТРАХИЛЬ НАБЕДРЕНИК, НАПЛЕЧНИК, ОМОФОР, ОРАР, СТИХАР, НАРАКИЦІ ПОЯС, САКОС, МИТРА, ФЕЛОН, ПІДРИЗНИК, ПАНАГІЯ, МАНТІЯ ПАЛИЦЯ.

РИЗИКО — шукання успіху, що залежить від випадку і часто в'яжеться з небезпекою. Любов до ризика виявляється ріжно — в газардовій грі, в полюванні на хижих звірів,

в альпінізмі, в війні, в дослідах над мало знаними речами, як свого часу електричність, або тепер атомова енергія і т. д. Ніякий завойовник, ніякий дослідник, ніякий спортовець не осягав успіху, не заризикувавши часто навіть життям, або просто щастям на вагах долі. Ризикувати, щоб осягти успіх необхідно, але шанси успіху не повинні бути надто малі в порівнянні з шансами не-успіху. Ясне передбачування можливостей, казав Ле Бон, також необхідне («Психологічні навчання європейської війни», 1916, ст. 228)). Зрештою й християнська мораль осуджує, як гріх, завелике ризикування життям, коли нема для того надто поважних причин. Саме тому тип грача - ризиканта ніколи не розцінювався високо. Це походить від того, — навчав Г. Кайзерлінґ, — що той, хто, в відношенні до життя й зовнішнього світу, ставить наголос на сліпому випадку, ставить тим самим те, що не має змислу, над тим, що має змисл, він діє, як людина невідповідальна. Грач (картяр, костирник) — протилежність героєві: тим часом, як цей знає, що його життя має глибокий змисл, і все ж приносить його в жертву тому, що визнає за вище від свого життя, грач - ризикант ризикує своїм життям тому, що воно для нього беззмістовне («Подорож філософа» II, р. 1930, ст. 61). Таке наставлення грача до життя дуже добре виявила Леся Українка в своїй «Блакитній Троянді». У життєвій, «як і у всякій грі, — каже її героїня, — не в тім сила, щоб виграти. Головне ризико й осягнення мети». Якої мети? — «Це все одно». Саме ризико, ось що притягає до гри. Це ризико, ця напруженість волі все стоїть у неї на першім плані: їй все було «миліше ставити на карту своє життя, як рятувати чуже» (повна протилежність до психіки героя! Є. О.). «Я сама не знаю, що зо мною робиться, коли я бачу вогнище пожежі; це щось стихійне, непереможне. Певно метелик, летючи на вогонь, почуває те саме». Можливо, але не людям заздрити безглуздому поводженню метелика. Люди повинні відчувати відповідальність за своє життя перед суспільністю і Богом, не боятися йти назустріч небезпекам, себто ризикувати, коли того вимагає від них обов'язок, але й не летіти по дурному на вогонь свічки, як це робить метелик. По всіх усюдах, де шанси успіху переважають шанси неуспіху, ми повинні приймати ризико, як його дійсно щоденно її приймаємо. Чи маємо ми відмовляти тя від подорожі автом, чи поїздом тільки тому, що і з одними й другими трапляються нещасливі випадки? Чи можуть дослідники відмовитися від досліджувань атомових випромінювань, чи подорожей в космічні простори, що безперечно ризиковні? Ні, не можемо, бо вони надто можуть бути пожиточні всім людям, але треба ці досліди обставляти так, щоб у них було найменше шансів на неуспіх на трагічну втрату цінного людського життя Чи можемо ми відмовитися від боротьби за визволення України, що, безумовно для кожного з нас в значній мірі небезпечне? Ні, не можемо, бо без неї наше життя втратило б увесь свій змисл і зробило б з нас зрадників своєї Батьківщини. Але і в цій нашій боротьбі ми повинні користуватися якнайбільше нашим людським розумом, а не безглуздими почуваннями метеликів.

Se terminó la impresión de este libro en
15 de Octubre de 1963, en los Talleres
Gráficos "Champion", c. Mercedes 2163/67,
Buenos Aires..